

ACTES DEL XXXIII
COL·LOQUI DE LA
SOCIETAT D'ONOMÀSTICA
(MONTBLANC, 21 i 22 d'octubre de 2006)

MONTBLANC, 2012

MONOGRAFIES XV

Editen:

CENTRE D'ESTUDIS
DE LA CONCA DE BARBERÀ
C. Josa, 4-6. Tel. i Fax 977 860349.
43400 MONTBLANC (Conca de Barberà)

Societat
d'Onomàstica

C. Diputació, 276, principal 1.
08009 Barcelona

Amb la col·laboració de:

Arxiu Comarcal
de la Conca de Barberà

Generalitat de Catalunya
Departament
de cultura

i amb el suport de:

Diputació de Tarragona

Museu Arxiu de Montblanc i Comarca

Ajuntament de Montblanc

Fundació Martí l'Humà. Tot Conca

Dipòsit Legal: T-32-2012

ISBN: 978-84-921799-6-1

Impressió: Arts Gràfiques Requesens.- Tel. 977 86 33 78

Coberta: Fragment del mapa de Catalunya de 1679 de Guillaume i Nicolas Sanson, cedit per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC).

© Drets de la coberta de l'ICC.

SUMARI

PRESENTACIÓ 9

ETIMOLOGIA

PONÈNCIA

Carme PLAZA I ARQUÉ.

«Els topònims de la Conca de Barberà
a l'*Onomasticon Cataloniae*» 11

COMUNICACIONS

Ramon PERE I ANGLÈS

«Sobre la grafia del nom de la Pobla de Cérvoles» 27

Gener GONZALVO I BOU

«Sobre el topònim Poblet i la versemblança de
l'origen del monestir, lligat a l'eremitisme» 31

Francesc SIFRE.

«Anguera» 35

Antoni JAQUEMOT BALLARIN. «'Bai Barr', un hidrònim ibèric escrit
sobre una fusaiola ibèrica trobada a Valls» 41

TOPONÍMIA I ANTROPONÍMIA

PONÈNCIES

Ramon AMIGÓ I ANGLÈS

«Uns reculls incipients de la Conca, no gaire coneguts» 45

Eugeni PEREA SIMÓN.

«L'onomàstica de la Conca de Barberà
a través de la literatura» 57

COMUNICACIONS

Manel GÜELL

«Els censos electorals com a font documental per a l'estudi de l'onomàstica.

El cas de la Conca de Barberà (segles XIX-XX)» 117

Emili CASANOVA

«Linatges valencians medievals provinents

de la Conca de Barberà» 125

Josep-Anton BONET LLENES

«Topònims pretèrits i actuals i renoms de Sarral» 151

«Un recull d'antroponímia i toponímia de Vallclara, de Joan Sales Vallès (1954)».

A cura de Josep M. GRAU I PUJOL 161

Valentí GUAL VILÀ i Xavier JORBA SERRA

«La toponímia de Rocafort de Queralt a través dels llibres

de vàlues i els manuals notariais (segles XV-XVIII)» 177

«Un recull de toponímia d'Almofter, d'Eufemià Fort Cogul»,

a cura de Josep M. GRAU I PUJOL 193

Moisés SELFA SASTRE

«Enquestes toponímiques a Alcover (l'Alt Camp)» 201

Ventura CASTELLVELL

«Aclariments sobre alguns topònims del terme de Ginestar» 207

Josep Antoni CARRÉGALO SANCHO

«Toponímia i literatura popular al

Matarranya i Mequinensa. Geografia folklòrica a 'lo Molinar'» 217

Jesús BERNAT AGUT.

«Observacions sobre la cartografia de Vistabella entre

1911 i 2005" 239

Miquel PARELLA I CODINA. «Topònims a la xarxa. el tractament

de la toponímia catalana a Internet» 257

Joan TORT. «Espai i temps en toponímia. Una aproximació de la geografia»	277
Núria CAVALLÉ FONTS i Josep M. GRAU PUJOL. «Articulació i representació gràfica dels topònims catalans en el primer quart del segle XIX»	289
<i>Antroponímia</i>	
Josep M. VALLÈS MARTÍ «Els prenomes durant la Segona República: l'Espluga de Francolí (1931-1938)»	305
Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH «Renoms de casa i de persona de Vallfogona de Riucorb (segles XVIII-XIX)»	313
Miquel S. JASSANS «Antroponímia de Valls segons el <i>Liber Testamentorum</i> de l'any 1306"	325
Roser PUIG TÀRRECH «Antroponímia i demografia sincrònica: la doble utilitat de les lleves militars (Almoŕter, 1795)»	333
Antoni MAS I MIRALLES «L'antroponímia en un manuscrit oriolà del segle XVII»	343
Josep M. GRAU PUJOL i Eugeni PEREA SIMÓN «Els noms d'animals domèstics en dos municipis de la Conca de Barberà a través dels censos canins: Vallclara i Solivella (s. XX)»	363

PRESENTACIÓ

Els dies 21 i 22 d'octubre de 2006 es celebrà a Montblanc el XXXIIIè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica amb una gran participació de públic que serví per avançar ens els estudis de la toponímia i onomàstica de la Conca de Barberà i per extensió d'arreu els territoris de parla catalana. La nosta comarca no era novella en aquestes convocatòries, així el 1973 la Sala de Comalats, gràcies a l'entusiasme d'Enric Moreu Rey fou seu del I Col·loqui de la Societat, més endavant l'any 1979 ho fou Montblanc (IV Col·loqui), tot i que les actes no s'arribaren a publicar, el Camp de Tarragona també acollí diversos col·loquis (les Borges del Camp el 1977, Riudoms el 1978, Tarragona el 1984 i Reus el 1990), sense oblidar les Terres de l'Ebre (Tortosa, els anys 1981 i 2003 i Ulldesona el 1997).

L'activisme cultural i acadèmic de la Conca de Barberà es manifestà paral·lelament en les conegudes Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos, així el 1966 en té lloc una a Montblanc, el 1973 una a Santa Coloma de Queralt i el 1974 a l'Espluga de Francolí, sota l'aixoplug del Museu-Arxiu, l'ajuntament i el Casal, respectivament. Altres dinamitzadors en el camp de les ciències socials i naturals són els centres d'Estudis, dos de comarcals, el 1978 es funda el Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, que dita la revista anual l'*Aplec de Treballs*, el 1993 l'Associació Cultural de l'Alt Gaià, més tard reconvertida en Baixa Segarra, amb la revista *Recull*. De caràcter local el 1980 es crea el Centre d'Estudis de l'Espluga de Francolí, amb la publicació *Arrels*, l'any 1983 El Centre d'Estudis Solivellencs amb la *Miscel·lània Solivellenca*, a Sarral el Baluard el 1997 edita la capçalera *Recull de Treballs*, i el 1995 l'Associació Anguera de Pira, publica *Apiera* i el 2011 el Museu Comarcal de Montblanc inicia *Podall*, en format digital.

En ser la Conca una comarca d'emigració diversos historiadors, filòlegs i naturalistes originaris d'aquesta, formats a les Universitats de Barcelona o Tarragona i residents a fora es dediquen a recuperar el seu passat i present, i en conseqüència l'aparició de llibres i articles en les darreres dècades és molt prolífica, si tenim en compte els seus habitants, fet que ems descata en relació a altres comarques similars. Quan el 2006 es celebrà a Montblanc el XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, organitzat per la mateixa Societat, el Centre d'Estudis de la Conca de Barberà i l'Arxiu Comarcal de la Conca, amb la col·laboració del Museu-

Arxiu de Montblanc i comarca, es possibilità una trobada que havia d'avançar en el coneixement de la toponímia i onomàstica tant de la Conca de Barberà com la resta de Països Catalans.

En aquell moment foren fonamentals les aportacions i entusiasme d'Albert Manent Segimón, llavors president de la Societat d'Onomàstica, Ramon Amigó Anglès, recentment traspasat, el qual es prestà a redactar la ponència sobre Toponímia i antroponímia, Carme Plaza i Arqué, que a la vegada preparà magistralment la ponència sobre etimologia, el riudomenc Eugeni Perea Simón que repassà de forma exhaustiva l'onomàstica de la Conca a través de la literatura. També és just recordar el suport de Josep M. Porta Balanyà, que des de l'Arxiu de la Generalitat de Catalunya ens aixoplugà en la bella sala de l'antic hospital de Santa Magdalena i compartí la secretaria del Col·loqui. Finalment fer esment a tots els participants que volgueren compartir les seves investigacions, malauradament alguns ens han deixat, a més del recordat Ramon Amigó, cal fer esment del montblanquí Francesc Sifre Pérez, que ens llegà una completa recerca sobre toponímia del terme municipal de Rojals, que roman inèdita.

L'abast geogràfic de les comunicacions és extens, en primer lloc voldríem destacar la Conca de Barberà amb estudis comarcals sobre els llinatges valencians medievals provinents de la Conca, els censos electorals o d'altres de més locals referits als termes de l'Espluga de Francolí, Rocafort de Queralt, Sarral, Solivella, Vallclara, Vallfogona de Riucorb i Vimbodí, a més del riu Anguera. Per territoris segueix El Camp de Tarragona amb estudis sobre Alcover, Almofter i Valls, finalment trobem articles sobre la Ribera d'Ebre, les Garrigues, la Franja de Ponent i el País Valencià. Tampoc no oblidem les aportacions de caràcter nacional de Miquel Parella, Joan Tort o de Núria Cavallé.

Som conscients del retard de la publicació d'aquestes actes, totalment aliè a la nostra voluntat i la possible desactualització d'alguns treballs, per aquest motiu el Centre d'Estudis de la Conca de Barberà ha tingut que assumir unilateralment la responsabilitat de l'edició i això ha estat possible gràcies al micromecenatge dels seus socis i el suport del Museu-Arxiu de Montblanc. Sols desitgem que els lectors valorin l'esforç de la nostra entitat i el dels autors dels treballs, que una vegada més posen a la Conca en el centre d'atenció acadèmica i científica i ens faciliten nous coneixements bàsics per a l'avenç de la cultura, cal que ens sentim orgullosos i en fem la màxima difusió.

Josep M. GRAU I PUJOL
Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

ELS TOPÒNIMS DE LA CONCA DE BARBERÀ A L'ONOMASTICON CATALONIAE¹

Carme PLAZA I ARQUÉ

El principal objectiu d'aquest article és veure el tractament dels topònims de la Conca que apareixen a l'*Onomasticon Cataloniae* (OC). El treball que he dut a terme ha estat una revisió de tots els topònims majors i menors, actuals i pretèrits ressenyats a l'OC. En primer lloc, calia fer un buidat exhaustiu dels topònims, cosa que suposava resseguir tots els articles i tota la lletra menuda, ja que moltes vegades es troba una menció escadussera -sobretot pel que fa als topònims pretèrits, al lloc menys pensat. El text d'Albert Turull «Toponímia de la Catalunya central a l'obra de Joan Coromines. Noms de lloc del Bages, l'Anoia, la Conca de Barberà i la Segarra (amb incursions al sud del Solsonès) tractats a l'*Onomasticon Cataloniae*», m'ha estat molt útil com a base de dades ja que allí es ressenyaven tots els topònims de la Conca apareguts a l'OC; són pocs els noms que jo hi he afegit. Una vegada obtingut el corpus he complementat i comparat alguns topònims de l'OC amb estudis d'altres autors que des d'una o altra perspectiva els han tractat. Tots els topònims estan ressenyats amb observacions en un annex, en el què s'ha inclòs la localització dins de l'obra, l'entitat geogràfica, el municipi, la primera documentació del topònim, i si és pretèrit o actual.

Com ja s'ha assenyalat en altres treballs², l'OC és molt més que un recull de topònims: a part del seu contingut lingüístic i etimològic (i aquí s'han d'incloure les informacions fonètiques i dialectals), que és el seu objectiu principal, proporciona una sèrie d'informacions complementàries: geogràfiques, folklòriques (dites, gentilicis, costums populars...), històriques, documentació... Tot plegat, ultrapassa el camp estricte de la toponímia i a través d'ella

-
- 1.- Agraïxo a A. Turull l'amabilitat que ha tingut en passar-me el text de la ponència del Col·loqui de Manresa (2001) i a D. Bramon els seus comentaris i orientacions sobre els topònims d'origen aràbic.
 - 2.- Vegeu CASANOVA (2003).

proporciona tot un coneixement molt més ampli de la zona estudiada —en aquest cas la Conca.

La informació del folklore popular a la Conca està representada a l'OC en alguns casos en què fa incursions a dites o costums del lloc o a mots dels habitants. Per exemple: «a Belltall: moros»; «a Blancafort són garruts»; «A Sarral ne són jueus, tenen la iglésia cremada», «de Sarral i home de bé? No pot ser», «a Vimbodí bona gent»; a Milmanda cita a Verdaguer: «quan Barcelona era un prat, ja Mirmanda era ciutat» (es refereix a un lloc mític, no al topònim de la Conca); «Rojalons: sis cases i set forns». Val la pena destacar per la quantitat d'informació folklòrica l'entrada Brufaganya, on s'explica tota la tradició de l'aigua de sant Magí a partir de fonts com Bladé i Desumvila, i el baró de Maldà.

L'OC és també una bona font d'informació documental, ja que la majoria de topònims aporten documentació a partir del segle x. D'aquesta manera es pot apreciar que a la Conca hi ha hagut una pervivència considerable de topònims documentats des de l'edat mitjana. En altres casos, les cites també serveixen per assabentar-nos dels canvis de nom que ha sofert algun lloc, com es veurà més endavant. Les fonts més emprades són en primer lloc J. MIRET I SANS, *Les cases de templets i hospitalers en Catalunya* (més d'un 30%); en segon lloc, el *Cartulari de Poblet*, la *Col·lecció de Documents Inèdits*, de l'ACA, F. CARRERAS CANDI, *Miscelánea Histórica Catalana*, i J.M. FONT I RIUS, *Las cartas de población y franquicia en Cataluña* (menys d'un 20%); d'altres com P. KEHR, *Papsturkunden in Spanien*; E. MORERA I LLAURADÓ, *Tarragona cristiana*, el *Liber Feudorum Mayor*, i el *Llibre Blanc de Santes Creus* no arriben a un 10%. Aquestes dades donen una idea dels coneixements històrics de Coromines: no és per atzar que l'obra de Miret i Sans sigui una referència important a la Conca, ja que bona part de la comarca va ser senyorejada pels templets, que aquest autor tan bé va estudiar. També és lògic que l'altre poder temporal, el monestir de Poblet, proporcioni bona part dels documents. A part d'aquestes fonts que ofereixen reculls documentals, hi ha també, quan s'escau la localitat, referències a bons historiadors locals de la comarca: Mn. Capdevila per a la història de Sarral, Mn. Segura per a la de Santa Coloma, i Palau i Dulcet per a la Conca en general.

Una altra característica que cal no oblidar és que l'OC no es pot separar de l'obra global de Coromines (principalment del *Diccionari Etimològic i complementari de la llengua catalana*, DECLC), i d'altres obres (*Estudis de Toponímia catalana; Topica hesperica, Entre dos llenguatges...*), i que totes es complementen i relacionen. Pel que fa a la Conca, hi ha força referències: per exemple, els topònims *riudovelles* i *riudabella* (< *reurebella* < ROBORE VETULA) remetent a la forma dialectal *reure* («roure»), conservada a Santa Coloma de Queralt (DECLC VII 496b1-19). També aquí s'amplien les explicacions sobre el *Fonoll*, la *Pena*, el *Grony*, la *Guàrdia*, el *Teix*, l'*Esplugu*, la *Pira*. Aquest darrer nom està comentat àmpliament a *Entre dos Llenguatges* (Coromines, 1975).

No és cap descobriment constatar que a l'OC no es ressenyen tots els topònims de la Conca, ni tan sols tots els topònims majors. Pel que fa a aquests,

el grup més nombrós d'oblits és el dels hagiòtopònims. Les causes d'aquestes omissions es poden atribuir sovint a les particulars fòbies i fílies de Coromines, però de vegades es poden justificar per l'escassa rellevància que determinats noms ofereixen als interessos lingüístics de l'autor, o, fins i tot, es poden deure a l'atzar. Dels topònims majors de la Conca, que estan registrats a la *Gran Enciclopèdia Catalana*³, manquen els hagiòtopònims *Sant Gallard*, *Sant Magí de la Brufaganya*, *Santa Coloma de Queralt*, *Santa Perpètua de Gaià*. Tanmateix, l'oblit és relatiu perquè excepte en el primer cas, els topònims estan representats pel segon element: *Brufaganyes*, *Queralt i Gaià*. Però si *Brufaganya/es*, i *Gaià* estan abastament explicats a l'OC, les referències a *Queralt* s'han de buscar en notes escadusseres en altres entrades i sense una referència directa a la població de Santa Coloma. Informació sobre *Queralt* es troba a l'entrada *Boquers*, per a l'element *QUER*, «roca». Coromines no s'entretenia en temes secundaris i si no tracta aquest topònim és perquè l'arrel *QUER*, d'origen preromà, probablement cèltic, està àmpliament explicada al DECLC. Arribats aquí, sorgeix el dubte si el complement *Queralt* de Santa Coloma prové d'un nom importat (la família Gurb-Queralt, senyors de *Santa Coloma*, procedia d'Osona) o és a la inversa, és el topònim el que ha originat l'antropònim. En aquest cas, sabem que el topònim *Queralt* apareix ja en un document de 976⁴ i que la família Gurb agafà el nom *Queralt* (Gurb-Queralt) a partir de la possessió del castell de *Queralt* el 1040. No és el cas de *Rocafort de Queralt* que sí que agafà el nom de la família *Queralt*.

Administrativament, el castell de *Queralt* (del qual queden algunes restes) està situat a la comarca veïna de l'Anoia, però a la Conca hi ha la *serra de Queralt*, al costat de la de *Sant Magí*, on també hi ha un altre topònim de la mateixa família, *Querol*, format amb el sufix diminutiu *-OLU*, *-ULA*⁵. El DECLC (VI, 928a16) informa també d'una altra forma de *QUER*, en aquest cas amb el sufix qualitatiu col·lectiu *-OSUS* *-OSA* en el topònim pretèrit *Les Caroses* «penyalós, rocós», a prop de Santa Coloma de *Queralt*. El principi de significativitat territorial⁶ (Tort, 2003) es complementa, entre d'altres, amb un altre topònim proper, en terme de Santa Perpètua, *El Grony* «turó», aquest d'origen llatí, també ampliat al DECLC (article *grunyir*).

Altres topònims absents a l'OC i citats a la *Gran Enciclopèdia Catalana* són la *Sala de Comalats*, *Passanant*, la *Pobla de Carivenys*, les *Roques d'Aguiló*, el *coll de Deogràcies* i el *tossal de Jordà*. Altra vegada, les

3.- Turull anota que hi ha 46 topònims de la Conca de Barberà citats a la *Gran Enciclopèdia Catalana* que no són citats a l'OC.

4.- També apareix citat independentment del nom de Santa Coloma el 1030 (LFM doc.272) i el 1033 (LFM doc.273).

5.- Vegeu sobre aquest tema GULSOY (1996).

6.- «el nom de lloc tendeix a reflectir l'aspecte geogràficament més significatiu de l'àmbit espacial al qual fa referència» (TORT, 2003:876).

informacions arriben de manera tangencial: es menciona la *Sala* a les entrades SALA i SAL-LLACERA, tot i que en cap cas es refereixen a la Conca. El segon element, *Comalats*, té una àmplia explicació a -LAT, -LADA, amb abundants referències documentals relatives a la Conca: se cita un pretèrit *truliolo de Comalats* (LFM, doc. 272, any 1030), que geogràficament havia de correspondre a l'actual serra de Belltall. Un altre oblit és el *tossal de Jordà*, altrament conegut a la comarca com *la muntanya de Jordà*. És un oblit important geogràficament, ja que és un dels punts elevats de la Conca, que separa aquesta comarca del Camp de Tarragona (a l'OC hi ha una entrada *Jordà-ana*, que, a més d'aportar molt poca informació, no fa cap referència a la Conca). Aquestes muntanyes reben encara ara el nom de *serra carbonera* o *Carbonària*, topònim que apareix en força documents antics, entre ells el doc. 251 de 1054 del LFM citat per Coromines als topònims *el Viver, Lilla i Pinetell*.

Sense cap intenció de corregir la ingent obra del gran filòleg, em limitaré a comentar alguns topònims que han estat discutits en bibliografia posterior. No és feina fàcil establir-ne l'etimologia ja que es presenten molts casos d'homonímia: diferents mots de diferents orígens lingüístics (llengües preromanes, llatí, àrab, germànic...) poden arribar a donar en català la mateixa forma. Si a això s'afegeix la llatinització dels topònims tal com apareixen a les fonts que han arribat a nosaltres, la cosa encara es complica més (i no parlarem de les falsificacions, tan freqüents en els documents medievals). El criteri etimològic haurà de tenir en compte sempre el context geogràfic, històric, humà. Els comentaris de l'OC compten amb el coneixement directe del territori per part de Coromines, i l'autor ens fa fins i tot participar dels seus dubtes: tot i que en alguns casos es mostra inflexible, de vegades ofereix diferents pistes a seguir per esbrinar l'etimologia d'un mot.

Algunes mostres de discrepàncies d'altres autors respecte a les etimologies de l'OC es poden apreciar en el topònim *Llorac*. Per a Coromines deriva d'un antropònim romà, mentre que Balañà (1990:120) el considera derivat de l'àrab *al-auráq*, «les fulles, la fullaraca». L'argumentació de Balañà, que ha estudiat més tard la formació d'aquest topònim en altres articles (Balañà, 1984 i 1998) sembla indiscutible.

Balañà (1990) també argumenta l'origen àrab del topònim La Cirera. Per a Coromines deriva del llatí *CERASEA* i es refereix al vegetal, tot i que al DECLC (III, 713b36) ja adverteix que es refereix a l'arbre i no al fruit. Basant-se en documents antics de finals segle X, Coromines cita el topònim *Ciresa* i explica el canvi a *Cirera* per dilació consonàntica. Balañà (1996) recorda que no és usual en català la toponímia derivada d'elements botànics singulars (el mateix afirmava Moreu-Rey, 1981) i, a partir de la forma *Cireza* en documents del segle XII, proposa una etimologia derivada de l'ètim àrab *hirázah* «la guàrdia». Tanmateix, *Cirera* no deriva d'*hirazah* sinó de *sirâjah*⁷, «senyal lluminosa». En

7.- Balañà (2002) transcriu una carta de Federico Corriente on li indica aquesta etimologia.

aquest cas, sembla que la geografia i la història abonin aquesta darrera etimologia⁸, ja que aquest significat és equivalent a «almenara», que està present en un topònim ben proper (*Almenara*, a Santa Coloma de Queralt).

És discutible també la interpretació de *Vallclara*. Coromines cita la pronunciació *begglara* i *beklára*⁹ sentida pel ell mateix i afirma que l'etimologia real és el nom preromà (ibèric) *BICLARA*. D'aquí prengué el nom l'escriptor visigòtic, que s'hauria refugiat a les muntanyes de Prades, on devia fundar un monestir. I a partir d'aquesta suposició comença el que és gairebé una novel·la: els monjos de Poblet foren els principals causants de l'ocultació del nom primigeni. Al DECLC Coromines ja havia apuntat —cosa que ara fa amb menys intensitat— una evolució mossàrab del mot, que es va canviar per «la contrarietat que portava als interessos pobletans» (VI, 819a29). No és estrany que després de tantes al·lusions el pare Altisent contestés en un article (Altisent, 1989) refutant la tesi corominiana amb els arguments del fals nom *Biclara* per *Bíclarum* citat per A. Mundó a la GEC. Coromines té raó en no fiar-se de les llatinitzacions del nom que presenten els documents del segle XII (*Vallis Clara*)¹⁰ però resulta una mica exagerat pensar en una pervivença tan forta del substrat en la pronunciació actual.

Amb molta probabilitat es pot rebutjar l'etimologia que l'OC proposa per a *Lilla*, la mateixa que per a *Alella* «alzinar» (ho considera un mossarabisme), no perquè lingüísticament no estigui fonamentada, sinó perquè en una crònica arabomagribina de finals del segle X (Benet, 1988) es diu que en una incursió d'Almansur va ser atacat el «castell d'*Al-Daliyah*, del territori de Barcelona», que és el castell anomenat en documents medievals *Alila*, *Castro Alila*.¹¹

En el cas de Conesa l'etimologia de Coromines és clara. Tradicionalment s'ha considerat un derivat del diminutiu de l'àrab *kanisah* que s'ha interpretat com a «esglèsia de cristians en territori andalusí», fomentant d'aquesta manera la creença en l'existència de llocs de culte cristià en territori musulmà. Bramon (2002:19-219) avisa que el mot no indica forçosament un lloc de culte i que s'ha de relacionar més aviat amb testimonis en època àrab de construccions o restes no islàmiques. L'etimologia aràbiga de Conesa va ser apuntada també per Balañà (1990), Nadal-Prats (1982) Moreu-Rey (1981). Coromines la rebutja perquè és impossible que el diminutiu, *kunaisa*, doni una /z/ sonora, perquè el resultat d'aquesta consonant és sempre sord en català.¹² Segons Coromines, seguint Balari (1954:205) *Conesa* deriva del llatí *CONDENSA*, abreujament de

8.- És possible que l'autor porti totes les aigües al seu molí (àrab), però també atribueix origen àrab als topònims *Blancafort*, *Forès*, *Rocafort* (*roca*), *Savallà*, *Solivella*, *Riucorb* (*corb*)... (BALANYÀ, 1990)

9.- «com vaig observar als anys 1934 quan ho vaig visitar en companyia de Pau Vila», (DECLC, VII,408b46); afegia [Joan Sales]»teniu raó no és «vall» ni és «clara» (*Ibidem* 409a3).

10.- Vallclara és un calc invertit de Clairvaux, que també ha donat en altres llocs *Claresvalls*.

12.- Bramon, que està d'acord amb aquesta observació, m'ha demanat que rectifiqui l'etimologia àrab que ella havia proposat en articles anteriors.

vallis condensa arborius. A falta d'altres elements, l'etimologia proposada per l'OC sembla la més plausible.

Un altre topònim que el mateix Coromines discuteix és *Anguera*: refusa frontalment l'etimologia derivada d'ANGUSTIAE que li atribueix Balari (1964:119). Amb documentació, suposa que el nom del riu deriva del d'un poble, i s'inclina per derivar-lo d'ANGUIS «serpeta», però dubta de la derivació -ARIA (*Anguaria*) i tampoc troba explicacions per a la U de GUA. Això el porta a pensar en un creuament amb ANGARIA «lloguer d'una bèstia» i a atribuir al riu un significat relacionat amb el trasllat de troncs. Tanmateix, la geografia del lloc no ens permet suposar ni imaginar la possibilitat de cap transport fluvial per l'Anguera, que és un riu de poc cabal. I encara menys si l'origen del nom és el poble i no el riu.

Un altre topònim al qual l'OC dona una etimologia diferent és *Sarral*. En altres obres s'havia explicat com a procedent de *ça* article salat, freqüent a la toponímia pretèrita i actual de la Conca, i l'adjectiu *Reial*. El mateix Coromines al DECLC (VII, 847a47) diu «sarralenc, nom del vent que ve de la banda de Sarral (> *Sa Real*)». També Balaña (1990:121) el creu derivat del llatí [*ip*]sa *regale*, «la localitat reial», i aquesta és la opinió més generalitzada¹³. Està clar que les formes (sa) *Reyal* y *Regali*, que apareixen en la documentació, procedeixen del llatí *regalis*. Tanmateix, a la documentació antiga i a documents citats a la història de Sarral de Mn. Tomàs Capdevila apareixen les formes *Areal*, *Areyal*. A partir d'aquí, Coromines dedueix que el nom *ça reial* data de 1180, quan realment Sarral va ser vila reial, però el seu nom original era l'àrabic *rahál*, que va donar el català *rafal*, que es va substituir per un de semblant català, *Reial*. Si a més es té en compte que un nom anterior de Sarral és *Saduc* > *Sadoq*, és fàcil per a Coromines proposar com a nom originari de la població *rahál as-sadaq* «el Rafal de l'amistat» abreujat primer en *sadoq* > *Saduc* i després en ar-rhal «el Rafal per excel·lència». Resulta una hipòtesi suggestiva, sobretot tenint en compte que en documents de 1188 apareix la forma «*ipso areal*» amb doble article. Al DECLC (VII, 33b17-21) Coromines ja havia advertit que sota la forma *real*, quan és substantiu, s'hi amaga l'arabisme *rafal*, tant en català com en castellà i portuguès.

L'OC informa de la pronunciació de bona part dels topònims referits a la Conca. De vegades les observacions són de primera mà i altres reportades per informants contemporanis. Una cinquantena dels topònims ressenyats a l'OC presenten observacions fonètiques i les observacions tenen sempre un interès dialectal: per exemple, informen de trets propis de la parla de la Conca. En són exemples la pronunciació dialectal *al* > *au* *Aumenara* (*Almenara*), les assimilacions *Bentall* per *Belltall*, *Mumbrió* per *Montbrió*; la confusió *l* per *n* *Plenafeta* per *Prenafeta*. Més interessant, pel que fa a la dialectologia, resulta

13.- Un bon resum sobre el topònim *Sarral* es troba a Marsal (1997).

l'observació que fa al topònim *Biure* sobre la regressió de la pronunciació pròpia del xipella [*Biuri*] per [*BiurÛ*] a Sta. Coloma.

La Conca és una zona de transició entre els dialectes orientals i occidentals del català; alguns pobles extrems presenten ja trets propis del català occidental: Coromines observa, per exemple, que Prades es pronuncia amb /e/ tancada —sense neutralitzar— a Vilanova de Prades, població quasi occidental; que en el topònim *Ferran* els habitants de Belltall no neutralitzen la *e* tònica quan el pronuncien. A Forès, tot i que l'OC s'inclina per donar-ne la pronunciació amb /^o/, apunta alguna realització amb /e/. Val a dir que la *e* oberta de la Conca no és un so tan obert com a l'oriental i això provoca problemes de diferenciació, però Coromines fila molt prim en tots aquests casos. Un bon exemple de la importància i l'agudesia en la percepció de les pronunciacions locals és el topònim actualment normalitzat en *Guialmons* —que Coromines entra per GUIMONS— «*gimóns* a Santa Coloma, *giumóns* o *giuimóns* a Belltall».

Pel que fa als estrats històricolingüístics, resulta difícil seguir la distinció de Coromines entre els topònims que considera creats directament en català i els que provenen directament d'una altra llengua —majoritàriament llatí, però també germànic i àrab. Pel que fa als primers, la distinció no és gaire rellevant, ja que la major part de noms catalans provenen del llatí. Hem observat que els procedents de llengües germàniques i de l'àrab són més clars perquè es refereixen principalment a topònims pretèrits o a antrotopònims. En el fons es tracta de diferents punts de vista del mateix Coromines sobre cada un d'ells. Amb tot, podem dir —com apunta Turull— que els topònims llatins i els catalans procedents del llatí són majoritaris, i a la Conca, com a les comarques de la Catalunya central estudiades per ell, arriben a un 70% del total. Només es comentaran aquí alguns topònims de substrat i superestrat. D'altres ja han estat tractats anteriorment, i tots estan ressenyats a l'apèndix.

Pel que fa a les llengües de substrat, l'únic nom procedent del substrat preromà no indoeuropeu és *Vallclara* (amb totes les reserves); al substrat indoeuropeu pertanyen *Queralt* (cèltic, citat de passada i no directament), *Albió* —que per a Balanyà (1990) és àrab—, *Corregons*, *Essera*, *Gubià*, *Micó*, *Talavera* (partida de Montblanc).

Els procedents de l'àrab mereixen un comentari més ampli, no tan sols perquè són els més discutits i discutibles, sinó perquè a més de la seva rellevància lingüística aporten una informació històrica afegida. Es tracta de topònims menors, com en la majoria de casos del Principat —l'únic toponim major és *Vimbodí*. Tot i que, en termes relatius, la Conca no té una freqüència de topònims àrabs comparable a les terres del sud del Principat, registra més topònims àrabs que les comarques veïnes de l'Anoia o la Segarra, observació que també fa Turull a l'article citat¹⁴. Això es pot explicar si es repassa

14.- Turull, a partir de les dades de Coromines, assenyala una major incidència de topònims àrabs a la Conca que a les altres comarques ressenyades: un 6,5% a la Conca de Barberà, un 0,7% al Solsonès, un 0,9% al Bages, un 2% de la Segarra, i un 3,7% a l'Anoia.

ràpidament la història de la comarca: sembla clar que la Conca va ser conquerida pels musulmans el 714; tanmateix, ben aviat, a mitjans del segle x, va començar la conquesta cristiana dels llocs. En són testimonis els topònims *Santa Coloma*, *Pontils*, *Queralt* citats en documents dels segles x i xi a l'OC. Les campanyes d'Almansur a finals del segle x van significar un retrocés en la conquesta cristiana, però això no vol dir un total domini musulmà, ja que els castells de la Segarra colomina continuaren en mans cristianes. Les algarades musulmanes entre 1090 i 1130 produïren un despoblament general i la Conca quedà com una terra de ningú, amb una certa continuïtat de població, tot i que escassa. No serà fins a mitjans segle XII que es reprendrà amb empenta la conquesta definitiva de la zona, endegada pels comtes de Barcelona i Urgell amb l'ajut colonitzador de templers, hospitalers i cistercencs. Aquestes circumstàncies expliquen la relativa abundància de topònims àrabs en una zona fronterera: *Alfeu*, *Almenara*, *Almosella*, *Benages*, *Bufalla*, *Miravet*, *Ràfols*, *Sarral*, *Saduc*, *Vimbodí*, als quals podríem afegir, encara que en desacord amb Coromines, *Llorac* i *Lilla*. Al mateix temps, en un territori de «pujades i baixades», de continu vaivé, la toponímia àrab alternarà amb la cristiana: a la banda colomina hi ha abundants hagiotoipònims, els ja citats (no registrats a l'OC) *Santa Coloma*, *Sant Gallard*, *Sant Magí*, *Santa Perpètua* (no n'hi ha a la Conca estricta¹⁵). *Almenara*, «torre de senyals», mot d'origen àrab, conviurà amb *Miralles*, llatí. Una altra prova de l'oscil·lació dels territoris a una i altra banda són els canvis de noms, que sovint s'assenyalen o s'intueixen a l'OC: així, *Saduc* o *rehal* passà a anomenar-se *Sa reial*; la vall d'*Alfez* es canvià per *Vallfogona*; *Vallverd* es trobava al lloc de *Bufalla*, topònim desaparegut. Al passar el territori a mans cristianes els noms àrabs es canviaren, es llatinitzaren o es catalanitzaren.

Els canvis de nom poden obeir també a altres causes relacionades amb la repoblació. Molts dels llocs de la Conca es van prendre per aprisió durant els segles x i xi. Quan al segle XII es consolidà la conquesta cristiana, els successors dels primers aprisionadors van voler fer valer els seus drets i a manca de documents originals, van fabricar-ne una bona col·lecció de falsos, cosa que porta de vegades confusió en els topònims. De totes maneres, en fer els documents, si esqueia, posaven el nom antic o més popular al costat de l'altre perquè no hi haguessin confusions. De tot això ens informa l'OC: Sarral «*olim nuncupatur Saduc*», «*Milmanda, qui antiquitus dicebatur Scurpianda*». Els canvis de nom també es poden relacionar amb canvis de lloc físic: la primitiva població de *Montblanc* prop del Francolí s'anomenava *Vilasalva*¹⁶, i quan ocupà un terreny contigu passà a anomenar-se *Montblanc*. D'altres vegades el canvi

15.- Sobre la relació entre la hagiotoiponímia i la conquesta cristiana, vegeu BADIA (1987).

16.- Vilasalva, que és un topònim pretèrit, ha passat modernament a donar nom a un barri nou de Montblanc.

de nom era originat per repoblació (cas de *Milmanda* i probablement *Turlanda*) o, simplement, per altres causes.

La toponímia reflecteix el caràcter de frontera de la comarca. Els citats *Almenara* i *Miralles* es relacionen amb el proper $\bar{\text{t}}$ tot i que pertany a la comarca de la Segarra $\bar{\text{t}}$ *La Guardialada*¹⁷. A la Conca estricta hi ha una altra guàrdia, *La Guàrdia dels Prats* i una població amb un nom ben transparent *Montbrió de la Marca* (Marca= frontera). Aquí s'hi podrien afegir molts més noms de guàrdies que apareixen en la documentació antiga de la Conca i de la zona del Gaià, alguns perduts com la *guàrdia Voltorera* $\bar{\text{t}}$ probablement el pretèrit *Veltregar* que cita l'OC (encara hi ha al damunt de Cabra la *serra voltorera*) i la *Guàrdia Grossa*, entre Barberà i Prenafeta, que està documentat el 1054¹⁸.

Hem de ressenyar alguns topònims que Coromines considera total o parcialment mossàrabs: deixant de banda *Lilla* (discutit abans), que relaciona amb *Alella* i que sembla clar que és un topònim àrab, tenen algun tret mossàrab *Marçà*, *Gaià*, *Pinetell* i *Pira*. Aquesta sèrie, sempre en termes relatius en el context de la Conca, suposa un nombre bastant significatiu. En el cas de *Marçà* la influència del mossàrab explica l'evolució de la consonant més iod. *Gaià* no és un resultat ieista LY > y, que no fora propi d'aquestes contrades, sinó que s'explica a partir de l'evolució de GAIUS amb manteniment de la *i*. Els exemples més clars d'aquestes formes mossàrabs són el *Pinetell*, que deriva de PINNA, «penya» i no de *pi* (val a dir que tot i que ara hi ha pins, quan apareix documentat per primera vegada el nom, el 1181, hi havia alzines, que és la vegetació autòctona de la Conca) amb la no sonorització de la consonant intervocàlica. I, finalment, *Pira*, derivat d'un *Apieira* > <APIARIA, que implica la conservació del diftong *ei* amb reducció a *i*. Ja se sap que Coromines tenia una debilitat pel mossàrab i que de vegades se'n serveix per explicar formes sense documentar i difícilment explicables¹⁹, però en altres obres, ja havia parlat de «la zona semimossàrab de Poblet» (Coromines,1976:102). Què vol dir *mossàrab* i que vol dir *semi*? Potser allò que es presta a confusió sigui el terme mossàrab. A l'OC a l'entrada CARRICOLA (III, 290b,35-37) diu «per mossàrab entenem correntment no sols romànic pur sinó també certes alteracions i mescles que s'hi produïren, sigui espontàniament o per obra de l'àrab». Si s'encaixa aquesta definició en el context lingüístic de la Conca, es pot identificar la «zona mossàrab» amb una zona on es mantenien els parlars romànics anteriors a la conquesta musulmana, poc o molt influenciats per l'àrab (probablement poc, atesa la història $\bar{\text{t}}$ potser és aquest el significat de «semi»? , enfront d'altres llocs on l'arabització va ser més intensa); la Conca, per tant, constituïa una zona aïllada i allunyada dels canvis lingüístics que s'estaven produint a la Catalunya

17.- El primer element és germànic (*GUARDIA*) i el segon, llatí (*LATA*).

18.- Vegeu PLAZA (1990). Al document citat del castell de Queralt se citen moltes guàrdies.

19.- Vegeu Barceló (1999).

Vella. Potser el terme mossàrab –sobretot a causa de les manipulacions que se n’han fet en el cas valencià– resulta desafortunat, i pel que fa a la Conca valdria més entendre’l com a «català preliterari» (Rasico,1982)²⁰. D’aquesta manera, les formes «mossàrabs» entre cometes s’haurien d’incloure dins de l’estrat lingüístic del llatí > català. Així, la conservació de la sorda a *Pinetell* podria ser un cas d’evolució retardada de la sonorització de les sordes intervocàliques, i el topònim *Pira*, seguint el mateix Coromines (1976), s’ha de relacionar amb l’evolució retardada del diftong /ei/ a la Conca, que dóna com a resultat una /ø/ als futurs, com en el dialecte del Pallars²¹.

Són pocs, només dos, els topònims atribuïbles a l’adstrat occità *Milmanda* i *Torlanda*. Pel que fa al primer, Coromines coincideix amb Altisent (1984) en creure que es tracta d’un trasllat toponímic d’un nom occità, ja que la terminació –*anda* no és catalana. També ens informa que abans es deia *vallis scorpianda*, «vall d’escorpins», però a causa de les connotacions negatives del nom es va canviar en el més literari *Milmanda*. Però pel que fa a la resta de la interpretació ens quedem amb les explicacions de l’historiador. Per a Altisent, el canvi de nom es deu a una repoblació d’occitans, probablement de *Marmande* de la Garona que és d’on procedien molts repobladors de Lleida i, per contigüitat, de Poblet – Altisent documenta en aquells anys occitans de la Garona a Lleida–. En canvi, Coromines, seduït per les teories romàntiques sobre els templers pròpies del segle XIX, atribueix el canvi de nom a l’origen dels cavallers del Temple –Occitània (val a dir que els templers no tenien dominis a Milmanda, que des de 1163 era dels cistercencs de Poblet). *Torlanda* pot tenir un origen semblant, ja que, a finals del segle XIII, passà, juntament amb Conesa, a la influència de Santes Creus. L’explicació de la formació del nom que proposa l’OC: *tor-(mi)l(m)anda*, «un poc espatllat pels templers de Barberà» (V 275a40), resulta molt rebuscada, sobretot si es té en compte que a l’altra banda dels Pirineus hi ha algunes *Turlandes*.

Per acabar, podem dir que, pel que fa a la toponímia de la Conca, l’OC és una obra fonamental, punt de partença de qualsevol estudi toponímic que es vulgui fer sobre la comarca. Depassa el contingut merament lingüístic i proporciona una informació documental molt interessant que aporta coneixements geogràfics, històrics, etnogràfics. Tanmateix, el principal valor de l’OC és lingüístic i no s’ha de veure com una obra aïllada, sinó en relació amb tota l’obra monumental del seu autor. Els comentaris de Coromines, si d’alguna cosa pequen, és de massa coneixements, però les seves aportacions, fins i tot en els casos en què estem en desacord, esperonen la recerca i proporcionen tanta informació que sempre contenen elements que resulten útils per encetar una altra via interpretativa.

20.- La secció Folològica de l’IEC ha aprovat la substitució del terme *mossàrab* pel de *romandalusí* «Feix dialectal romànic parlat a Alandalús amb variants locals i cronològiques» (agraeix la informació a D. Bramon).

21.- Vegeu PLAZA (1993).

Bibliografia

- ALTISENT, A. (1984) «Milmanda» a *IX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, BISO núm. XVII ps. 27-31.
- (1989) «Vallclara: no Biclara» a *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior* (BISO) núm. XXXVII, ps. 1-2.
- BADIA I MARGARIT, A. (1987) *La formació de la Llengua catalana: Assaig d'interpretació històrica*, Abadia de Montserrat.
- BALANÀ, P. (1990) *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- (1984) «Sobre els mots catalans del tipus «LI-» procedents de l'àrab. Avançament d'una possible «regularitat» etimològica», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, núm. XVII, ps. 45-51.
- (1998) «Una metodologia simplificada per a la recerca d'etimologies aràbigues. Aplicació al cas de Llorac», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, III, Barcelona, Quaderns Crema, ps 11-23.
- (1996) «Vestigis de la dominació islàmica a la Conca de Barberà: la toponímia del municipi de Llorac», *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària, VIII*, Tarragona, ps. 137-140.
- (2002) «'Les «Cireres' en l'estratègia defensiva andalusina a la frontera Superior», *Revista d'Igualada* núm. 12, ps. 7-10.
- BALARI JOVANY, J. (1954²) *Orígenes històrics de Catalunya*, I.I.C.R., Abadia de Sant Cugat del Vallès.
- BARCELÓ, C. (1999). «El mozàrabe en la obra de Joan Coromines» a SOLÀ, J. (ed) ps. 119-132.
- BENET, A. (1988). *El procés d'independència de Catalunya*, Sallent.
- BRAMON, D. & LLUCH, R. (2002). *Mots remots (setze estudis d'història i toponímia catalana)*, CGC edicions, Girona.
- CASANOVA, E. (2003). «L'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines» a *XXVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Lleida, 2003, ps. 99-135.
- COROMINES, J. (1976). «Tractament de la A tònica» a *Entre dos llenguatges*, I, Barcelona, ps. 85-108.
- *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECLC). 1080-1989, 9 vols.
- *Onomasticon Cataloniae* (OC), 1994-1997, 7 vols.
- GULSOY J. (1996). «QUER 'roca, penyal' i la seva família en la toponímia catalana» a *Llengua i Literatura*, 7, ps. 167-208.
- Liber Feudorum Maior* (LFM). Francisco Miquel Rossell, ed., CSIC, Barcelona, 1945
- MARSAL, A.M. (1997). «Sarral vila de reis. Un estudi sobre l'origen i l'actualitat del nom de Sarral», *I Recull de treballs El Baluard*, Sarral, ps. 113-156.
- MOREU REY, E. (1981). *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca.
- PLAZA, C. (1990) *Història de Barberà a través dels noms*, Diputació de Tarragona, Tarragona.
- (1993) «Mossàrab i català a la Conca de Barberà. Els resultats d'AI» a *Actes del IX col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Alacant-Elx, 1991, ps. 319-327.
- RASICO, Ph. (1982) *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Abadia de Montserrat.

- SOLÀ, J. (1999), ed. *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge*, Caixa de Sabadell, Sabadell.
- TORT, J. (2003) «A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de significativitat territorial» *XXIX Col.loqui de la Societat d'Onomàstica, Teulada 2002*, ps. 675-688.
- TURULL, A. (2006) «Toponímia de la Catalunya central a l'obra de Joan Coromines. Noms de lloc del Bages, l'Anoia, la Conca de Barberà i la Segarra (amb incursions al sud del Solsonès) tractats a l'Onomasticon Cataloniae», *XXVII Col.loqui de la Societat d'Onomàstica, Manresa, 2001*.

TOPÒNIM (1)	OC (2)	ENTITAT G. (3)	MUNICIPI (4)	E. HL	1a DOC	CONS.
Aguiló	II, 25a17	poble	Sta.Coloma de Queralt	L	MIR 1049	actual
Albió	II, 79a35	poble	Llorac	I	CCa 1060	actual
Alfeu	II, 122b51	poble / vall	Llorac	A		pretèrit
Almenara	II, 157b29	caseriu	Sta.Coloma de Queralt	A		actual
Almosella	II, 148b21	partida	Sta.Coloma de Queralt	A		pretèrit
Alzina, l'	II, 178b1	vall	Vimbodí	Cl	CPo 1196	actual
Anguera	II, 198a19	poble / riu	Barberà de la Conca	L	CPo 1181	actual
Barberà de la Conca	II, 343b60	poble	Barberà de la Conca	L	BA 1038	actual
Barquera, la	II, 352a8	indret	Sta.Coloma de Queralt	Cp		pretèrit
Barra, la	II, 362a37	poble	Montblanc	Cp		actual
Bell-lloc	II, 409a29	santuari	Sta.Coloma de Queralt	Cl		actual
Belltall	II, 411a58	poble	Passanant	Cl	MIR 1081	actual
Benages	II, 421b52	partida	Vilanova de Prades	A	CPo 1157	pretèrit
Biure [de Gaià]	III, 29b20	poble	les Piles	Cl	CCa 1067	actual
Blancafort	III, 33a8	poble	Blancafort	L	CPo 1207	actual
Brufaganya, St Magí de	III, 126a59	serra	(quasi corònim)	Cl	(Cor) 1079	actual
Brugent	III, 128a2	riu	(curs d'aigua)	L	FR 1155	actual
Bufalla	III, 43a25	serra	Pontils	A	CCa 1074	pretèrit
Cacau	III, 172b37	partida	Vimbodí	L	segle XII	pretèrit
Calvera	III, 185b12	partida	Vimbodí	L	CPo 1192	pretèrit
Carabasser	III, 256a31	partida	Vimbodí	Cl	CPo 1196	pretèrit
Cardils	III, 270b18	mas	Vimbodí	L	BABL 1167	pretèrit
Castellfollit	III, 316a43	mas	l'Espluga de Francolí	L		actual
Cirera, la	III, 376a32	poble	Llorac	Cl	MIR 1174	actual
Claret, torrent de	III, 384a2	torrent	Sta.Coloma de Queralt	L		actual
Codony, el	III, 401a15	caseriu	Sta.Coloma de Queralt	Cl	MIR, 1408	actual
Codony	III, 401a19	partida	Llorac	Cl	CPo 1167	pretèrit
Codòs	III, 455b26	partida	Conesa	L	CCa 1073	pretèrit
Codòs, el, /Cudòs	III, 405b20	vall /partida	Vimbodí /L'Espluga de F.	L	CPo 1185 / MIR 1160 /	pretèrit
Cogulló, el	III, 402a42	puig / serra	(quasi corònim)	Cl	MIR 1190	actual
Cogullons, els	III, 402a56	caseriu	Montblanc	Cl		actual
Comalats	V, 8a39	serra	Forès		LFM 1054	pretèrit
Comaverd	VII, 460b8	serra	(quasi corònim)	Cl		actual
Conca de Barberà	II, 344a23	comarca	(corònim)	Cl		actual
Conesa	III, 422b42	poble	Conesa	L	BA/ MIR 1043	actual
Conilla, mas de	V, 341a46	mas	Vimbodí	L	CPo 1185	pretèrit
Corregons o Corregó	III, 440b13	quadra	Vimbodí	I	CPo 1184	actual
Creixa, la	III, 463a29	torrent	entre Montclar i Montbríó	Cp	CCa 1074	pretèrit
Dues Aigües	V, 334a47	poble	Montblanc	Cl	FR 1173	pretèrit
Eper / Eperal	IV, 75a27	(desaparegut)	(desaparegut)	G	CPo 1199	pretèrit
Eramprunyà	IV, 78a40	mas	St Magí	L	MIR p.321	pretèrit
Escorpianda	IV, 105b58	vall	l'Espluga de Francolí	L	MIR p.302	pretèrit

Espluga de Francolí, l'	IV, 132b51	vila	l'Espluga de Francolí	CI	LFM 1076	actual
Essera	IV, 112a36	coma	Belltall?	I	MIR 1173	pretèrit
Ferran	IV, 209a23	poble	Passanant	Cg	KH 1196	actual
Figuerola	IV, 218b11	poble	les Piles	CI	LBSCreus 1132	actual
Fonoll, el	IV, 206b16	poble	Passanant	CI	MIR p.297	actual
Forès	IV, 256a3	poble	Forès	L	MIR 1038	actual
Francolí, el	IV, 275a14	riu	(curs d'aigua)	G	LFM 1076	actual
Gaià, el	IV 290a41	riu	(curs d'aigua)	M	LBSCreus 978	actual
Gatillepa	IV, 331b55	font	Sta.Coloma de Queralt	CI	CCa 1260	pretèrit
Geminells	IV, 344b59	partida	Vimbodí	L	CPo s.XII	pretèrit
Glorieta	IV, 359a16	poble	Passanant	L	MIR 1081	actual
Greixa, la	IV, 382a14	partida	Sarral	CI	CCa 1074	pretèrit
Grony, el	IV, 385a17	cim	Pontils	L		actual
Guàrdia dels Prats, la	IV, 393b41	poble	Montblanc	Cg	KH 1184	actual
Gubià	IV, 394b6	partida	Sta.Coloma de Queralt	I		actual
Guimons (Gualmons)	IV, 396b49	poble	les Piles	Cg	CoDoIn 1359	actual
Lilla	II, 115a31	poble	Montblanc	M	LBSCreus 1018	actual
Lladrons, vall de	V, 28a21	quadra	Montblanc	L	CoDoIn 1359	actual
Llodars	VI, 402a28	riu	Valleclara	L	CPo 1196	pretèrit
Llorac	V, 97b41	poble	Llorac	L	MIR 1111	actual
Marçà, coma de	V, 190b14	indret	Vimbodí	M	CPo 1196	pretèrit
Micó, forat	V, 267b34	indret	Montblanc	I	FR 1155	pretèrit
Milans, riu de	V, 269b32	riu	(curs d'aigua)	CI		actual
Milmanda	V, 274a31	masia	Vimbodí	O	CPo 1164	actual
Miralles	V, 284a14	(desaparegut)	Pontils	L		actual
Miravet	V, 285a31	castell	l'Espluga de Francolí	A	MIR 1079	pretèrit
Montagudell	V, 323b20	(desaparegut)	Vimbodí	CI	CPo 1199	actual
Montalegre	V, 325a29	poble	Pontils	CI		actual
Montargull	V, 331a38	poble	Llorac	Cg	MIR, 153	actual
Montblanc	V, 334a41	ciutat	Montblanc	Cg	CPo 1180	actual
Montbrí de la Marca	V, 335b32	poble	Sarral	G	MIR 1075	actual
Montclar	V, 340b30	tossa / castell	Pontils	CI	KH 1154	actual
Montfalcó	IV, 184b50	castell	Passanant	CI	MIR, 1234	pretèrit
Montgoi	V, 350a39	santuari	Vilaverd	CI	BABL 1206	actual
Montornès	V, 367b48	partida	Montblanc	Cf		actual
Montpaó	V, 370a18	barri	Sta.Coloma de Queralt	L		pretèrit
Niell (o Pujolniell)	V, 457b7	puig	(desaparegut)	L	CPo 1195	pretèrit
Ollers	VI, 31b18	poble	Barberà de la Conca	CI	FR 1038	actual
Padellàs	VI, 110b54	mas	(desaparegut)	CI	MIR 1193	pretèrit
Pèlec Sutirà	VI, 184b35	(desaparegut)	l'Espluga de Francolí	CI	FR 1153	pretèrit
Pena, la	VI, 194a19	vall / mas	l'Espluga de Francolí	CI		actual
Pertegàs	VI, 210b38	alou	(desaparegut)	L	MIR, 1193	pretèrit
Pilar de les Forques	VI, 225b36	indret	Valfogona de R.	CI		actual

Piles, les	VI, 224b49	poble	les Piles	CI	BABL 1043	actual
Pinetell, el (de Rojals)	VI, 219a47	poble	Montblanc	M	CPo 1181	actual
Pira	VI, 232a36	poble	Pira	M	LFM 1076	actual
Pla de la Bassa, el	VI, 234b26	barri	Forès	CI		actual
Pobla de Ferran, la	VI, 243a14	poble	Passanant	CI		actual
Poblet	VI, 243b5	monestir	Vimbodí	L	LFM 1067	actual
Pontils	VI, 256a11	poble	Pontils	L	LFM 1033	actual
Prades, muntanyes de	VI, 274b54	serra	(quasi corònim)	CI		actual
Prats, Santa Maria dels	VI, 275b24	santuari	Montblanc	CI		actual
Prenafeta	IV, 278b44	poble	Montblanc	CI	LFM 1054	actual
Pruners	VI, 285b26	riu	l'Espluga de Francolí	CI	FR 1151	actual
Ràfols	VI, 326b29	partida	Blancafort	A		actual
Rauric	VI, 349a41	poble	Llorac	G	FR 1151	actual
Riudabella	VI, 405a4	masia	Vimbodí	L	CPo 1168	actual
Riucorb	VI, 400a28	riu/vall	intercom	CI	CCa 1198	actual
Riudovelles	VI, 404b47	castell	(prop de Sta Coloma?)	L	MIR 1193	actual
Rocacorba	VI, 410b51	molins	Vimbodí	Cp	CPo 1260	pretèrit
Rocafort de Queralt	VI, 411a51	poble	Rocafort de Q.	Cp	MO 1038	actual
Rocamora (de Sant Magí)	VI, 412b51	caseriu	Pontils	Cp	MIR 1168	actual
Rocaverd, granja de	III, 416b41	granja	Vimbodí	CI		pretèrit
Rojalons	VI, 423b4	caseriu	Montblanc	CI		actual
Rojals	VI, 423a54	poble	Montblanc	CI	CoDoIn 1359	actual
Romanill	VI, 425b17	serra	Pontils	CI		pretèrit
Roquerola, mola de	VI, 414a27	cim	Montblanc	CP		actual
Rupit	VI, 445a47		Pontils	L	LBSCreus 1188	actual
Sabella	VI, 462a50	poble	Conesa	L	CoDoIn 1359	actual
Saberic	VII, b32	font / torrent	Pontils	G		actual
Saduc	VII, 53b34	poble	Sarral	A	FR 1180	pretèrit
Sarral	VII, 53a4	vila	Sarral	A	FR 1180	actual
Savallà	VII, 66a44	poble	Savallà del Comtat	CI	CCa 1073	actual
Seguer	VII, 86a23	poble	Pontils	G		actual
Segura	VII, 87a38	poble	Savallà del Comtat	CI	MIR 1161	actual
Senan	VII, 102a47	poble	Senan	G	FR 1149	actual
Senillós	VII, 105a44	riu	riu	Cp	MIR 1199	pretèrit
Sitjar, el	VII, 142a9	masia	Poblet?	Cp	CPo 1189	pretèrit
Solivella	VII, 154a30	vila	Solivella	L	BA 1038	actual
Talavera (Talaveres)	VII, 215b7	partida	Montblanc	I		pretèrit
Tallat (a Barberà)	VII, 218a44	serra	intercom	C	BA 1038	actual
Tapioles	VII, 228a48	coll	Vimbodí	CI	CPo 1189	pretèrit
Teix, bosc del	VII 225b37	partida	Montblanc	CI		actual
Tillar, barranc del	VII, 198b37	partida	Vimbodí	CI		actual
Torlanda	V, 274b9	quadra	Conesa	O	a.1285	actual
Torrelles	VII, 316b54	partida	Vimbodí	CI	CP 1193	actual

Trullol de Comalats	V, 8a39	(desaparegut)	desaparegut	Cl	LFM 1030	pretèrit
Vadecelis	VII, 391a53	turó	Vallfogona de R.	L		pretèrit
Vallclara	VII, 408a43	poble	Vallclara	P	FR 1152	actual
Valldeperes	VI, 196b7	poble	Pontils	Cl	MIR 1168	actual
Vallespinosa	VII, 400a40	poble	Pontils	Cl	Cart SC 1174	actual
Vallfogona de Riucorb	VII, 429a41	poble	Vallfogona de R.	L	MIR 1196	actual
Vallverd	VII, 460b20	poble	Sarral	Cl	MIR 1152	actual
Variella, la	VII, 395a35	mas	Montblanc	L		actual
Veltragar	VIII, 91b6	torre?	Barberà de la Conca	L	LFM 1076	pretèrit
Viladepèrdius	VIII, 24b42	poble	Pontils	Cl	FR 1068	actual
Vilanova de Prades	VIII, 20b15	poble	Vilanova de Prades	Cl	CPo 1125	actual
Vila-salva	V, 334a47	poble	Montblanc	Cl	FR 1163	pretèrit/actual
Vilaubí	VIII, 28a48	partida	Vimbodí	L	CP 1193	pretèrit
Vilaverd	VII, 460a51	vila	Vilaverd	Cl	CoDoIn 1359	actual
Vimbodí	VIII, 66b51	vila	Vimbodí	A	MO 1153	actual
Viver	VIII, 86a36	partida	Montblanc	Cl	LFM 1054	actual

La informació de les cinc primeres columnes prové exclusivament de l'*Onomasticon Cataloniae*

Les observacions sobre topònims actuals i pretèrits s'han obtingut a partir de la *Gran Enciclopèdia Catalana*; la *Geografia Comarcal de Catalunya*; i de l'*Atlas 1:50.000* de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, 2005.

1. Topònim

2. OC = Localització a l'*Onomasticon Cataloniae*

3. ENTITAT G. = Entitat geogràfica

4. MUNICIPI

5 E. HL. = Estrat històricolingüístic

P = substrat no indoeuropeu, I = substrat indoeuropeu, L = llatí, G = germànic, A = àrab, C = català, Cp = català < preromà (indoeuropeu i no indoeuropeu), M = mossàrab, Cl = català < llatí, Cg = català < germànic, Cf = català < francès, O = occità.

6. 1a DOC = Primera documentació

BA = J. BALARI I JOVANY, *Orígenes històrics de Catalunya*.

BABL = *Bulletí de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*.

CartSC = *Cartulari de Sant Cugat*

CCa = F. CARRERAS CANDI, *Miscel·lània històrica catalana*.

CoDoIn = *Col·lecció de documents inèdits* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

CPo = *Cartulari de Poblet*.

FR = J.M. FONT I RIUS *Las cartas de población y franquicia en Cataluña*.

KH = P. KEHR, *Papsturkunden in Spanien*

LBSCreus = *Llibre Blanc de Santes Creus*

LFM = *Liber Feudorum Mayor*

MIR = J. MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya*.

MO = E. MORERA I LLAURADÓ, *Tarragona cristiana*.

7. CONSERV = Manteniment del topònim (actual / pretèrit)

SOBRE LA GRAFIA DEL NOM DE LA POBLA DE CÉRVOLES

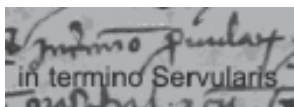
Ramon PERE I ANGLÈS

El significat del nom d'aquest poble de la comarca de les Garrigues sembla que no ha estat sempre el mateix al llarg de la seva història. Quan es mira documentació a partir del segle dotze fins al divuit, es veu que el nom va agafant unes formes les quals són les actuals. Hem pogut observar com a mínim tres grafies diferents. Les primeres dates, quan trobem escrit el nom del bocinet de territori al qual ens referim, són del segle XII. L'any 1157, segons un document signat a Tortosa, Ramon Berenguer IV fa donació a Ramon de Vallbona i altres ermitans; que habitaven aquell indret, del lloc anomenat **Sorboles**, en territori de Siurana, perquè s'hi construeixi una església dedicada a Santa Maria i una abadia segons l'orde de sant Benet. Ramon de Vallbona acabà cedint els drets d'aquell territori al monestir de Poblet l'any 1171. Però en realitat ja era del monestir cistercenc de feia vuit anys, perquè Guillem II de Cervera, que havia adquirit drets sobre Cérvoles per haver participat en la conquesta de Siurana, ho havia donat a Poblet el 1163. En el manuscrit de la donació trobem escrit **Sorbulis**.

Fins aquí el nom fa pensar més en l'arbre servera o el seu fruit, la serva, tal com diu el doctor Joan Coromines en el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, volum II, p. 689, col. 2a, referint-se al nom llatí de l'espècie *Sorbus domestica*. De serveres encara n'hi ha al terme de la Pobla, caminant pel terme se'n troben arreu, com també n'hi deu haver en altres llocs. Que quan s'originà el nom predominessin en aquell indret tampoc no fóra estrany.

Mirant documentació del Vilosell corresponent als inicis del segle XIV, i també de la Pobla a partir del segle XVI, que es guarda a l'AHAT, han aparegut les grafies següents:

El 1313 trobem

Amb els abreuïjaments: jn t(er)mino S(er)vular(is), o Servulari?

Així doncs, a principis del segle XIV se'ns fa present la grafia **S(er)vular(is)**, 1313, que pot indicar una forma llatina: *servula-ae* = esclava, o bé *servulus-i* = esclau jove, o també : *servus-a, um* = estar sotmès a estat servil. Potser podria equivaler en el nostre cas a: *en el terme del servent o dels servents*. En aquest sentit trobem referències de F. Blasi i Vallespinosa a: «Santuariis Marianis de la Diòcesi de Tarragona», *Revista del Centre de Lectura*, Reus, 1933, p. 91.

Es pot observar que es produeix un canvi en la grafia antiga **Sorbulis**. La primera vocal passa de ser una **o** a una **e**, la tercera consonant **b** es canvia per una **v**, que varien el significat del nom. Aleshores el lloc era ja de Poblet i cal pensar que tenia i exercia un poder prou important sobre el territori. També el 1313 es parla de la pobla de Vallbona dins el terme de Cérvoles: «*in termino S(er)vula(ri)s aff(ron)ta cum [...] i cu(m) los poblados de la pobla de Valbona*» (Llib.1313, f.12r), però tant sols esporàdicament, ja que en la documentació observada s'ha fet present **pobla de Vallbona** una sola vegada; suposem que fent referència a les possessions que Ramon de Vallbona tenia al terme de Cérvoles. Però no serà fins més tard que el genèric **pobla** acompanyarà al de l'específic **servols**, **cervols**, o **cérvoles**.

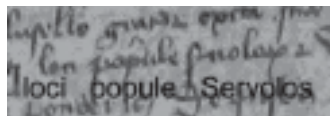
De fet no és rar que, a cavall d'un i altre segle, es vegi encara formes anteriors. Segons la carta de població datada del 1314 que el monestir de Poblet atorga a la vila, i que transcriu el monjo Benet Farré i Lloreta en la seva *Història de la Pobla de Cérvoles*, encara perdura la grafia «Sórboles», cal pensar que potser referint-se a les primeres donacions. Però la forma predominant és Servularis, o Servols. El 1330 es veu també: «*in termino de Servolis*» (Llib.1330, f.15v).

El 1333 veiem «*in t(er)mino d(e) S(er)vols*» (Llib.1333, f.21r), amb abreujaments, i en el mateix document uns folis més endavant trobem: «*in termino de Servols*» (Llib.1333, f.40r), sense abreujaments.

A partir potser de la carta de població, el 1314 es comença a deixar veure de tant en tant **Pobla** abreujat: «*ppla Servularis*» (Llib.1349, f.97r). Tot i què les formes que predominen continuen parlant de: *terme de servoles, servolaris, etc...*

El 1400 es veu: «*in termino de Servoles*» (Llib.1400, f.7r).

El 1437 veiem: que el genèric **pobla** és cada vegada més constant.

Amb els abreujaments en la part específica: **loci/ popule/ S(er)volo(s) Servolox?**

El segle XV veiem Pobla abreujat i es manté la forma **Servularis**: «*de pple. S(er)vula(ri)s ad locum dl. Albi*» (Llib.1433, f.13r).

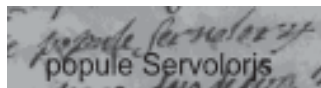
Es pot dir que durant el segle xv Pobla abreujat o sense abreujar va apareixent. Però es manté sempre la forma gràfica de l'específic *Servoles*, *Servols*, *Servolis*, *Servularis*.

Al segle xvi perdura la forma **Servularis**, però gairebé sempre precedida de Pobra. «locj populle Servullaris»(MN 1553). Comencem a veure a vegades, en lloc de Servularis, una altra forma: **Servulorum**.

Però en el mateix segle xvi i al xvii comença a substituir-se la **S** inicial de Servularis per la **ce**. Veiem així: «loci de la Pobra de Cervols»(Lib. 1626, f.2r). També la forma llatinitzada *Popule Cervulorum*, o bé *popule cervularis*.

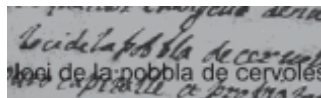
El 1578 hem vist que la forma llatinitzada conserva la **S** inicial de l'específic, en canvi la forma popular substitueix la **essa** per la **C** :

Amb: **S**

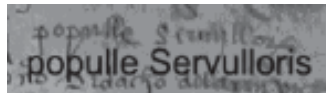
popule Servulor(is), o Servolory?

Amb: **C**

loci de la pobbla de cervoles

Un altre exemple de 1553:

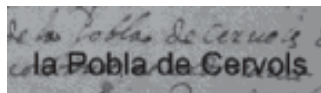

populle Servulloris

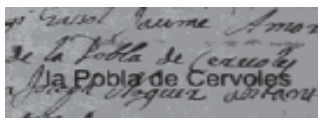

pobla de Cervolles

El 1644, la forma dominant és amb: **C**. La **S**, gairebé ha desaparegut.

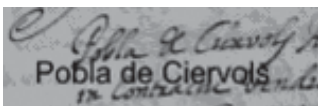

la Pobra de Cervols

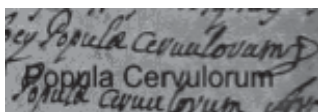
la Poble de Cervoles

El 1708:

Pobla de Ciervols

El 1734:

Popula Cervulorum

Segurament hi deu haver altres casos semblants en què en els noms de poblacions no s'hagi mantingut al llarg de la història la mateixa grafia i en conseqüència el mateix significat. Com que és impossible poder enquestar les persones que l'han anat utilitzant i l'han escrit sobre pergamí o paper al llarg dels temps, no sabem que volien dir quan escrivien **Sorboles**, o estant sota el domini del monestir de Poblet i escrivien **Servularis**, ni tampoc com pronunciaven aquestes paraules, ni tan sols perquè al segle XVII comencen a canviar la **essa** inicial del nom per la **ce**, que donà lloc a les formes finals **Cervols**, **Cervulorum**, **Cervularis** o bé **Ciervols** i **Cérvoles**. Tot allò que es pugui dir amb aquests elements de què disposem de ben segur que són tan sols meres hipòtesis.

La nostra intenció és només deixar constància d'aquestes tres formes gràfiques acompanyades de les variants, que han sortit llegint documentació sobre la vila de les Garrigues; les quals, amb les variants que solen trobar-se sempre que es miren papers vells, sembla com si volguessin indicar tres noms diferents. Al principi **Sorboles**, potser referit a l'arbre de la servera (*Sorbus domestica*). Més tard durant el domini del monestir de Poblet **Servularis**, del llatí *servus*, equivalent a servent o esclau. I finalment, potser quan el domini pobletà va afluir i no tenia sentit emprar el mot esclau o tal volta perquè no agradava massa, es va anar passant cap a **Cervols** i finalment **Cérvoles**. Qui sap si hi va poder ajudar que la forma de pronunciar s'assembla a la de la fonètica del mamífer remugant cérvol/a (*Cervus elaphus*).

SOBRE EL TOPÒNIM POBLET I LA VERSEMBLANÇA DE L'ORIGEN DEL MONESTIR, LLIGAT A L'EREMITISME

Gener GONZALVO I BOU

El topònim que dóna nom al monestir de Santa Maria de Poblet (sens dubte, el monument històric més destacat de la Conca de Barberà) ha tingut les seves controvèrsies, quant al seu significat i origen.

Fins ben entrat el segle xx, aquest topònim s'atribuïa al nom d'un ermità, i a una sèrie de fets més o menys llegendaris, que més endavant comentarem amb una mica de detall. Tanmateix, els estudis més recents, sorgits de la ploma del gran historiador de Poblet, el P. Agustí Altisent¹, sumat a les conclusions del nostre filòleg i lingüista més eminent, com ho és el Dr. Joan Coromines², han demostrat que el topònim Poblet es deriva del terme llatí *populus alber*, és a dir, un «lloc poblat amb àlbers». O sigui: el lloc de Poblet —com així ha estat sempre— és una «albereda», aprofitant el torrent de Prullans, que travessa tot el recinte monàstic pobletà.

Tanmateix, nosaltres creiem que aquest topònim no exclou l'existència d'un ermità, anomenat Poblet, que vivia en aquelles contrades del futur monestir. És a dir, la versemblança de «l'albereda» pobletana, no exclou, al nostre parer, la més que probable realitat d'un eremitori, que enllaçaria amb la posterior vinguda dels monjos fundadors, provinents del monestir cistercenc de Santa Maria de Fontfreda, al Llenguadoc.

La història dels fets de l'ermità Poblet, farcida de nombrosos episodis miraculosos, fou narrada amb detall, al segle xviii, pel P. Jaume Finestres i de Monsalvo, el primer gran historiador de la casa³. Cal dir, d'entrada, que el context en què suposadament existí aquest ermità, era molt favorable per a creure feiaentment en la seva realitat històrica. Efectivament, és prou conegut que en

1.- ALTISENT, Agustí: *Història de Poblet*, Poblet, 1974, p. 29.

2.- COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, 1996, vol. VI, p. 243.

3.- FINESTRES, Jaime: *Historia de el Real Monasterio de Santa Maria de Poblet*, vol. I, Cervera. 1753, ps. 58-69.

tota la serralada de les muntanyes de Prades, i al massís del Montsant, l'eremitisme, almenys des del segle x, era un fenomen religiós molt estès i amb una gran vitalitat. Potser el més conegut de tots ells i el més ben documentat fou l'eremita Ramon de Vallbona, un autèntic líder del moviment eremític de la Catalunya Nova, i que com coneixem prou bé, fou decisiu en la fundació del monestir de Santa Maria de Vallbona, també esdevingut un altre enclau del monaquisme cistercenc⁴. També sabem de Ramon de Vallbona la seva actuació en l'eremitori de Poboleda, molt proper a Poblet, i el posterior intent de crear-hi un altre monestir del Cister, encara que, en topat amb l'oposició pobletana, no arribà a reeixir. Per la nostra banda, creiem molt possible que l'eremita Poblet i Ramon de Vallbona es coneguessin, encara que el fet no el tenim documentat.

Sabem també que el castell de Siurana fou un dels darrers reductes sarraïns d'aquelles muntanyes. Doncs bé: la llegenda de l'eremita Poblet ens explica com diverses vegades el senyor de Siurana empresonà Poblet al seu castell de Siurana, però miraculosament, desapareixia de la presó islàmica, i retornava al seu eremitori pobletà. Conta la llegenda que el castlà de Siurana, en veure tot això, hi reconegué l'acció de Déu, i no només el deixà en llibertat, sinó que també li atorgà dos documents de donació d'aquelles terres, i tot gaudint de la seva protecció.

Explica Finestres que aquests dos documents (datables entre 1120 i 1130), escrits en caràcters àrabs, ja els havia vist el P. Martí Marquina, considerat el primer gran arxiver de Poblet, i per tant, persona de provada solvència històrica. Encara més: el propi Finestres els veié a l'arxiu pobletà, encara que reconegué que no els podia entendre. L'historiador, però, ens dóna la pista de l'existència de dues còpies (datables del segle xiv) d'aquests documents, escrits, però, en llatí. És a dir, no totalment verídica la veracitat de l'existència d'aquests dos pergamins, avui dia, de ben segur, descatalogats dins l'immens arxiu de Poblet, que dorm la son de l'oblit a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Però la prova documental que ara citem, la tenim precisament a la Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, on anaren a parar diversos documents de Poblet, per recuperacions del mateix Víctor Balaguer, i de les donacions del seu gran amic Eduard Toda i Güell⁵: doncs bé, allà es custodien aquestes dues còpies llatines del segle xiv, que nosaltres hem examinat, i que, al nostre parer, són dos diplomes plenament autèntics, o sigui, sense sospites de falsificacions.

Sembla ser que Poblet aconseguí de formar un petit eremitori, acompanyat per dos eremites més. Aquestes modestes construccions (amb els seus horts i petits conreus) estaven situats a la partida de La Lardeta, que és,

4.- PIQUER, Joan Josep: *Història de Santa Maria de Vallbona*, Vallbona, 1978; GONZALVO I BOU, Gener: *Breu història del monestir de Vallbona*, Barcelona, 2003.

5.- Biblioteca Víctor Balaguer, Vilanova i la Geltrú, Fons Eduard Toda, Lligall «Poblet», n. 3, 2 docs. s.n.

sens dubte, el lloc on el monestir bastiria la Granja Mitjana, anomenada així per ésser a mig camí entre Poblet i la granja de Riudabella.

Aquests eremites —seguint la narració llegendària de la seva vida— veien, cada dissabte, tres llums al firmament, que finalment es van col·locar a sobre del lloc on s'havia de construir el monestir de Poblet. De fet, aquesta llegenda fundacional ja tenia una tradició molt antiga entre els monjos pobletans: ja al segle XII es construïren tres petits oratoris, en honor a «les tres llums»: les dedicades a Sant Esteve (a la zona de l'infermeria), Santa Caterina (on després s'hi bastiria l'hospital de pobres) i Santa Maria (que no correspon a l'actual església major, sinó a un petit oratori, que nosaltres creiem que fou la primera església pobletana, construïda pels monjos vinguts de Fontfreda, i que a partir del segle XIV serví com a «podrider» dels cadàvers de reis i nobles il·lustres que es sebolliren al monestir).

Quan pels volts del 1150, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, que ja havia conquerit les gran places musulmanes de Tortosa i Lleida, decidí de repoblar aquelles terres sota la direcció experta dels monjos del Cister, no fora estrany que conegués l'existència d'aquell eremitori, i per tant, decidís donar als cistercencs aquelles terres de la Conca, i que tot seguit fes venir els monjos fundadors, provinents de Fontfreda, cenobi ben a la vora de Narbona.

Sigui com sigui, els monjos de Fontfreda s'encaminaren cap a les terres del futur Poblet. Segons prescrivien les constitucions de l'orde (ben establertes aleshores per la potent personalitat de Sant Bernat de Claravall), la fundació d'un nou monestir tenia tota una mena de reglamentació profundament simbòlica: hi havia d'anar el primer abat (que representa el mateix Crist) i dotze monjos professors (que corresponen, doncs, als dotze deixebles predilectes de Jesús), sense menystenir el fet que anessin acompanyats per un bon nombre de germans conversos, i d'altres treballadors i jornalers, molt necessaris durant els primers anys, en què s'havien de construir les dependències monàstiques.

Les constitucions cistercenques també eren molt clares en un aspecte fonamental: el nou monestir no era considerat com a plenament fundat fins que no s'haguessin construït els edificis bàsics per a l'exercici del monaquisme: l'església, el claustre, la sala capitular, el refetor o menjador, i el locutori.

En aquest context, doncs, al nostre parer, i almenys durant un parell d'anys, el cistercencs vinguts de Fontfreda s'hostatjaren a les terres de l'ermità Poblet —a la futura Granja Mitjana— fins que es construïren aquests edificis i es traslladaren a les noves dependències pobletanes, i per tant, fins a la fundació efectiva de Poblet, que els experts la situen —amb algunes vacil·lacions— l'any 1151⁶.

6.- Vegeu els primers documents relatius a la fundació de Poblet, a: ALTISENT, Agustí: *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, Barcelona-Poblet, 1993.

Com a conclusió, nosaltres creiem més que probable la veracitat de l'existència de l'ermità Poblet —cognom, per altra banda, molt abundant a la Conca, ja en època medieval; la llegenda mateixa fa Poblet originari de la vila d'Ollers—, i aquest fet, que no exclou la certesa de l'etimologia del terme, avui dia ben estudiada, obliga a revisar, almenys en part, els veritables orígens de Poblet, el nostre gran monestir cistercenc de la Conca de Barberà. En aquest sentit, cal un estudi aprofundit sobre aquests orígens, que sens dubte, serà una bona i molt interessant aportació a la nostra historiografia medieval.

ANGUERA

Francesc SIFRE

Ens referim al topònim enunciat, segons les acotacions que vàrem fer al seu moment, seguint la sinopsi que de l'hidrònim n'havia fet Joan Coromines i que per raons de força major restaren inacabades i al calaix. Pensem que aquest XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, així mateix a la Conca, propicia la seva revifalla. Ens consta que *Anguera* ha estat objecte d'atenció, de manera aciençada, per part d'estudiosos locals i foranis¹ i que, sense ser-ne tema recurrent, se'l considera tractat. Nosaltres anirem al nostre aire i, si s'esdevenen coincidències, que segur que sí, tingueu-les per meres constatacions.

Quant a l'article del senyor Coromines, Anguera, el prenem com a tesi i les nostres aportacions, dades i dates, col·laboració al tema, així com els supòsits, que no pretenen depassar la bona jeia de les hipòtesis.

DOC. ANT. Coromines esmenta: *Angera*, 1181 (*Cart. de Poblet*, 56). Es pot fer constar aquesta data més antiga: *Angera*, 1055 (*Dipl. de Poblet*, 9). En aquest *Diplomatari* la grafia del mot també apareix sense el dígraf *gu*, representatiu del que més tard en direm so velar sonor o velar fricativa sonora. Passa el mateix a d'altres paraules: Berenger, reger, Figerola.

Trobarem l'ortografia corresponent un segle més tard, ja al segle XII, *Dipl. de Poblet*: «ad aquam d'*Anguera*»² (doc. 174, a.1155). Això del romanç, pengim penjam, sembla no tenir gaire pressa i així ens han calgut cent anys, més o menys, per a casar la fonètica i l'ortografia del topònim.

Coromines cita: «*aqua de Angaria*», 1190 (*Cart. de Poblet*, 145); «*in termino Gardie et in rivo Angarie*», 1202 (*Cart. de Poblet*, 147). També aquí la data pot ser més antiga: «*a parte vero circii in termino de Angaria... Signum Petri Monachi qui hoc scripsit*» 1173 (*Llibre Blanch de Santes Creus*, 294).

1.- J. BALARI, M. MONTOLIU, J. COROMINES, J. PORTA, C. PLAZA, J. FUGUET, F. ESPAÑOL, A.M. MARSAL, etc. COROMINES al principi de l'article fa esment de l'Espluga Calba, que pertany a la conca del Segre, no a la de Barberà.

2.- L'Anguera riu no neix a Forès, recull l'aigua de la serra del Cogulló, al SE de Sarral.

Aquest monestir precedeix el de Poblet en la substitució de l'arromançat *Anguera* per l'eclèctic *Angaria*. Han transcorregut, doncs, cent divuit anys, més o menys, des que en teníem notícia de l'altre. Pot semblar talment el món a l'inrevés: que el llatí vingui del romanç. Això ens alerta. Seria lícit de sospitar aquí d'una possible esmena o introducció d'un mot culte? Cal acceptar com a lògica una pruija llatinitzant després de la llarguíssima presència de la llengua àrab.

L'islam foragitat, l'assentament cristià es consolida i, a partir d'aquí, el predomini ideològic i de cultura farà prou via pel circuit eclesial. Ja ho acabem de veure, *Angaria* per *Anguera*. I bé, ja consta en el *Llibre Vert* de l'Arquebisbat de Tarragona, 1276: «*Percepit dns. apd. Angaria tres partes decim*», f. 87; *Rationes Decimarum Hispaniae*, 1279-80: «*Computum decime Terrachone*, fol. 107, ...*item a rectore de Angaria*, 28». Sous, per la xifra. «*Ego Guillermus Berengarii, Rector Ecclesie de Angaria*», 1292 (*Arx. Parroquial* Guàrdia dels P.).

L'objecció que dèiem la promou indirectament el mateix Coromines. Compareu, sinó, el cas de Sarral, on s'ha produït el canvi de l'arabisme *rehal*, variant de *rafal*, per *real*, variant de *regalis*, ço és, «del rei». I tal cosa per interessos dominicals del monestir de Santes Creus, segons ell bé ho explica. I és clar, per aquella llei dita «del cove» ('qui fa un cove, fa un cistell'), nosaltres hi pecaríem.

Etimològicament, què significa *Angaria*? Ve del grec. Llegim: «*ANGARIA*, ae f. *Aggaria* vel *aggareia*³ *significat officium et servitutum*» (LEXICON T.L., 1940).

I ve de que el sentit de l'etimologia d'*angaria* aplicat a l'*anguera-realitat* resulta incongruent per al sentit comú. Es veu sobreposat a l'època, al lloc, un tocom perdut. Per la mateixa toponímia global de la zona que dona un col·lectiu de noms senzills, de sentit descriptiu i identitari: *duas aquas, troch de embut*⁴, *gardia, taiad, voltregar Gross, fitor*. O paraules arromançades com *reger, pug, gixera, romiguera*. Hi veiem un *a posteriori* flagrant en *angaria*⁵.

I de l'*angarius*, ja que hi som posats, què en direm? El mateix que diu el nostre diccionari, que també anota: «*ANGARIUS* v. *ANCARIUS*, ii, m. *Asinus, quam vocem Graeci a Persis accepisse dicuntur, et universim significat quemvis onera bajulantem; sed quia asini ad id maxime apti sunt, speciatim de iis dici potest. Alii leg. Angarius, hoc est nuncius*».

Coromines troba suficient el mot d'*angaria* i el relaciona amb el NL portuguès *Angueira*, que també és un riu. Vindria de la paraula *anguis*, diminutiu de serp? I altrament tampoc vol descartar del tot que en el riu català s'hagi partit del nom del poblat.

3.- «Que Zeus no m'ho tingui pas en compte!» (pel trasllat del grec als nostres signes).

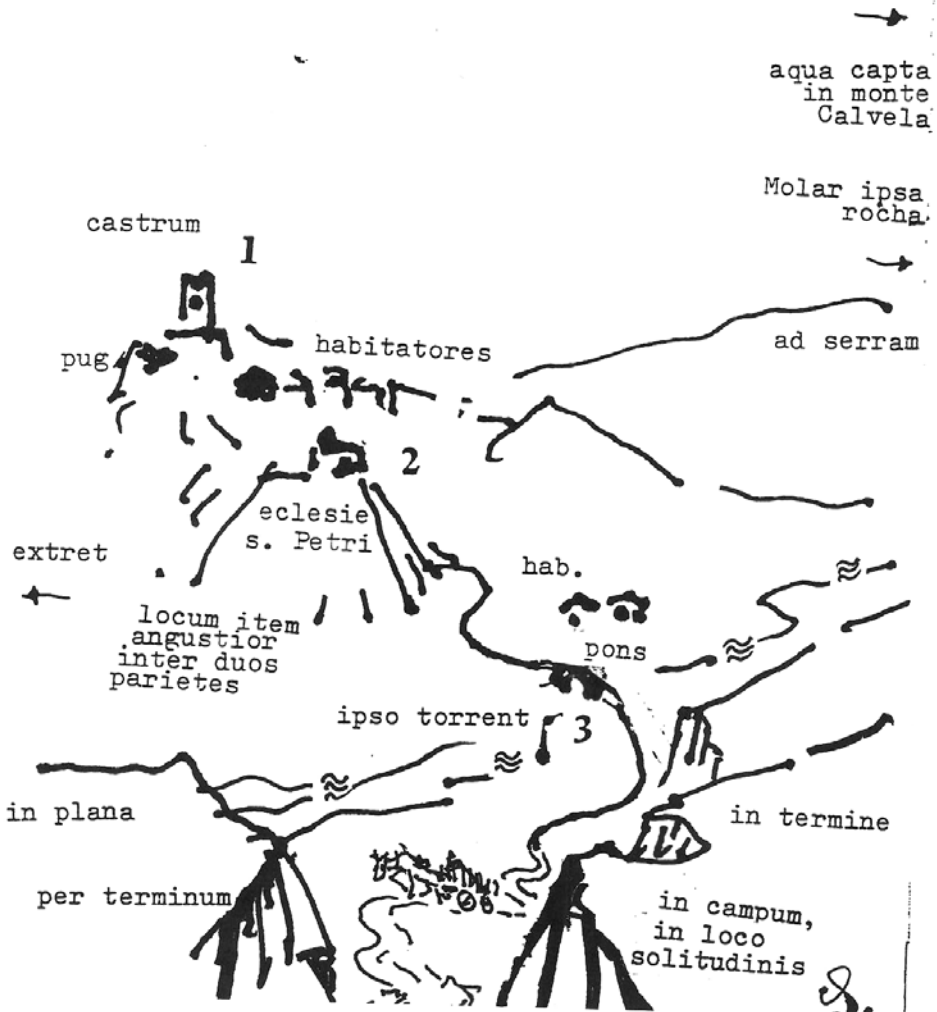
4.- Tro(n)ch de (l')Embut, per l'Estret de la Riba?

5.- Aquest vocable toponímic no figura en cap cas ni al *Liber Feudorum Maior* ni a les *Cartas de Población y Franquicia de Cataluña* ni al *Diplomatari de Poblet* (960-1177), volum I. Presumiblement ho farà al volum II (en compilació, inèdit per ara) i ho seria per la hipòtesi apuntada.

ANGUERA

s. XI angera
cf. s. X fredera
(comit. Aussona)

s. XII angera

Aquí nosaltres hi afegiríem la possibilitat de que el topònim d'origen ho fos pel nom del terreny, del paratge: «*sequet ipso torrent de Olers vel in termine de Angera... hac ascendet per ipsa exponna per terminum Angera*», 1076 (*Dipl. de Poblet*, 22). Compareu alhora la data de la donació feudal del castell, 1076, que és la mateixa, i la concreció ja del lloc.

Sobre l'aspecte general hem confeït un quadre (o dibuix panoràmic) de cites documentals que remetent majorment al topònim. Verbigràcia: *extret* (estret) *de Angera, in ipso torrent de Angera, carrera aval ve(r)s Anguera*, etc. Hi ha d'altres orientacions per a centrar-ne el tema. Fins i tot podríem aplicar-hi un *vox populi semper dixit anguera*. I amb aquest llatí de suca-mulla, al capdavant, cloure l'assumpte.

NP cat. Coromines aporta, com exemple més antic, el d'un tal «Arnaldo de Anguera», 1393, en el Matarranya. Aquí en tenim d'anteriors i locals, Pere d'Anguera *et alii*, ja que deriven del topònim per ser l'indret de llur provinença: «*Ego Petrus de Anguera iaceo in gravi egritudine*», 1172 (*Ll. Blanch de Santes Creus*, 158); «*Signum Petri de Anguera*», 1188 (*Ll. Blanch de Santes Creus*, 298); «Guillem o Guim d'Anguera, prevere, 1292" (*Arx. Par. de Barberà*, Ll. III); «Esteve d'Anguera, 1296" (*Arx. Parroquial de Barberà*, Ll. IV); «Ramon d'Anguera, 1309" (*Arx. Parroquial de Barberà*, Ll. XI).

Se sap que els habitants d'Anguera feien llurs escriptures a les parròquies de Barberà⁶, la Guàrdia dels Prats i àdhuc a la Selva del Camp, per ser Anguera lloc de molt poca paperassa i sense arxiu. Afegint-hi que, el mot aquest, com a NP, ha romangut i s'ha estès força com a cognom.

Palau i Dulcet, en la seva guia⁷, bo i sortint de Sarral, ens descriu: «La carretera torna a pujar suaument i a la mitja hora llarga de camí es veu a la dreta, dalt d'un tossarodejat per un torrent, les runes de l'església d'Anguera.

«Sembla que aquest poble, malgrat que es remonta al segle xi, no prosperà: al més fou un llogaret semblant a Ollers. *Anguera* vol dir «gorja» o «vall profunda». En efecte el lloc és solitari i enclotat. Naturalment no eren aquestes les millors condicions per habitar-lo.»

Pot ser que tal etimologia del despoblat li venia d'un meritori escrit de Mn. Porta i Blanch, rector de Barberà de la Conca aleshores, 1904. L'havia publicat al setmanari comarcal *La Conca de Barbarà*. La tesi era de Balari i Jovany i l'havia formulada, com s'ha dit, a la seva obra cabdal *Orígenes històrics de Catalunya*: «Tiene Anguera la misma radical del nombre con que en latín se expresa desfiladero o estrechura entre dos montañas, es decir Angustia...».

Tesi que, de manera sumària, el nostre Coromines la troba absurda en sentit fonètic i lexicomòrfic.

6.- Dades, aquesta i les següents, del setmanari *La Conca de Barbarà*. D'un documentat article que s'hi publicà amb el títol «Antich poble d'Anguera» al núm. 39 i amb data 10 de gener de l'any 1904.

7.- *Guia de la Conca de Barbarà*, III – PALAU I DULCET, Antoni. Barcelona, 1932.

Mà de diccionari aquí, doncs. Lectura: «*Angustia, ae* (generalment en pl. –ae, –arum). f. l. ‘estretor, manca d’espai’: *pontis, itinerum*, ‘d’un pont, dels camins’/‘espai estret’: *his angustiis continebantur*, CAES., ‘es trobaven retinguts en aquest espai estret’/‘pas estret, gorja, congost’: *in ipsis Thermopylarum angustiis*, SEN., ‘en el pas mateix de les Termòpiles’ (DIC. Llatí-C., 1993).

I si, arrodonint l’anterior, diguéssim que vindria d’*ango*, en el sentit d’espai d’*angustus*? Radical *ang* + sufix –*era*, on s’expressa la idea de lloc. Compareu, sinó, el topònim citat en el mateix document nº 16 (*Ll. Blanch* de Santes Creus, 1076), *albareda*, ‘lloc poblat de molts àlbers’, al límit de la donació d’un alou: «*in loco quem dicitur Pug de Angera*». O, encara, un altre: «*A meridiana vero pars iungit se in ipsa ripa de ipsa Ceguera*» 1076 (*Dipl.* de Poblet, 22). Veiem, en semblants mots, radicals més sufixos com n’usa en l’actualitat la formació de paraules.

Fins ara hem estat immersos en la trama del llenguatge de cites i dates, i a partir d’aquí ens pertoca d’aprendre de la realitat, del que és allò que n’ha rebut el nom. En fi, viure el topònim.

Allí, a Anguera, la impressió que n’hem rebut resulta òptima. Els punts referencials, tal qual. Tot segueix igual, o quasi, que nou segles enrera: lloc angost, d’espai reduït en cada àmbit; doll d’aigua, pontet de pas. El castell seria dalt el puig, 1, i que escapçaren per a bastir-ne la torre rodona, la qual seria semblant a l’existent a Forès o a les restes de la de Montclar. Més avall, al mateix nivell que les Planes, a l’altre costat de l’enorme rasa, hi ha la part d’esglesiona o absis, 2, i que a penes hi cabia en el propi rodal. I més avall, l’enfondit camí, amb l’estret pont d’un sol arc, 3, per on just que hi passava una carreta. Dessota, la llera de roca viva, d’aquest conglomerat obsessiu de per ací. I al riu, aquí torrent aprofitat, què li direm? No se’l veu⁸. L’aigua amb centenars d’anys gairebé sols ha fet una discreta obertura d’un pam a la pedra per on fa sallent. En canvi sí que n’ha tret escarpa de la plana, a mà esquerra, i que la circumda cap avall. Milions i milions de còdols per aquestes terres de conglomerats massius, lutites roges, gresos i calcàries (Eocè superior-Oligocè).

8.-Hidrònim amb ínfules de riu, que fa superviure un topònim històric, gràcies a l’aportació dels seus similars riu de Vallverd, de la Salada, etc., d’una mica més de cabal. Misèria i companyia, ve-t’ho aquí. La hidrografia de la zona és migrada per manca de pluges regulars. Plou quan plou amb alguna xafegada de tant en tant. El clima de la Conca de Barberà és de caràcter mediterrani subhumit. Anyades, entre maig i setembre, que amb prou feines hi ha caigut aigua. Per tant, de sempre agricultura de secà i recursos hídrics, avui en dia deficients. Cal recalcar aquest dèficit, cosa que demostra la mateixa perdurabilitat dels dos ponts antiquíssims del riu. El de la capçalera i el de poc abans del mesclantaigües. El primer conserva l’estructura encara que ha estat apanyussat amb ciment i totxana; el segon, una obra d’art en pedra rústica i d’arcada intacta.

L'acció dels elements, sobretot de l'aigua en períodes de temps incalculables, han esvorancat aquesta plana a l'engròs, formant una petita vall que en el seu curs anirà vorejant Ollers, Pira i el desaparegut Pinetell montblanquí, on perviu com a nom de partida: la Plana d'Anguera (cf. el vigent Pla d'Anguera als termes de Sarral i Barberà de la Conca).

Psíquicament, si s'hi fa estaries, si mig es patolla per les rases confluents, l'indret infon neguit. Imaginem que algú va venint des de Cabra per aquestes planes, amb animal de bast o carro i, en arribar a aquest paratge, el camí que li davalla, de sobte s'inclina perillosament cap avall per la rasa de les Comes i haurà de salvar un desnivell de 30 o 40 metres, d'aquest i a l'altre costat del tàlveg. El pas queda circuit pel terreny d'argila, de saldots i capes de conglomerat als estrats.

Ja des del pont: un altre desnivell abrupte, vers l'oest, al torrent; dues plataformes de roca esgraonades per les quals l'aigua salta, en època de xàfec, a una cavitat de parets argilenques, enorme gola d'un rèptil tel·lúric.

Recordem, amb tot, que el dictamen de l'eminent etimòleg ha estat taxatiu. Es tracta d'una vera autoritat en la matèria i, així i tot, la realitat del topònim tampoc no lliga amb l'erudició especialitzada del savi, que també rau en dubte.

Amatent psicologia. Hi resta, per tot plegat, certa reserva. En rigor el mot *anguera* té quelcom d'anòmal, sona com un balbuzeig. Semblaria que li falti un bull o madurament. Potser massa gravidesa del romanç o una interferència mora. I pensem en el també topònim *fredera*, del s. x, un indret ubicat a Vallfogona, a la vall de Ripoll, comtat de Vic llavors (*Arch. Condal Barcelona*, 156). Mots entenedors però que no ens resulten vigents, i en això potser hi hauria el què.

Bibliografia

M'he valgut d'obres de consulta arxi-conegudes, per la qual cosa vull ometre la seva llista. L'acta va cosida de cites i convé alleugerir-ne la sonsònia. En primer lloc diré l'*Onomasticon*, de J. COROMINES. Després diplomataris de proximitat, com ho són els dels monestirs de Santes Creus i Poblet: *El «Llibre Blanch»*, de F. UDINA, i el *Diplomatari* de l'A. ALTISENT. Segueixen els de territori comtal, quan la Reconquesta, com el *Liber Feudorum Maior*, de F. MIQUEL; les *Cartas de Población y Franquicia*, de FONT I RIUS; *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, del mateix UDINA i també les *Rationes Decimarum*, de Mons. J. RIUS. Diccionaris: Llatí-Català, de l'Enciclopèdia, dir. per A. SEVA, Barcelona, 1993, i el *Lexicon Totius Latinitatis*, de l'Aegidio FORCELLINI *et alii*, Tom. I, Padova (Pàdua), MCMXXXX.

‘BAI BARR’, UN HIDRÒNIM IBÈRIC ESCRIT SOBRE UNA FUSAIOLA IBÈRICA TROBADA A VALLS

Antoni JAQUEMOT BALLARIN

*Una fusaiola trobada al Vilar Gros de Valls:*¹

En tota recerca de noms, de persones, de cases, de llocs, intentem recuperar la memòria històrica de l’onomàstica, terme molt actual, aquest de la «memòria històrica». Noms oblidats, soterrats o amagats del nostre passat immediat i antic han estat foragitats pel remolí aclaparador de termes procedents de noves formes de vida, d’ocupacions residencials, industrials, de procedència global, noms que sovint s’accepten imposats per gent aliena a l’onomàstica que fan prioritat al màrqueting. També, al llarg del temps, hi ha hagut canvis de noms per tal d’identificar els nous repobladors o propietaris amb llurs noms personals.

Indagar, posar a la llum o restablir, si es pot, els noms perduts no solament és investigació històrica sinó també un sentiment romàntic com és saber quin nom tenia el lloc que trepitgem des de la més antiga edat i amb els diferents idiomes que els habitants de cada època hagin donat al mateix indret o la transformació en el temps del topònim original amb llurs variacions successives. La investigació pot abastar el nom de tot un país, d’una comarca o d’un llogarret.

De vegades un canvi d’idioma no suposa un nou nom sinó la seva traducció.

Aquest darrer cas és el que proposo: El canyissar del Gaià² i potser també

-
- 1.- Maria Isabel PANOSA. Revista *Complutum*, (UC Madrid) núm. 4 (1993) i «La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico. Siglos v-1 a.C.» ps. 290-291. Vitoria 1999. Universidad del País Vasco Servicio Editorial Euskal Herriko Unibertsitatea
 - 2.- Una moneda ibèrica de l’àrea de Kese (Tarragona) aporta la llegenda del topònim GAIØ (KAIO) IO escrit en signes ibèrics. <http://www.tesorillo.com/hispania/2ibericas1.htm>. Probablement pertanyent a la ciutat ibèrica al costat de Santes Creus. Gaiano 1154.

el del Francolí antic, el Tulcis³.

La toponímia i el substrat ens ajuden a entendre «l'enigmàtica antiga llengua ruda i atea hispànica», aquella que Coromines anomena «la llengua de les tenebres del temps», la llengua ibèrica.

En aquest treball d'onomàstica ens interessa l'estudi del darrer sintagma BAI-BAÀ de l'escrit enunciat, i que és aliè a la nostra llengua actual, junt amb els «noms» ibers SINEGUN i SIÀLI que l'acompanyen, els quals relaciono amb els noms del substrat 'senill', que és una «mena de canya», on 'sinegun' voldria dir «lloc de canyes» i 'xirla', del castellà i basc, que és «rossellona, petxina».

BAI-BAÀ són dos mots separables, però junts són un hàpax fins aquest moment del lèxic ibèric descobert. Existeixen en paral·lel en iber BAIKAR BAITAN, BAIBOGE.

Observem com BAI forma topònims:

BAITOLO = Baètulo, Badalona
BAILO = Baelo (Cadis)
*BAISOKE (Coromines) = Besòs (delta, aiguamoll).
*BAITE = Betis (delta del Guadalquivir)
BAIAS en les etimologies de Sant Isidor és PORT
BAIKA = Vega
IBAI en basc és RIU.⁴

També BAR forma topònims:

BAR (Pont de Bar) = de Baix, pla, vall
IBAR en basc és «riba, ribera, vall»⁴
BAÀKENO (Barcelona)
(I)VAR(S) (de Noguera)
BARCA Substrat hispànic emprat també en orografia constant-hi topònims⁵
BÀRCENA dels substrat castellà «terreny pendent, inclinat»

-
- 3.- *Onomasticon*: La proposta etimològica del riu Francolí anunciada per Coromines, la fa venir d'un hipocorístic del nom personal Franc. No la trobo encertada, m'inclino per la que ell rebutja de M. de Montoliu el qual hi veu *fluminculinus. Coromines, ell mateix, informa que el nom del «conill» és ibèric i vol dir «animal de cova, de galeria». Coves que donen nom a Montconill damunt Manresa, aleshores «el riu de l'espluga, de la cova» és encertat: *(flumen)conia. Tulcis, el seu nom antic registrat, seria el nom llatinitzat de l'indígena *Tolòkoni
- 4.- Diccionari «3000 Hiztegia». Departamento Cultura Viceconsejería de Política Lingüística Euskal Herria
- 5.- COROMINES, J. *Diccionari crític i etimològic de la llengua catalana*. Entrada «Barca» i «Conill».

BAIBARR és, doncs, «part baixa del riu» i és oposat a BAIKULA «part alta del riu» (La Baecula Bètica clàssica «Alt Guadalquivir». La Baecula d'Osona clàssica «Part alta del Ter»)⁶

A la part baixa del riu es troben els canyissars i llacunes.⁷

El Vilar Gros era l'antic hàbitat on s'ha trobat la fusaiola amb l'escrit. És un petit turó tocant a l'estació de tren i al camp de futbol al costat del Barranc Sec de Valls. Va ser una entitat important segons les troballes descobertes comparables a les de Kese, part Baixa de Tarragona, i el poblat del Puig Ferrer a Nulles, en la via de Tàrraco a Illirda (Lleida).⁸

El terme de BAIONA en la zona industrial de Valls no tindrà res a veure. Segurament és un nom personal de procedència d'aquella ciutat atlàntica.

La ciutat de Valls va ser fundada a l'any 1009 com a Vallis. A l'any 1024 surt escrit Vallibus (entre valls). Segons Coromines: «És versemblant que al·ludeixi a dues rambles seques que circumden la població».⁹ Es tractaria de la Rasa de Masmolets i de la Rasa de Fontscaldes, les quals s'ajunten a la població. Un xic més avall hi va a parar el Torrent Sec. Valls es troba entre els rius Francolí i Gaià.

Dels arenys i rambles en llocs plans de l'Alt Camp en diuen «rases», i a la Conca de Barberà, «fondos» i «torrents» quan neixen a les muntanyes a ambdós llocs. Aquestes «rases» i aquests «fondos» antigament es devien dir «valls», de la mateixa manera que es diuen al Baix Ebre;¹⁰ potser ve d'una reminiscència de l'iber 'bai'?

6.- Mapa de Ptolomeu segons A. Tovar, ps. 32 i 33 de «La Romanización». José María BLÁZQUEZ, 1986. Ediciones Istmo.

7.- El tram final del riu Gaià per Joan VIVES i Hèctor HERNÁNDEZ. <http://www.raco.cat/index.php/Resclosa/article/viewFile/27241/27075>

8.- Inventari de Jaciments Arqueològics. Annex I. Isaías Arrayan Morales. Referència 3.21.4, p. 762.

9.- *Onomasticon Cataloniae*, Joan Coromines.

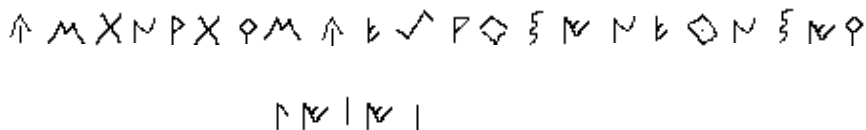
10.- Atles de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Dirigit als qui tinguin el cuc del desxifrat ibèric:

1. *uætánatàæuekiaàsinekunsiàlibaibaà*

Proposta de segmentació d'aquesta seqüència aplicant el mètode combinatori amb referència a altres escrits:

UÆTAN ATAÀÆU EKIAÀ SINEKUN SIÀLI BAI BAÀ

UÆTAN. Paral·lel: UETALA (Llúria). En basc 'uzta', «collita», 'uztan' «a collir, aneu a collir, colliu».

ATAÀÆU. En basc: 'zu're aita' (el vostre pare) > 'ata'r zu'.

EKIAÀ. Ekia'r «del senyor, de la possessió». En basc, 'euki', «posseir».

SINEGUN. El substrat 'senill', «mena de canya». 'sinegun', «lloc de canyes, pantà». En basc, 'singo', «fons», i 'zingira', «pantà».

SIÀLI. Basc i castellà, 'xirla', «rossellona, petxina».

BAI BAÀ. «el baix riu».

Proposta de traducció:

«Aneu a collir per la possessió del vostre pare petxines al baix riu».

UNS RECULLS INCIPIENTS DE LA CONCA, NO GAIRE CONEGUTS

Ramon AMIGÓ I ANGLÈS

A la Conca, tothom sap, si té entre trenta-cinc i quaranta anys, que Mn. Albert Palacín —que ara és el plebà d'aquesta parròquia de Montblanc—, quan era professor al col·legi de la Mare de Déu de la Mercè, a la dècada dels vuitanta del segle passat, es va interessar en gran manera per l'onomàstica. Sobretot ho saben totes aquelles famílies que van dur els seus infants a estudiar en aquella escola, llavors rodejada d'un gran prestigi. Albert Palacín va proposar als seus alumnes de tercer de BUP dels cursos 1980-1981, 1981-1982 i 1982-1983 de fer recerca onomàstica als seus pobles o en els pobles que ells escollissin, segons llur millor conveniència. El resultat va ser força satisfactori. Als tres volums ciclostilats, format foli, que en van resultar, titulats *Treballs de toponímia sobre Montblanc, la Conca i d'altres pobles*, amb un gruix total de cap a set-centes pàgines, entre text, mapes i il·lustracions, hi ha seixanta-un treballs gairebé tots preparats per equips de tres o quatre nois i noies, i fins i tot de cinc o sis, que es van emprendre les investigacions i en van presentar els resultats. En el camp de l'onomàstica, va ser un autèntic esdeveniment, segurament poc conegut en el món dels toponimistes d'altres comarques. I, sobretot, no tinc notícia que gaires altres escoles del país haguessin vist la conveniència d'ensinistrar l'alumnat, o d'iniciar-lo en l'ensinistrament, d'aquesta matèria tan lligada amb el coneixement de la llengua. Hi havia un cert antecedent a l'escola de Vilanova de Prades, en aquella mateixa comarca, amb una monografia dedicada a aquell poble, orientada pel mestre Manel Civera Gómez i realitzada per alumnes del curs 1976-1977. Hi ha força espais dedicats a onomàstica urbana i rural. Jo mateix en vaig publicar una recensió elogiosa en un periòdic de Reus. Molt més tard, ara fa poc, l'any 2004, va sortir de la impremta el *Recull de noms de lloc i de persona de Vilanova de Prades*¹, un estudi fet a la moderna, que es pot dir que tanca tota possibilitat de continuar investigant a l'entorn d'aquest tema, en

1.- Per Ramon PERE ANGLÈS

aquell terme. No crec que mossèn Palacín s'hagués inspirat en aquell treball impulsat per Manel Civera, que també es va publicar en ciclostil, amb un tiratge curt; ans estic segur que l'empresa del col·legi de la Mercè va començar per iniciativa personal del professor que he anomenat, entusiasta de l'ensenyament de la llengua en totes les escoles a les quals va posar els peus, i conscient de la importància de conservar els noms com a contribució a la conservació de la llengua del país.

Com resulta lògic, en els volums sorgits del col·legi de la Mercè hi ha una colla de treballs dedicats a **Montblanc** i al seu terme municipal, començant pels renoms, presentats per ordre alfabètic i classificats semànticament, uns renoms que ocupen les vuit primeres pàgines del primer recull.

Seguit pels carrers i les places, i també pels barris. Dues vegades, una al segon volum i una al tercer, es recullen les partides de terra. En un cas es tracta del terme actual amb els antics agregats de la Guàrdia dels Prats, Lilla, Prenafeta i Rojals, i se'n recullen cent seixanta-quatre. A l'altre, es prescindeix dels antics termes incorporats al municipal d'ara, i se'n citen deu més que a l'anterior: quaranta-cinc contra cinquanta-cinc. Un altre grup de dues noies recorre els camins del terme. Tres alumnes més, amb una simple inicial per prenom, examinen el territori de la Vall. Un noi i dues noies van per la banda dreta del riu entre Sant Joan i la Vall i dos nois més furguen per alguns racons de les muntanyes de Prades. Això últim traspassa els límits del terme de Montblanc, però no es mou de la Conca ni de la proximitat de la seva capital.

I vorejant l'onomàstica, encara que no l'encari de ple, hi ha un treball dedicat a la baixada d'aigües potables a la vila, un que parla de la séquia de l'enjub de Vinyols i un altre que examina masos i molins.

Van intervenir quaranta joves per fer tota aquesta feina: vint nois, tretze noies i set altres que només donen la inicial dels prenom, raó per la qual no sabem de quin gènere eren. I em sembla que no hi ha cap nom repetit. Si el gavadal d'informació que van recollir entre tots es pogués reunir i reestructurar segons allò que ara s'entén que és el sistema recomanable, gairebé que es tindria complet el recull onomàstic del terme antic de Montblanc, els agregats exclosos. Potser caldria encara fer-hi una revisió i, naturalment, l'examen de documentació antiga, tan important en aquesta mena de reculls. És lògic que, llavors, jovenets com eren, n'haguessin prescindit. Entretant, tots s'han fet grans, potser s'han aparellat i potser han canviat de residència i han agafat oficis diversos. És el que calia esperar que passés. La pregunta que ens podem fer és si algun d'ells, en solitari o novament en equip, no podria emprendre aquesta tasca que ja està embastada. No vull dir que no s'hi haguessin de dedicar unes quantes hores més; però serà una llàstima que tot aquest material considerable continuï formant part només dels tres volums de mossèn Palacín i que no es completi i poleixi per fer una aportació sòlida al coneixement onomàstic del país. I faria goig que s'hi decidís algú de la Conca, preferiblement algú d'aquells quaranta, o un altre, encara que no hagués format part d'aquells equips del col·legi de la Mercè.

No tinc cap dubte que, qui s'hi posés, i si no se sentís prou segur de com actuar, trobaria l'ajut orientatiu, tan extens com calgués i durant el temps que convingués, d'algú de la Societat d'Onomàstica, expert en aquesta matèria.

Encara dintre el terme de Montblanc, hi ha altres temes que es van tractar, com la història del centre parroquial i la indústria; però això ho passarem per alt perquè ja no té res a veure amb l'onomàstica, que és el nostre interès d'avui.

Hi ha altres llocs de la Conca que van ser objecte d'examen, entre ells antics termes que han estat incorporats al municipal de la vila ducal, com és el cas de la **Guàrdia dels Prats**: dos grups de dues i tres noies, respectivament, van parlar del nucli de població i voltants, i de coses diverses d'aquell antic terme. Al mapa d'aquest últim treball s'anoten setze partides de terra, gairebé tres vegades més que les que consten al treball del terme de Montblanc que parla dels agregats. Que ningú no s'estranyi d'aquesta diferència, que pot obeir a raons diverses que ara no cal esbrinar. Benvingudes totes dues aportacions. Els altres són Lilla, Prenafeta i Rojals. El treball de **Lilla**, entre altres notícies, conté una llista de renoms, un tema, el de la malnominació d'aquest poble, que va ser mestrirolament tractat² al capítol «Els renoms», que forma part del llibre titulat *Lilla. Aproximació a la història d'un poble* (Lilla, Parròquia, 1996). El de **Prenafeta** és dedicat a una mica de tot, com el de **Rojals**. D'aquest antic terme també hi ha publicat un llibre, l'any 1997, onze anys més tard que el recull impulsat per Mn. Palacín, titulat *Els masos de Rojals*³, i també és llàstima que aquests autors, que en són dos, o un d'ells, no s'engresquin a recollir tots els noms d'aquell terme antic, que ja han explorat en una direcció determinada i que, doncs, no els deuria ser gaire difícil d'investigar en altres direccions. També a l'*Aplec de treballs* del Centre d'Estudis de la Conca va aparèixer un rectorologi de la parròquia de Rojals, entre el segle XVIII i el XX. No conté onomàstica local, com és lògic; però constitueix una curiositat a tenir present.

L'Espluga és l'altra població important de la Conca que va rebre l'atenció d'alguns dels alumnes del col·legi de la Mercè. Es van inventariar els carrers, amb el mapa corresponent i algunes il·lustracions, i es van recollir els noms de les partides del terme, a part dels masos i les masies. Vet aquí uns punts d'arrencada essencials: la zona urbana i la zona rural, que permetrien de fer un recull de noms de tot el terme, si algú s'ho proposava. Potser un, o un equip de més d'un, dels set que llavors van fer aquesta recerca que he dit. Més cap ençà, a partir de l'any 1991, a l'Espluga hi va haver un altre senyal d'inquietud a l'entorn dels noms. Es va notar a partir del *Bulletí* del Centre d'Estudis Locals, en el qual van aparèixer articles dedicats als noms dels carrers i de les places, amb sengles explicacions de cadascun, i mapes. Van ocupar una colla dels números

2.- Per Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH

3.- Per Josep M. CONTIJOCH i Vicenç BAYONA

trimestrals d'aquell *Butlletí*, fins a 1993. No he contrastat les vies públiques d'aquest recull amb les recollides pels investigadors principiants de la Mercè. He trobat que no calia.

Hi ha altres treballs sobre l'Espluga que potser poden aportar noms d'èpoques passades, com *Notícia dels habitants de l'Espluga a la segona meitat del segle xv^a*, publicat a la revista *Arrels* del Centre d'Estudis de locals de l'Espluga de Francolí, i *Un poble de la Catalunya Nova els segles xi i xii. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200^s*, «Notícia sobre obres de fortificació als castells de l'Espluga ...»⁶, «Un document de l'any de la pesta Negra»⁷. I segurament algun altre que m'ha passat per malla. És curiós, per altra banda, que a l'Arxiu Històric Arxidiocesà no s'hi conservi cap protocol notarial ni llibre sacramental d'aquesta població, uns documents habitualment rics d'informació onomàstica.

Tal com he dit que ha passat a Vilanova de Prades, també es va completar l'estudi onomàstic de **Barberà**, fa una mica més de temps, amb *Història de Barberà a través dels noms*⁸, de 1990. Un equip de tres principiants de la Mercè s'havia dedicat exclusivament als renoms, organitzats alfabèticament, amb un intent de transcripció fonètica i amb un assaig de classificació semàntica. L'estudi onomàstic que s'ha dit de Barberà també comprèn Ollers, que n'és un agregat. Però la publicació promoguda per mossèn Albert Palacín igualment té un capítol dedicat a **Ollers**, amb independència de Barberà, amb cinc carrers, renoms, relació d'unes quantes partides de terra, de camins, i alguna altra informació força interessant, a part de dos mapes i uns dibuixos.

Igualment es va presentar, l'any 2000, *Blancafert a partir dels noms passats i presents*⁹, amb una pretensió, ben aconseguida, de donar el resultat d'una exploració oral i documental extensa i sistemàtica. Una noia de la Mercè havia aportat els renoms de **Blancafert** distribuïts per carrers, un inventari completat amb un excel·lent pla de la vila amb les vint-i-nou vies públiques que en formen part. I encara una llista esquemàtica de partides, amb un altre pla, i una colla d'informacions diverses, i uns quants dibuixos. És un treball extens, que ocupa vint-i-tres folis.

Altres localitats de la Conca també van ser objecte d'atenció dels alumnes del col·legi de la Mercè. **Montbrió de la Marca**, un antic terme ara annexionat al de Sarraí. El treball ocupa deu folis amb antroponímia, carrers, camins, fonts, partides, festes, cafè, amb un pla de la vila i un mapa del terme. El 1988, va

4.- Per Maria Mercè COSTA

5.- Per Agustí Altisent

6.- Per Joan FUGUET SANS

7.- Per Josep TRENCHS ÒDENA

8.- Per Carme PLAZA ARQUÉ

9.- Per Josep RECASENS LLORT

sortir un llibre titulat *El nostre poble, Montbrió*¹⁰ (sense dir que fos el de la Marca, com si no hi hagués també el del Camp). És un llibre miscel·lànic, profusament il·lustrat amb fotografies. De les 183 pàgines que té, en dedica dues a renoms de les cases i dues més a un pla de la vila i un del terme. No hi sabem veure cap altra indicació de toponímia, de manera que el treball dels alumnes de la Mercè és l'únic vàlid, toponímicament parlant i —naturalment— ampliable, amb l'avantatge que a l'arxiu Arxidiocesà de Tarragona s'hi custodia d'aquest terme documentació antiga des del segle XVI al XVIII.

Un dels alumnes es va dedicar a **Pira**, amb un bon arrellec d'informació, tres mapes del terme i un pla del nucli urbà. L'Anguera Associació Cultural, l'any 1995, va publicar un volum gruixut, titulat «*Apiera*»¹¹, que parla de demografia, d'història i del llenguatge d'aquesta població; i, especialment interessant per a qui es vulgui emprendre el recull d'onomàstica del terme, conté una «Guia-inventari de l'arxiu municipal de Pira dipositat de l'Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà». El terme municipal de Pira és el de més poca extensió de la Conca i, doncs, completar-ne l'ononàstica no ha de ser tan treballós com fer-ho en termes que són més grans. Amb la particularitat que, a part dels papers que s'ha dit que hi ha a l'Arxiu de Montblanc, l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona conserva una dotzena de volums amb protocols notariais que comprenen del segle XV al XVIII, i altres documents que, tots plegats, constitueixen una gran promesa de riquesa de noms de tota mena. Si aquell mateix noi, que ara ja és un home, s'hi animava, podria fer una feina magnífica. Ell, o algun altre que se sentís atret pel coneixement a fons del terme d'aquesta població.

Tres noies van escorcollar la part de l'antroponímia corresponent a la malnominació de **Rocafort de Queralt**. És un treball breu, amb uns gràfics de l'evolució del poblament i un interès per tres creus de terme, tanmateix sense nom conegut. Sobre Rocafort, el *Butlletí interior* d'aquesta Societat d'Onomàstica que ens té aplegats va publicar també una col·lecció de renoms del segle XIX¹². Segurament que la majoria d'un recull coincideix amb la majoria de l'altre. No m'ha semblat que calgués entretenir-me a comprovar-ho.

L'article dedicat a **Senan**, redactat per un equip de sis noies, és extens, de fins a quinze folis, i relativament ambiciós perquè, a part de ficar-se en els renoms, es fiquen en la geografia, l'economia, la indústria vidriera, i diuen que han tingut accés en un treball, llavors inèdit, que és el que Ernestina Vallverdú Briansó després, l'any 1995, va publicar sobre la vila. És una monografia extensa, amb col·laboracions d'Albert Palacín i Josep M. Torrell per parlar de l'església. Dedica algunes pàgines a noms del terme i a les cases del poble. A la bibliografia, l'autora confessa que té redactada i inèdita la «Toponímia del terme municipal de Senan», que potser és la que van veure les sis noies del col·legi de la Mercè.

10.- Per Josep RAMON i Mercè BORRÀS

11.- Valentí GUAL VILÀ i altres

12.- Per Salvador PALAU RAFECAS

Si aquest aplec de noms s'estructurés d'acord amb els criteris que ara prevalen per aquesta mena de reculls —si encara no té aquesta estructura— no hauria de ser difícil de trobar-li editor, si encara es manté inèdit, cosa que ignoro. Seria una nova aportació al mosaic onomàstic de la Conca, representat fins ara per tres publicacions en forma de llibre (quatre, si hi afegim Belltall), que duen l'etiqueta ben guanyada de treballs elaborats amb rigor acadèmic.

Un equip de dos nois, i també, a més, una noia en solitari, van presentar articles titulats «Toponímia de Solivella». Són uns articles desiguals, tant en extensió —vint folis contra només tres— com en contingut: renoms i vies públiques urbanes en tots dos casos i, en un d'ells, temes al marge de l'ononmàstica com història, agricultura, indústries, festes... Altres dos nois van preferir parlar dels camins i les fonts del terme, dels oficis antics, de les botigues, les tavernes i els hostals de la vila. **Solivella** és una població ben servida de lletra impresa gràcies a unes *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs*. S'hi va publicar la toponímia de l'any 1795¹³, textos dedicats a imatges antigues¹⁴, motius i noms de casa¹⁵, noms del segle XVIII, tant de famílies com de lloc, i notes sobre demografia, com a mínim, a part de textos dedicats a l'església i al castell, conflictes a l'entorn del santuari del Tallat, etc.¹⁶

Tot plegat, són uns quants elements per a una toponímia, però caldria ampliar aquest horitzó i anar a veure papers antics de l'Arxiu Arxidiocesà que il·lustraran dels noms que s'utilitzaven entre el segle XIV i el XV, i altres documents que es deuen conservar allí mateix o en altres llocs, i que donaran sorpreses quan se'ls examini.

Tres noies van passar per **Vallclara** i es van concentrar en l'ononmàstica urbana: vies urbanes i malnominació, organitzada alfabèticament i amb un assaig d'anàlisi semàntica, sense endinsar-se a la zona rural. Abandonen l'ononmàstica per anar cap a la història i la geografia, amb mapes i dibuixos inclosos. És freqüent que els principiants se sentin atrets per la història i s'hi desviïn encara que tinguin el propòsit manifest d'encarar-se amb l'ononmàstica. N'hem vist exemples no tan sols en gent joveneta com aquesta de la Mercè, sinó en persones adultes que han acabat, així i tot, presentant, finalment, uns reculls de noms irreprotxables. Vallclara havia estat un cert domini de l'escriptor i editor Joan Sales, que en descendia. El llinatge Sales va quedar adherit a la punta del Sales, a la frontera amb el terme de Prades, on se la coneix com de l'Asturiano, però tothom sap, tanmateix, que és la del Sales, que és el nom que rep a Vallclara i a Vilanova de Prades. Joan Sales havia recollit topònims d'aquest terme quan

13.- Per Eugènia BALLART MARSOL.

14.- Per Mn. Salvador RAMON VINYES.

15.- Per Enric MOREU-REY.

16.- Sobretot per Josep M. SANS TRAVÉ i també per Concepció BALLART MARSOL, Josep M. FABREGAT ANGLÈS, Francesc OLIVÉ OLLÉ, Josep M. SOLANES FARRÉ i Esther TORRES PÉREZ.

col·laborava en les tasques del Dr. Joan Coromines, però no se'n va fer públic el recull que n'hagués obtingut. En un aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca va aparèixer un article dedicat a l'economia de Vallclara, segons fonts fiscals del XVIII. El *Butlletí interior* de la nostra Societat va publicar un article¹⁷ sobre el nom de la vila, perquè s'excloués una tendència a passar a Biclara. I també es coneix un escrit sobre l'economia de Vallclara al segle XVIII¹⁸. Tot plegat és poca cosa a profit de l'onomàstica. I no tenim notícia d'altres escrits —que potser hi són— referits a aquest terme. És un sector d'una extensió territorial mitjana, i de la vintena de lligalls manuscrits d'èpoques passades que es conserven a l'Arxiu Arxidiocesà, i segurament alguna altra documentació de l'Arxiu Històric, i del municipal, es podria treure una gran quantitat d'informació útil.

El noi que va escollir **Vilaverd** per al treball de curs en va omplir onze folis, dos dels quals amb mapes, i quatre més amb fotos. Va tocar molta onomàstica, tant urbana —amb els renoms, no caldria ni dir-ho— com rural, amb partides, masos, camins, l'ermita de Montgoi, pous de neu, aiguats. Va veure la *Guia de Vilaverd*¹⁹, publicada per la Diputació de Tarragona, però no va tenir ocasió de consultar la *Història de Vilaverd*, de Francesc Cortiella, apareguda l'any 1982, ni el fascicle de 1992 dedicat a la família Batlle²⁰, una de les vilaverdenques distingides amb un títol menor nobiliari, el de ciutadans honrats de Barcelona. Tampoc no diu que hagués vist l'article que va tractar de «La població, la societat i la riquesa de Vilaverd en el segon quart del segle XVIII»²¹, publicat el 1980 pel Centre d'Estudis de la Conca. Tanmateix, a partir de tot això només hauria obtingut alguna abundància d'antroponímia, que no de toponímia. L'extensió del terme no es gaire notable i els lligalls de protocols són abundants a l'Arxiu Arxidiocesà, esperant que algú els vagi a examinar, o a emportar-se'ls fotografiats amb una càmera digital per després anar-los desentrellant, ben assegut a casa. Deuen ser els que probablement consten al *Catàleg de l'Arxiu Parroquial de Vilaverd*, publicat el 1979 per l'Arxiu Històric de Tarragona, tot i que per aquest títol no quedi clar si són aquesta o uns altres.

Falta parlar de **Vimbodí**, que va ser l'objectiu d'un equip format per dos nois i dues noies. L'atenció va ser dedicada únicament a la malnominació, que van sotmetre a diverses classificacions. És un treball força extens, que ocupa vuit folis de text compacte. Van consultar un *Estudi històric, sociològic i religiós*²² publicat el 1978. No sé si al *Butlletí cultural* que surt periòdicament es podria trobar res d'interès per a l'onomàstica, però més aviat crec que no, perquè la

17.- D'Agustí ALTISENT

18.- De Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH

19.- Per Francesc CORTIELLA ÒDENA

20.- Per Valentí GUAL VILÀ

21.- Per Josep M. PORTA BALANYÀ

22.- Per A. BERGADÀ

naturalesa de la publicació no s'hi presta. Aquest *Butlletí* ja es publicava abans de la guerra de 1936 i, durant un temps, els números que apareixien pels anys noranta del segle passat anaven acompanyats del facsímil d'un número del període anterior. Una altra noia, que no és cap de les que van contribuir als treballs del col·legi de la Mercè, va presentar una comunicació al Col·loqui d'Onomàstica celebrat a Lleida, amb un títol divertit: «De Joseps, Joans i ases n'hi ha per totes les cases»²³. Eren els renoms de la vila de Vimbodí, publicats després, l'any 2003, amb les actes del col·loqui. Altres publicacions que conec relacionades amb aquesta població tracten temes d'arqueologia prehistòrica. Vimbodí és un terme municipal dels grans de la Conca, només superat en extensió per Montblanc (si hi posem els agregats) i Santa Perpètua de Gaià, amb la particularitat que dintre seu hi ha el monestir de Poblet i que es conserva una bona abundància de protocols notarials, des del segle xv. Dos incentius perquè algú s'animi a emprendre's el recull d'onomàstica, com més aviat millor.

Com sembla raonable, cap dels alumnes estimulats a fer recerca onomàstica no es va dedicar a **Passanant** perquè, ja uns pocs anys abans de la iniciativa de Mn. Palacín, el nostre enyorat fundador i secretari general, el Dr. Enric Moreu-Rey, havia publicat el recull onomàstic, per peces menudes, d'aquell terme també conquí. Després, un parell d'entusiastes de la història local van dedicar tot un llibre a **Belltall**²⁴, agregat de Passanant, amb un apartat destinat igualment a l'onomàstica. Doncs, Passanant ha estat servit per dos cantons, i excel·lentment servit.

El que en podríem dir absències de la Conca als tres volums emanats del col·legi de la Mercè són altres vuit termes com **Conesa**, que disposa d'un esplèndid estudi monogràfic²⁵ i d'uns itineraris a peu²⁶. **Forès i les Piles** a l'entorn dels quals no sabem que hi hagi res. De **Llorac**, el nostre *Butlletí interior* va publicar renoms de les cases i dels masos²⁷ i al número VIII de *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària* hi ha un article sobre vestigis de la dominació islàmica a la Conca que analitza l'etimologia d'uns quants noms d'aquella zona²⁸; no és, doncs, un recull general d'onomàstica, sinó una especialització etimològica.

Santa Coloma de Queralt ha estat objecte de molta lletra impresa d'ençà de la *Història* de mossèn Joan Segura. En el camp de l'onomàstica un sol autor²⁹ ha publicat tres llistes de renoms, una llista de partides del terme i una relació de creus monumentals. Esperem que acabi emprendre-se el recull del conjunt

23.- Per Àngels PLANES VALLVERDÚ

24.- Per Josep MIRÓ TORRES i Josep M. SANS MANASANCH

25.- Per Josep M. T. GRAU PUJOL i altres

26.- Per Xavier MARTORELL BOADA

27.- Per Andreu GASSÓ ROCA

28.- Per Pere BALANÀ ABADIA

29.- Salvador PALAU RAFECAS, «Galo»

dels noms del terme, ell que el coneix tan bé i que està tan interessat per tot allò que afecta la seva vila.

De **Santa Perpètua de Gaià** i de **Savallà** no he sabut trobar que s'hagi publicat res. Però de **Sarral** al nostre *Butlletí interior* hi ha un article —anònim— que analitza la vila al final del segle XVI, un fullet sobre la presa romana del barranc de la Salada³⁰ i als reculls de treballs d'*El Baluard* un estudi extens sobre el nom de la vila i un altre sobre el nom Anguera³¹. Dos treballs sòlids i eminents, que escorcolen les etimologies. També «Els molins de Sarral en un capbreu del 1720»³² i «Pautes de recerca per a l'estudi de l'emigració. Sarral (ss. XIX-XX)»³³. També hi ha un article sobre el nom primitiu de Sarral³⁴. Encara sobre Sarral sabem que una recollida integral de noms del terme ha estat iniciada i tenim l'esperança que s'anirà completant. A l'Arxiu Arxidiocesà només hi ha tres lligalls amb protocols que esperen algú que els escorcolli; són del segle XVI i deuen guardar unes quantes sorpreses.

Alguns dels alumnes del col·legi de la Mercè també van dedicar atenció a poblacions de fora de la Conca, com per exemple a **Farena** i a **Prades**, dos sectors que han conegut reculls de noms, extensos i molt documentats. El de Farena forma part del que l'any 1994 es va publicar sobre el terme de Mont-ral³⁵. És curiós que, en una vileta tan humil com Farena surti periòdicament una revista titulada *L'orella de Farena*. L'inventari de noms de Prades³⁶ és de 1985, però abans s'havia publicat *El llibre de Prades*³⁷, i han sortit articles sobre aquella vila i, sobretot, hi ha força literatura sobre les muntanyes a les quals la vila transmet el nom.

Hi ha un «Estudi comparatiu dels topònims de Masllorenç i Vila-rodona». De **Masllorenç** no en conec res més però a **Vila-rodona** hi ha hagut molta activitat d'escriptori i d'impremta, sobretot a l'entorn de l'associacionisme agrari i el cooperativisme agrari, les eleccions, l'església, i també els noms dels carrers³⁸. I el celler³⁹. Sabem que hi ha el propòsit de recollir tota l'onomàstica del municipi, però no és segur que es porti a terme. També una noia va fer aportacions sobre **Cabra del Camp**, una vila on el 1980 va aparèixer un volum per celebrar el mil·lenari de la fundació⁴⁰ i sobre la qual hi ha publicat un estudi extens que

30.- Per Julià BELTRÁN DE HEREDIA

31.- Tots dos per Antoni M. MARSAL BONET

32.- Per Roser PUIG TÀRRECH

33.- Per Josep M. T. GRAU PUJOL

34.- Per Pere CATALÀ ROCA

35.- Per Eugeni PEREA SIMÓN

36.- Per Ramon AMIGÓ

37.- Per Ignasi PLANES MARTÍ

38.- Tots per Josep SANTESMASES OLLÉ

39.- Per Emília ALTARRIBA i Josep BALUJA

40.- Per Joan ADSERÀ VILA

tracta de la població, la societat i l'economia⁴¹; a més, sabem que el terme ara s'està explorant onomàsticament amb intensitat.

Encara dintre el Camp de Tarragona, tres alumnes van adreçar l'interès a **Roda de Berà**. Dos altres treballs m'han cridat l'atenció perquè són dedicats a uns terme municipals extensos i complicats. El de **Querol**, que es concentra sobretot a Esblada, que n'és només un sector; Querol és un dels termes més grans de l'Alt Camp, muntanyós i amb desnivells bastant notables, afectat per un despoblament molt acusat, amb sols un manual notarial del segle XVI a l'arxiu Arxidiocesà. Sobre Querol només conec la ressenya anònima d'una excursió col·lectiva a Querol i puig de Montagut, publicada en una revista reusenca, l'any 1925. I el que se'n diu en un treball —val a dir que excel·lent— sobre els castells del Gaià⁴². Hi ha un llibre dedicat a Valldossera⁴³, que és un altre dels agregats de Querol. I un altre, *Reculls d'història de Montagut i Valldossera*⁴⁴. El de Querol és un d'aquells termes que s'haurien de declarar d'atenció urgent preferent, si això fos possible, amb relació al recull de l'onomàstica. Ara que l'Institut Cartogràfic de Catalunya ha dit que té grans projectes en aquesta direcció i que compta amb recursos, no aniria malament que convoqués una beca ben dotada, que estimulés un investigador prou preparat, amb un bon coneixement sobretot de la llengua i de les tècniques a utilitzar.

I també me l'ha cridada, l'atenció, l'altre noi que es va dedicar al municipi d'**Aiguamúrcia**, encara una mica més extens que el de Querol —tot i que no gaire més— i amb la complicació d'una colla de nuclis habitats, entre ells Santes Creus. Hi dedica divuit folis i, encara que no citi bibliografia, fa l'efecte que n'ha vist. És un altre dels reculls d'onomàstica que convindria que una institució o altra fes alguna cosa perquè s'emprengués i es completés. Sobre Santes Creus s'ha escrit molt i una bona part d'aquests escrits —majoritàriament dedicats a art i a història— són continguts en el *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*. També hi ha publicada una contribució a l'onomàstica medieval de Santes Creus⁴⁵ i, sobre Selma, *El senyoriu de Celma*⁴⁶, que n'és un agregat, fa anys buit d'habitants.

Hi va haver alumnes que van tractar municipis de la comarca veïna de les Garrigues. Un equip de tres nois es va encarar amb **Tarrés**; també parlen dels oficis que s'hi practiquen i dels percentatge d'habitants procedents d'altres províncies catalanes. Un altre dels alumnes —no se sap si noi o noia— va parlar de **Cervià**, i ho va aprofitar per dir bastants coses sobre les Besses. Dues noies més es van dedicar a **Vinaixa**, i no és poc el que en diuen, sobretot sobre antroponímia.

41.- Per Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ

42.- Per Marina MIQUEL VIVES i altres

43.- Per Eufemià FORT COGUL

44.- Per Josep LLENAS i ROVIRA

45.- Per Eufemià FORT COGUL

46.- Per Lluís M. FIGUERAS FONTANALS

Uns altres alumnes de l'escola van optar per l'Urgell, una comarca també veïna, com les Garrigues. Dues noies van portar informació sobre **Belianes**; van omplir disset pàgines de text compacte, una altra amb l'escut de la vila i dues amb mapes. També una noia, en solitari, va treballar **Maldà**. Com he vist en altres d'aquests treballs de curs, posa cada renom al costat del cognom que li correspon, una manera de fer que la meua experiència m'aconsellaria d'evitar perquè no tothom accepta amb resignació el malnom que li toca de suportar. Cita un recull de treballs històrics publicat el 1982 per Amics de Maldà. Bastant més tard, l'any 1993, va aparèixer un llibre titulat *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà*⁴⁷ i, enguany mateix, al nostre *Butlletí interior*, hi ha un article sobre «Carrers i renoms de Sant Martí de Maldà»⁴⁸. De manera que és una vila ara ja força ben estudiada. Una altra noia, novament en solitari, es va circumscriure a **Rocallaura**, amb una informació, com quasi en tots els casos, d'antroponímia i alguns aspectes del terme. També un noi, tot sol, es va passejar per **Vallbona de les Monges** i va confeccionar un article extens que tracta tant de la vila i dels agregats de **Montblanquet** i **Montesquiu** com del terme. Aporta alguna etimologia popular. No va saber, com tanta gent no sap encara, que el 1969 es va publicar una recopilació onomàstica de Vallbona⁴⁹. Tres noies també se'n van anar a l'Urgell i van parlar una mica de **Montblanquet**. Per últim, dos nois més van descriure la masia de **Mastarragó**, que no he sabut veure que es digui a quin terme municipal correspon, ni a quina comarca.

Els alumnes de mossèn Palacín també alguna vegada es van decidir a parlar de temes al marge de l'onomàstica, com va ser el cas de **Gallicant**, que forma part del terme d'Arbolí; de **Maspujols**, un escrit dedicat a les festes del poble al segle XIX; i el cas de **la Riba**, per tractar dels molins paperers. Vet ací tres termes que han estat explorats onomàsticament a fons: el terme d'Arbolí, amb Gallicant inclòs, va ser publicat l'any 1978⁵⁰; el de Maspujols, el 1966⁵¹, i de Maspujols mateix s'han donat a conèixer les ordinacions del segle XVII i XVIII, una història del sindicat agrícola i un estudi sobre la riera⁵², famosa per com és de perillosa quan s'enfada. El recull de la Riba⁵³ va ser el segon que va aparèixer a Catalunya, l'any 1953, i la gent inquieta d'aquella vila industrial ha fet sortir multitud d'articles a la revista que titulen *Miscel·lània ribetana*.

He citat molt pocs noms personals per evitar d'allargar-me i de descuidar-me d'algun, però tots els que sé van en notes a peu de pàgina, que no he recitat. He reiterat, tanmateix, el nom d'Albert Palacín per la raó, ben òbvia, que va

47.- Per Jordi FARRÉ CAPDEVILA i Andreu MOIX CAPDEVILA

48.- Per Maria PIJUAN LORDACHS

49.- Per José J. PIQUER JOVER

50.- Per Joan PRATS

51.- Per Albert MANENT

52.- Per Eugeni PEREA SIMÓN

53.- Per Josep IGLÉSIES

ser l'impulsor d'aquests treballs de curs dedicats a l'onomàstica de la Conca amb la intenció d'estimular l'interès de la gent jove per aquesta matèria que, a poc a poc, va guanyant importància en els nuclis acadèmics del sector de les lletres, i ell mateix va ser el responsable de la publicació ciclostilada que m'ha servit de base per a aquesta intervenció. Espero que el bon amic mossèn Palacín no s'hagi trobat incòmode sentint tantes vegades el seu nom. A vegades, com ara, certes expansions de joventut tenen petites conseqüències, en aquest cas molt benvingudes.

L'ONOMÀSTICA DE LA CONCA DE BARBERÀ A TRAVÉS DE LA LITERATURA

Eugeni PEREA I SIMÓN

Si la novel·la, com va escriure Stendhal, és un mirall que es passeja per un ampli camí, de manera que tant aviat reflecteix el blau del cel davant els nostres ulls com el fang dels clotals¹, aleshores haurem de convenir que aquesta literatura, en tant que testimoniatge de la vida real, pot esdevenir document: document filològic, històric, antropològic o de qualsevol altra branca de la ciència, més enllà fins i tot del seu valor primari que és, òbviament, el de la creació artística.

La utilització de la literatura com a font polivalent no és nova, però a mitjan segle xx aquest ús conflueix en el corrent de la història de les mentalitats i aleshores es converteix en un nou instrument d'anàlisi científic, amb totes les reserves i prevencions que cal posar-hi, això sí, i atenent a la qualitat i característiques dels espills de la novel·la on han quedat fixades les imatges de l'obra —l'òptica del mirall sempre pot ser variable. D'aquesta manera els llibres de l'Antic Testament i els clàssics grecs serveixen per orientar-se en l'excavació arqueològica; la literatura oriental ens aporta pistes sobre aspectes del món medieval que no trobem a la documentació habitual, i la pintura també és un instrument recurrent per a visualitzar i recompondre fidelment aspectes del passat remot, d'una manera similar a quan utilitzem un plànol cadastral per reconstruir una antiga divisió territorial, administrativa o econòmica.

Pel que fa a l'onomàstica, aquest ús polivalent resta encara a les beceroles². La toponímia s'ha utilitzat fins ara com a instrument auxiliar en la

1.- STENDHAL: *Le Rouge et le Noir. Chornique de 1830*. Préface, commentaires et notes de Michel Crouzet. Librairie Générale Française. París, 2001, capítols XIII i XIX.

2.- . Els treballs són escadussers, almenys a Catalunya, i sempre referits a anàlisis puntuals de la llengua. Xesca AENYAR I MARTORELL; Joan ANDREU I SANTANAREN, «Els hipocorístics dins la novel·la *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Vilallonga»,

confecció de mapes d'itineraris religiosos; per veure l'evolució o extensió de qüestions agrícoles, jurídiques, culturals o polítiques, i s'ha usat igualment com a mètode d'anàlisi psicològica i per comptabilitzar el calat de fenòmens lingüístics o per veure la seva penetració i relació amb la literatura³. Ara bé, la utilització de la literatura com a document exclusiu d'estudi onomàstic és un camp gairebé verge, per encetar, nou. Aquesta circumstància produeix a l'explorador investigador una sensació ambivalent: d'una banda, l'emoció de l'aventura i, de l'altra, la por d'acabar perdut en la galàxia Gutenberg⁴.

En tot cas, la nostra aposta d'assaig s'adreça a l'ús de la literatura com d'una font documental més, a partir de la qual ens podrem acostar a la fonètica dels noms, a l'etimologia popular, a la grafia dels mots, a la justificació històrica, a la interrelació entre cultura popular i d'elit, etc. Caldrà tenir sempre en compte si es tracta d'onomàstica real o fictícia, però d'antuvi no es podrà rebutjar res. Tenim present com usava Joan Coromines la literatura per a anàlisis filològiques i històriques diverses, i com Ramon Amigó penetrava en el clos etimològic del nom Ulldemolins de la mà d'uns nens de col·legi de primària, els quals acabaven desvetllant-li interpretacions del tot convincentes.

Bulletí de la Societat d'Onomàstica (SdO), 29 (1987), 10-17; Josepa BOSCH AMADÓ, «Assaig d'interpretació de l'onomàstica de la tercera part i l'epíleg de *La ben plantada*», Sd'O, 30 (1987), 43-49; August BOVER I FONT, «Apunts sobre toponímia i literatura en 'La Punyalada', de Marià Vayreda», Sd'O, 24, 571-572; Ramon CARRETÉ PARERA, «El nom propi en l'obra literària de Guillem de Berguedà», Sd'O, 30 (1987), 32-42; Maria-Pau CORNADO, «Aspectes d'antroponímia a l'obra de Salvador Espriu», Sd'O, 29 (1987), 26-30; Enric MOREU-REY, «La màgia del nom propi», *Lo Floc* (Riudoms), 43, 14-18; «Introducció a l'estudi del nom propi a la literatura», Sd'O, 29 (1987), 1-9; Renada-Laura PORTET, «El nom propi a la jove literatura rossellonesa: recuperació d'identitat i foment de novetat», Sd'O, 29, 31-35; Roser RIPOLLÉS I DE LA FRAGUA, «Criats, minyons i majordoms a l'obra dramàtica de Josep Maria de Sagarra», Sd'O, 29 (1987), 18-25; Joan TORT I DONADA, «Consideracions sobre el valor de la toponímia en l'obra de Josep Pla», Sd'O, 29 (1987), 36-42; Vicent SALVADOR, «Toponímia i semiòtica poètica: unes reflexions sobre l'escriptura estellesiana», Sd'O, 30 (1987), 592-595; Maria Àngels VIDAL COLELL, «Topònims, corònims i antroponímics en *Els sots feréstecs* de Raimon Casellas», Sd'O, 29 (1987), 43-48.

- 3.- J. CARO BAROJA, *Las brujas y su mundo* (1961), i Cels GOMIS, *La bruixa catalana* (1987), per tal de resseguir la geografia física d'aquests éssers fantàstics, o bé aportacions investigadores com la de J. CARIDAD ARIAS, *Cultos y divinidades de la Galicia preromana a través de la toponímia*. La Corunya, 1999. Es rescata l'arqueologia dels noms per dibuixar un mapa de la religiositat galaica.
- 4.- Per la nostra banda hem fet una primera aportació usant literatura d'abast universal per estudiar qualsevol procés onomàstic —formació del nom, etimologia, evolució o substitució del nom, història o significats antroponímics—, etc. Eugeni PEREA SIMÓN, «El nom fa la cosa: onomàstica i literatura» Sd'O, 100 (gener 2006), 11-38.

Metodologia

El present assaig s'interessa per l'onomàstica de la Conca de Barberà d'acord a la interpretació que d'ella n'han fet escriptors i poetes; a partir de les fitxes de lectura de llurs obres hem elaborat un quadre onomàstic de la comarca, el qual segueix fil per randa la metodologia científica elaborada per Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Joan Tort⁵. Les fonts documentals utilitzades per a l'estudi han estat exclusivament i únicament literàries, i l'enquesta de camp l'hem suplert amb consultes enciclopèdiques de caire geogràfic, històric o filològic per tal de valorar el pes de la referència que dóna l'escriptor. En realitat, la metodologia emprada no difereix de la de qualsevol altre treball clàssic a l'ús, llevat del canvi en la utilització de les fonts informatives. En concordança amb aquests quadres orientatius, hem classificat l'onomàstica comarcal referida pels escriptors en agrupacions temàtiques, de la mateixa manera que ho fariem amb un treball regular de toponímia.

Els autors o les fonts documentals

Aquest treball es basa, doncs, en les referències literàries trobades en una cinquantena d'obres i un nombre semblant d'autors, des de professionals i reconeguts escriptors a diletants i amateurs locals, i en una àmplia franja històrica que va del segle XIII al XX —excloem a posta totes les referències onomàstiques a Poblet i el seu rodal, fetes per una trentena més d'escriptors, ja que tant el monument cistercenc com el seu paisatge van ser objecte d'estudi monogràfic en un altre treball nostre⁶.

En aquesta tria d'autors no ha comptat ni la qualitat literària ni la seva procedència geogràfica, ni la llengua, sinó la inclusió en llurs obres de referències onomàstiques a la Conca de Barberà. Per ordre alfabètic els autors seleccionats són: Maria Albareda, Rafael d'Amat i de Cortada, Josep Maria Amorós, Adolf Andreu, Francesc Xavier Balaida, Vicenç Bayona, Ramon

5.- Enric MOREU-REY, *Els noms de lloc, Introducció a la toponímia*, Unió Excursionista de Catalunya- Arxiu Bibliogràfic Excursionista. Barcelona, 1965; Ramon AMIGÓ ANGLÈS, «Algunes conclusions sobre inventaris de toponímia», *Introducció a l'onomàstica*, edició a cura d'Albert Turull, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1994, 13-30; Joan TORT DONADA, *La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 2002.

6.- Eugeni PEREA SIMÓN, «Poblet en el bosc de la literatura», *Actes de les primeres Jornades sobre el bosc de Poblet. Del règim senyorial a la gestió pública*, Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet, Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge, Poblet, 2004, 289-317.

Bergadà, Artur Bladé, Ramon Blasi, Dolors Bofarull, Jordi M. Bou, Josep M. Carreras, Josep M. Castellà, Josep Civit, Henri Cock, Celestí Comaposada, Bernat Desclot, Miquel Escudero, Tomàs Garcés, Francesca Gasol, Francesc Vicenç Garcia, Pere Gil, Francescho Guicciardini, Bonaventura Hernández Sanahuja, Josep Iglésies, Jaume I, Alexandre de Laborde, Marià Manent, Joan Margarit, Josep Moix, Joan Montalà, Manuel de Montoliu, Ramon Muntaner, Ramon Muntanyola, Joan Perucho, Isidre Piera, Josep Pin i Soler, Josep Pla, Josep M. Poblet, Antonio Ponç, Joan Maria Pujals, Josep Santesmases, Lluís Saragossa, Francesc Sifre, Eduard Toda, Josep M. Ustrell, J. Verdager i Olga Xirinacs.

Contingut

Mercès a les referències literàries d'aquests autors i en base a la metodologia científica esmentada, hem acotat l'onomàstica de la Conca de Barberà en els següents camps d'anàlisi:

- 1) El relleu. Muntanyes, serres, pics, cims, tossals, turons, puigs, crestes, colls, clotades, valls, conques, plans, coves i pedres singulars. El color d'aquesta geografia, sovint esmentada a les obres, també hi troba un apartat específic, ja que llur definició pot ajudar a la interpretació del topònim i, si més no, a ampliar la base informativa de l'entrada corresponent.
- 2) La hidrologia. Rius, torrents, gorgs, estanys, fonts, rescloses, embassaments, canals i basses. Amb diversos exemples literaris veurem com afluïren temes de debat històric i cultural d'actualitat, com són els mots *barranc* i *torrent*, el sentit del quals en alguns casos s'ha perdut, de manera que podem trobar topònims compostos tant anòmals com el Barranc del Mal Torrent.
- 3) La botànica. Arbres, arbustos, lianes i herbes que fan boscos i deveses, sempre relacionats amb la vida agrícola i ramadera del territori.
- 4) La fauna. En aquest apartat trobem noms d'ocells, majoritàriament genèrics, llevat del cas d'alguns renoms. Si, malgrat això, els hem inclòs en aquest estudi onomàstic —dedicat específicament als singulars—, és per una raó ben comprensible: tenint en compte que en bona part es tracta de noms que poden sonar estranys a l'oïda del carrer, la seva fixació pot ajudar a posteriors aclariments filològics. Un exemple ben clar el trobem a les Borges (Camp de Tarragona), on no es va entendre el significat d'un renom del segle XVII, Xarlot, fins que amb aquest nom no s'identificà un ocell de la família dels escolopàcids.
- 5) Les vies de comunicació. Camins —rals o de carreter— i les carreteres. A vegades i de manera excepcional, també s'esmenten les aigües d'un riu com

a via de circulació, els anomenats «camins d'aigua» —una idea ja expressada per James Joyce a *Ulisses* i que després retrobarem en Antoni Rovira i Virgili en el *Teatre de la Natura*.

- 6) La comarca. Diversos escriptors al·ludeixen al nom de la Conca de Barberà com a delimitació territorial, a través dels quals hom pot documentar la cronologia del topònim i comprovar el seu grau d'implantació o arrelament: quan i com s'imposen divisions administratives com el corregiment, la vegueria o la província, i veure també el nombre de llocs que inclou el concepte de marca. La referència literària a determinats noms oficials —província o comarca— pot traduir-nos la seva acceptació o rebuig per part d'alguns sectors socials.
- 7) Els pobles. En un moment o altre la literatura fa referència a cadascun dels 22 pobles que avui estructuren la comarca de la Conca de Barberà: Barberà de la Conca, Blancafort, Conesa, l'Espluga de Francolí, Forès, Llorac, Montblanc, Passanant i Belltall, les Piles, Pira, Pontils, Rocafort de Queralt, Santa Coloma de Queralt, Sarral, Savallà del Comtat, Senan, Solivella, Vallclara, Vallfogona de Riucorb, Vilanova de Prades, Vilaverd i Vimodí. En alguns casos la referència literària del topònim és tan important com la de qualsevol altre font documental, ja que ens el pot situar a l'època medieval i amb variables ortogràfiques que potser corresponguin a la seva fonètica. En l'apartat dels pobles és on més subdivisions ens caldrà fer a l'hora d'agrupar els topònims, ja que també haurem d'incloure les referències a barris, carrers, places i establiments públics, és a dir, la infraestructura urbana.
- 8) Les construccions. En aquest apartat s'inclouen les esglésies, monestirs, santuaris i ermites, a vegades amb alguns dels seus elements desglossats: campanars, capelles, tombes singularitzades. A banda de l'arquitectura religiosa, també apareixen les obres de caràcter militar, civil o assistencial: castells, hospitals, ponts, creus de terme...
- 9) Les partides de terra.
- 10) Els trossos de terra.
- 11) Els masos.
- 12) Les eres.
- 13) Els horts.
- 14) La indústria. Aquesta font econòmica es troba representada per referències

onomàstiques a pedreres, mines de metalls, bòbiles, papereres i molins d'oli o de cereals.

- 15) Antroponímia. En aquest apartat desglossem els motius col·lectius, de casa, personals, els gentilicis i els noms d'animals domèstics.
- 16) Els cognoms, amb els seus processos de feminització o masculinització, o amb llurs interpretacions etimològiques.
- 17) Les nissagues.
- 18) Meteorologia. L'onomàstica celest apareix en moltes obres literàries clàssiques, des de l'antigor, però on es troba més abundància de registres és en el folklore, ja que successives generacions han anat creant noms no exempts de fantasia i originalitat, des de la nominació dels estels fins a la definició de les boires i calitges, passant pels núvols, els vents, les pluges i els canvis de llum sobre el paisatge. Certs noms meteorològics s'inspiren en la realitat del paisatge, de manera que no es farà estranya la identificació d'una broma o boira amb una partida de terra o accident geogràfic, real i tangible.

1. El relleu

1.1. Les muntanyes

A l'hora de parlar del relleu comarcal el primer que els escriptors hi destaquen és la seva alçada i característiques geològiques, o bé determinades qualitats com poden ser la permeabilitat del sòl o la bellesa dels seus rodals, descrits amb força minuciositat. El viatger Alexandre de Laborde, que visitava aquestes terres a la primera dècada del segle XIX, deia, per exemple, que Poblet era «adossat a altes muntanyes»; un altre descriptor d'aquests paisatges és el jesuïta Pere Gil, però aquest només esmenta l'orografia com a element d'explotació comercial⁷.

7.- Alexandre de LABORDE, *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Traducció i pròleg d'Oriol Valls i Subirà. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1974), 204; JOSEP IGLÉSIES, *Pere Gil, S.J. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya, seguit de la transcripció del 'Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de historia o descripció natural, ço es de coses naturals de Cathaluña'*. Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2002, 195, 199, 222.

Bona part del que haurà dit Gil ho repetirà, gairebé fil per randa, Joan Perucho a *Les històries naturals*, en un clar exemple de vasos comunicants entre ciència i literatura: «Alabastre que es pedra blanca, clara y transparent se talla en moltas parts de Catalunya. En especial en las montanyas junt a Montblanc y Poblet, pero aquest no es tan fort»⁸.

A inicis de la vintena centúria l'escriptor i sacerdot Ramon Bergadà escrivia un llarg poema sobre les muntanyes de la Segarra, cubeta d'origen del riu Corb, tot i destacant les anfractuositats de la terra per on davallen les aigües fins a acabar endinsant-se a la Conca de Barberà; a partir d'aquesta entrada descriurà el seu recorregut ple de «corbes estranyes» i citant els pobles i santuaris que troba, però sense anomenar cap més topònim⁹.

Un altre poeta i sacerdot, Ramon Muntanyola, nat a l'Espluga de Francolí i per tant persona que coneixia bé aquesta comarca i llurs muntanyes — «que m'emparaven d'infant», com confessa en un dels seus poemes—, no acostuma a citar els seus topònims, emprant sempre els genèrics o adjectivant-los amb qualificatius d'austeritat¹⁰.

D'aquestes muntanyes els autors també solen destacar-ne la qualitat porosa de la seves roques i terres, fet que permet la filtració de l'aigua de pluja i la formació de dipòsits aquífers a partir dels qual naixeran les fonts¹¹.

Des de Rovira Virgili fins a Ramon Muntanyola els autors acostumen a referir-se a l'orografia de les Muntanyes de Prades com a conjunt homogeni comarcal¹².

1.2. Les serres

L'altre mot geogràfic que citen els escriptors i poetes és el de *serra*, concepte que defineix una cadena de muntanyes i que en aquest territori estan representades per les de Sant Miquel de Montclar (946 m), de Queralt (845 m),

8.- Joan PERUCHO, *Les històries naturals*. Edicions 62. Barcelona, 1983, 51. Pere Gil havia escrit: «En las montanyas junt al monestir de Poblet, y ha marbre blanc finissim y blanquissim...», IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 199.

9.- Ramon BERGADÀ, «El riu Corb», *Primers Jocs Florals del balneari de Vallfogona de Riucorb*, Tallers tipogràfics de Joan Cunillera. Reus, agost de 1948, 177-9.

10.- Ramon MUNTANYOLA, *Llocs i focs*. Primera edició a cura de Joan M. Pujals. Notícia bibliogràfica. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1982, 131, 133. Altres autors converteixen aquestes muntanyes en «dossier» del riu Corb, Domènec CORBELLA I LLOBET, *Vallfogona, aigua i poesia a la vall del Corb*. Editorial Claret. Barcelona, 1999, 83-84.

11.- (Ramon Bergadà), «Lo riu Francolí», *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

12.- Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Teatre de la natura*. Proa, Barcelona, 2000; MUNTANYOLA, *Llocs...*

del Tallat i la Serreta de Santa Fe de Montfred (834 m). Ramon Bergadà qualificava la seqüència orogràfica d'aquesta comarca com de les més «altes y admirables»¹³, però no la personalitzava amb topònim. En canvi, Josep Iglésies, a la novel·la *Saó de llegenda*, concreta en els Plans de la serra de la Lluera l'escenari d'una lluita de bandolers (tanmateix, aquest altiplà de 843 m d'altura no es troba a la Conca estricta, sinó a l'est del massís de les muntanyes de Prades, a l'Alt Camp). Santesmases escriu una prosa sobre la serra del Montmell, il·lustrada per Joan Cunillera¹⁴.

1.3. Pics i puntes

L'accent de les formes de relleu d'una muntanya o serralada són els pics. Des de l'òptica científica, es fa difícil donar aquest nom a una elevació que no superi uns quants milers de metres d'alçada —circumstància que aquí no es dona—; ara bé, quan la qui actua és la literatura, aleshores la dispensa és total i absoluta. Per això Eduard Toda, quan a les darreries del segle XIX escrivia els seus records, parla dels «pichs de Prades a Montagudell»¹⁵. A la toponímia comarcal també trobem el pic de la Cogulla (784 m), a la serra de Miramar, que abraça una part de la termenal de Montblanc. Com a sinònim de pic trobem punta, la Punta Alta, citada a l'obra narrativa de Maria Albareda i Josep M. Carreras per la Baixa Segarra.

1.4. Cims

Les referències a cims com a sinònim de pic també són ben escadusseres a la literatura d'aquesta geografia, amb unes poques excepcions anotades per dos mossens: Bergadà, en descriure el recorregut del riu Corb — «Del bell cim de les muntanyes/de Segarra, tot baixant...»¹⁶ — i Muntanyola, quan parla del Capuig, cim de la vila espluguina.

13.- (Ramon Bergadà), *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3-4.

14.- «L'Escolà pogué dirigir un darrer esguard a l'esglesia que es mostrava blavissa entre els pins, mentre allà dalt, als plans de la Serra Lluera...». Josep IGLÉSIES, *Saó de llegenda*, Editorial Dalmau i Jover. Barcelona, 1953, 64-65; Josep SANTESMASES, Joan CUNILLERA, *Santes Creus i les terres del Gaià. Proses pintades*. Arola editors. Tarragona, 2006, 85.

15.- EDUARD TODA Y GÜELL, *Poblet. Records de la Conca de Barberà*, Estampa de la Renaixença, Barcelona, 1883, 21. «Era un tros de conreu, escadusser, que hi havia prop de la Punta Alta...», Josep M. CARRERAS I TARRAGÓ, *Entre el serè i la marinada*. La Segarra. Valls, 1990, 63.

16.- BERGADÀ, *El riu Corb*, 177-9.

1.5. Tossals

Segons la definició donada en els diccionaris un tossal és una petita elevació del terreny de pendent no molt rost, en una plana o serralada. La comarca en té alguns de destacats: el Tossal Gros (803 m) i el Tossal de la Baltasana (1.201 m). Atenent a aquestes característiques, se citen diversos pobles emplaçats pels autors dalt d'aquesta categoria geogràfica. Vimbodí n'és un: «i del teu tossal/creixes i rutils/cel amunt, endalt»¹⁷. L'altra vila on trobem aquest tipus de relleu és Sarral, vila coronada «de turons i tossals presa i captiva,/arreu va reflectint, tota l'anyada...»¹⁸ —és a dir, certes elevacions no especificades de les serres del Cogulló i de Forès.

1.6. Turons

Els turons tenen una major presència a la literatura conquina, a causa potser de la possibilitat d'explotació forestal o agrícola —llocs molt buscats per fer eres i batudes de cereals—. En referència als de les muntanyes de Prades i de la serra de Miramar per Montblanc, en parlen Eduard Toda¹⁹ en unes pàgines memorables; mossèn Ramon Bergadà, en un poema general sobre la Conca de Barberà; Josep M. Carreras pel turó d'Alcarràs, a Santa Coloma de Queralt, i Adolf Andreu al·ludeix als genèrics de Sarral: «com una catifa verda,/calsant los peus dels turons»²⁰.

L'arquitecte i poeta Joan Margarit, resident ocasional a la comarca, clou aquest apartat parlant del turó «fosc de Forès»²¹, que no és altre que certa elevació de la serra del Tallat (864 m). Més endavant aquest mateix poeta reprendrà la figura geogràfica situant-la en el bell mig de l'acció màgica d'un conte infantil: «des del castell que hi ha al turó del poble»²².

17.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 167.

18.- Poema inclòs a Antoni M. MARSAL I BONET, *Sarral*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1998, 102-4.

19.- TODA, *Poblet...*, 21.

20.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3; «Així, doncs, les grans batusses tenien lloc a la tarda, després de l'escola, pels volts del poble: a Alcarràs (un turó pelat que hi havia més amunt del barri de la Ràpita)», CARRERAS, *Entre el serè...*, 48; MARSAL, *Sarral*, 102-4.

21.- Joan MARGARIT, *Poesia amorosa completa, 1980-2000*, Introducció de D. Sam Abrams, Proa, Barcelona, 2001, 113.

22.- MARGARIT, *Poesia...*, 125.

1.7. Puigs

Tot i que els puigs són més freqüents de trobar en la literatura, aquí només es fan visibles amb la funció de fer reposar la imatge de la santedat, com una translació metafòrica de peanya o tron a l'estil dels esmentats en els llibres de l'Apocalipsi:

«Verge Santa del Tallat,
lo Senyor vos ha donat
un gran puig per escambell,
alt, ben alt, per abrigâ
la Conca de Barbarà,
la Segarra i Pla d'Urgell»²³.

1.8. Crestes

Cal admetre aquest mot com a sinònim de serra, llicència literària que també admet la moderna terminologia geogràfica: forma de relleu asimètrica, elaborada per l'erosió diferencial en una capa de roca dura que alterna amb d'altres de més toves. No es freqüent, però, trobar-les en inventaris onomàstics. Eduard Toda s'hi referia en parlar dels boscos de Poblet i les successives expoliacions i destruccions patides pel monestir d'ençà de 1809: «Ell també naufragà en la gran tempesta de les revolucions espanyoles. ¡Qué extens devia esser! Dels turons de Montblanch á las crestas de Rojals»²⁴.

1.9. Colls

Trobem diverses referències a topònims referits a aquest tipus de pas. Una primera nota és d'Artur Bladé, del diumenge 4 de febrer de 1973, amb motiu d'una trobada d'escriptors que havia de celebrar-se a Montblanc, i al·ludeix al mal estat de la carretera: «Passem pel coll de Lilla. Porto jo el cotxe. És un camí que no m'agrada i em proposo de retornar a Tarragona per Barberà i Pla de Cabra». També els cita Celestí Comaposada, quan rememora la seva vida al camp i evoca el coll de Conesa; i Maria Albareda i Francesca Gasol, que esmenten els colls de Deogràcies, de Vinaixa i de Cabra, i el collat de Guialmons. L'autor que més noms aporta és però, Bonaventura Hernández

23.- *Full parroquial* (Constantí), 49 (novembre de 1918), 3.

24.- TODA, *Poblet...*, 21.

Sanahuja, que a la seva *Descripció d'un viatge de Poblet a Santes Creus* de mitjan segle XIX, cita els colls de Cabra, Prenafeta, Vimbodí i de la Riba²⁵.

1.10. Clotades

L'emplaçament més habitual d'un poble és en lloc alt —turons, muntanyes, serres— i a ser possible resguardat per algun element geogràfic que li suavitzí les inclemències meteorològiques o el protegeixi de possibles atacs invasors. Això és norma urbanística almenys fins a l'època medieval. Ara bé, a vegades podem trobar l'excepció d'un poble antic emplaçat en una clotada a condició que els murs protectors naturals siguin suplerts per un arc de muntanyes més ampli o bé una muralla d'obra: és el cas de Sarral i de Conesa, com expliquen diversos autors. Adolf Andreu, per Sarral:

«Emplaçada al bell mig d'una clotada,
la vila de Sarral roman altiva.
Com de cels lluminosos coronada,
de turons i tossals presa i captiva.»

Pel que fa a Conesa, Celestí Comaposada valorava negativament el seu emplaçament apregonat a causa de la insalubritat i rescloïment que s'esdevenia: «La sensació de clota, enclotada en aquest clot humit on fins i tot hi neix un riuet, no és bon averany». Als Rojalons també trobem el clot del Mill, anotat en les proses de Francesc Sifre²⁶.

25.- A. BLADÉ I DESUMVILA, *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1972-1974)*. Institut d'Estudis Tarraconenss Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1989, 96-7; Celestí COMAPOSADA I CANELA, *La sega, el batre i la sembra als anys 1945-50. Savallà del Comtat (Baixa Segarra)*, Dibuixos de Salvador Pasqual i Estanella, Associació Cultural Baixa Segarra, Santa Coloma de Queralt, 2003, 135; *Recull*, (Santa Coloma de Queralt), 5 (1998), 26, 92 (monogràfic dedicat a l'escriptora Maria Albareda Vidal); Bonaventura HERNÁNDEZ SANAHUJA, *Descripció d'un viatge de Poblet a Santes Creus*. Secció d'Arqueologia de l'Ateneu de Tarragona. Tarragona, 1991, pàg. 17, 20, 21. En una novel·la costumista sobre Forès, trobem diverses referències a colls comarcals: «També hi ha unes finestretes on es veu tota la Segarra i la Conca de Barberà, la seva vista no te preu, es divisen les muntanyes, el mar, els Pirineus, Colls de Vinaixa, Cabra i Deogràcies, l'esplanada de terres, els petits i grans poblets, les vinyes verdes i ufanoses, de lluny es contemplen els campanars i també llunyà es senten tocar; és bonic de veritat, sembla un somni fet realitat», Francesca GASOL I LLORACH, *L'engany*. Imp. Requesens. Montblanc, 1982, 16; SANTESMASES, *Santes Creus...*, 41.

26.- Inclosa en l'obra de MARSAL, *Sarral*, 102-4; COMAPOSADA, *La sega...*, 143; Francesc SIFRE, *Fulls d'aquí*, 1. Editorial La Sallida. Montblanc, 1993, 117.

1.11. Valls

La influència cultural i religiosa d'un autor també es nota en la descripció que fa dels paisatges. Mossèn Bergadà parlava d'una vall regada per hidrònims comarcals prenent de model els camps celestos descrits en el Gènesi o en el Càntic dels càntics:

«regades pel Francolí
pel riu Corb y per l'Anguera
derramen vostres favors
damunt les planes immenses,
sobre'ls turons plens de pins,
sobre les valls y deveses,
brodades de poblacions
com un firmament, d'estrelles»²⁷.

Quatre rius són els que creuen el Paradís descrit a la Bíblia (Fison, Guihon, Tigris i Eufrates) i aquest mateix nombre de corrents són els que, efectivament, travessen les terres d'un poble de la Conca de Barberà: «El fet que quatre corrents fluvials envoltin el terme de Vilaverd, per les parts septentrional, llevantina i de migdia, amb el barranc de la Vall, el riu Francolí, el seu afluent el Brugent i el barranc del Mal Torrent...»²⁸.

Joan Perucho parlava d'algunes valls de la comarca, especialment d'una que dona nom al poble, Vallclara, emplaçada en uns estreps «sota la muntanya de Prades, en una ombrívola vall, semblant a la de Scala-Dei, curulla de boscos i de fontanes remorejants. Era un lloc d'un silenci i una pau perfectes»²⁹.

1.12. Conques

El topònim al·lusiu a la comarca, la Conca de Barberà, esdevé el màxim referent del seu caràcter geogràfic, situada «a la banda meridional de la Depressió Central Catalana, al límit i en contacte amb el Sistema Mediterrani, separat d'aquest últim per la Serralada Prelitoral», segons els geògrafs descriptors.

27.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

28.- Joan Maria PUJALS, *De bat a bat. Paisatges de Tarragona*, Dibuixos de Sefa Ferré. Columna, Barcelona, 1991, 135.

29.- Joan PERUCHO, *Les aventures del cavaller Kosmas*. Planeta. Barcelona, 1981, 108.

1.13. Plans

Els plans, tant per l'amable topografia que suposa per a l'establiment humà com per la riquesa i fertilitat dels seus paisatges agrícoles, han estat una font onomàstica important, com ens demostra l'aportació de noms populars recollits per part dels escriptors. En trobem a Savallà del Comtat: «Darrere el Pla dels Bertrams, en treien el cap les alzines que encara ennegreixen més que el verd dels pins i formen una línia plana...»³⁰.

En altres ocasions es tracta de «planes immenses»³¹ amb belles vistes; ara bé, l'accessibilitat que comporta el seu territori —a enemics i malures— fa vulnerables els seus habitants, conreus i cabana, de manera que tothora es farà necessària la pregària i l'encomanar-se al cel, com se'ns diu en les cobles d'uns goigs marians on s'esmenten les planes urgellenques:

«pregant-vos, Mare de Déu,
que siau també la seua.
Guardeu les planes d'Urgell
desde'l riu Corb fins al Segre
i a Segarra protegiu
desde Poblet a Cervera»³².

1.14. Coves

Les restes prehistòriques de més de mil anys abans de Crist trobades en determinats indrets de la comarca —com en la cova de Cartanyà—, amb elements votius i cerimonials de pràctiques i usos religiosos, permeten una doble evocació per part de la literatura: per una banda, la continuïtat en l'assentament humà i, per l'altra, la pervivència en l'ús religiós de determinats corònims, com és ara el cim on s'assenta l'ermita de la Mare de Déu de Montgoi³³.

1.15. Pedres singulars

El llegendari de l'aparició miraculosa d'imatges a muntanya, preferentment a pastors, agricultors o criatures de caràcter humil i creient, té com a immediata conseqüència l'erecció d'edificis on aixoplugar el sant trobat i concentrar els rituals de la seva devoció. A vegades, però, determinats materials

30.- COMAPOSADA, *La sega...*, 117.

31.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

32.- *Ibídem*, 4.

33.- PUJALS, *De bat a bat...*, 136.

que han tingut contacte o relació amb la imatge apareguda adquireixen una sacralitat especial, reconeguda pels fidels amb virtuts màgiques i per això mateix col·locada en l'altar junt a l'ara —a vegades suplint-la— o, fins i tot, posant-la a l'interior del sagrari. En els goigs de la Mare de Déu del Montgoi, per exemple, una de les seves cobles recorda:

«La Pedra en què fou trobada
es tanca dintre l'altar,
s'experimenta apropiada
per a fer la febre errar...»

Determinades pedres tenen la funció de marcar el territori, les monjoies —Pedrafita—o ser distingides i singularitzades amb el reconeixement de pertinença a un orde militar i religiós —els templers—, com escrivia mossèn Ramon Muntanyola en un poema dedicat a Barberà de la Conca:

«El teu nom és una capa
que abrigà vint cavallers.
Si la teva arrel s'arrapa
a la roca dels Templers...»³⁴.

1.16. El color del paisatge

El color és un altre dels adjectius que faciliten la singularització de determinats genèrics topogràfics, a causa de la seva intensitat, raresa o extensió: l'òxid d'algunes roques, les pedres nues d'una muntanya, les característiques del sòl, la pintura urbana del poble, la foscor o claror de la botànica... qualsevol motiu cromàtic pot fer aparèixer la singularitat, tal i com reflecteixen, bàsicament, poemes i cançons del caire següent:

«Prades, Rojals i la Pena
vestides de boix i pins...
verdes, blaves de carena,
i tan vermelles de dins»³⁵.

La psicologia dels colors és un factor que no podem negligir, interessats pel que es dedueix d'algunes descripcions com en el trenat entre blancor o puresa i ordenament moral i urbanístic que fa el poeta Muntanyola:

«Unes ales d'oreneta
et duran el meu endreç,

34.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 121.

35.-MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131.

vila blanca, vila neta
i amorosa de Forès»³⁶.

A vegades el color pot ser transitiu, és a dir, determinat per l'estació meteorològica, però la referència no és baldera, ja que aleshores se'ns estarà advertint sobre un determinat conreu o època estacional, com quan Joan Margarit diu que tots els viatges

«els hem fet al silenci dels vinyars
de color gris, banyats pel sol d'hivern,
de Solivella a Rocafort»³⁷.

I el color també pot fer esment a antigues indústries terrissaires, tan importants a Montblanc durant segles i per a les quals es necessitaven bones vetes d'al·luvió per pastar. La geologia de la Conca, amb sedimentació de materials antics, la fa idònia per a l'extracció de fangs per dur al torn de l'obrador i fer la cocció, segons aquest poema de Tomàs Garcés:

«Olles, olles de Montblanc,
totes són fetes de fang.
D'una argila tan vermella
que té el roig de la maduixa»³⁸.

És un estudi que no sabem que s'hagi encetat, però intuïm que la carta de colors d'un paisatge pot acabar influint fins i tot en la vestimenta tradicional de la comunitat i, de rebot, en la psicologia de la seva gent. Amb la novel·la com a patró d'estudi sabem que a través de l'abillament era més fàcil identificar la gent de les distintes regions, com anota Josep Iglésies en una novel·la d'edició pòstuma: «La gent dels pobles veïns s'abocaven en massa als nostres carrers i, com que encara els vells mantenien llurs vestits, es veien arreu les barretines morades i vermelles dels naturals de la Conca de Barberà i el Priorat, els saragüells i les camises espitregades fins a la faixa dels riberencs...»³⁹.

Finalment, no podem obviar que el color va lligat a topònims com el de la capital comarcal, Montblanc, o de pobles com Blancafort i Vilaverd, entre altres registres onomàstics.

36.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 142.

37.- MARGARIT, *Poesia...*, 53.

38.- *Antologia de poetes catalans. Un mil·lenari de literatura, III. De Maragall als nostres dies*, A cura de Giuseppe E. Sansone, Galàxia Gutenberg- Cercle de Lectors. Barcelona, 1997, 566.

39.- Josep IGLÉSIES, *L'aposta*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1989, 88.

2. La hidrologia

2.1. Els rius

La comarca disposa d'una extensa xarxa de corrents d'aigua de distinta categoria i cabal, naturals o bé artificials: rius, torrents, gorgs, fonts, canals. Però no hi ha dubte que el més important de tots els rius és el Francolí, surgent a la Font Major que encara no han estat del tot explorada i amb assentaments humans des de la prehistòria.

Certes llegendes parlen del desviament de cursos d'aigua per tal d'afavorir els interessos dels monjos de Poblet, un tipus d'obres hidràuliques molt freqüents en la vida monàstica medieval, per evitar humitats a les edificacions monacals, per afavorir l'agricultura o per proveir-se directament de peix del riu a la cuina cenobítica —com també ocorria a Sobrado de los Monges, a Galícia. Escriptors i poetes esmenten aquests cursos d'aigua amb força detalls descriptius, geogràfics o culturals i a vegades amb una grafia que pot aproximar-nos a la fonètica contemporània.

2.1.1. El Francolí

La primera referència literària que disposem sobre aquest riu és per situar-lo en el mapa de la comarca, en el segle XVI, i amb grafia francesa: «Está situada entre las sierras á la ribera de Francolín, que pasa por levante della»⁴⁰. Després, els poetes esmentaran l'onomàstica dels llocs que troba en el seu davallar vers la costa:

«el Castell, sense amenaça
perquè és només un senyal,
el Capuig, el Riu que passa»⁴¹.

Citem, igualment, una vinculació del riu amb l'etapa adolescent del poeta Muntanyola i la botànica que creix als marjals del seu pas:

«Jo veig les meves muntanyes
que m'emparaven d'infant,
i les gleves i les canyes
i el Francolí tremolant»⁴².

40.- Josep M. PORTA I BALANYÀ, *Montblanc*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 2000, 42.

41.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 129.

42.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131.

La tradició oral recorda la Boira a Tots Dos Rius, que porta pluja i es refereix al Francolí i, potser, a l'Anguera, segons el recol·lector de noms meteorològics Albert Manent.

2.1.2. *El Milans*

Aquest és un curs d'aigua que es forma a Vilanova de Prades, capçalera del Francolí. L'escriptor Eduard Toda dibuixava amb literatura la cubeta de formació del corrent fluvial: «Dels turons de Montblanch á las crestas de Rojals, dels pichs de Prades á Montagudell, formava un arch gigantesch tortsant-se demunt lo riu Milans com doblegat per una mà de ferro per guardar aquella plana, fèrtil i rica, florida per los atmetllers de primavera daurada per las vinyas de la tardor»⁴³.

2.1.3. *L'Anguera*

Riu que es forma al vessant septentrional de la serra del Cogulló; té com afluent el Vallverd i, poc més avall de Montblanc, desguassa al Francolí. A vegades sabem de l'existència d'un riu mitjançant la descripció del camp que irriga. A principis del segle xx, mossèn Ramon Bergadà escrivia sobre les terres de la Conca de Barberà «regades pel Francolí/pel riu Corb y per l'Anguera»⁴⁴.

L'aigua d'un riu té igualment usos industrials i això és el que evoca el fragment d'un nou poema de Muntanyola referit a Pira i a l'ús dels molins:

«Més que l'aigua de l'Anguera
t'interessa el vi de graus.
Quan l'amor no admet espera
l'entretens amb pa i cacaus»⁴⁵.

2.1.4. *El Corb*

Un altre riu amb referència onomàstica és el Corb, nascut a Llorac i que abans de junyir-se al Segre travessarà el sector meridional de la Segarra a Vallfogona de Riucorb. Un dels pobles que troba al seu pas és Rauric. El poeta onomasticòleg Ramon Bergadà comença per destacar-li els vessants originaris de la seva formació, en una altra comarca:

43.- TODA, *Poblet*, 21.

44.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

45.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 153.

«Del bell cim de les muntanyes
de Segarra, tot baixant,
quines corbes més estranyes
que fa el riu saltironant.
¡Que és bonic
quan comença bo i a córrer
a Rauric!»

Com si es tractés d'un geògraf explorador, aquest poeta seguirà fent una llarga i detallada descripció topogràfica del riu: gira vers Llorac, va a les parades de l'Albió, després pren les aigües de la Puda i va fins a Vallfogona, davalla vers el Molí de la Cadena, se'l mira Guimerà, després veu les runes de Vallsanta, veu la Bovera, rega Ciutadilla, creua la carretera de Targa a Montblanc, passa vora de Nalec, mou molins i després passa retort per Rocafort i el Vilet, el veu Gardeny i albira Maldà i Belianes fins a fondre's a l'Urgell⁴⁶.

Per fer aprendre el recorregut d'un riu era freqüent que a l'escola s'ensenyés geografia mitjançant cançons com la següent —d'autor desconegut—, que descriu l'evolució del riu Corb —aquest mètode és l'antídot d'allò que diu que la lletra amb sang entra. Cal advertir que, malgrat el seu caràcter literari, determinades al·lusions metafòriques tenen relació amb passos estrets, filtracions, correnties i anfructuositats reals:

«A Rauric, li feia mal el dit;
a Llorac, li feia mal de cap;
a l'Albió, semblava un borratxó;
a Vallfogona, demana una «poltrona»;
a Guimerà no el deixen entrar;
a Ciutadilla li porten amb «camilla»;
a Nalec, els cau dintre un rec;
a Rocafort, està com a mig mort;
al Vilet, no es podia tenir dret;
a Sant Martí, es va morir;
a Maldà el van enterrar;
a Belianes, tocaven les campanes;
i als Eixaders, ja no en saberen res.
I allí es fon
com ho fan totes les coses
d'aquests món»⁴⁷.

46.- BERGADÀ, *El riu Corb*, 177-9.

47.- CORBELLÀ, *Vallfogona...*, 29-30.

2.2. Els barrancs i torrents

Fa anys que Enric Moreu-Rey va provocar un debat per conèixer la preeminència lingüística dels mots *barranc* o *torrent*, sinònims, i també de la comprensió del concepte a partir d'unes dades històriques. La literatura recull aquesta problemàtica de manera clara i contundent quan anota un hidrònim redundant, el Barranc del Mal Torrent: «El fet que quatre corrents fluvials envoltin el terme de Vilaverd, per les parts septentrional, llevantina i de migdia, amb el barranc de la Vall, el riu Francolí, el seu afluent el Brugent i el Barranc del Mal Torrent...»⁴⁸.

En literatura, almenys a l'època d'influència noucentista, hi predomina el mot *torrent*, però modernament hom s'ha decantat pel terme *barranc*. Mossèn Bergadà parlava de les fonts que neixen al bosc de Poblet i, «saltant pels torrents», se'n anaven cap al Francolí; un mot preferit igualment pel monjo i poeta pobletà Jordi M. Bou quan parla d'una imatge «Trobada amb sorpresa al Torrent/per un pastor que allí passava»⁴⁹. Al corrent aquífer se li poden afegir adjectius personals fins a convertir-lo en un bon marxant:

«i entre el núvol tendre
i un torrent adust,
crides ous a vendre
com et ve de gust»⁵⁰.

Tanmateix, en el tombant del segle xx el sentit del mot torrent ja era vacil·lant, perquè parlant dels paisatges de l'Esplugua mossèn Bergadà s'apunta al nou vocable «De rics fruits de tota mena,/tot seguint l'hermós barranc»; per contra, Josep Santesmasés parla del torrent de Comadevaques i del barranc Pedrafita⁵¹.

En l'himne modern de Montblanc o en obres memorialistes com la de Celestí Comaposada referida al camp de Savallà del Comtat ja no es dubta a l'hora d'escollir la paraula que designa el corrent d'aigua, barranc:

«Montblanc, Montblanc,
alenes fruit dels aires de la Conca,
a dalt, Sant Joan,

48.- PUJALS, *De bat a bat...*, 135.

49.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3; JORDI M. BOU I SIMÓ, *Vida en poesia*, Editorial Claret, Barcelona, 1999, 108.

50.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 167.

51.- *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3; SANTESMASES, *Santes Creus...*, 45, 85.

esguarda els verds que s'escalonen
i es fonen al barranc»⁵².

A través de la descripció feta pel viatger Francesco Guicciardini (Florència, 1483-Arcetri, Toscana, 1540), que havia visitat les terres catalanes amb motiu del seu nomenament com a ambaixador al servei de la república de Florència l'any 1511, sabem que algunes torreneres de Santa Coloma de Queralt eren veritables amagatalls pels bandolers i contrabandistes: «El camp dels encontorns de Montmaneu, que dista una llegua de Stale, és un lloc perillós d'assassins, perquè sota Montmaneu es tanca una vall en què desemboquen molts barrancs»⁵³.

2.3. Gorgs

Els gorgs són clots pregons en el llit d'un corrent d'aigua, on aquesta s'entolla o alenteix el seu curs, segons la definició normativa a l'ús. L'onomàstica aplega diversos noms en el trajecte de rius i torrents comarcals; ara bé, a la literatura només hem trobat quatre exemples. El Gorg Verd, excavat sota la font del Buió, a Vimbodí:

«Sota la font de meravella,
mira l'ull verd del Francolí.
Gorg Verd d'extasiada posa
de xops, figueres enrondat»⁵⁴.

El Gorg Gran i el Gorg d'en Targa, del riu de Vallverd, esmentats per Adolf Andreu en un poema sobre la geografia de Sarral i el Gorg de la Farrera, excavat a l'inici del riu Gaià i citat per Josep M. Carreras en les seves memòries literàries.

2.4. Estanys

A la Conca, d'estanys no n'hi ha, però és indubtable que la configuració

52.- Himne a Montblanc (a. 2000), text i música de Josep M. Amorós i Bayer; pel que fa a Savallà del Comtat, COMAPOSADA, *La sega...*, 117.

53.- Pere BALANÀ I ABADIA, *Visió cosmopolita de Catalunya, I. Relats de viatgers i escriptors (segles I a.C.-XIX)*, Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1991, 116.

54.- Josep M. CASTELLÀ ROGER, «El Gorg Verd», *Vimbodí*, 44 (novembre de 1932), 9.

geològica de la comarca els evoca, de manera que l'escriptor Isidre Piera ho acaba recollint en una obra d'invocació religiosa:

«En el mig de la Segarra,
jaç d'un vell estany o mar,
on la gebre fort s'hi agarra,
una font féreu brollar»⁵⁵.

2.5. Fonts

Les fonts naturals poden variar des d'un degoteig o rajolí d'aigua per a ús de boca de persones o animals, fins a cabaloses deus origen de corrents continus com el Francolí. «El monestir està situat al mig d'una vall fèrtil anomenada Conca de Barberà, i està adossat a altes muntanyes. Els seus voltants són plens d'arbres fent passeigs i a portell, i unes quantes fonts reguen els camps que l'envolten»⁵⁶.

Hom considera el mot fontana –que trobarem més endavant– com un cultisme i per això a la documentació la paraula que defineix aquest aflorament en la majoria de casos és font, ara bé, antropònims com Fontanet fan pensar en una antiga utilització de la paraula amb un cert sentit popular. Per altra banda, mossèn Bergadà, que també era escriptor, podia permetre's la llicència del seu ús quan parlava de les «fontanes que naixen/al bosch de Poblet»; també les esmenta Joan Perucho quan cita el monestir de Vallclara: «una ombrívola vall, semblant a la de Scala-Dei, curulla de boscos i de fontanes remorejants»⁵⁷.

2.5.1. La Font de Ral

A Rojals trobem la Font de Ral, deu que proveeix les necessitats del poble, emplaçada a la part alta de la Vall. És descrita poèticament per Vicenç Bayona Cardona:

«Racó tranquil, racó guarnit de molsa,
racó dels arbres vells, mig desmaiats;
la Font de Ral té una naixença dolça,
no té dolor de naixements forçats»⁵⁸.

55.- CORBELLA, *Vallfogona...*, 83.

56.- LABORDE, *Viatge...*, 204.

57.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3; PERUCHO, *Les aventures...*, 108.

58.- *El Foradot* (Montblanc), 31 (juliol-agost 2005), 34.

2.5.2. *La font de la Trinitat*

A l'Espluga trobem una altra deu, igualment oberta en un paratge frescal de l'ermita trinitària:

«Graciosa Ermita
de la Trinitat
on la font crepita,
i on el sol no hi bat»⁵⁹.

2.5.3. *La font de Dalt*

La hidrologia de Sarral anota les fonts de l'Ermita, del Salt, del Cano, de l'Espina i d'en Clau, però la més literària de totes és la font de Dalt, cantada per Adolf Andreu Padreny en aquests versos d'amorosa relació:

«Font cristal·lina i encisera,
ni de matí ni cap al tard
no hi vagis mai a buscar aigua
si tens el cor enamorat...»⁶⁰.

2.5.4. *La font Baixa*

En espais urbanitzats també trobem les fonts artificials, conduccions d'aigua per a ús de boca, abeuradors pel bestiar o rentadors públics. Des de les humils fontetes fins a les construccions historiades, en pedra i amb diverses canelles perquè se'n puguin servir varies persones alhora. La comarca en té de molt belles i pràctiques, com la Font Baixa que Muntanyola cita per l'Espluga:

«Una font amb vint canelles,
i uns carrers olents de vi
on sotraguen els carros
les hores de gran tragí»⁶¹.

60.- MARSAL, *Sarral*, 82.

61.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126.

62.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133.

2.5.5. *Les Cent Fonts*

La qualitat de l'aigua d'aquestes fonts pot servir per invitar el passejant a beure-hi i a descobrir-hi estranyes forces tel·lúriques. El fragment següent, extret del poema *El balcó de Sant Miquel*, pren com a exemple models poètics grecs, des de Safo a Odisseas Elitis, i sovint evocades també en la literatura excursionista:

«Atura't, vianant,
i tasta l'aigua fresca,
que és bona com la bresca,
germada i regalant.

Recor la muntanya,
i en sé els indrets més bons.
Sóc filla de l'entranya
d'on ragen les Cent Fonts»⁶².

2.5.6. *La font Pudenta*

A vegades el significat del nom d'una deu pot induir a error quant a la qualitat de l'aigua, com és el cas de la font Pudenta, segons recorda un poema de Ramon Bergadà premiat en els Jocs Florals del balneari de Vallfogona l'any 1947:

«Per les aigües saludables
de la Puda, i va baixant,
tot regant les abundables
hortalisses del voltant.
Sens destorb,
dóna nom a Vallfogona
de Riucorb»⁶³.

L'hidrotòpònim es refereix a la Pudosa o de Ferro, font d'aigües minerals que brollen més amunt del balneari de Vallfogona, clorurades i sulfatades, de notable interès mèdic.

62.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133.

63.- CORBELLÀ, *Vallfogona...*, 29; Isidre PIERA; Josep M. USTRELL, *Vallfogona de Riucorb. Setanta anys de Balneari. Les aigües medicinals*, Fundació Roger de Belfort, Santes Creus, 1984.

2.5.7. *Les fonts de Savallà del Comtat*

A l'obra de memòries ja citada de Celestí Comaposada del poble de Savallà del Comtat, l'autor parla de diverses deus en al·lusió a la qualitat de les aigües i a la seva localització: la font del Pau, a les Bardines, de poca surgència però de bona qualitat; la de Savallà, la de la Cirera, la Fonteta de l'hort Nou del Fontena...

2.5.8. *Les fonts de Llorac*

De nou a l'obra de Celestí Comaposada s'esmenta la font Blanca, d'aigua fluixa, però bona per a regar les verdures; i en parla igualment Francesc Xavier Baladia a la novel·la *Abans que el temps ho esborri*.

2.5.9. *La font dels Comtes*

En les memòries de Josep M. Carreras Tarragó l'autor parla d'aquesta font explicant l'anècdota d'un forçut que feia apostes per aixecar una de les boles de pedra que ornamenten aquest racó de Santa Coloma de Queralt. Data de 1614 i també és coneguda com la font de Canelles.

2.5.10. *La font del Mill*

Pel llogarret dels Rojalons, el ja citat Francesc Sifre parla de la font del Mill, en el clot del mateix nom, en un llibre de records i paisatges comarcals on apareixen diversos topònims i antropònims de caràcter popular.

2.6. Rescloses

La funció d'una resclosa és reservar les aigües d'un riu o canal, mitjançant paret, per alçar el nivell de l'aigua i derivar-la fora del seu llit cap a un molí, rec, canal, etc. Hem trobat escasses referències a aquesta obra hidràulica, una d'elles referida al Brugent, en un tram del riu poc abans d'unir-se al Francolí:

«De la Riba n'ha obert la resclosa
com Hèrcules fort,
del Brugent se'n emporta les aygües»⁶⁴.

64.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

2.7. Els embassaments

Una resclosa gran acaba per esdevenir embassament —aleshores popularment coneguts amb el nom de *pantano*. En aquesta comarca no se n'ha fet cap d'aquestes obres hidràuliques, ara bé, sense haver de recórrer a la documentació històrica, sabem que a Vilaverd se'n projectà un, com ens recorda la literatura de canya i cordill d'aquestes cobles satíriques del primer quart del segle xx:

«Quan se comenci el pantano,
que dintre poc diu que serà,
se faran unes grans festes
que hasta el Rei diu que vindrà.
Tot lo Camp de Tarragona
crec que no hi faltarà pas
per fer honor al gran pantano
que sa riquesa serà»⁶⁵.

Amb tot, hem volgut saber si es tractava d'una referència inventada, irònica o conjuntural. La documentació consultada és contundent i certifica l'existència d'aquest projecte: l'any 1922 es va constituir la Junta de Defensa del Riu Francolí i Foment del pantà de Vilaverd, amb la finalitat de tirar endavant la construcció d'un embassament que hauria inundat el poble com una altra Mequinensa —qui sap si aleshores no haguera aparegut un nou *Camí de Sirga* com el de Jesús Montcada! La literatura, doncs, torna a fer-nos de document, divertit, a més a més.

2.8. Els canals

El genèric de canal —conducció hidràulica artificial— pot esdevenir topònim quan aquest es singularitza o no té equiparable en el territori, ja que aleshores no es fa necessari un apel·latiu per acompanyar-lo. Un exemple el trobem amb l'Ebre, anomenat amb el genèric de Riu pels naturals de la Ribera i aquí mateix, en determinats pobles per referir-se al Francolí. El Canal del Segre o de l'Urgell, que s'inaugura el 1861 —ja s'havia pensat en el XVIII, però el pla xocà amb els interessos de ramaders i agricultors, que s'hi oposaren—, és un altre exemple de singularitat del genèric, i per tant no li calen més cognoms,

65.- Cobles recollides i publicades a: Jaume SOLÉ OLIVÉ, *Vilaverd*, Col·lecció la Creu de Terme. Cossetània edicions, Valls, 1999, 82-83.

com s'assenyala en un poema del primer quart del segle xx. En un prec a la Mare de Déu del Tallat per a què protegeixi la comarca, llegim:

«derrameu vostres favors
damunt les planes immenses
embellides pel Canal»⁶⁶.

2.9. Les basses

El sistema de recollida i emmagatzematge d'aigües per al regadiu d'una finca o masia es fa, habitualment, mitjançant la construcció de basses, cisternes, safareigs, aljubs o dipòsits. La literatura en recull de totes mides i categories, des de les basses grans i naturals com la de Forès —al Raval del Pla de la Bassa— cantada per la literatura popular, fins als més petits bassiols o construccions artificials:

«A la Bassa de Forès
hi canta una calàndria.»

Una altra parèmia referida a la bassa dona aquesta variant: «A la bassa de Forès hi cantava una calàndria:/a l'home que no té diners, de què li faràs demanda?» Però no solament els grans dipòsits són citats a l'onomàstica literària, sinó també els més menuts i innominats, com es recorda en aquest altra poema d'un autor gitano, Miquel Escudero: «Retruny un crit, mare!/De tornada, des de Blancafort-sang-de-màrtir,/la tarda fereix les basses» ; a l'obra literària de la colomina Maria Albareda apareix la bassa d'en Galiu, en un indret de la Baixa Segarra i Josep M. Carreras parla de les basses dels molins sovint utilitzades com a piscines per la canalla⁶⁷.

3. La botànica

Pel mirall stendhalià ara passa la forest. Tenint en compte que aquesta comarca disposa de grans zones boscoses i d'un monestir que històricament ha

66.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

67.- Miquel ESCUDERO i CLAVAGUERA, *Caravana. Terres de llum. Obra poètica II*. Llibres del Mall. Barcelona, 1982, «Balada Forès-tal», 58-59; *Recull*, 45; «Després el riu passa a fregar les runes de tres vells molins, antiga propietat del senyor del poble, on els pagesos havien de dur obligatòriament el seu gra a moldre, després de pagar el corresponent impost, normalment en espècie. Les basses d'aquests molins ens havien servit a vegades d'improvisada piscina...»; CARRERAS, *Entre el serè...*, 109.

mantingut la propietat i explotació dels recursos forestals i el dispensari d'una farmàcia, és lògic que el territori també disposi d'un catàleg floral d'ampli espectre, ric i estudiat. Alexandre de Laborde ja destacava aquestes propietats de la terra conquina, especialment la de l'entorn de Poblet⁶⁸.

3.1. Arbres, arbustos, lianes i herbes

Eduard Toda, mecenes i protector d'algunes construccions religioses del territori afina el tret i esmenta els tipus d'arbres existents en els boscos pobletans: «El bosc diu que era format per àlbers, alzines, roures i teixos, i amb un sotabosc riquíssim en plantes i flors»⁶⁹.

Els arbres singularitzats també es poden trobar en els nuclis urbans, per integració de les espècies existents a l'urbanisme quan es va construir el poble o bé per repoblació, ornamentació i ombra amb elements autòctons. Alguns pobles han tingut cura de conservar certs instruments de refrigeració natural, renovables en cada estació de manera natural, com són els arbres. Muntanyola en parla en molts versos del seu corpus literari i especialment en els poemes dedicats al carrer i placeta d'en Canós —contigua al Portal Salvat—, indret de l'Espluga de Francolí que el va veure créixer.

Certs arbres, anònims o genèrics, per obra i gràcia del bateig literari passen a tenir un nom propi i, sobretot, personalitat i mítica, com en l'exemple dels xipresos de Forès cantats per Joan Margarit i esdevinguts personatges nobles —idea presa, segurament, de la tradició de salts acrobàtics que solien fer les reines mores d'aquest territori en un va intent de fugir del setge cristià:

«Miren cap a Forès amb ulls verd fosc.
Als néts els he explicat que els dos xiprers
són, l'un, un cavaller; l'altre, una reina,
que van fugir a cavall en un gran salt
des del castell que hi ha al turó del poble»⁷⁰.

68.- LABORDE, *Viatge...*, 204; d'aquesta botànica també en parla i de manera elogiosa, el filòleg MANUEL DE MONTOLIU, «Poblet», *Memorias de infancia y adolescencia*. Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV». Tarragona, 1958, 147.

69.- TODA, *Poblet*, p. 21. Algunes d'aquestes espècies botàniques també les esmenta MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131. De la importància dels boscos de la comarca també en parla igualment SANTESMASES, *Santes Creus...*, 51, 87.

70.- MARGARIT, *Poesia...*, 125; en un altre poema, dedicat a la seva filla, l'autor explica que aquesta botànica serà la que es deixaran com a herència, després de la seva mort: «el qui quedi tindrà el xiprer i les hores/per fer-li de record i companyia/fins que ens trobem a les ciutats del somni, *Ibidem*, 53.

Determinats arbres han esdevingut referència local fins i tot després d'haver desaparegut, com el lledoner de Llorac que hi havia plantat al bell mig de la plaça: «El lledoner, ja tocat de mort d'anys, havia perdut moltes fulles i això tampoc li seria bo. Malalt, de rames inclinades a terra, entregat o vençut pel temps passat...»⁷¹.

Relacionat amb les marededús trobades, el pare Jordi M. Bou singularitza un arbre on solien aparèixer les imatges marianes, en aquest cas la de l'Espluga:

«Estimada barrancada,
Paradís, joiell d'encís.
Dins t'Alzina benaurada
brotonà un Diví Somrís»⁷².

Arbustos, lianes i herbes apareixen amb una certa freqüència en la literatura, noms sempre extrets del catàleg botànic real de la comarca, de manera que l'investigador farà bé en conèixer-los, ja que de la relació en podrà obtenir suficients pistes i informacions per saber l'origen d'alguns topònims i antropònims: l'arboç, la ginestera, el boix, l'heura... Algunes plantes o lianes són utilitzades fins i tot d'exemple moral, com en el cas de l'heura que refrescava les meditacions de Job i que Déu va fer assecar d'arrel per tal de provar la paciència i integritat de l'home. I de l'exemple moral a la prevenció contra la pestilència que afectà la comarca en l'esclat del segle xx només hi ha un pas: «En els controls que hi havia a un quilòmetre abans d'arribar al poble (el del camí de Savallà era el mateix Ravol del Llamp) hi feien foc posant-hi herbes aromàtiques per perfumar els qui entraven o sortien...»⁷³.

Sabem que el terreny d'herba escurçonera més abundant i de qualitat de Catalunya antigament es trobava a Santa Coloma de Queralt i qui sap si això no haurà donat peu a la formació d'alguns topònims o antropònims local o comarcal. Per altra banda, la influència de la botànica en l'onomàstica es veu de nou quan els naturals de Rocafort de Queralt són qualificats de safraners; els de Barberà, trumfos, i els de Belltall, pataquers i allers, és a dir, productes que els nadius havien conreat i comercialitzat.

3.2. Els boscos

La conjunció abundosa i extensiva d'arbres, arbustos i herbes fan un bosc. Les forests d'aquesta zona, en general, i en particular l'anomenat bosc de Poblet, han estat font de riquesa econòmica, jurídica i onomàstica. De la forest pobletana

71.- COMAPOSADA, *La sega...*, 95.

72.- BOU, *Vida...*, 139.

73.- COMAPOSADA, *La sega...*, 144.

la literatura n'ha parlat abundantment, tant de la qualitat i valor dels arbres com de la seva explotació, règim jurídic, històries i vida sanitària, tothora tenint en compte la seva onomàstica i vinculació amb els monjos cistercencs⁷⁴.

A Savallà del Comtat, Celestí Comaposada cita el bosc de cal Ruet; Maria Albareda recorda el bosc de can Tous, a la Baixa Segarra, i Albert Manent una boira, la Carlana, que sortia als boscos de cal Carlà, a Belltall.

3.3. Les deveses

Les necessitats ramaderes fan que en algunes ocasions s'arrabassin boscos avials per a convertir llurs terres en espai de pastura, que si es veden i tanquen poden convertir-se en deveses. La tradició ramadera pobletana no sembla haver deixat gaires rastres en la literatura onomàstica de la comarca, ja que només hem trobat una referència, a Forès, citada per Ramon Muntanyola⁷⁵. En canvi, sí que n'ha deixat de petja a les terres cerdanes, on la cabana transhumant de Poblet passava l'estiu, segons ha recordat Agustí Altisent.

4. La fauna

4.1. Els ocells

Considerant la qualitat muntanyenca i forestal de la zona, la fauna havia de ser igualment important i variada. Segur que els naturalistes disposen de llargues i acurades llistes d'espècies i varietats; ara bé, què ens diuen les fonts literàries? Francesc Vicenç Garcia, rector de Vallfogona (s. XVI-XVII), va col·locar un mirall en el camp i amb les imatges que caçava va compondre un llarg poema-inventari d'ocelleria de la comarca, amb el genèric, certament: però és que a través d'aquesta relació podem documentar l'ornitologia del lloc i, per tant, relacionar-la amb l'onomàstica. Ja hem explicat el cas del xarlot!

«La pintada carderola,
puix te llengua, conta tot
lo que dibuixa sens ella
en lo brodat mocador.

74.- PEREA, *Poblet...*, 289-317.

75.- «El ventet de la devesa/t'alçaria el faldellí/quan pujaves de pagesa/falaguera, pel camí», MUNTANYOLA, *Llocs...*, 142.

La calàndria xarradora
regositja al dia nou,
la cogullada ab montera
lo festeja ab cants i vols.

La perdiueta escotxeja,
i el francolí saborós
me diu que culla peretes,
tancant ulls i obrint lo coll.

La poc logrera guatlleta
vuit per vuit baratat vol,
i la tortoleta viuda
plora sos passats amors.

Canta lo passerell pardo,
i lo groguet verderol,
i lo cruixidell feréstec
va disparant com un tro»⁷⁶.

5. Les vies de comunicació

5.1. Els camins

La mobilitat humana obliga a l'obertura de vies de comunicació a través de les quals poder desenvolupar les seves activitats socials i econòmiques, que primer són elementals, de pas i circulació de persones i animals de bast, però que a mesura que s'intensifica la relació, la transhumància o el comerç, es van ampliant a través de vies de carro, carrerades i carreteres fins a confluïr en les modernes autopistes. Les fonts literàries de la comarca no van tant lluny i, encotillades tal vegada pel formalisme poètic, es limiten a esmentar els camins —els camins rals i les carreteres— i, en alguns casos com el que explica aquesta cançó de Ramon Bergadà, en al·lusió al camí que obre l'aigua

«El riu Francolí
ab el nom de Milans, va a l'Espluga
tot fent son camí»⁷⁷.

76.- Reproduïda a CORBELLA, *Vallfogona...*, 37

77.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (1918), 3; ROVIRA, *Teatre...*, 57-58.

A Vallmoll, segons una cançó popular passada a poema per Verdaguer, existia un camí ral⁷⁸ festejat amb una certa ironia: «Per anar a Montblanc es passa per Lilla,/per anar a Vilabert, de la Riba per l'estret.»

Per copsar, però, la veritable realitat dels camins en una època determinada, no hi ha res com la lectura dels dietaris, ja que aquestes obres solen ser fruit de l'experiència personal —lluny dels amanits informes oficials— de manera que acaben per retratar-nos fidedignament la realitat. Per a aquesta comarca disposem de tres espills excel·lents posats en el camí, un pel baró de Maldà, a les darreries del segle XVIII; un altre per Artur Bladé, a la segona meitat del segle XX i, finalment, per Celestí Comaposada a la Baixa Segarra. Tots ells coincideixen en una imatge negativa dels vials: «Las roderas y rocas, unida la pujada, fèyan fer a la berlina uns patim-patams que a més nos la estréllan del tot. Y per no quedar nosaltres estrellats per tota la vida ab tals tostorrots, caminàbam y ab això nos ahorràbem de saltar dintre com una pilota, donant-nos don Pepe Alda y yo algun cop de cap. Ya era aquella una bona xeringa per lo Rafel cotxero y el delantero Rafel y en Pau lacayo; hi suarían, ab tot que no encara temps de calor, la moca.

«Y prenent lo camí de la dreta, circuhírem a Montblanch per part de fora fins a eixir a la carretera a las 6 horas y quart de la tarde, que-s veyá al sol per entre alguns núbols.

«Continuàrem lo camí passant per los llochs de Blancafort y la Guàrdia, caminant cotxe y nosaltres dintre, ab alguna suspensió de mals pasos, en dretura al poble de Solivella, ahont pensàbam fer nit»⁷⁹.

L'altra referència a camins que hem apuntat és la d'Artur Bladé i Desumvila, quan parla del trajecte de Montblanc a Tarragona pel coll de Lilla, fet l'any 1973, quan venia d'una trobada d'escriptors, però que a causa de les corbes i perillositat ell prefereix evitar fent marrada⁸⁰.

Per la Baixa Segarra Celestí Comaposada cita «el camí pedregós de la Sort del Savallà», el del Molí d'en Jaume, a Conesa; per Savallà del Comtat, el camí de les Muntiafanés, el Ravoll del Llamp i les carreteres de la Cirera i d'Albió⁸¹.

78.- Poema inclós a MARSAL, *Sarral*, 53.

79.- Rafael d'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, Rafael d', *Miscel·lània de viatges i festes majors*, Edició crítica de Margarida Aritzeta, Editorial Barcino, Barcelona, 1994, 344.

80.- «Passem pel coll de Lilla. Porto jo el cotxe. És un camí que no m'agrada i em proposo de retornar a Tarragona per Barberà i Pla de Cabra», BLADÉ, *Viure... (1972-1974)*, 96-7.

81.- COMAPOSADA, *La sega...*, 84, 101, 135, 144.

6. La comarca

La delimitació geogràfica de la Conca de Barberà ve constituïda exclusivament pels termes situats dins la gran fossa excavada pel Francolí i pel riu d'Anguera i pels territoris que, sense pertànyer-hi geogràficament, hi foren afegits per la Ponència de la Divisió Territorial l'any 1935. Per això s'hi inclou una part de la dorsal de la Segarra històrica, a la conca del riu Corb, l'altiplà on es forma el Gaià o rodalia de Santa Coloma de Queralt, el terme de Vilanova de Prades, a la conca del riu de Montsant, i el terme de Senan, a la Conca del Segre. La literatura popular o culta serveix per a què aquests canvis geopolítics administratius penetrin en la consciència de la gent i que aquesta acabi assimilant-los còmodament.

La primera referència literària a la comarca amb aquest nom la trobem en la crònica del viatge Alexandre de Laborde, a inicis del segle XIX; després en parlaran Eduard Toda, Josep Iglésies, Manel de Montoliu, Josep Pla i molts altres autors, sovint per oposar-se al concepte de província o regió. Recuperem, com a botó de mostra, un vell poema de mossèn Bergadà:

«Veyeu als peus encisera
la Conca de Barbarà
com una catifa verda»⁸².

La fixació del topònim també es troba en el nom d'un fenomen meteorològic que cita la gent de Vilanova de Prades, la Broma de la Conca, perquè puja de baix el fons de la comarca.

7. Els pobles

7.1. Els nuclis urbans

Tots els pobles, llocs, aldees i masades de la comarca es troben inscrits amb més o menys gruix en el llibre general de la literatura. Aquesta vinculació dels nuclis humans a la bibliografia és important perquè, directament o indirecta, està reflectint algun valor paisatgístic, humà, arquitectònic o intel·lectual del lloc. En darrer terme, la literatura ens estarà documentant el topònim i, a través de les seves variables gràfiques, potser subministrant pistes sobre llur evolució.

82.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 195; 78. LABORDE, *Viatge...*, 204; TODA, *Poblet*, 21; *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3-4; IGLÉSIES, *Saó...*, 64-65; MONTOLIU,

En total són vint-i-dos els pobles que actualment donen caràcter oficial a la comarca, però aquest nomenclàtor de pobles també podem conèixer-lo, ampliat fins i tot amb llogarrets i masades, a través de la lectura d'un poema de 1918, escrit per mossèn Ramon Bergadà i dedicat al santuari del Tallat:

«Mireu los pobles a vols
coronant vostra capella:
Nalesch, Senant, Rocafort,
Forès, Belltall i Glorieta,
Vallfogona i Passanant
junt amb Albió i Ametlla,
Ciutadilla i Guimerà,
Vilet, Rauric i Granyena,
Preixana, Targa, Verdú,
Segura, Guàrdia, Conesa,
Bellpuig, Ibars i Golmés,
Gramuntell i Granynella,
Anglesola i Montornés,
Llorac i Vilagrasseta,
Pira, la Riba, Montblanc,
Blancafert i Solivella,
Barbarà, Cabra, Sarreal,
Vilavert i Prenafeta,
Vimbodí, l'Albi, Tarrés,
Borges, Vinaixa i Arbeca,
Montblanquet, Fonoll, Vilàs,
Masdenbodia, Fullea,
l'Espluga de Francolí,
tots los pobles d'eixa terra,
Rocallaura sobre tots,
que's l'estoig de la joieta,
lo gerro d'or de la fló,
la conquilla de la perla»⁸³

Alguns d'aquests pobles apareixen citats en l'onomàstica dels fenòmens meteorològics comarcals, com el Bromall de Vilanova a Senan, esmentat a Vimbodí, on diuen que portarà aigua.

83.- *Full parroquial de Constantí* (Constantí), 51 (desembre 1918), 4.

7.2. Els barris

Els barris són fruit d'expansions urbanístiques o de divisions administratives municipals i solen portar un nom vinculat amb la tradició del lloc —a vegades imposat, especialment a l'època contemporània. En aquesta comarca, on els pobles són petits i les ciutats no són grans, n'hem trobat pocs de registrats en la literatura. El més important i que ens serveix de referent, és el Capuig de l'Espluga, que agrupa el nucli de cases del barri Alt, en contraposició al de Baix:

«un pendís amb cases blanques
—el Capuig li solen dir—»⁸⁴.

A Pira també trobem els barris de Pireta i Piroia, introduïts a la literatura per mossèn Ramon Muntanyola, i a Santa Coloma de Queralt, la Ràpita⁸⁵.

7.3. Els carrers

La nomenclatura dels vials urbans es troba igualment documentada a la literatura, tot i que ben escassament en aquesta comarca a causa de les característiques urbanístiques dels pobles, com ja hem advertit. Són pobles tant petits i personalitzats que hom pot arribar a identificar els seus carrers a través de l'olor del most —com fa mossèn Ramon Muntanyola— o aixecar acta de les seves mesures o llur escenografia a partir dels records infantils i juvenils⁸⁶.

I en determinades ocasions el topònim pot fer referència a determinada activitat industrial o edifici singular que es trobés en el carrer, el qual acaba influïnt en la denominació general del lloc. En unes memòries de mossèn Lluís Saragossa es parla d'una persona que «vivía en el mateix carrer del convent dels pares paüls», de l'Espluga de Francolí i Maria Albareda al·ludeix al carrer de les Carnisseries de Santa Coloma de Queralt⁸⁷. El carrer Major no hi pot faltar en cap poble, i pel que fa al de Conesa —exemple general— ens el cita Celestí Comaposada a l'obra ja esmentada en diverses ocasions.

83.- *Full parroquial de Constantí* (Constantí), 51 (desembre 1918), 4.

84.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126, 129.

85.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 153; «Així, doncs, les grans batusses tenien lloc a la tarda, després de l'escola, pels volts del poble: a Alcarràs (un turó pelat que hi havia més amunt del barri de la Ràpita)», CARRERAS, *Entre el serè...*, 48.

7.4. Les places

Tot llegint versos podem saber com és l'arquitectura d'una determinada plaça: si és feta amb pedres d'or —carreus de gres—; què compon la seva ornamentació —arbres, pedrissos— o si és antiga i rònega, com la d'en Canós a l'Espluga de Francolí, que a més té forma d'olla⁸⁸.

I, en el cas de Montblanc, l'urbanisme de la seva plaça major també queda dibuixada en l'obra d'autors tan allunyats en el temps com Henri Cock i Ramon Muntanyola. El notari i arquer del rei Felip I de Catalunya, escrivia: «La República se gobierna por tres cónsules y un baile que administra la justicia en nombre del Príncipe. Su casa es en la misma plaza, y la plaza está en el medio del lugar y es cuadrada»⁸⁹. I en el segle xx el capellà Muntanyola rubricava aquella cita del siscents:

«La pedra, senyorial,
en la Plaça porticada»⁹⁰.

També trobem inventariada la plaça de Conesa: «Havíem arribat a la plaça mig porxada, al racó de la qual hi ha la centenària església, que llueix un doble arc esplèndid...»⁹¹.

7.5. Els racons

El disseny urbanístic d'alguns pobles ha creat espais idonis per fer parada o recés, minúscules places com aquesta de Savallà del Comtat: «Havíem de passar per davant del racó de l'Emília, on cada dia hi havia la colla de badocs que feien la fotografia del que portaves, de l'hora que feies...»⁹². Un retrat impressionista, certament!

7.6. Els establiments de restauració

7.6.1. Els hostals

Tenint en compte que els escriptors solen ser viatgers qualificats i experimentats i que els miralls posats en llocs públics donen molt de joc, tot el que fa referència a literatura d'hostatgeria acostuma ser interessant, ja que

88.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 129, 137-138.

89.- PORTA, *Montblanc*, 42.

90.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

91.- COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

92.- COMAPOSADA, *La sega...*, 79.

tant hi podem trobar l'anunci de cases de menjar o per dormir com detalls sobre camins, llocs o fets diversos. Pel que fa a la comarca, tenim detallats exemples facilitats majoritàriament per Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà: «Lo hostel pintaba medianament, vull dir que-m paregué molt millor que-l de la Farigola y més que-l de la Riba. Pau Mas, ab lo meu catre a coll, anaba enderezant-lo per allí dintre en un racó de aposento. Los cotxeros, desenganxar las mulas de la berlina y entrar-las a l'estable. Lo Po sastre, en punt al *tibi dabo*, en la cuyna de l'hostal.

«Lo següent matí, dimecres, 8 de maig, nos llevàrem a 4 horas y prompte tot aquell ambalum de cotxe, bèstias y personas tocàrem los andurrials cap a la montanya del Tallat ab saliva dejuna.

«Antes de eixir de Solivella entrí ab lo hostaler a la parròquia nova de pochos anys y, resat un o dos parenostres, isquí a fora per posar-nos en marcha, suposat tenir que fer 6 horas de mitja jornada fins a la vila de Tàrraga, ab la intenció de quedar-nos a dinar en aquell hostel.

«En las inmediacions de la montanya y hermita de Nostra Senyora del Tallat hi ha un hostel sol, ahont hi prenguérem xocolate o digam esmorsàrem (y que ganas teníam valga'ns sant Antoni!). Dos llescas de aquell pa tant gustós que-ns duguérem de Solivella éran pocas, per consegüent tres o quatre més n'i afegírem. Y cop de sucar pa dins de la xicra ab lo xocolate. Per cosa estraña, en lo mes de maig tiritàbam casi de fret, havent-nos obligat pèndrer-lo, escalfant-nos, en aquella cuyna de l'hostal.

«Descansat que hagué lo bestia, pres pienzo y nosaltres llestos de la xaculatòria, proseguírem la mitja jornada ficats entre montanyas y collats, ab la montanya del Tallat, que dexàrem a la esquerra, y de seguida altres montanyas ab lo poble de Rocallaura a dextris, en lo cim casi de aquella cordillera, veyent-se lo campanaret de una paret sola, ab un parell de finestrals que se'n passaba la caló, ab dos campanetas»⁹³.

La modernització literària dels hostals ens arriba de la mà d'Artur Bladé, que al·ludeix a un establiment modern de restauració auspiciat per Lluís Carulla en els anys seixanta del segle passat, segons una anotació de dietari del dia 27 de febrer de 1969, amb motiu d'una conferència que va dictar sobre Pompeu Fabra: «El Casal de l'Espluga, pagat pel senyor Carulla, és una obra que fa caure de cul. No hi manca res. Vam veure'l tot i vam fer una mosada en el propi restaurant —dit del Senglar— on hi ha un foc, amb xemeneia de campana, de castell feudal; i un simulacre de celler (amb dues botes i premsa de fusta amb tots els atuells) bastit amb coneixement de causa. Els llantons del sostre són armats amb ceps autèntics. Hi ha molts altres detalls (porrons, calderons,

93.- AMAT, *Miscel·lània...*, 345-6.

94.- BLADÉ, *Viure...*, (1972-1974), 96-7.

etc.) de gust»⁹⁴. I més endavant, en una altra inscripció, ara del dia 4 de febrer de 1973, amb motiu d'una trobada d'escriptors: «Sota un sol d'una gran lluminositat (no hi ha un núvol en tota l'amplada del cel) anem la dona i jo a dinar a El Porc Senglar de l'Espluga. (...) Arribem davant del Casal (el bell edifici regalat als espluguins pel senyor Carulla) poc abans de la una. Vol dir que tenim temps de donar un tomb i de treure unes fotos del frontispici on flamegen diverses banderes i, entre elles, la nostra»⁹⁵.

Per Llorac, les fonts literàries esmenten l'Hostal de l'Aregada, sense que se'ns expliqui la raó d'un nom tant quaresmal; pel terme de Santa Coloma de Queralt hom cita l'Hostal de la Banya, i en els poemes d'Adolf Andreu apareixen diversos establiments de Sarral⁹⁶.

7.6.2. Fondes

En una altra categoria d'establiments de restauració, ens trobem ara amb les fondes. Entre les historiades, prestigioses i conegudes de la comarca apareixen les fondes dels Àngels i del Colom, obertes des de fa més d'una centúria i citades per alguns escriptors. D'una d'elles en parla Olga Xirinacs: «A la fonda Colom, de Montblanc, trobem els Mallol i parlem de Farena i de les muntanyes de Prades»⁹⁷.

7.6.3. Tavernes

Les tavernes són botigues populars, llocs de reunió i trobada d'oci i negoci, a vegades anunciades amb una branca de pi posada a la llinda de la casa —rètols precursors dels neons de llum, dels quals en parlava la troica composta per Maiakovski (llegiu llibres de ferro), James Joyce (rètols multicolors) i Salvat Papasseit (llegiu lletres de neó):

«Una plaça molt oberta
i un balcó amb un brot de pi»⁹⁸.

94.- BLADÉ, *Viure...*, (1972-1974), 96-7.

95.- BLADÉ I DESUMVILA, A. *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1966-1969)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1989, 169-170.

96.- COMAPOSADA, *La sega...*, 95; CARRERAS, *Entre el serè...*, 104; AA.DD, *Miscel·lània sarralenca. VIII centenari de la fundació de Sarral, 1180-1980*, Sarral, 1981, 251.

97.- XIRINACS, *Música...*, 26.

98.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126.

A Llorac trobem la Taverna del Nardo i la de cal Llúcio vell, segons recorda Comaposada en la seva obra de records dels anys cinquanta del segle XX.

7.6.4. Cafès

La modernització del llenguatge i la imposició de determinades begudes a fet que la típica taverna derivés en cafè. En el tombant del segle XIX al XX aquests establiments proliferaren, i els seus noms reflectien tendències polítiques, lingüístiques econòmiques i culturals, com es cospa a l'obra literària de Josep Moix per Santa Coloma de Queralt: cafès d'El Pallot, d'Espanya, de L'Artesana, de L'Estrella, de La Columbense, de La Constància, de la Joventut Nacionalista, de La Paloma, de La Violeta, del Centre Republicà, del Comercio, del Jardín i del Requetè⁹⁹.

7.6.5. Barberies

Un altre tipus d'establiment que ultrapassa l'activitat professional per derivar en lloc de reunió i de tertúlia, són les barberies, anunciades amb distintius de color blanc i vermell o blau i vermell en recordança de la seva antiga activitat d'arrencaqueixals. A l'obra memorialística de Josep Moix sobre Santa Coloma de Queralt, en trobem una bona mostra: Ca l'Alexandro, al carrer dels Marxants; Ca l'Anchita, a la plaça d'Amunt; Cal Calamanda, al carrer Major, i Cal Quim Torres, a la plaça d'Avall¹⁰⁰.

8. Construccions singulars

Entre els edificis i les construccions públiques importants, les de caràcter hagiònim són les més prolíxes i comuns en el catàleg patrimonial dels pobles, des d'ermites a esglésies passant per creus de terme, campanars, capelles o tombes personalitzades; però també cal comptabilitzar l'arquitectura civil i militar: castells, hospitals, masos, ponts...

99.- Josep MOIX MARIMON, «Sastre Martinet» (Martí Mas Gené): *Del meu poble del temps vell*. La Segarra, Associació Cultural. Santa Coloma de Queralt, 1996.

100.- *Ibidem*.

8.1. Poblet

De l'onomàstica literària d'aquest monestir cistercenc n'hem parlat bastament en un altre treball ¹⁰¹, i ara només caldria afegir-hi alguns topònims moderns, introduïts pels monjos que l'any 1940 van reinstaurar la vida monàstica en aquest lloc. El pare Agustí Altisent en citava alguns en una nòtula:

La Sibèria, referida a dues cambres situades al Nord, amb finestres obertes enfront de la Serra del Tallat, en l'edifici anomenat casa del Patronat o casa d'En Toda.

El Pas de les Termòpiles, aplicat al corredor que comunica el claustre central amb el claustre de novicis, passant paral·lelament arriat al costat meridional de la biblioteca actual, antiga sala de monjos¹⁰².

8.2. Santa Maria

Un edifici parroquial comú a tots els pobles és l'església, en alguns casos definida pels escriptors amb el terme de *catedral*, signe de la consideració rellevant que els fidels li donen a causa de les seves característiques arquitectòniques o per la dignitat de llur centralitat en la geografia religiosa. És el cas de Santa Maria de Montblanc (segle XIV), segons el rebateig realitzat per mossèn Muntanyola¹⁰³.

8.3. Convent de Sant Francesc

Es tracta d'una església monestir del segle XIII, descrita el 1585 pel notari i arquer de la guàrdia reial Henri Cock, acompanyant de Felip I o II de Castella, en el viatge de Castella a Saragossa: «El monasterio de San Francisco está al mediodía de la villa»¹⁰⁴. D'aquest edifici també en parla Rafael d'Amat, de viatge vers altres terres ponentines: «Passarem per lo costat de la iglésia y convent de Sant Francesch luego de entrats a la vila, que dexàrem a dita iglésia y convent a mà esquerra»¹⁰⁵. Finalment, l'edifici el cita mossèn Muntanyola, que el relaciona

101.- La relació de referències literàries sobre Poblet, entre el segle XII i XXI, es troben recollides a PEREA, *Poblet...*, 289-317.

102.- Pel que fa a la nòtula sobre topònims moderns del monestir, vegeu Agustí ALTISENT, «Dos renoms de lloc, d'època contemporània, al monestir de Poblet», Sd'O, XVIII (1984), 23-4.

103.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146-7. Un altre autor ja havia fet la comparança entre els temples del país: «La iglésia major de Montblanc, pariona de la de Santa Maria del Pi a Barcelona hermosíssim temple català de pura raça»; Josep PIN I SOLER, *Articles i discursos, proses disperses*. Arola editors. Tarragona, 2005, p. 198.

104. PORTA, *Montblanc*, 42.

105. AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

amb el cèlebre franciscà Anselm Turmeda (s. XIV-XV) i el cistercenc Pere Marginet (s. XV):

«a Sant Francesc, –on Turmeda
planejava amb Marginet
la fugida de la cleda»¹⁰⁶.

En determinades ocasions la referència culta ens proporciona pistes sobre la situació de l'edifici: si es troba malmès o com és el seu entorn, les seves influències i relacions socials i culturals, etc.

8.4. Convent de la Mercè

És el santuari del Miracle o convent de la Mercè (s. XIV). En el mateix document literari atribuït a Henri Cock trobem la referència al monestir de l'orde dels mercenaris, que en el darrer quart del segle XVI també es trobava ensolit i els seus frares enclaustrats a la capital diocesana: «El tercero de los Mercedarios se cayó de viejo y no tiene más que las paredes, y sus religiosos por no morir de hambre se fueron (a) vivir a Tarragona»¹⁰⁷.

8.5. Santuari de la Serra

Conegut també per Santa Clara (s. XIII). La primera nota literària que fa referència a aquest monestir montblanquí la devem al ja citat notari Henri Cock: «el de Santa Clara al poniente, fuera de la villa, en un otero»¹⁰⁸. També ha estat àmpliament citat en obres poètiques i en la literatura gogística; mossèn Muntanyola ens en dóna un altre registre onomàstic, que després ampliarà Dolors Bofarull:

«T'engronxen àngels i segles,
i els dols no t'arnen el bes...
Serà que tens, a la Serra,
la Font, la Vida i l'Estel?»¹⁰⁹.

106.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

107.- PORTA, *Montblanc*, 42.

108.- *Ibídem*.

109.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146.

La poetessa Dolors Bofarull situa el santuari «Dalt un turonet d'argila», des d'on la imatge mariana vetlla pel territori i els fidels¹¹⁰.

8.6. Sant Miquel petit

Es tracta d'una ermita construïda en el segle xv, emplaçada a l'Espluga de Francolí. El lloc és celebrat per un poeta anònim, l'any 1918, quan diu que aquesta Maredeu guaita sobre el riu¹¹¹. D'altres escriptors valoren la panoràmica que des de la seva alçada es pot veure, com Ramon Bergadà, que la cita amb la metàfora del «balcó obert» als panorames comarcals. Tanca la ronda poètica sobre aquest lloc el pare Bou, que de Poblet estant en fa l'elogi:

«El xiprer amunt s'afanya
prop del Set que neix joliu.
Sant Miquel de la muntanya
Tosca. Quin rocam de niu!»¹¹².

La gent també esmenta dues boires relacionades amb aquesta ermita, la Caputxa de Sant Miquel —»petita boira que sobreix pel cim d'aquesta muntanya, i que ve del Gaià», segons reconeixen a Montbrió de la Marca, Santa Coloma de Queralt i Pontils—, i la Catxutxa de Sant Miquel —a Senan diuen «que quan nevava a l'ermita d'aquesta muntanya, restava com isolada i semblava que la muntanya portés 'catxutxa' o sigui gorra» segons reproduïm de l'obra d'Albert Manent sobre núvols i boires de la Conca.

8.7. El Tallat

L'advocació d'aquest antic priorat i santuari (s. xiv) emplaçat a Montblanquet, concentra la religiositat popular d'un ampli radi intercomarcal i és per això que les referències literàries que hi al·ludeixen són tant disperses com inabastables. Una altra vegada el baró de Maldà ens subministra informació del lloc per l'època setcentista: «Luego de eixits de Montblanch ya descubrirem als caps de las mulas, molt distant, a la montanya, capella, y hermita sobre,

110.- DOLORS BOFARULL DE FERRÉ, *Quan el cor canta*, Gràfiques Moncunill, Valls, 1986, 157.

111.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

112.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133; BOU, *Vida...*, 150.

de la Mare de Déu del Tallat y al poble de Solivella en el pla, una hora més ensà de la dita montanya del Tallat y altres montanyas»¹¹³.

Altres autors com Ramon Bergadà, en l'esclat de la vintena centúria, del santuari estant ens descriuran la visió de la plana estesa als seus peus com un mantell, amb Sant Roc i la Bovera identificables en un paisatge dilatat per la calitja.

8.8. Sant Joan de Montblanc

Ermita (s. xv) posada sota l'advocació religiosa de sant Joan Baptista, emplaçada en un lloc talaiat (680 m d'alt) i amb esplèndides vistes sobre els paratges de l'entorn. Un poema del primer quart del segle xx la descriu en aquests marc paisatgístic:

«a dalt, Sant Joan,
esguarda els verds que s'escalonen
i es fonen al barranc»¹¹⁴.

Una vella corranda d'abast comarcal evoca aquest indret relacionant-lo amb la joventut i el festeig, circumstància que es donava en la majoria de llocs de culte erigits al camp o boscos: «Sant Joan de la muntanya/baixeu aquí baix al pla;/les xiquetes de Montblanc/us vindran a visitar.»

També trobem el Núvol o Boira de Sant Joan, que segons l'inventari de boires i núvols de Manent «surt damunt l'ermita d'aquest nom, a la zona sobre Montblanc i és auguri de tempesta o canvi de temps».

8.9. Ermita de la Santíssima Trinitat

A l'arxidiòcesi tarragonina hi ha escassos hagitopònims que facin referència a aquesta advocació religiosa. Les coordenades geogràfiques de l'ermita la situen al nord de l'Espluga i, a banda d'estudis històrics específics realitzats pel cistercenc Josep M. Bou, també disposa d'abundants referències literàries des d'inicis del segle xx fins a l'actualitat. Per exemple, Ramon Bergadà cita l'Espluga de Francolí que «Com a joia tens l'ermita/de la santa

113.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344; el poema de mossèn Bergadà es troba en el *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3. Un altre escriptor explicava l'enclau de l'ermita: «Al peu del cingle on se trobava s'estenien planúries de l'Urgell, boscúries de la Conca, rocams de la Segarra e davant del catiu, tocant-la casi, l'ermita s'aixecava, mística, del tallat.», PIN I SOLER, *Articles...*, p. 135.

114.- Himne a Montblanc (a. 2000). Text i música de Josep M. Amorós i Bayer.

Trinitat»¹¹⁵. Un altre fill del poble, l'espluguí Ramon Muntanyola, es refereix al lloc al·ludint al boscatge que en aquells moments protegia el temple i la font del seu rodal:

«Graciosa Ermita
de la Trinitat
on la font crepita,
i on el sol no hi bat»¹¹⁶.

Certa cançó popular menciona una trilogia d'ermites emplaçades en aquest territori montblanquí, assenyalant-les-hi diverses característiques geogràfiques: «Sant Miquel al peu del bosc,/Sant Joan a la muntanya,/Santíssima Trinitat,/en quin barranc sou posada!»

8.10. Els Sants Metges de Sarral

L'hagiotopònim es refereix a l'ermita de Sarral, bastida entre els segles xv-xvi molt venerada a la comarca i citada sovint en la literatura popular — goigs, corrandes i cantiris. Ha estat versada per Adolf Andreu i especialment per mossèn Muntanyola que li va dedicar aquest poema:

«Pedrera d'imatges,
mà esquerra i comerç,
hereus i colònies
per tot l'univers»¹¹⁷.

8.11. Santuari de la Mare de Déu de Montgoi

Aquest és un lloc de culte mil·lenari, que vincula el cristianisme amb les antigues pràctiques maials que devien celebrar-se en aquests llocs encimats, tocats pel sol i els vents i sota la protecció directa del cel, d'on prové la llum i la rosada. Les restes arqueològiques trobades a Vilaverd confirmen aquests lligams i l'evocació literària, no científica però intuïtiva, així ho constatava: «Restes prehistòriques de més de mil anys abans de Crist trobades a la cova de Cartanyà, evoquen clarament un poble que es trobava a gust en aquestes

115.- *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener 1923), 4.

116.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 132. D'aquesta ermita també en parla un monjo pobletà: «Entre penya adornada,/fonts i ocells tens per bressol/Trinitat fonda de Vida,/fresca obaga al bat del sol», BOU, *Vida...*, 150.

117.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 161.

terres i ens parlen també d'unes arrels que han arribat fins als nostres dies sota el símbol de la Mare de Déu de Montgoi»¹¹⁸. El santuari fou bastit en el segle xv, però el culte cristià ja es documenta des del segle xiii.

8.12. Els campanars

El cloquer d'una església no acostuma a donar topònim, però a nivell popular se'n troben alguns de destacats, amb entrades informatives d'especial interès històric malgrat que el servidor sigui la literatura. Hem trobat qualche exemple, un d'ells referit al campanar de Vallfogona, on el poeta Josep Civit el vinculava a l'atac iconoclasta d'un determinat període del segle xx:

«Bloc massís que ens guardes les campanes
(...)
Tens clavades unes bales de martiri
bales d'un canó que et volia trontollar
(...)
En tes pedres hi ha gravada nostra història
grans de rosari d'un breu caminar...»¹¹⁹.

Un altre testimoniatge de caràcter literari molt interessant —després ho justificarem— sobre aquest mateix campanar de Vallfogona és el servit pel Dr. Garcia, el qual deixa constància de l'estat de la seva obra en el segle xvii:

«Assí no hi ha campanars
rodejats de senys que pesen,
de vuitanta a cent quintars,
ab los capitells que besin
los esfèrics sostres clars.
Més per só no estimin poc
la campana d'aquest lloc
ab dos estaques tinguda:
puig sabem, que no està muda
a consell, a temps, ni a foc»¹²⁰.

En els versos d'aquest poema se'ns forneix d'informació històrica sobre les campanes —arquitectura de l'obra, pes dels instruments i significat dels

118.- PUJALS, *De bat a bat...*, 136.

119.- Josep M. PRATS BATET, *Blancafert*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1998, 44.

120.- CORBELLA, *Vallfogona...*, 63.

tocs— i també filològica —seny, sinònim de campana, un terme en desús des de fa temps. Però en tot cas el que volíem subratllar d'aquesta informació literària és com s'utilitzaven les campanes quan la parròquia encara no havia construït el corresponent cloquer: Vicenç Garcia al·ludeix a «dues estaques», que és on es trobaven col·locades les campanes per fer-les ventar. Aquesta informació podem empeltar-la a la documentació històrica de manera que ens resulti entenedora als ulls d'avui. Vegem per això un text del baró de Maldà referit a un altre poble de la comarca, Vilaverd: «y, prenent lo camí de la esquerra y costa amunt, passàrem per un lloch nomenat Vilabert, que-m paregué ser del temps de Matusalem per lo tant rònach o vell. Y las campanas de aquella iglésia, per falta de campanar, quedàban penjadas dintre de una porxada»¹²¹.

Totes aquestes informacions subministrades per fonts literàries no es poden rebutjar en investigacions científiques, ja que són portadores d'informacions que potser no trobarem en els documents pròpiament històrics.

El mateix baró de Maldà torna a fer de notari de l'estat d'obreria d'un altre cloquer, el de la parroquial solivellenca: «Reparàbam la parròquia de Solivella ab son campanar nou»¹²².

Mossèn Muntanyola, cloent la tanda de cites erudites sobre aquests cloquers, al·ludeix a d'altres torres amb referències a l'esveltesa de la seva arquitectura —alta i espigada la d'Espluga de Francolí—, gràcies a la qual arriba a «emmirallar-se al riu»; o bé aquesta al·lusió als senys de Santa Maria de l'Espluga, que el poeta vincula a la fe i el pairalisme:

«Campanes, digueu quin vent
remou les llars i la cendra
i deixa intacta, la Fe?»¹²³.

8.13. Tombes

Les tombes tampoc acostumen a tenir entrada a l'onomàstica —contràriament a les fosses comunes, carners, vasos i canyets d'un temple o cementiri—, però poden ser esmentades de manera singular vinculades a una confraria, gremi o peculiaritat religiosa. La informació sobre sepulcres que trobem a la literatura pot ser útil per conèixer informacions històriques o llegendàries sobre la persona o circumstàncies de la seva mort, o del mateix edifici. A través d'unes dècimes del rector Francesc Vicenç Garcia, dedicades a un escolà seu mort als dotze anys, no solament ens assabentem de la gran

121.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

122.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

123.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146

estima que el capellà tortosí li professava, sinó també del seu lloc d'enterrament, a la mateixa parròquia, sota la pica d'aigua beneïda:

«Ací jau un escolà
del temple de Vallfogona,
que dol i llàstima donà
als bronzes que repicà:
en los breus anys que logrà
tan bon designi prengué,
que de dotze que en visqué,
sis a l'església en serví;
i a millor vida partí
lo qui la partí tan bé»¹²⁴.

8.14. Els castells

L'arquitectura militar té en els castells un altre exponent d'interès per l'onomàstica, àmpliament citada pels autors, a vegades amb detalls d'observació que ajuden a conèixer la seva història local o nacional.

8.14.1. De Solivella

Alçat per la família Llorac entre la fi del segle xv i els inicis del xvi, de caràcter sumptuós, voltat de fossats, murs i contramurs. En el segle xviii, però, pertanyia a una altra nissaga, segons la literatura que l'esmenta: «Reparàbam la parròquia de Solivella ab son campanar nou y a l'acercar-nos-hi al castell del(s) senyors Vilalbas»¹²⁵.

8.14.2. Dels comtes de Savallà

Antiga residència senyorial (s. xv-xvi) habitada pels Boixadors i més tard pels comtes de Savallà. Però el pas del temps no perdona vides ni hisendes —*tempus fugit*—, com ens recorda Muntanyola en la referència sobre aquest castell:

«Els Comtes ja tots fan malves,
el castell en enderroc.»

124.- CORBELLÀ, *Vallfogona...*, 59

125.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

La descripció física d'aquest edifici ens la proporciona Comaposada: «La paret del castell de Savallà té la façana principal de cara al migdia...»¹²⁶. L'atenta observació dels pagesos ha vist, en l'ombra que el sol produeix en algunes finestres gòtiques del castell, unes burques que assenyalen determinades hores del dia: les 9, temps de la primera beguda; les 10, segona beguda...

8.14.3. *El Palau o castell de Santa Coloma*

Del castell de Santa Coloma de Queralt —anterior al segle XVII— disposem d'informació literària respecte a la noblesa del propietari i llur poder jurisdiccional: «està a prop de Santa Coloma [de Queralt], castell que pertany a un gentilhome i en què, per privilegi, no hi pot actuar la justícia del rei, raó per la qual és un refugi de lladres en els latrocinis dels quals hi té participació el gentilhome esmentat, i per això estan tots segurs»¹²⁷.

8.14.4. *De Forés*

A Forés el castell ha desaparegut —no en queda ni rifa ni rafa—, però la seva memòria perviu adaptada en noves contalles i poemes, com el que escriu Joan Margarit, vinculant-lo amb la reialesa màgica dels contes i amb històries populars de caire universal¹²⁸.

8.14.5. *De Conesa*

A tocar de l'església parroquial de Conesa es troba la casa delmera, bastida al lloc del castell dels Montpaó —castlans de la vila. Apareix citat en un obra memorialista i derivat en nom de casa: «Cal Gallart al fons, castell noble i altiu»¹²⁹.

8.15. **Hospitals de Montblanc**

Sembla que l'antic hospital montblanquí va lligat a Sant Bertomeu, citat en el segle XIII, però aquest va deixar de funcionar molt aviat, en bastir-se el nou edifici de Santa Magdalena. Muntanyola s'hi refereix esquemàticament: «Pedra als temples, l'Hospital»¹³⁰.

126.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 162; COMAPOSADA, *La sega...*, 27ss.

127.- BALANÀ, *Visió...*, 116.

128.- MARGARIT, *Poesia...*, 125.

129.- COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

130.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

8.16. Muralles, torres, merlets, portals i baluards

Aquestes construccions de caràcter defensiu —i comunidor— han generat força noms en la literatura —començant pels llibres bíblics—, ja que tothora calia conèixer amb precisió passos, torres, corredors i llocs de vigilància per tal de fer efectiva la seguretat del grup i de les seves hisendes. Molts d'aquests noms avui s'han perdut, suprimida la funció defensiva per la qual foren construïdes, i sols s'han conservat els generals. El testimoni dels literats torna a ser recurrent per al nostre propòsit:

«emmurallat de la vila,
on el passat és un cos
que sua, creix i s'enfila»¹³¹.

Un element arquitectònic fonamental de les muralles són les portes d'accés, denominades portals i generadors de topònims, segons sigui el seu emplaçament o característiques. En trobem a Santes Creus —el «de l'Assumpta»— i a Montblanc, amb lírica de Santesmases o amb la precisió matemàtica de Josep M. Poblet:

«Les torres són trenta-quatre,
de portals no n'hi ha tants,
al cor del poble la Verge
i l'ermita dalt de dalt»¹³².

Maria Albareda ens parla del Portalet i del Portal del Vicari, a Santa Coloma de Queralt; Dolors Bofarull, una altra escriptora lírica, escrivia: «Les muralles i merlets/són els més nobles genets». Però també trobem referències a d'altres obres murallades més humils, com les referides a Conesa, o el Baluard de Sarral, versificat per Adolf Andreu¹³³.

8.17. Ponts

Per superar l'obstacle d'un curs fluvial l'arquitectura civil ha construït ponts d'acord a les funcions que havien de tenir i als recursos tecnològics de l'època: des de fusta, pedra, formigó o ferro, als passos de barca, dels quals

131.- Ibídem; COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

132.- SANTESMASES, *Santes Creus...*, 65.; Josep M. POBLET, *La Montblanquina*.

133.- BOFARULL, *Quan el cor...*, 157; AA.DD, *Miscel·lània...*, 242.

ens dóna puntual referència la literatura onomàstica. A la comarca localitzem el pont de Ferro de Picamoixons, per sobrevolar el riu Brugent al seu pas per la vila ¹³⁴ i el de carreus medievals de Montblanc, de diversos ulls, descrit en el segle XVI: «Está situada entre las sierras á la ribera de Francolín, que pasa por levante della, y hay un puente de piedra con cinco ojos donde el rio pasa en el norte»¹³⁵. Muntanyola també al·ludeix a aquesta construcció poc menys que per humanitzar-la:

«El Pont —talment de diable
desavesat de fer el mal»¹³⁶

Altres ponts passats per la literatura són els d'Albió —sobre el barranc de les Mates, a Savallà del Comtat— i el de Conesa, molt esbaldregat a mitjan segle XX, segons les memòries del pagès Celestí Comaposada.

8.18. Les creus de terme

Per tal de marcar el territori —en clares divisions termenals— o d'encomanar el vianant quan iniciava el viatge —cruïlles de camins o eixides de la vila—, antigament hi havia el costum d'instal·lar en el lloc símbols religiosos, creus preferentment, a vegades amb un santcrist o la imatge d'un patró o marededéu en el seu revers. A l'Espluga de Francolí trobem la Creu de Miramar.

«Si a Llevant tens la creu santa
més al Nord veus lo Tallat,
des d'allí, la Verge santa
va mirant sota sa plana
ta creixença de ciutat.»

A Conesa trobem una altra creu «emmarcada damunt d'una columna de pedra»¹³⁷, però sabem que n'hi ha dues, la Creueta, al camí de Forès, i la Creu, al camí de Santa Coloma (s. XIV). Les fonts literàries també citen les creus dels Comtes i dels Penjats, a Santa Coloma de Queralt.

134.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

135.- PORTA, *Montblanc*, 42.

136.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

137.- (Ramon Bergadà), *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3; per Conesa, COMAPOSADA, *La sega...*, 144.

9. Les partides de terra

Les memòries del pagès Celestí Comaposada ens aporten alguns noms de partides de terra de Savallà del Comtat, a la Baixa Segarra: Els Solans, la Sort de Savallà, la Feixa i la Pesarrodona.

Determinades boires i núvols es troben igualment relacionades amb noms de partides de terra o accidents geogràfics: a Prenafeta, la tradició oral reconeix la Boira del Clot de la Sumerota, que és una partida de terra del seu terme; a Rocafort, la Boira de Coma d'Heures; a Conesa, Montbrió de la Marca, Rocafort de Queralt i Sarral anomenen la Boira o Boires de la Font de N'Erola, que és el topònim d'un lloc damunt de Poblet; i a Vimbodí, citen el Bromall de la Pena a Tarrés.

L'escriptora colomina Maria Albareda, en els seus contes costumistes, inclou qualque referència a partides de terra: Els Mercadells, el Coster del Vermella...

10. Els trossos de terra

Les fonts memorialistes de Comaposada i de Carreras ens faciliten els noms de trossos de terra com els Ibols de cal Solé i les Bardines, localitzades al poble de Savallà del Comtat, i la Comadebigues, a Santa Coloma de Queralt.

11. Els masos

La colonització del camp ha fet que s'haguessin d'erigir construccions per acollir persones, animals i collites, evitant excessius desplaçaments als vilatges. Aquests habitatges s'anomenen *masos* i la seva proliferació es troba en relació amb la seguretat, l'extensió territorial del terme i el tipus de conreu predominant, entre altres factors no menys importants i decisius. La Conca de Barberà no és una comarca que hagi tingut històricament masades ni masos importants, sinó més aviat simples masets i alqueries, i el fet troba correspondència en la literatura onomàstica, ja que hi ha escasses referències a aquests tipus de residències rurals. En el llibre de memòries de Lluís Saragossa, ja esmentat, en trobem alguns de l'Espluga: Mas d'en Xup, de Pont...¹³⁸. El més cantant però és un de Forès:

«A la Bassa de Forès
hi canta una calàndria;
i, al mas de la Titota,
hi ha un moixonot»¹³⁹

138.- SARAGOSSA, *Records...*

139.- ESCUDERO, 58-59; SARAGOSSA, *Records...*, 111, 112, 153.

Aquest poema de Muntanyola té l'arrel en un cant popular que diu: «Al mas de la Titota/n'hi ha un mixonot/que cada dia canta/titota baixa el foc.» En un poema d'Adolf Andreu també trobem el mas dels Ninos, a Sarra i en les memòries de Josep M. Carreras de Santa Coloma de Queralt es parla del masos d'en Briàs i d'en Xup.

12. Les eres

Les eres són llocs destinats a la trilla i ventat dels cereals i per aquesta raó han de posseir determinades característiques. Se'n troben a tots els pobles rurals, però sobretot en camps cerealístics com els de la Baixa Segarra, on hi ha les eres de cal Padró, de cal Pere, de ca Bardina i del Llorenç, segons les cites literàries de Comaposada i Carreras. Per l'Espluga de Francolí també n'anota mossèn Muntanyola, però de manera genèrica.

13. Els horts

Aquests bocins de terra per conreu de fruites i verdures, emplaçats vora cursos d'aigua o fonts, també es troben a tots els pobles. Pel que fa a Savallà del Comtat, i citant la mateixa font literària de Comaposada, anotem l'Hort de la Fontena i els Horts Nous —una referència que invariablement ens remet a l'existència d'uns altres de vells.

14. La indústria

No hi ha població humana sense algun tipus d'indústria que complementi el benefici de l'agricultura o la ramaderia —base de l'economia general—, i a causa també de l'autarquia. Per les característiques geològiques de la comarca, aquí es poden trobar algunes indústries relativament importants: mines, pedreres, metal·lúrgiques, bòbiles, papereres i molins d'oli i de cereals.

14.1. Les mines

La primera notícia literària que trobem respecte a aquestes indústries a la Conca es refereix a mines —sense especificar de quin tipus, però probablement relacionades amb galeries d'extracció mineral—, unes cavitats que foren els primers aixoplucs dels monjos pobletans: «En acció de gràcies fou edificat el monestir. En els inicis de la construcció, els monjos habitaren les mines de l'antiga vila romana, que és a mig quilòmetre del cenobi. El 1153 restaren construïts els primers edificis, i els monjos s'hi traslladaren», diu Josep

Pla, recollint part de la llegenda pobletana. Antoni Ponz ja havia escrit, dos segles abans, sobre aquests llocs: «También hay minas en varios parages del obispado. En los montes del Monesterio de Poblet, y en otros inmediatos las hay de oro, y plata»¹⁴⁰.

14.2. Les pedreres

Diversos autors literaris donen fe de l'ús i explotació de les pedreres comarcals, especialment les relacionades amb l'alabastre, que es troba en termes com el de Sarral, amb una petrologia de singular valor pràctic i ornamental. D'aquestes pedres de guix, en parla Pere Gil: «Alabastre que es pedra blanca, clara y transparent se talla en moltas parts de Cataluña. En especial en las montanyas junt a Montblanc y Poblet, pero aquest no es tan fort»¹⁴¹.

Aquesta pedra, esculpida i treballada, acaba essent pasta de sant — incensada, invocada i venerada pels segles dels segles—, aleshores amb nom propi: sants Metges, santa Maria, sant Antoni, sant Gil, sant Roc, Mare de Déu de la Serra...

«Pedrera d'imatges
mà esquerra i comerç,
hereus i colònies
per tot l'univers»¹⁴².

14.3. La metal·lúrgia

Només hem trobat una referència literària a la indústria d'extracció de metalls, concretada en el coure que s'extreia a les muntanyes montblanquines, segons el jesuïta i precursor de la geografia catalana Pere Gil.

Ara bé, sobre tallers que usin la metal·lúrgia i la mecànica derivada, la literatura moderna en cita diversos, com la fosa de l'Aljuria o el taller de cal Borrega de Santa Coloma de Queralt —avui la Serralleria Agroindustrial Soler—, que feia segadores lligadores¹⁴³ de gran competència nacional quan la comarca era cerealista.

140.- PLA, *Guia...*, 246; ANTONIO PONZ, *Viaje de España en que se da noticia de las cosas mas apreciables, y dignas de saberse que hay en ella* (Madrid: Viuda de Ibarra, Hijos y Compañía, 1788), XIII, 179.

141.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 199.

142.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 161; PERUCHO, *Les històries...*, 51.

143.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 222; COMAPOSADA, *La sega...*, 36.

14.4. Les bòbiles

Malgrat que els forns de coure obra —rajoles, teules, maons, gerres, càntrils o atuells— es troben amb una certa freqüència en els pobles —propers sempre als jaciments d'argila, alguns d'actius i d'altres arqueològics, com els d'origen romà o medieval—, a l'onomàstica literària en canvi són cars de trobar. La terrissa de Montblanc, però, s'ha fet famosa arreu del país mercès a la seva qualitat, que és fruit dels sediments terrals de la vall i de la professionalitat dels terrissaires. Escriu al respecte Tomàs Garcès:

«Olles, olles de Montblanc,
totes són fetes de fang.
D'una argila tan vermella
que té el roig de la maduixa»

En les memòries de Josep M. Carreras també trobem una bòbila, innominada, a Santa Coloma de Queralt¹⁴⁴.

14.5. Les papereres

En aquest capítol d'indústries cal citar igualment els molins paperers de l'entorn del Brugent i del Francolí, gràcies als quals s'ha pogut desenvolupar una empresa relacionada amb la fabricació de paper i cartrons, segons explica la literatura de canya i cordill que Ramon Muntanyola trasllada a la poesia culta:

«A la Riba, paperers,
bon paper i paper d'estrassa»¹⁴⁵.

14.6. Els molins

Finalment, la prosa també evoca els molins d'oli i de cereals: el Molí del Carràs, a Llorac; els de Savallà del Comtat, segons llegim a les memòries del pagerol Comaposada, o els de Santa Coloma de Queralt, al·ludits en les memòries de Josep M. Carreras.

144.- *Antologia de poetes...*, 566; «-Si anem cap a la bòbila, a l'era del Llorenç, hi podríem estar bé. Enguany no ha omplert del tot la pallissa i hi ha fet un paller fora, que gairebé tapa l'entrada. Allà no ens veuria ningú»; CARRERAS, *Entre el serè...*, 58.

145.- *Full parroquial* (Constantí), 188 (agost 1924), 13.

15. L'antroponímia

Sense l'aparició en escena de l'home el paisatge del mirall stendhalià no tindria traducció possible i el llibre dels noms restaria verge i blanc. L'antroponímia recollida a la literatura de la Conca gira a l'entorn dels renoms col·lectius, els sobrenoms personals, els cognoms i les nissagues.

15.1. Els motius col·lectius

15.1.1. *Els mossos d'esquadra*

Els mossos d'esquadra —cos policial que, des del segle XVIII, en què foren creats, són presents de manera intermitent a Catalunya—, es troben vinculats als Veciana de Sarral, d'on procedia la nissaga fundadora. Aquests guàrdies civils han estat coneguts, segons l'època, amb diversos sobrenoms que recullen determinades fonts literàries:

Les Cadernereres, segons anota Josep Iglésies en una novel·la de 1953, sense que se'ns expliqui la raó.

Els Minyons d'en Veciana, citats per un poeta sarralenc, J. Verdaguer: «Què és allò que lluenta/de Vallmoll al camí ral?/Són ells! Minyons d'en Veciana,/Déu vos haja perdonat»¹⁴⁶.

Els Mossos d'Atura, nom que juga amb la confusió fonètica de «gossos d'atura» —cans de pastor— i «mossos de Tura» —cognom d'una consellera de Governació que els dirigia a inicis del segle XXI.

Els verds catalans, en reacció al color de la roba de la guàrdia civil espanyola.

Podríem anar ampliant aquesta nòmina de malnoms amb designacions ben vives a la comarca i al país, com els Picoletos —en relació als tricorns de la guàrdia civil—; els Zetes —pels vehicles que usen— o Gossos —confusió intencionada amb mossos—, etc.

15.1.2. *Els gentilicis*

En una cançó de corrandà l'autor al·ludia als motius col·lectius de la gent del poble de la comarca assenyalant-los-hi virtuts, defectes o qualitats com a gentilici popular:

«a Sarral ne són jueus
tenen l'iglésia cremada,

146.- Josep IGLÉSIES, *Saó de llegenda*, Dalmau i Jover, Barcelona, 1953, 15.

a Solivella bruixots
d'on surten les pedregades;
a Blancafort son garruts
porten la cama girada,
a la Guardia són bufons,
foraden siquies i marges;
l'Espluga, prop de Poblet
amb el seu convent de frares.
A Montblanc, notaris són
allà on se firmen les actes.
A Vilavert bona vila;
si no que hi va caure l'arpa.
A la Riba, paperers
bon paper i paper d'estrassa»¹⁴⁷.

Assimilant la tradició onomàstica popular, mossèn Muntanyola compon un poema d'ampliació o actualització d'aquests motius locals:

«A l'Espluga són erugues,
a Montblanc són podallers
a Vilaverd toquen l'arpa
a la Riba paperers»¹⁴⁸.

L'instrument musical de l'arpa que apareix en aquests versos té a veure, segons Joan Amades, a la cleptomania d'alguns vilavertins, però els moderns estudiosos ho rebutgen de pla argumentant que el sobrenom està relacionat amb uns angelets tocant instruments de corda que es troben en l'anomenat «altar dels guitarrons», del retaule de la Mare de Déu de la Serra de Montblanc.

Un altre dels renoms col·lectius que trobem, però aplicat a un determinat col·lectiu de monges de Vimbodí, és el de Marmotes, com se'ns diu en aquesta cançó de caràcter satíric:

«Ai fillets de Vimbodí,
quina desgràcia varem tenir,
quan a l'any mil nou-cents dos,
les 'marmotes' varen venir»¹⁴⁹.

Com en el cas del pantà de Vilaverd que ja hem citat, la compulsa històrica de la informació facilitada per aquesta cançó la fa verídica, ja que

147.- *Full parroquial* (Constantí), 188 (agost 1924), p. 13.

148.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, .

149.- Alfons ALSAMORA I JIBALLÍ, *Vimbodí*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1997, 73.

les monges de l'ensenyament van arribar a Vimbodí, efectivament, l'any 1902, i s'hi estigueren fins als anys vuitanta del segle xx. Malgrat el to despectiu de la composició, el cert és que aquestes religioses introduïren sistemes pedagògics progressistes, com el mètode Montessori.

15.1.3. *Motius de casa*

Segons la literatura, a Savallà del Comtat trobem ca l'Agna, ca l'Emília, cal Barrina, Cal Bordes, cal Cana, cal Jaume, cal Rauet i Cal Roig; a Llorac, cal Patetes, i a Conesa cal Duc, cal Favó, ca la Generala i cal Vila.

També existeix una boira amb l'apel·latiu de Carlana, que té origen als boscos de cal Carlà, terme de Belltall, i indicava canvi de temps, segons els sarraïens.

En un poema d'aniversari dels setanta-cinc anys de la seva mare, Jordi M. Bou li recordava l'origen, de ca'l Pasqual de l'Espluga: «Una nina blanca i fina,/d'ullets vius, dolça com mel,/de ca'l Pasqual la juguina...»¹⁵⁰.

15.1.4. *Motius personals*

Els àlies i renoms personals tenen en la poesia i cançoner un dels seus millors vehicles d'expressió. Gairebé a tots els pobles trobem composicions on apareixen sobrenoms, motius i malnoms, a vegades vinculats a una explicació etimològica popular, d'humor o de sàtira. N'incloem una petita mostra procedent de diversos pobles comarcals, tots ells reals i aplegats en posteriors reculls antroponímics. La primera referència al·ludeix al poble de Vimbodí i és un cant satíric contra les dones que preferien ballar amb gent de fora vila abans que fer-ho amb els conveïns:

«Una és la Nadal,
la del Fa i la del Suquets,
la Claudina, la Marcel·lina,
i la de Cal Xarronet,
l'Elvira Pastor i les del Peret...
...i les de l'Anglès,
la Mercè Canela, la Maria Nina,
la de l'Estudiant i la del Gravat...»¹⁵¹

150.- BOU, *Vida...*, 134.

151.- ALSAMORA, *Vimbodí*, 73.

Una segona mostra ens la proporciona una cançó popular de mitjan segle xx referida a Blancafort i coincident, en la nomenclatura, amb la llista de sobrenoms elaborada per Josep Recasens a Blancafort, a partir dels noms passats i presents (2000):

«La Paula en té unes mitges
la Paula del Teixidor
que quan se les emprova
li arriben al garró»¹⁵²

La llista es pot anar ampliant amb els sobrenoms del poble de Barberà de la Conca:

«El Ramonet de la mestra
cantant cobles s'ha fet ric
i jugant a la carteta
s'ha hagut de vendre el llit»¹⁵³.

Anotem també les referències a motius donades per Josep Iglésies, Maria Albareda, Lluís Saragossa i Celestí Comaposada. El primer ho fa en una novel·la costumista i historiada; i els autors següents, en sengles relats memorialístics corresponent a la segona meitat del segle xx: «L'Escolà pogué dirigir un darrer esguard (...); i els rics hisendats del Camp i de la Conca de Barberà, captius del Llarg, abandonats en la precipitació de la fugida, ballaven i saltaven de contents, donant efusives mostres d'agraïment al victoriós general Gurrea». Per Santa Coloma de Queralt l'escriptora Maria Albareda ens recorda Carpatos, Mestri Ros, Pardaleta, Pep Piula, Pere de la Pipa, Sucretes, Terraicabres i Xiulador.

Per la seva banda, mossèn Saragossa cita els renoms de cal Catxó, Batiste i Pelut, per Rocafort de Queralt, i per Ciutadilla, la Malaneta, Valls, Maimó, Ferro, etc. Celestí Comaposada evoca els renoms de Savallà del Comtat: el Canela de la Cirera, l'Encarnació del Ninot, el Magí Micaleta, el Nardo, la Nativitat de Civit, el Ramonet de Sarral, la Roja, el Rossend de Rubinat; per Rocafort, el Fermí de Rubinat, i per Vallfogona de Riucorb, el Paquero¹⁵⁴.

15.1.5. Noms d'animals

El bestiar domèstic també apareix nominat de manera singular, bé siguin gats, gossos, cavalls o mules. El llibre de memòries de Comaposada, per

152.- PRATS, *Blancafort*, 78.

153.- *Ibidem*, 79.

154.- IGLÉSIES, *Saó...*, 64-65; SARAGOSSA, *Records...*, 111, 112, 153; COMAPOSADA, *La sega...*

exemple, registra les mules de la casa amb els noms de Moïna, Tordilla i Rubio.

16. Els cognoms

Els cognoms reals són ben escassos en literatura, ja que per la mateixa naturalesa de la font, hi solen predominar els ficticis, i els que hi apareixen —recollits sobretot en el gènere de les memòries i dietaris—, acostumen a al·ludir a personatges importants o influents: el cognom Carulla, per exemple, vinculat al Casal de l'Espluga; l'historiador Agustí Altisent —per cert, el seu prenom era Lluís, però se'l va canviar quan va prendre els hàbits de monjo—, o bé els metges d'alguns pobles de la Baixa Segarra, com els Borràs, de Santa Coloma o els Barrera de Rocafort¹⁵⁵.

16.1. Feminització del cognom

La feminització de cognoms —i a vegades la seva masculinització— és un fenomen que es dona amb una certa freqüència, des d'antic, i els inventaris onomàstics en donen fe. Joan Perucho recull en literatura aquest procés d'adaptació de la llengua: «Goldomir presentà a Kosmas un parent, abat de Vallclara o Biclara, anomenat Joan de Bíclar, provinent de la Tarraconense (pròpiament, de Catalunya)»¹⁵⁶.

17. Les nissagues

El poeta i sacerdot Joan Montalà evoca les nissagues comarcals quan escriu l'homenatge al rei En Jaume I, de manera que amb la seva cita ens introduïm a la pervivència de les famílies relacionades o vinculades per alguna raó històrica a la Conca de Barberà:

«Espluguins, a Tarragona,
pedra dòcil, millor gent!
No hi ha Espàreg de la Barca,
braç armat picapedrer;
vindrà tost una altra Crossa,
marmessor de bona llei...»¹⁵⁷.

155.- BLADÉ, *Viure...* (1966-1969), 169-170; COMAPOSADA, *La sega...*

156.- PERUCHO, *Les aventures...*, 78, 107.

157.- JOAN MONTALÀ, *Obra poètica, I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001, 157-8.

Un altre poeta i eclesiàstic, el recurrent mossèn Ramon Muntanyola, també parla de famílies, en aquest cas la de la seva mare, originària de Llorac:

«Pel nom retrobo la mare,
pel rim evoco el sotrac
que una nit de lluna clara
em dugué l'home del sac»¹⁵⁸.

A Conesa trobem el Pobill, que amb ampul·lositat l'autor relacionava amb «la dinastia dels Rafels»¹⁵⁹, com si parléssim d'arrelades i influents nissagues egípcies o xineses.

18. La meteorologia

La literatura oral ens aporta tot un seguit de noms que fan referència a fenòmens meteorològics, com els vents, les boires i els núvols que designen alguna propietat o característica particular.

Comaposada ens parla del Vent de Sant Magí, dit també Buida-sacs i de la Fam, perquè malmet els cereals.

A l'obra narrativa de Maria Albareda sobre Santa Coloma de Queralt s'inclouen els vents d'Avall, de Prades i de Ripoll, en al·lusió a llur procedència geogràfica.

També trobem núvols com el Mar de Biure: «El mar de Biure s'enfonsava i amb ell, l'última boirina del seu entorn.» Biure és terme de les Piles, alçat en lloc molt planer, de manera que quan se sobreix la boira, aleshores forma un gran boiram marítim, segons Manent¹⁶⁰.

Conclusió

Escriptors, poetes i memorialistes ens han prestat els seus miralls literaris a través dels quals, si bé no hem escatit tota la història onomàstica, almenys l'hem coneguda des d'una altra òptica. En tot cas, aquest és un mètode que no difereix radicalment de l'experiència científica, ja que es basa en documents —literaris— i en la compulsa de les fonts històriques i geogràfiques que se citen. Al capdavant, l'origen i justificació onomàstica es troba en la nebulosa de la mentalitat i aquesta es nodreix d'elements no exempts de màgia a l'hora d'imposar els noms.

158.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 145.

159.- COMAPOSADA, *La sega...*, 141.

160.- COMAPOSADA, *La sega...*, 16, 45; *Recull*, 26-27; Albert MANENT, *Els noms populars de núvols i de boires a la Conca de Barberà*, Revista Espitllera-Editorial La Sallida, Montblanc, 1995. Reeditat pel Museu Arxiu de Montblanc l'any 2008.

ELS CENSOS ELECTORALS COM A FONT DOCUMENTAL PER A L'ESTUDI DE L'ONOMÀSTICA. EL CAS DE LA CONCA DE BARBERÀ (SEGLES XIX-XX)

Manel GÜELL I JUNKERT

Els censos electorals

Els processos electorals formen part de la dinàmica social i política del nostre país, i per als historiadors constitueixen un dels trets més característics de l'època contemporània. El sufragi s'establí a Espanya d'ençà la Constitució de Cadis de 1812. Al llarg del segle XIX, predominà el sufragi censatari fins a la implantació del sufragi universal el 1890; les dones aconseguiren el dret de vot durant la II República, podent-lo exercir a la convocatòria de 1934 (com ha estat posat en relleu en alguns documentals televisius, en escaure's l'aniversari d'aquesta data).

Els sufragis electorals i llurs posteriors escrutinis determinen l'elecció d'uns candidats que seran els que formaran el parlament (diputats a corts i senadors), les diputacions (diputats provincials) i els ajuntaments (regidors municipals). Cada convocatòria enceta un procediment administratiu, que en cada moment ha estat regulat legislativament: Llei Electoral de 28 de desembre de 1878, Llei de 26 de juny de 1890, Llei de 8 d'agost de 1907¹.

Tanmateix, a partir de l'anterior centúria sorgí la necessitat de confeccionar llistats d'electors per tal de garantir a tothom el seu dret de votar. Aquests llistats, autèntica base de dades poblacional, conforma el que avui coneixem com a Cens electoral, on consten tots els individus empadronats majors d'edat. La formació d'aquest cens parteix del llistat remés per cada municipi, aprovat per cada junta electoral local després d'haver tractat les altes i baixes, i finalment és exposat al públic per tal d'atendre les escaients

1.- Vegeu, MOLINS, Joaquim M. *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona 1890-1936*. Tarragona: Diputació, 1985, ps. 15, 19, 29.

reclamacions. Durant la primera meitat del segle xx, aquesta funció eminentment municipal, va ser coordinada per les diputacions, organisme que rebien els llistats aprovats pels municipis i que inserien en el Butlletí Oficial de la Província. Una agència estatal era l'encarregada de supervisar els llistats.

El fons de 'Cens i Eleccions', de l'AHDT

A la Diputació de Tarragona, el material documental que aquests llistats censals generaven, s'aplegaven en volums (els que fessin falta per sufragi), ordenats alfabèticament per localitats i per districtes (si el municipi en tenia més d'un)²

Sobre la tècnica de classificació d'aquest tipus de fons documental, vegeu, Gonzalvo i Bou, Gener. «El quadre de classificació de les juntes electorals». *Arxius*, Barcelona, 8 (1995) 2-3.

A l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona, es custodien 50 d'aquests volums, i en el següent quadre, n'ofereim la data, l'agència que signa la revisió i el nombre de volums, amb especificació dels repetits, entre parèntesis:

<i>Any</i>	<i>Agència</i>	<i>Volums (repetits)</i>
1887	Cens electoral parcial (manuscrit)	F. solts
1904	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT.	1
1911	<i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i> ³ (manuscrit)	3
1912	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT	1
1913	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT	1
1917	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT	1
1918	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT	1
1919	Signa: <i>Jefe de Estadística provincial</i> , i és imprès en núm. ext. BOPT <i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i> (altre volum)	2
1920	<i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i>	1
1921	<i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i>	1
1922	<i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i>	1
1923	<i>Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico</i>	1 (2)
1925	<i>Jefatura Superior de Estadística</i>	2

2.- Sobre la tècnica de classificació d'aquest tipus de fons documental, vegeu, Gonzalvo i Bou, Gener. «El quadre de classificació de les juntes electorals». *Arxius*, Barcelona, 8 (1995) 2-3.

3.- Creat per la Llei electoral de 8 d'agost de 1907. J. MOLINS. *Eleccions...*, p. 21

<i>Any</i>	<i>Agència</i>	<i>Volums (repetits)</i>
1928	<i>Servicio General de Estadística</i>	2
1930	<i>Servicio General de Estadística</i>	2
1931	<i>Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística</i>	2 ⁴
1932	<i>Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística</i>	4 (2)
1934	<i>Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística</i>	4 (2)
1945	<i>Dirección General de Estadística</i>	2
1946	<i>Instituto Nacional de Estadística</i>	3
1951	<i>Instituto Nacional de Estadística</i>	3
1955	<i>Instituto Nacional de Estadística</i>	3

La font com a base de dades

Les dades que contenen les llistes electorals, es disposen en caselles, seguint sempre el mateix ordre⁵:

- Nom i cognoms de l'individu amb cert nivell contributiu (sufragis censataris), o del cap de família o dels majors d'edat. En algun dels cens, apareixen àdhuc el malnom pel qual es coneixia l'individu.
- Edat: no resulta estrany que, d'un volum o sufragi a un altre, l'edat no concordi, encara que en tot cas, les possibles oscil·lacions no són exagerades.
- Professi6: aquí s'inclourien rendistes i càrrecs de l'administraci6.
- Adreça: cal tenir en compte que l'evoluci6 polítics del país ha configurat l'evoluci6 de la toponímia urbana.
- Alfabetitzaci6: dada que es redueix a expressar si l'individu sap lletres (llegir, o llegir i escriure)⁶.

4.- Els dos volums corresponen a «Altes» i a «Baixes», respectivament.

5.- Segons el model més habitual, però cal tenir en compte que alguns anys podia estar lleugerament modificat. Per exemple, en el de 1912, s'hi afegeix la qualitat d'elegibles. Un exemple del procés de rectificaci6 del Cens electoral, el podem veure en el Reial Decret de 4 de maig de 1930 publicat en el BOPT, núm. 108, de 7 de maig següent.

6.- Aquestes explicacions, ja vam tenir ocasi6 d'exposar-les a la comunicaci6 GÜELL, Manel. «Un fons documental per als estudis geneal6gics: el cens electoral». en: *Ies. Jornades de Genealogia i Heràldica dels Països Catalans*, SCGHSVN i ANC, Sant Cugat del Vallès, 30 d'abril a 2 de maig de 2004

En definitiva, s'apleguen un bé de Déu de dades, capaces de proporcionar material per a l'elaboració de molts tipus d'estudis. Sense comptar els estudis relatius a la pròpia dinàmica electoral⁷, hom pot fer-ne igualment de l'espai urbà, analitzant l'evolució dels carrers d'una data a una altra, no únicament en les modificacions dels noms dels vials públics i de les seves respectives numeracions consecutives, sinó també en el seu nombre i ubicació. També es poden emprendre estudis poblacionals: de població absoluta, comptant el nombre d'electors i comparant la xifra amb les d'altres fons; d'edat, confeccionant piràmides d'edat; de categories laborals, o analitzant sectors professionals, etc.

També permeten mesurar el nivell d'alfabetització, ja que una de les caselles recull si l'individu declara saber llegir i/o escriure, i mitjançant l'oportuna percentualització d'aquestes dades es pot obtenir una radiografia del nivell d'instrucció imperant a la societat d'aquell any.

Utilitat per a l'onomàstica

Centrant-nos en els estudis d'Onomàstica, cal dir d'entrada que el cens electoral no compta únicament amb el nom i cognoms (de vegades també, malnoms⁸) dels individus amb dret a vot, sinó també amb el dels carrers on tenien el seu domicili. El llistat es disposa per ordre alfabètic del primer cognom, i si la població és gran, s'estructura en diversos districtes. Així, es troben junts els membres d'una mateixa família, encara que figurin en adreces diferents.

Val a dir que, malgrat l'escassa fiabilitat amb la qual es van redactar els cognoms, aquests són suficientment vàlids per a fer un seguit de comprovacions: l'abundància o manca d'un determinat cognom, les variants que pot tenir, rareses, etc. Respecte del nom dels carrers, deixariem l'antroponímia per endinsar-nos en el camp de la toponímia, i comprovaríem noms d'indrets antics de la població que, amb el temps han estat absorbits, partides del terme o simples denominacions que, actualment, ja han estat convenientment i oficial nomenades.

Un cas: Senan

Per prendre una mostra del fruit que se'n pot traure d'aquesta font, podem

7.- En pot ser bona mostra l'aportació de MATEOS RODRÍGUEZ, MIGUEL ÀNGEL. «Fuentes y metodología para el estudio electoral de la II República española». TUSELL, JAVIER [et alii]. *El Sufragio universal*. Madrid: Marcial Pons, 1991, 139-164.

8.- La legislació permetia (i permet), incloure malnoms si així es facilita la identificació d'un determinat individu. Vegeu l'anècdota ocorreguda a Xixona el 1995. «Els renoms a les llistes electorals». *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, LXII (setembre 1995) 36. Agraïm aquesta referència al bon amic Josep M.T.Grau.

agafar un municipi a l'atzar, com Senan. El 1900, comptava amb 279 habitants⁹. En el cens de 1904, apareixen únicament 51 electors. És un llistat per a un sufragi censalista, ja que només podien ser electors aquells propietaris que gaudien d'un determinat temps de residència al poble i que tributaven uns mínims preestablerts. Les dones, per suposat, no comptaven.

Aquests 51 electors, es divideixen en un total de 38 cognoms, essent el més nombrós el de Piñol (16), seguit dels Claret i Monné (7), Farré, Vallès i Vallvedú (6), Pons, Massagué i Sesplugues (3), Balsells, Contijoch, Escalé, Marimont, Padró, Palissó, Pàmies, Poblet, Poch, Prats i Solé (2), i finalment: Ayach, Capdevila, Civit, Copons, Fort, Francesch, Güell, Hortet, Martí, Moix, Murtra, Roig, Rosich, Sabaté i Segura (1). Pel que fa als noms, amb 16, en tenien prou: Josep (15), Joan (8), Antoni (5), Ramon i Pau (4), Jaume (3), Pere i Salvador (2), i finalment, Àngel, Carles, Cosme, Esteve, Francesc, Isidre, Miquel i Tomás (1).

Cinc vials públics constituïen els indrets urbans on residien aquests electors: 26 al carrer Major, 10 al de la Creu, set al d'Adalt, cinc a la Plaça i tres a la Font. Observem que més que noms de carrers, són denominacions. Cent anys abans, el poble es constituïa només de dos vials, els carrers de Dalt (l'actual carrer del Castell) i el de Baix (el Major), on residien unes onze famílies. El 1904, els vials del poble passaven a ser cinc, i actualment són quatre carrers, dues places i dos ravals¹⁰.

Per acabar, també ens fixem que la població era majoritàriament pagesa, llevat del parell o tres de càrrec públic com eren el del rector, el del secretari municipal i el de l'agutzil. La mitjana d'edat d'aquests electors, és de 43,5 anys, i el 50% sabien llegir i escriure.

9.- GEC, XIII, 1979, p. 462.

10.- VALLVERDÚ I BRIANSÓ, Ernestina. *Senan*. Senan: Ajuntament i Parròquia, 1995, ps. 47-48.

Apèndix I:

Reproducció de la capçalera del full del cens electoral
de Xerta de 1920

DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO

**Rectificación del Censo Electoral correspondiente al
año 1920, ordenada por R. D. de 21 de febrero de 1910**

Provincia de Tarragona

Término municipal de Cherta

Distrito municipal 1º, Nombre: _____

Sección única, titulada _____

LISTA DEFINITIVA de los electores de la expresada sección, formada en virtud de lo que dispone el artículo 9º del citado Real decreto de la Presidencia del Consejo de Ministros de 21 de febrero de 1910, reformado por el de 5 de abril de 1915

Imp. Casa de Caridad.- BARCELONA

Número de orden en la Sección	APELLIDOS Y NOMBRE DEL ELECTOR	EDAD años cumplidos	DOMICILIO CALLE (O PLAZA, ETC.) Y NÚMERO de la casa en los ayuntamientos rurales, barrio, aldea o entidad	PROFESION OFICIO U OCUPACION	¿Sabe leer y escribir?
1	Abás Valentí (Jerónimo)	40	Santa Quiteria 11	Labrador	sí
2	Abella Martí (Domingo)	43	Puigcerver 18	Maquinista	sí
3	Alcoverro Beltri (Bautista)	60	Carretera	Jornalero	no
4	Alcoverro Falcó (Claudio)	34	Gobernador 1	Idem	sí
5	Alcoverro Falcó (Damián)	34	Santa Quiteria 45	Vaquero	sí

Apèndix II:

Llistat del cens electoral corresponent a Senan, l'any 1904

Nom	Edat	Adreça	Professió	Llegir	Escriure
Claret Francesch, Miguel	44	Mayor	Labrador	Sí	Sí
Claret Vallés, Jaime	38	Cruz	«	No	No
Claret Vallés, José	40	«	«	No	No
Claret Vallés, Ramon	35	«	«	No	No
Claret Vallverdú, José	83	«	«	Sí	Sí
Claret Vallverdú, Pablo	76	Mayor	«	No	No
Claret Vallverdú, Pablo	44	Cruz	«	No	No
Cos Farré, Pedro	25	Mayor	«	No	No
Cos Marimont, Antonio	54	Cruz	«	No	No
Cos Marimont, Tomàs	66	Mayor	«	No	No
Ferré Prats, Ramon	49	«	«	Sí	Sí
Ferré Sasplugues, Jaime	26	«	«	Sí	Sí
Ferré Sasplugues, José	28	«	«	Sí	Sí
Ferré Vasplugues, Jaime	28	«	«	No	No
Fort Pamies, José	26	«	Secretario	Sí	Sí
Güell Martí, Juan	40	Fuente	Labrador	Sí	Sí
Hortet Pamies, José	34	Mayor	C. párroco	Sí	Sí
Masagué Ayachs, Cosme	54	Arriba	Labrador	Sí	Sí
Masagué Solé, José	25	«	«	Sí	Sí
Masagué Solé, Salvador	26	«	«	Sí	Sí
Monné Escalé, Antonio	35	Mayor	«	Sí	Sí
Monné Escalé, José	25	Mayor	«	Sí	Sí
Monné Pallisó, José	62	Arriba	«	No	No
Monné Pons, José	74	Plaza	«	Sí	Sí
Monné Prats, José	30	«	«	Sí	Sí

Nom	Edat	Adreça	Professió	Llegir	Escriure
Monné Pons, Pablo	56	Mayor	Labrador	No	No
Monné Vallverdú, Pablo	31	«	«	Sí	Sí
Moix Sabaté, José	51	Fuente	«	No	No
Pallisó Murtra, Francisco	54	«	«	No	No
Piñol Balsells, Antonio	74	Mayor	«	Sí	Sí
Piñol Balsells, Antonio	74	Cruz	«	No	No
Piñol Contijoch, José	27	Mayor	«	Sí	Sí
Piñol Contijoch, Isidro	32	«	«	Sí	Sí
Piñol Farré, Salvador	75	«	«	No	No
Piñol Padró, Juan	62	«	«	No	No
Piñol Padró, Ramón	55	Cruz	«	No	No
Piñol Poblet, Esteban	46	Arriba	«	Sí	Sí
Piñol Poblet, Juan	32	«	«	Sí	Sí
Piñol Pons, José	58	Mayor	«	No	No
Piñol Rosich, Carlos	25	Plaza	«	No	No
Piñol Segura, Juan	27	«	«	Sí	Sí
Piñol Vallés, Antonio	33	«	«	Sí	Sí
Piñol Vallés, José	38	Mayor	«	No	No
Piñol Vallés, Juan	41	«	«	Sí	Sí
Poch Copons, Ramón	38	Cruz	«	No	No
Poch Piñol, Angel	27	«	Alguacil	Sí	Sí
Roig Capdevila, Juan	36	Arriba	Labrador	No	No
Targa Civit, Juan	65	Mayor	«	No	No
Targa Vallverdú, José	31	«	«	No	No
Targa Vallverdú, Juan	33	«	«	Sí	Sí
Targa Vallverdú, Pedro	29	«	«	No	No

LLINATGES VALENCIANS MEDIEVALS PROVINENTS DE LA CONCA DE BARBERÀ

Ramon FERRER i Emili CASANOVA
(UV-AVL)

Introducció

L'objecte d'esta comunicació és doble: per una banda, manifestar la voluntat de la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua d'incorporar-se a la tasca de la Societat d'Onomàstica a fi de col·laborar en l'estudi i divulgació de la nostra onomàstica, en el doble vessant toponímic i antroponímic; i per una altra, analitzar la participació dels habitants de la comarca de la Conca de Barberà en la repoblació del Regne de València al llarg de l'Edat Mitjana¹.

Fins ara, generalment, els treballs que s'han fet sobre l'antroponímia dels repobladors de l'època medieval s'han basat en l'anàlisi dels llistats d'habitants que aporten els censos fiscals, fonamentalment l'impost del morabatí. Aquestes fonts presenten un handicap, que excepte raríssimes excepcions fan referència a una època no anterior a la segona mitat del segle XIV, és a dir, es refereixen a un poblament posterior en un o dos segles al dels primeres repobladors que habitaren el lloc després de la conquesta als musulmans.

Conscients d'açò, utilitzarem ací una metodologia diferent: combinarem els censos fiscals amb qualsevol altra font d'on es puguen extraure dades onomàstiques, sempre que reunisquen almenys tres elements: llinatge del repoblador, lloc on habita i any en què es documenta. El sistema emprat ha

1.- El Regne de València va ser una creació jurídica de Jaume I, que va formar el seu contingent humà a partir d'una colonització i una forta emigració de gent procedent dels regnes de la Corona d'Aragó, que va durar almenys fins finals del segle XIV, tot marginant els antics habitants, els musulmans, a petits nuclis i ravals. Per això una bona part dels cognoms històrics i actuals dels valencians tenen un origen deotoponímic.

consistit a buidar i anotar tot llinatge en la data més primerenca en què apareix en cada localitat i crear una gran base de dades. Aquesta metodologia ens permet rastrejar l'antroponímia que ens aporten les distintes fonts documentals des dels Repartiments a les Cartes de Població, censos, protocols notarians, llibres de peita, capbreus, etc.

Una ullada a la nostra base de dades² ens permet posar de manifest la presència d'una sèrie de llinatges que fan referència a llocs, municipis o entitats de població, actuals i antigues, de la comarca de la Conca de Barberà, així com l'any i el lloc en què el trobem³.

-
- 2.- Per a fer aquest treball hem partit del fons Ramon Ferrer i del fons de l'AVL, que arrepleguen materials procedents de censos i també d'altre tipus de documentació, com protocols notarians i cartes de població. Hem consultat també el fons del PATROM-País Valencià i el llibre d'Enric Guinot, *Els fundadors del Regne de València*, 2 vols, València: Tres i Quatre, 1999.
 - 3.- Hem d'advertir que molts cognoms poden referir-se a diversos topònims de Catalunya. Heus ací una relació de topònims repetits a Catalunya que dificulten l'adscripció dels llinatges a una comarca o una altra:

Barberà de la Conca-Barberà del Vallés
Blancafort-Blancafort de Os de Balaguer
L'Espluga Calva (Montblanc)-Espluga de Francolí-Espluga de Serra (Trem)-
les Esplugues, mun. de Castell de Mur- Esplugues de Llobregat.
Montblanc/Muntblanc/-Montblanquet, mun. Vallbona de les Monges.
Pira-Piera, mun. Piera
Rocafort, mun de Pont de Vilomara i Rocafort
Queralt de Meca-Queraltill, mun Plans de Sió.
Santa Coloma de Farners-» de Gramenet-» d'Erdo o de Bellera- « de Tuïr
Vallfogona, mun Vallfogona de Ripollès-Vallfogona de Balaguer-Vallfogona de
Riuicorb.
Vilanova: n'hi ha 17 pobles: d'Alpicat-de Bell Puig-de l'Horta-del Vallès...
Prades. Mun. de Molsosa, Solsonès.

També hem d'assenyalar que en alguns casos les grafies medievals sense accents poden amargar distintes pronúncies com Gaia i Gaià. Este fet el tindrem en compte també a l'hora de traure'n conclusions.

1. Relació de municipis i nuclis de població històrics de la Conca de Barberà⁴ estudiats com a font de cognoms valencians

Barberà de la Conca Ollers (NP)	Guialmons Benviure
Blancafort Conesa Saladern Torlanda	Pira Pontils Rocamora de Sant Miquel Santa Perpètua de Gaià Seguer Vallespinosa Montalegre Valdeperes Viladepèrdius Sant Mague
Espluga de Francolí, l' Mas de la Clara Les Masies	
Forès Fonoll i Savella	Rocafort de Queralt Aguiló Roques d'Aguiló Santa Coloma de Queralt
Llorac L'Albió La Cirera Montargull Rauric	Sarral Cogull Montbrió de la Marca Vallverd de Queralt
Montblanc Guardià dels Prats Lilla Prenafeta Vall dels Lladrons	Savallà del Comtat Segura
Passanant Beltall Glorieta	Senan Solivella Vallclara Vallfogona de Riucorb Vilanova de Prades Vilaverd Vimbodí Codoç
Piles de Gaià, les Biure de Gorià Figuerola i Sant Gallard	

4.- La Conca de Barberà consta de 56 pobles, amb una extensió de 649 km² i quasi 20.000 persones. Pertany a la província de Tarragona i la seua capital és Montblanc. La Conca és una de les comarques de la Catalunya central d'on vingueren la majoria de repobladors, com assenyala Guinot, 242. Per a conèixer les seues característiques geogràfiques, històriques i humanes medievals podeu consultar Esther Redondo, *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: CSIC, 2002 i Flocel Sabaté, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1997.

Ara mirarem si han format cognoms en la València medieval i en quins pobles es documenten. Citem l'any del document i el municipi. Encara que els exemples elencats ací trets de la documentació són abundosos no són exhaustius:

Aguiló, Aguilón (potser alguns Aguylló siga un Aguiló i no Agulló):

- 1238 València
- 1240 Sant Mateu
- 1264 Gandia
- 1246 Forcall i Morella
- 1250 Borriol
- 1265 Borriana
- 1305 Llucena
- 1379 Cabanes, Traiguera, Torrent,
- 1396 Catí, Cincorres, Pobla Vallbona
- 1421 Morvedre
- 1510 Alacant, Morvedre, la Salzadella, València

Barberà

- 1238 València
- 1239 Castelló
- 1244 Albal
- 1246 Forcall
- 1248 Montcada
- 1248 Peníscola
- 1248 Xàtiva
- 1249 Calp
- 1289 Montesa
- 1296 Alcoi
- 1312 Elx
- 1314 Oriola
- 1316 Canet lo Roig
- 1336 Morella
- 1343 Ontinyent
- 1354 Alboraià
- 1373 Ador
- 1373 Palma de Gandia
- 1379 Alfara del Patriarca
- 1379 Almassora
- 1379 Museros
- 1379 Sat Mateu i Traiguera
- 1396 Coratxà
- 1396 Morella
- 1406 Cortes de Pallas
- 1409 Carlet
- 1415 Vila-real

1421 Bocairent
1421 Ontinyent
1433 Algemés
1510: Algemés, Alzira, Ares, Borriana, Burjassot, Canals, Onda, Vilajoiosa,
València i Xàtiva.

Beltall-Beltayll

1345 Morella
1373 València

Benviure

1239 Castelló de la Plana
1248 Xàtiva
1310 València
1396 i 1510 Morella

Blancaflor

1335 Xàtiva

Cirera/Sirera

1308 València
1326 Borriana
1373 Gandia
1398 Castelló de la Plana
1421 Bocairent
1430 Xixona
1467 Alzira
1510: Biar, Cabanes, Museros, Ontinyent, Sant Mateu, Vila-real, València.

Clara/o Clarà

1373 Castelló de Xàtiva
1343 València
1398 Castelló de la Plana
1399 Alzira
1415 Vila-real
1421 Xativa
1510 València

Codo/Codoç

1240 l'Alcúdia
1307 València
1354 Alboraià
1510 València

Cogulls

1449 València

Conesa

1239 València

1326 Borriana

1346 Cullera

1396 Olocau del rei

1389 Sueca

1448 sant Mateu

1510 Olocau del Rei i València

Conca, Conqua, Concha

1239 València

1242 Alzira

1248 Xàtiva

1421 Ontinyent

1445 Morvedre

1510 Algemesí, Ontinyent, València

Esplugues/Sesplugues

1239 València

1325 Alzira

1334 Quart de Poblet

1341 Alfara

1379 Càlig

1382 Xàtiva

1390 Albaida

1396 Sogorb

1398 astelló Plana

1400 Elx

1411 Xixona

1510 Agullent, València, Xàtiva

Fenoll, Fonoll, Fenolla, Fonoyl

1275 Oriola

1295 Penàguila

1306 Morella

1319 Carpesa

1369 València

1379 Almassora, Morvedre, Onda, Sant Mateu

1396 Portell, Morella, Sogorb, Pobla Vallbona

1398 Castelló

1399 Alzira

1510 Canet lo Roig, la Jana, Morvedre, Olocau del Rei, València, Portell de Morella

Figuerola, Figueruela (potser algun Figueroa siga Figuerola)

1238 València

1244 Morella

1252 l'Alcúdia

1271 Oriola

1284 Cati

1323 Xàtiva

1373 Gandia

1478 Sogorb

1510 Almassora, Sant Mateu, Torrent, Vinaròs, Xert

Forès/Fores

1265 Gandia

1298 Castelló Plana

1309 València

1366 Benicarló

1373 Gandia

1379 Almassora, Museros, Onda, Vilafamés, Sant Mateu

1396 Morella, Castellfort, Catí

1421 Xàtiva

1460 Sogorb

1510: Alfafar, Benicarló, Oriola, Serratella, València, Vila-real, Vilafranca

Francolí, Francholí

1239 València

1271 Oriola

1337 l'Alcúdia

Gayà/ Gay-Gaia

1333 València

1373 Xeraco

1403 Cullera

1421 Xàtiva

Goreà/Gorià

1415 Alzira

1421 Xàtiva

Guardià/Guàrdia, Guardà

1284 València

1286 Borriana

1339 Vila-real
1341 Llíria
1347 Llutxent
1349 Xèrica
1373 Gandia
1379 Silla, Villar del Arquebisbe
1421 Morvedre
1510 Alzira

Lorach, Llorach

1251 Peníscola
1271 Riola
1320 Onda
1314 Benicarló
1345 Sant Mateu
1368 València, Palanques
1396, Vallibona, Xiva de Morella
1510 Benicarló, València

Montalegre

1421 Ontinyent

Montargull

1314 Alcoi
1396 Cinctorres
1396 Morella
1398 Castelló Plana

Montblanch, Monblanc, Montblanc, Montelbo

1239 València
1249 Albaida
1248 Sogorb
1269 Alboraià
1322 Onda
1399 Alzira
1510 Oriola, València

Oller, Olers, Olerius, Ollari

1238 València
1239 Castelló Plana
1248 Silla
1268 Oriola
1298 Catí
1298 Vila-real

1337 l'Alcudia
1343 Ontinyent
1379 Canet lo Roig, el Puig, Rossell, Sant Mateu, Torreblanca, Traiguera,
Silla
1390 Vilanova de Castelló
1396 Forcall, Sogorb
1399 Sueca
1409 Pardines
1415 Vila-real
1421 Algemesí
1446 Gandia
1452 Begís
1467 Alacant
1510 Quart Poblet, Traiguera, València

Passanant

1326 Borriana
1398 Castelló Plana
1441 Sogorb
1451 València

Piles

1248 Morvedre
1379 Almussafes, Benifaió
1448 València
1510 Morvedre

Prades, Pradas

1239 València
1262 Pobla de Benifassà
1295 Cocentaina
1379 Canet lo Roig, Montcada, Traiguera
1396 Castell de Cabres, Boixar, Vallibona
1399 Alzira
1491 Xèrica
1510 la Jana, Onda, València, Xèrica

Prats, Pratis

1286 Borriana
1310 Onda
1316 València
1346 Alpont
1379 Museros, Sant Mateu
1396 Catí

1413 Cocentaina
1415 Vila-real
1510 Borriana, Castelló Plana, Morvedre, València, Xàtiva, Xèrica

Queralt

1238 València
1240 Catí
1271 Massamagrell
1323 Alcoi
1330 Traiguera
1379 Almassora, Traiguera
1398 Castelló Plana
1399 Alzira
1439 Altura
1441 Sogorb
1510 Morvedre, València

Rocafort, Rochafort, Roquafort

1248 Onda
1275 Cocentaina
1281 València
1312 Oriola
1379 Sant Mateu
1396 Mata de Morella
1412 Vila-real
1451 Alzira
1453 Castelló de la Plana
1510 Mata de Morella, Vila-real, Xàtiva

Rocamora

1288 Oriola
1404 Castelló
1485 Gandia
1510 Alacant, Oriola

Sarreal, Sareial, Sareyal, Sareal

1248 Torrent
1249 Albaida/Alfarrasí
1249 Castelló de la Plana
1256 Borriana
1275 València
1289 Montesa/Vallada
1379 Sant Mateu
1381 Dénia

1396 Olocau del Rei, Morella
1404 Morella

Savella/Savellà, Çavellà

1307 València
1379 Onda, Vilafamés
1398 Castelló de la Plana
1481 Borriana
1510 Morella, Xèrica

Seguer

1239 València
1254 Moncofa
1268 Oriola
1297 Alcoi
1337 l'Alcúdia
1349 Benaguasil
1373 Gandia
1382 Xàtiva
1510 València

Segura

1249 Alzira
1258 Sogorb
1288 Oriola
1295 Penàguila
128 Alcoi
1303 Xiva
1318 la Jana
1321 València
1379, Burjassot, Sant Mateu, Xulella
1392 Castelló de la Plana
1396 Sogorb
1421 Castelló de Rugat, Morvedre, Ontinyent, Xàtiva
1510 Agullent, Alcoi, Almorai, Benassal, Callosa, Canals, Morella, València,
Xàtiva, Xert

Senan, Senant

1306 València
1322 Onda

Solivella

1296-1314 Alcoi
1316-1332 La Jana

1323 la Salzadella
1354-1373 València
1379 Sant Mateu
1398 Castelló Plana
1415 Vila-real

Torlan/Torlanda?

1317 Pobla d'Arenoso
1368 Xèrica, Novalitxes
1379 Rossell
1408 Xèrica

Vallespinosa

1263 Alcoi
1306 València

Vallfogona

1240 Catí
1281 Coves
1398 Castelló Plana
1429 Nules
1431 Sogorb

Vallvert

1451 València
1510Alpont, Ontinyet, València

Vilanova (és molt nombrós). Per exemple:

1249 Calp, Callosa
1259 Gandia
1280 Biar
1286 Pego
1288 Oriola
1300 Onda
1316 Rossell
1332 Morvede
1379 Sant Mateu, Torrent
1381 Dénia, Teulada
1396 Morella
1406 Benidorm
1421 Xàtiva
1474 Vila-real
1510 Mislata, Montcada, Onda, Oriola, Vilajoiosa, València, Xàtiva

Vilaverd

1284 València
1305 Borriana

Vimbodí

1359 Bocairent
1379 Sant Mateu
Berenguer de Vimbodí, missatger de la vila d'Oriola, 1389 (Arxiu: Patrom)
Arnau Vimbodí, Sant Mateu, 1379
Berthomeu de Vinbodí, Bocairent, 1359
Bodí
1421 Bocairent, Ontinyent Xativa
1448 València, Cocentaina 1465
1486 Alcoi
1510 Alcoi, Biar, Ontinyent, Sueca, València
1646 L'Olleria, Almasora, Cullera, Nules, Banyeres, Castalla, Ontinyent,
Alcoi (Patrom)

2.- Comentaris

El que crida l'atenció de l'anàlisi d'estos materials és el següent:

- a) La presència de llinatges procedents de la Conca de Barberà al Regne de València és abassegador, on es troben representades pràcticament totes les localitats de la comarca, començant per la seua capital Montblanc. En efecte, com acabem d'indicar la toponomàstica dels cognoms elencats ens mostra un ampli repertori de municipis i nuclis històrics de la Conca: només s'hi troben absents els referits a Pira, Pontils, Vallclara, Saladern, les Masies, l'Albió, Lilla, Prenafeta, Vall dels Lladrons (el cognom Lladró el tenim clarament identificat com a descendent del prenom Ladrón d'Aragó), Guialmons, Santa Pertètua de Gaià i Vilaperdius. Tot açò mostra l'ampla participació de gent procedents de l'esmentada comarca catalana en la repoblació de les terres valencianes després de la conquesta als musulmans. Ara bé, com ja hem dit, esta afirmació s'ha de matisar ja que no sempre és possible la total seguretat pel que fa a l'adscripció d'un llinatge a un lloc concret donada la repetició de topònims iguals però pertanyents a distintes comarques. No sabem amb certesa, per exemple, si tots els que porten el cognom Barberà provenen del Barberà de la Conca o provenen de Barberà del Vallès. Igualment els Esplugues poden provindre d'Esplugues de Llobregat. I els Vallfogona de Vallfogona de Balaguer o de Riucorb. Realment estem davant d'un problema insoluble a hores d'ara, si bé en darrera instància tenim la seguretat que en el seu origen tots i cadascun dels cognoms esmentats provenen d'un dels llocs en disputa. O fins i tot pot

ocórrer que procedisquen d'un nom comú-malnom com Fenoll o Cirera, o del nom d'un ofici com Oller i Guàrdia/Guardià.

- b) Cronologia de l'aparició del cognom. La cronologia en què es documenten és molt variada, des dels que apareixen en els primers anys de la repoblació d'eixos llocs fins els que ho fan quan la dita localitat ja ha estat repoblada un o dos segles abans. En efecte, uns d'ells són datats en el temps de la primera repoblació del citat lloc, com ocorre amb els Barberà, Benviure, Conesa, Codoç, Esplugues, Francolí, Montblanc⁵, Oller, Piles, Rocafort, Seguer, Sarreal, Savall, Segura, Vallfogona, Vilanova, Aguiló, Figuerola, Conca, Prades o Queralt. Cadascun d'ells el trobem per primera vegada en llocs com València, Alzira, Sant Mateu, Gandia, Catí, Calp, Callosa, Torrent, Onda, Albaida, Castelló de la Plana o l'Alcúdia, tot formant part dels primers colons en dates primerenques entre 1238 i 1248. Tals fets ens porten a la conclusió que almenys els cognoms citats vingueren a repoblar les localitats valencianes directament des de les poblacions originàries de la Conca de Barberà. Pel contrari, altres cognoms com Blancafort, Beltall, Cogulls, Cirera, Montargull, Passanant, Savellà, Senan, Vallverd, Vimbodí, Goreà o Gayà, els trobem en pobles valencians entre mitjan XIV i fins i tot el XV, cosa que ens impedeix saber amb certesa si la seua vinguda fou directa des de Catalunya o pel contrari, simplement vingueren des d'altres llocs on s'havien establert prèviament: només la documentació ens ho anirà provant. El que sí que podem afirmar és que la repoblació medieval de les terres valencianes rep pobladors procedents de la Conca de Barberà al llarg de tota l'Edat Mitjana, directament o indirectament a partir de 1238.
- c) Desigual perduració temporal dels cognoms, ja que mentre que uns tenen una presència fugissera, altres han romàs al llarg del temps analitzat. En efecte, en aquest apartat les diferències són enormes entre uns cognoms i altres. Mentre que a uns els veem aparèixer en algun lloc valencià en dates molt enjorn, en la primera repoblació i després es traslladen a altres poblacions al llarg de l'Edat

5.- El Llibre del Repartiment (edició d'Antoni Ferrando, València: Vicent Garcia editors, 1979) ens mostra ja la vinguda de repobladors de la comarca estudiada. Per exemple, a la Vall d'Albaida hi trobem: «Raimundo dez Lor de Montealbo et C aliis populatoribus de Montealbo, ... in terminis de Rogat et de Carbonera 1964, Johani Petri, de Turolio... Bonanato de Montealbo, Bernardo fratri suo... in Oto 1969, ...A de Majans... R de Rocafolio 1990, A Senan 2682, Bernardo de Sespiles 2690,

A València hi trobem: In partita Sancte Mareie que vadit usque in partita de Monblanc et in circuitu Alcaçar domini regis 3526, In partita de Monblanc 3533, Ramon de Beviura, Salvador de Pratas, Vicum de Monblanc 3842, In partita de Monblanc 3847".

Mitjana; al contrari, d'altres cognoms compten amb una aparició molt tardana o una permanència molt breu, tres o quatre dècades, i desapareixen posteriorment. Especial rellevància tenen els que perduren almenys fins 1510 i això pel següent: en el transcurs del segle xv gran part de les poblacions del Regne de València, principalment el de les comarques més septentrionals sofriren una pèrdua demogràfica important, entre un 40% i un 60% dels seus habitants, segons les fonts fiscals conegudes. Per això una bona part dels llinatges documentats en els segles XIII i XIV desapareixen al llarg del xv, per la qual cosa ja no es trobem en el cens de 1510.

Pertanyen al grup dels llinatges que mostren una llarga perduració en el temps els relatius a Barberà, Benviure, Conesa, Codoç, Esplugues, Forès, Fenoll, Montblanc, Ollers, Rocafort, Seguer, Savall, Segura, Vilanova, Aguiló, Figuerola, Conca, Prades, Queralt i Llorach. Una part dels que arriben al cens de 1510 els trobem en un gran nombre de poblacions demostrant una expansió demogràfica extraordinària com Barberà, Forès, Segura, Vilanova i Prats.

- d) Extensió dels cognoms i desigual distribució per les localitats valencianes: mentre que uns cognoms apareixen ubicats únicament en uns pocs llocs, altres ho fan per tot arreu del país valencià. En efecte, com ja hem indicat la mobilitat dels cognoms al llarg del període medieval és molt gran. En el cas que ens ocupa, ja trobem algun cognom en les repoblacions de municipis com València, Gandia, Castelló de la Plana, Alzira, Sant Mateu, Catí, Calp, Callosa, Torrent, Onda, Albaida, etc., des d'on s'extenen en anys posteriors a altres localitats de pràcticament tot el país. Probablement el cas més emblemàtic siga el de Barberà, que apareix ja en 1238 a València, entre 1238 i 1510 el trobem en l'onomàstica de 54 pobles, des de Morella, Forcall i Ares, a les meridionals de Guardamar i Oriola, passant per les centrals de Montcada o Alzira. Altres en canvi, només apareixen en un o dos pobles com Blancaflort, que només apareix a Xàtiva o Benviure que ho fa a Castelló, Xàtiva i València. Igualment passa amb Cogull que només es troba a València, amb Gorià, ubicat a Lliria i Xàtiva, el de Vilaverd, a València i Borriana, el de Vallespinosa, a Alcoi i València, i Senan a València i Onda.
- e) Tots els cognoms deotoponímics són etimològicament clars, com es pot comprovar en l'Onomasticon Cataloniae de Joan Coromines, excepte el cognom Bodí/Vimbodí. Al nostre parer Vimbodí <àrab IBN BUTÍ arriba al Regne de València al segle XIII i es manté fins hui —per exemple, a Carcaixent—. El dubte és si el cognom Bodí descendeix de Vimbodí o procedeix directament de l'àrab com creu Coromines (OnCat, VIII,67). La nostra resposta és que ve de Vimbodí, perquè al segle XIV, en 1359, a Bocairent i Ontinyent trobem Vimbodí, i, en canvi, els seus descendents al segle XV són Bodí —no hem pogut comprovar si en els altres pobles on apareix Bodí al XV, com Xàtiva, València, Cocentaina i Alcoi passa el mateix—. Una prova podria ser també

el cas de l'ontinyentí Miquel Joan Bodí Queralt, mort l'any 1636, escriptor i sacerdot que es coneix indistintament per Miquel Joan Bodí i Miquel Joan Vimbodí, com ell mateix diu en l'epíleg del seu panegíric en llatí sobre Sant Tomàs de Villanueva, on suggereix que Bodí descendeix de Vimbodí.

El canvi es podria explicar de la següent manera: Vimbodí està format per dos elements, Ibn>Vim que s'identificaria amb el llatí Vim 'fortalesa' o amb l'àrab Ibn i el nom Bodí. Els valencians tenien tendència a eliminar el primer element dels cognoms si els consideraven prefixos o elements no essencials, com ocorre en l'article La/Al- dels cognoms aragonesos: Laguerola>Guerola, Albelda>Belda, amb l'article salat dels cognoms catalans: Sespugues>Espugues, o amb l'article personal: Narbona>Arbona. Així s'eliminarà Vim, considerat un element sobrer, siga àrab o llatí.

f) En el pas de l'Edat Mitjana al segle xvii (cens de 1646 en ARV, Generalitat, 4.825-4.828) veiem com han desaparegut diversos cognoms com: Blancaflor, Biure, Gaià, Beltall, Codoç, Saladern, Savellà, Montargull, Passanant, Beltall, Sarra i Vallfogona, Vilaverd, Senan i s'ha transformat Vimbodí.

g) Sorpren com alguns topònims de la Conca que no han deixat mai cap cognom a València, com Vallclara (podria pensar-se que Clara siga un derivat de Vallclara –i no de Mas de la Clara-, amb eliminació del primer element transparent però s'ha de demostrar), Prenafeta, Pira i Rauric són documentats com a cognoms a Catalunya a partir de l'Edat Mitjana i encara actualment, segons trobem en els materials del Patrom. Només Pondils, Lilla i Albió no els hem trobat mai com a cognoms, però darrere de l'actual Illa podria haver Lilla, amb l'eliminació de la L- confosa amb l'article determinat.

En resum, pràcticament tots els municipis, així com la majoria de nuclis de població històrics de la comarca de la Conca de Barberà es troben representats en l'onomàstica valenciana; una part d'estos cognoms es troben presents en sòl valencià des dels primers moments de la seua repoblació; molts d'estos cognoms aguantaran els avatars demogràfics del segle xv i es mantindran fins hui; una part significativa dels cognoms procedents de la citada comarca tarraconense es troben presents en la gran majoria de les comarques valencianes, especialment, els Barberà, Montblanc, Segura i Vilanova i tots mantenen la seua forma originària excepte Vimbodí que majoritàriament s'ha convertit en Bodí⁶.

6.- Apèndix: Afegim ací una mostra dels cognoms estudiats en la documentació del Cens de 1646 (ARV, Generalitat, 4825-4828, buidat per al Patrom de l'àrea lingüística catalanovelenciana per l'equip compost per Imma Descals, Agnès Talaya i Emili Casanova i ara revisat i corregit per Esperança Piquer per a l'AVL:

Barberà:

Juan Barberà\l'Olleria\1646(or.)\CA-04/ f. 143r142v, 4825
Miquel Barberà, fill de Pere\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Balthazar Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Frances Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Joan Barberà (viuda de)\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Frances Barberà (viuda de)\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Jaume Barberà (viuda de)\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Nofre Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Joan Barberà, fill de Antoni\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Miquel Barberà, batle\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Jaume Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Jacinto Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155v, 4825
Melchor Barberà (viuda de)\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Miquel Barberà, fill de Pere\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Joseph Barberà\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Joan Barberà fill de Visent\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Miquel Barberà\Bellestar\1646(or.)\CA-04/ f. 159r, 4825
Frances Barberà\Bellestar\1646(or.)\CA-04/ f. 159v, 4825
Bernat Barberà\Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825
Juan Barberà\Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825r
Jaume Barberà\Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825r
Juan Barberà\Montesa, 202\1646(or.)\CA-11/333v, 4825
Bernat Barberà\Bechi, 206\1646(or.)\CA-12/346v, 4825
Sabastia Barberà\Vilafames, 210\1646(or.)\CA-12/357v, 4825
Sebastia Barberà\Guadaçuar, 212\1646(or.)\CA-12/361v, 4825
Joseph Barberà\Guadaçuar, 212\1646(or.)\CA-12/361v, 4825
Jaume Barberà\Guadaçuar, 212\1646(or.)\CA-12/361r, 4825
Bernat Barberà\Guadaçuar, 212\1646(or.)\CA-12/362v, 4825
Hieroní Barberà, bracer\El Forcall\1646 (or.)\CA-13/406r, 4825
Gaspar Barberà\València\1646(or.)\CA-14/427rv, 4825
Barberà (la viuda)\València\1646(or.)\CA-14/429v, 4825
Berthomeu Barberà\València\1646(or.)\CA-14/431r, 4825
Barberà Ramos\València\1646(or.)\CA-16/442rv, 4825
Joan Barberà, en la laqueira de don Felip de Castellví\València\1646(or.)\CA-16/446v, 4825
Miquel Barberà, llaurador\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/65v
Gaspar Barberà\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/65v
Jaume Barberà, cavaller\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/65r

Berthomeu Barberà (viuda de)\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/66r
Josep Barberà\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/72r
Geroni Barberà, espartenyer\Xàtiva\1646(or.)\CA-0064/81r
Grabièl Barberà\Alcúdia de Beo\1646(or.)\CA-050/120r
Barberana (viuda na)\Xàtiva\1646(or.)\CA-0062/62r
Juan Barberà\»Roxar\»Cens València\1646(or.)\-/ 252v
Grabièl Barberà\»Ortells\»Cens València\1646(or.)\-/362r
Grabièl Barberà, llaurador\»Ortells\»Cens València\1646(or.)\-/362v
Geroni Barberà (viuda de)\Forcall\Cens València\1646(or.)\-/380r
Geroni Barberà\Forcall\Cens València\1646(or.)\-/380v
Joan Barberà\Forcall\Cens València\1646(or.)\-/381v
Visent Barberà (el doctor)\Morella\Cens València\1646(or.)\-/35r
Josep Barberà (mossèn)\Morella\Cens València\1646(or.)\-/35r
Diego Barberà\Morella\Cens València\1646(or.)\-/35v
Juan Barberan de Agostin, jurado\»Enguera\»Cens València\1646(or.)\-/70v
Juan Bautista Barberan, notario\»Enguera\»Cens València\1646(or.)\-/70v
Pere Barberà\Oriola\Cens València\1646(or.)\-/105v
Miquel Barberà (viuda de)\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/200r
Domingo Barberà\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/200r
Gaspar Barberà\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/200r
Frances Barberà\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/201r
Nofre Barberà (viuda de)\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/201r
Joan Barberà\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/201r
Llois Barberà\»Adzaneta\»Cens València\1646(or.)\-/201v
Joan Barberà\»castell de Cabres\»Cens València\1646(or.)\-/214r
Joan Barberà, menor\»castell de Cabres\»Cens València\1646(or.)\-/214r
Geroni Barberà (viuda de)\Forcall\1646(or.)\CA-0035/350
Jona Barberà\Forcall\1646(or.)\CA-0035/350
Visent Barberà\Catadau\1646(or.)\CA-0042/389
Frances Barberà\Xixona\1646(or.)\CA-0132/382v
Jusep Barberà\Grau de la Mar (València)\1646(or.)\CA-0133/388r
Vicent Barberà\Alqueria de Alcover\17.1646\CA-283A/411v
Jusep Barberà\Alaquas\1646(or.)\CA-004/173r
Joan Barberan\Bolbayt\1646(or.)\ca-008/330v
F(rancesc) Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/11v
Vt. Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/12r
Ambros Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/12r
Jo(an) Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/12r
Sebastia Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/12v
Nofre Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/13r
Gregori Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/13r
Vte. Barberà\Algemesí\1646(or.)\ca-009/13r
Pere Barberà\Guadasuar\1646(or.)\ca-009/14v
Gerony Barberà\Guadasuar\1646(or.)\ca-009/15r
Juan Barberà\Alzira\1646(or.)\ca-010/23r
Nicolau Barberà\Alzira\1646(or.)\ca-010/24v
Geroni Barberà\Alzira\1646(or.)\ca-010/25v
Joan Barberà, sabater\Algezira\1646(or.)\CA-0120/178r
Pere Barberà, llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0121/180r

Agosti Barberà, llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0121/180r
Batiste Barberà, llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0121/180r
Agostina Barberà, viuda\Algezira\1646(or.)\CA-0121/182r
Geroni Barberà, llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0121/182r
Francisca Barberà, viuda\Algezira\1646(or.)\CA-0121/183v
Joseph Barberà, cavaller\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/201v
Gaspar Gieroní Barberà\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/204v
Jaume Barberà (mossèn)\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/208r
Josepa Barberà (donya)\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/208r
Joachim Barberà\El Puig\1646(or.)\CA-0124/219v
Anthoniyo Joan de Barberà (viuda de)\Canals y la Torre\1646(or.)\CA-0124/234r
Frances Barberà\Canals y la Torre\1646(or.)\CA-0124/234r
Augusti Barberà\Canals y la Torre\1646(or.)\CA-0124/234r
Joan Barberà, rector (mosen)\Canals y la Torre\1646(or.)\CA-0124/234v
Hieroni Barberà\Canals y la Torre\1646(or.)\CA-0124/235r
Cosme Barberà\Alcoy\1646(or.)\CA-0129/299r
Pere Barberà, notari\Enguera\17.1646\CA-283D/70r
Joan Barberà\Enguera\17.1646\CA-283D/70v
Lanbertos Barberà (viuda de)\Enguera\17.1646\CA-283D/71v

Conca

Miquel Joan Conca, notari\Alboraia\1646(or.)\CA-02/f. 116r, 4825
Juan Conca, llaurador\Benig...nim\1646(or.)\CA-10/f. 297v, 4825
Jusep Conca\Alcúdia de Crespins\1646(or.)\CA-10/f. 313r, 4825
Diego Conca\Oriola\CensValència\1646(or.)\-/103v
Frances Marcó de Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Joan Barçeló de Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Joseph Conca (viuda de)\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Vicent Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Gaspar Quiles de Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Miquel Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Joseph Conca, del Dotor?\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Francisco Conca (fills de)\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Miquel Sarrio de Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Frances Conca\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Joseph Conca, oller\Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Juan Conca\Beniganim\1646(or.)\CA-0041/375
Joseph Conca\Carlet\1646(or.)\CA-0131/356r
Martí Conca\Bolbait\1646(or.)\ca-008/330r
Pere Conca\Vilanova de Castello\1646(or.)\ca-008/2r
Jaume Conca (viuda de)\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/198v
Jaume Conca de Lluís\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/201v
Vicent Conca\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/202v
Juan Conca\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/202v
Jaume Conca de Geroni\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/203v
Berthomeu Conca\Ontinyent\1646(or.)\CA-0122/204r
Jaume Conca de Gaspar\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/207v

Baltazar Conca\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/208r
Jaume Conca, calceter\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/208v
Joan Conca\Castalla\1646(or.)\Ca-0127/271r
Pere Conca\Vilanova de Castelló\1646(or.)\CA-0130/315v
Gieroní Conca\Vall de Alcalà\1646(or.)\CA-0130/318v
Joseph Conca\Carlet\17.1646\CA-283E/356r

Conesa

Frances Conesa\Palma\1646(or.)\CA-03/f. 130vr, 4825
Conesa (viuda) (na)\Albalat_de_la_Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825r
Jusep Conesa\Alcalà de Chivert\1646(or.)\CA-13/420r, 4825
Berthomeu Conesa\Alcalà de Chivert\1646(or.)\CA-13/420r, 4825
Domingo Conesa\Alcalà de Chivert\1646(or.)\CA-13/420r, 4825
Juan Conesa\Alcalà de Chivert\1646(or.)\CA-13/421v, 4825
Jaume Conesa(?)\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/313v
Bertomeu Conesa (viuda de)\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/233r
Berthomeu Conesa (viuda de)\Alcalà_de_Xivert\1646(or.)\CA-0042/378

Mas de la Clara/Clarà

Vicent Clara\Almassora\1646(or.)\CA-0042/388
Pere Clara\Almassora\1646(or.)\CA-0042/388
Joanna Clara, viuda\Piles\1646(or.)\CA-0124/232r

Forès

Luciana Francisca Martí y de Forès viuda\Benimaclet\1646(or.)\CA-02/f. 118v, 4825
Pere Forès\Albalat_de_la_Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825r
Vicent Forès\València\1646(or.)\CA-15/437r, 4825
Gregori Forès\València\1646(or.)\CA-15/437r, 4825
Miquel Forès sastre\València\1646(or.)\CA-15/439v, 4825
Thomas Miró en laqueria de Forès pare de orferis\València (Arrancapi-
nos)\1646(or.)\CA-16/448r, 4825
Josep Forès, sastre\Xàtiva\1646(or.)\CA-0063/68v
Miquel Forès, llaurador\Xàtiva\1646(or.)\CA-0064/77r
Frances Forès, llaurador\Xàtiva\1646(or.)\CA-0064/80r
Pere Fores\Torrent\1646 (or.)\CA-050/139v
Joseph Forès\Benicarló\1646(or.)\CA-0060/23v
Heroní Forès\Benicarló\1646(or.)\CA-0060/23v
Gaspar Forès menor\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/25v
Pere Forès\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/26v
Gaspar Forès prevere (mossèn)\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/27r
Gaspar Forès (viuda de)\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/27r
Vicent Forès (viuda de)\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/27r

Sebastià Forès (viuda de)\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/27r
Gaspar Forès\Benicarló\1646(or.)\CA-0061/28v
Jaume Forès, sastre\Xàtiva\1646(or.)\CA-0062/63r
Gaspar Forès (mossèn)\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/313r
Vicente Forès (viuda de)\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/313r
Miquel Forès\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/313v
Gaspar Forès, major\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/314r
Gaspar Forès\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/314r
Pere Forès\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/314v
Jaume Forès, jurat\»Benaçal»\CensValència\1646(or.)\-/170r
Gaspar Forès (mossèn)\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/205r
Vicent Forès (viuda de)\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/205r
Miquel Forès\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/205v
Gaspar Forès, major\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/206r
Geroni Forès\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/207v
Pau Forès\Quart\1646(or.)\CA-0041/381
Miquel Forès\Chilet\1646(or.)\CA-0133/394r
Miguel Forès\Benaçal\1646(or.)\ca-005/202r
Miguel Forès, terratenent\Aldaia\17.1646\CA-283B/33r

Fonoll

Tomàs Fonoll (mossèn)\Morella\CensValència\1646(or.)\-/35r
Àngela Fonoll y Asnar viuda\Morella\CensValència\1646(or.)\-/35v

Llorac

Pere Juan Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/313v
Gaspar Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/315r
Pere Juan Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/205v
Gaspar Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/206v
Gaspar Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/206v
Gaspar Llorach\Benicarló\CensValència\1646(or.)\-/207r

La Cirera

Joseph Cirera\Biar\1646(or.)\CA-0040/372

Rauric

Frances Raurich\Meliana\1646(or.)\CA-0065/85v

Piles, les

Jaume Piles\Benifaió\1646(or.)\CA-05/f. 168r, 4825

Pere Piles\Benifaió\1646(or.)\CA-05/f. 168r, 4825
Joan Piles\Benifaió\1646(or.)\CA-05/f. 169v, 4825

Figuerola

Visent Figuerola\Muro\1646(or.)\CA-04/ f. 152r, 4825
Gaspar Figuerola\Muro\1646(or.)\CA-04/ f. 152v, 4825
Frances Figuerola\Muro\1646(or.)\CA-04/ f. 152v, 4825
Joan Figuerola (viuda de)\Muro\1646(or.)\CA-04/ f. 152v, 4825
Vicent Figuerola en lo molí de Figuerola (don)\València\1646(or.)\CA-16/446v, 4825
Joan Figuerola\Silla\1646(or.)\CA-0066/103v
Aquileo Figuerola\Torrent\1646 (or)\CA-050/141r
Pere Figuerola\Taverna de la Vall d'Alfandech\1646(or.)\CA-0060/5v
Antoni Figuerola (viuda de)\Chert\1646(or.)\CA-0061/36v
Joseph Figuerola\Chert\1646(or.)\CA-0061/37r
Antonio Figuerola»Xert»/CensValència\1646(or.)\-/193r
Joseph Figuerola»Xert»/CensValència\1646(or.)\-/194r

Montblanc

Mossèn Baltasar de Monblanch\Traiguera\1646(or.)\CA-06/f. 206r, 4825

Rocamora de Sant Miquel

Rocamora (viuda de)\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.243r, 4825
Marco Rocamora\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.243r, 4825
Juan Rocamora\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.244v, 4825
Diego Rocamora\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.244v, 4825
Juan Rocamora\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.244v, 4825
Juseph Rocamora\Callosa_de_Segura\1646(or.)\CA-08/f.244v, 4825
Geroni Rocamora (don)\Oriola/CensValència\1646(or.)\-/103v
Nicolau Rocamora\Oriola/CensValència\1646(or.)\-/110r
Joseph Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/150v
Gines Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/150v
Juan Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/150v
Juan Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/150v
Diego Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/151r
Marco Rocamora»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/153r
Rocamora (viuda de)\»Callosa»/CensValència\1646(or.)\-/153v
Juan Rocamora»Benferri»/CensValència\1646(or.)\-/165r
Pedro Rocamora\La Granja\1646(or.)\CA-0130/308r
Juseph Rocamora\La Granja\1646(or.)\CA-0130/308r

Seguer

Domingo Seguer\Llucena\1646(or.)\CA-08/f.247v, 4825

Jusep Seguer\Alcalà de Chivert\1646(or.)\CA-13/420r, 4825
Jaume Seguer\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/320r
Nicolau Seguer\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/321r
Pere Seguer (viuda de)\»Chodos»\CensValència\1646(or.)\-/364v
Pere Seguer\»Chodos»\CensValència\1646(or.)\-/364v
Miguel Joan Seguer\»Chodos»\CensValència\1646(or.)\-/364v
Sebastià Seguer\»Chodos»\CensValència\1646(or.)\-/365r
Joan Seguer doctor_en_medecina (viuda de)\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/231v
Joan Seguer\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/232v
Nicolau Seguer\Alcalà de Xivert\CensValència\1646(or.)\-/233v
Barbera Seguer (viuda) [de Gaspar Amella]\Alcalà de Xivert\1646(or.)\CA-0042/378
Joan Seguer\Alcalà de Xivert\1646(or.)\CA-0042/378
Nicolau Seguer (viuda)\Alcalà de Xivert\1646(or.)\CA-0042/378
Geroni Seguer\Almassora\1646(or.)\CA-0042/388
Berthomeu Seguer\Almassora\1646(or.)\CA-0042/388
Joan Seguer\Peniscola\1646(or.)\CA-002/134r
Miquel Seguer\Carcaixent\Carxaxent\1646(or.)\ca-009/6r
Rocafort de Queralt
Joan Rocafort\Benimaclet\1646(or.)\CA-02/f. 118v, 4825
Juliana Rocafort fadrina\la Mata\CensValencia\1646(or.)\-/26v
Martin Rocafort\Sogorb\1646(or.)\CA-003/142r
Joseph Rocafort\Sant Mateu\1646(or.)\CA-003/153v
Pere Rocafort\Sant Mateu\1646(or.)\CA-004/156v

Aguiló

Miquel Aguiló (viuda de)\Onda\1646(or.)\CA-001/f.93v, 4825
Pere Aguiló\Gandia\1646(or.)\CA-09/f. 252r, 4825
Luis Aguiló\Gandia\1646(or.)\CA-09/f. 254v, 4825
Nic(olas) Vicent Aguiló\Taverna de la Vall d'Alfandech\1646(or.)\CA-0060/3v
Miquel Aguiló (viuda de)\Onda\CensValència\1646(or.)\-/288v
Pere Aguiló, menor\Alzira\1646(or.)\ca-010/22v
Pere Aguiló, major\Alzira\1646(or.)\ca-010/23v
Pere Aguiló, llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0120/171r

Santa Coloma de Queralt

Pablo Romero de Santa Coloma\Benifaió\17.1646\CA-283C/67v

Cogull

Gaspar Cogull\Sogorb\1646(or.)\CA-003/146v

Montbrió de la Marca

Joan Marca, viuda de\ Vilafames, 210\1646(or.)\CA-12/355v, 4825
Joan Marca, familiar dels offici massoner\ Vilafames, 210\1646(or.)\CA-12/357v, 4825

Francisco Lamarca\ València\1646(or.)\CA-14/426vr, 4825
Andreu Marca\»Xert»\CensValència\1646(or.)\-/195r
Joan Maestre de Marca\ Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Pere Richart de Marca\ Biar\1646(or.)\CA-0040/372
Marca (na viuda)\ Oliva\1646(or.)\CA-002/114r
Tomàs Marca\ Calig\1646(or.)\CA-002/121r

Vallverd de Queralt

Thomàs Vallvert\ Dènia\1646(or.)\CA-0037/357
Vicent Vallvert\ Dènia\1646(or.)\CA-0037/357
Pere Vallvert\ Dènia\1646(or.)\CA-0037/357
Vicent Vallvert\ Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/207r

Segura

Joseph Segura\ Bellestar\1646(or.)\CA-04/ f. 159r, 4825
Miquel Segura\ Torre Dembesola\1646(or.)\CA-07/f. 222v, 4825
March Segura\ Torre Dembesola\1646(or.)\CA-07/f. 222v, 4825
Gabriel Segura\ Torre Dembesola\1646(or.)\CA-07/f. 222v, 4825
Grabriel Segura\ Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825
Jaume Segura\ Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825
Vicent Segura\ Albalat de la Ribera\1646(or.)\CA-10/f. 284, 4825
Pere Segura\ Vilafames, 210\1646(or.)\CA-12/355r, 4825
Jaume Segura, massoner\ Vilafames, 210\1646(or.)\CA-12/357v, 4825
Alonso Segura\ Vilafranesa, 216\1646(or.)\CA-13/373v, 4825
Andreu Segura\ Vilafranesa, 216\1646(or.)\CA-13/373v, 4825
Segura (viuda)\ El Forcall\1646 (or.)\CA-13/404r, 4825
Battiste Segura, perayre\ València\1646(or.)\CA-14/431v, 4825
Domingo Segura\ CensValència\Cati\1646(or.)\-/369r
Joan Segura\ Forcall\CensValència\1646(or.)\-/380r
Barberà Ximeno y Segura viuda\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/34v
Agustí Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/34v
Christòfol Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/35r
Agueda Pruñonosa y Segura, viuda\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/35r
Madalena Carceller y Segura, viuda\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/35r
Grabriel Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/35v
Jaume Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/36r
Pere Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/36v
Josep Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/36v
Joan Segura\ Morella\CensValència\1646(or.)\-/36v
Jayme Segura(?)\ (?)\CensValència\1646(or.)\-/134v

Pasqual Segura (la viuda)\(?)/CensValència\1646(or.)\-/134v
 Andres Segura\(?)/CensValència\1646(or.)\-/134v
 Fonso Segura\(?)/CensValència\1646(or.)\-/134v
 Roch Segura\Monnover\CensValència\1646(or.)\-/140r
 Gabriel Segura\»la Torre de Besola(?)l»/CensValència\1646(or.)\-/171r
 Miquel Segura\»la Torre de Besola(?)l»/CensValència\1646(or.)\-/171r
 March Segura\»la Torre de Besola(?)l»/CensValència\1646(or.)\-/171r
 Grabiell Segura (viuda de)\»Adzaneta»/CensValència\1646(or.)\-/200v
 Jaume Segura\»Adzaneta»/CensValència\1646(or.)\-/201v
 Gabriel Segura\»castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214r
 Melchor Segura\»castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214r
 Blas Segura\»castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214r
 Andreu Segura\»castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214r
 Joan Segura\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
 Baltasar Segura\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
 Gabriel Segura menor\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
 Geroni Segura\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
 Agosti Segura\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
 Miquel Segura\Morella\CensValència\1646(or.)\-/217r
 Miquel Segura\Morella\CensValència\1646(or.)\-/218r
 Joan Segura\Forcall\1646(or.)\CA-0035/350
 Roch Segura\Monnover\1646(or.)\CA-0036/354
 Juan Segura\Pobla_de_Benaguasil_Vallbona\1646(or.)\CA-0040/374
 Frances Segura\Pobla_de_Benaguasil_Vallbona\1646(or.)\CA-0040/374
 Miquel Segura\Sant_Joan\1646(or.)\CA-0041/386
 Gabriel Segura Segura, notari\Crevillent\1646(or.)\CA-0133/396v
 Frances Segura, rector\Peniscola\1646(or.)\CA-002/132r
 Pere Guill (segurament Gil)\Alcoceres\1646(or.)\ca-006/226r
 Jaume Segura\Nules\1646(or.)\ca-007/325r
 Joseph Segura\Novelda\1646(or.)\ca-008/342v
 P(ere) Segura\Erbes\1646(or.)\ca-008/363r
 Joseph Segura\Alcudia de Carlet\1646(or.)\ca.010/16r
 Joseph Segura\Alcudia de Carlet\1646(or.)\ca.010/17v
 Anthoni Segura llaurador\Algezira\1646(or.)\CA-0121/180r
 Bernat Segura mercader\Palanques\1646(or.)\CA-0121/188r
 Macia Segura\Ontinyent\1646(or.)\CA-0123/212r
 Miquel Segura del Ferre\Vallibena(?)\1646(or.)\CA-0126/256r
 Pere Segura\Vallibena(?)\1646(or.)\CA-0126/256r
 Llorens Segura (viuda de)\Vallibena(?)\1646(or.)\CA-0126/256v
 Jaume Segura\Vallibena(?)\1646(or.)\CA-0126/257v
 Balthazar Segura\Castalla\1646(or.)\Ca-0127/271r
 Miquel Segura\Andilla\1646(or.)\CA-0128/279r
 Martin Segura\Andilla\1646(or.)\CA-0128/279r
 Joan Segura\Andilla\1646(or.)\CA-0128/279v
 Miquel Segura\Andilla\1646(or.)\CA-0128/279v
 Miquel de Segura\Andilla\1646(or.)\CA-0128/280r
 Miquel Segura, menor\Benilloba\1646(or.)\CA-0128/290r
 Frances Segura\Benilloba\1646(or.)\CA-0128/290v
 Miquel Segura, major de dies\Benilloba\1646(or.)\CA-0128/291r
 Arcisa Segura y_de_Valero (viuda)\Aldaia\17.1646\CA-283C/34v

Vilanova de Prades

Gregori Prades\Onda\1646(or.)\CA-001/f.93v, 4825
Gaspar Prades\Tales\1646(or.)\CA-001/f.95v, 4825
Joseph Prades\Tales\1646(or.)\CA-001/f.95v, 4825
Joseph Prades\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 155r, 4825
Pere Prades\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Balthazar Prades (viuda de)\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Christòfol Prades, fill\La Pobla de Benifass...\1646(or.)\CA-04/ f. 156r, 4825
Christòfol Prades, llaurador de La Pobla de Benifaça \La Pobla de Benifaça...\1646(or.)\CA-04/ f. 159v, 4825
Joan de Prades\Benifaió\1646(or.)\CA-05/f. 168v, 4825
Pere Prades Omedes\Traiguera\1646(or.)\CA-06/f. 205v, 4825
Gaspar Prades\Tales\1646(or.)\CA-07/f. 238r, 4825
Gabriel Prades\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/324r, 4825
Sabastià Prades\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/324r, 4825
Antoni Prades\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/324r, 4825
Jaume Prades\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/324r, 4825
Nicolau Prades\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/324r, 4825
Franses Prades, mossèn\la Jana, 199\1646(or.)\CA-11/325r, 4825
Baltasar Prades, sastre\El Forcall\1646 (or.)\CA-13/404v, 4825
Juan Prades\València\1646(or.)\CA-15/438r, 4825
Jucep [sic] Prades\»Roxar»/CensValència\1646(or.)\-/ 252v
Miquolau [sic] Prades\»Roxar»/CensValència\1646(or.)\-/ 252v
Christophoro Prades, agricultor\Pobla de Benifaça/CensValència\1646(or.)\-/272r
Gregori Prades\Onda/CensValència\1646(or.)\-/289r
Gaspar Prades\Artesa/CensValència\1646(or.)\-/293v
Joseph Prades\Artesa/CensValència\1646(or.)\-/293v
Prades (la viuda)\Morella/CensValència\1646(or.)\-/34r
Anthon Prades\Oriola/CensValència\1646(or.)\-/105r
Joan Prades\»Castell de Cabres»/CensValència\1646(or.)\-/214v
Balthazar Prades\Morella/CensValència\1646(or.)\-/216r
Jaume Prades (viuda de)\Sumacarcer\1646(or.)\ca-006/246v
Juan de Prades\Ain\1646(or.)\ca-006/264v

TOPÒNIMS PRETÈRITS I ACTUALS I RENOMS DE SARRAL

Josep-Anton BONET LLENES

Aquest treball és un recull de tots els topònims i renoms del terme de Sarral que fins avui hem trobat, sigui en arxius o bibliografia. Hem seleccionat únicament aquells que ens han semblat més interessants.

Pel que fa als topònims els hem dividit en tres grups:

1. Topònims pretèrits
2. Topònims que han sofert canvis semàntics i en la fonètica popular
3. topònims actuals o vius

Fonts documentals:

Capbreu (CB) del 1487 (AHAT)

Capbreu (CB) del 1720 (AHT)

Capítols matrimonials (CM) i compravendes (segle XVI), arxiu particular de Sarral.

Manuale notariales (MN) del segles XVI-XIX (ACCB i AHAT)

Amillament (A) del 1850 (AMS)

Ordinacions Confraria del Roser (segles XVIII-XIX)

Llista propietaris. nínxols (PN) 1800 i 1900 (AMS)

Llista socis Sindicat Agrícola (SS)1913 (ACVS)

Llista socis Sindicat Agrícola (SS) 1915 (ACVS)

Sigles arxius:

ACCB: Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (Manuale Notariales)

AHAT: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Fons parroquial de Sarral.

AHT: Arxiu Històric de Tarragona. Fons Moragues (Capbreu 1720) i Fons delegació d'Hisenda de Tarragona (Amillament 1947)

AMS: Arxiu Municipal de Sarral

ACVS: Arxiu Cooperativa Vinícola, de Sarral

Bibliografia:

- CAPDEVILA, Tomàs. *Sarreal, notes històriques de la vila*. Valls, 1934 (TC).
- VENDRELL ANGUERA, J. - MOLAS PADRENY, M. «Cognoms i renoms de les cases», *Miscel·lània Sarralenca*, Sarral, 1981, ps. 85-111.
- VENDRELL ANGUERA, J. «La recana de l'any 1846», *Miscel·lània Sarralenca*, op.cit. ps. 161-172.

1. Topònims pretèrits

Abulló, el carrer de l'

«lo carrer dit lo aubulló»(CB1487) «c/ del abulló, (1857) .

Bages, el coll de les

«una peça de terra al coll de bragas»(1199. Mis. Sarr.) «coll de les bages» (1591,CM)

Bòfies, la serra de les

(1846, Miscel. Sarr.) «...el Cogulló, la Portella, la serra de les Bòfies, la Carlania...» .

Carlania, la

(CB 1720 i A 1950).»Estaba situada dins l'actual partida del Salt i les Comes».

Casela, horta de

(CM 1595). No la sabem ubicar.

Certer, la Font d'en

(CB 1487) «la font den certer»; (CB 1720).»...el camí de la font den certer...» és l'actual Font de Baix.

Devesa de la vila, la

«dita devesa o solà», «en el terme de vallcervera» (CB1720).

Espluga, el correló de l'

(CB1487) «cara-rono spellña...» (MN1680). Es l'actual carretera local, que va de Rocafort de Queralt a Solivella, enllaçant la de Belltall, amb lleugeres modificacions.

Fabregats, els

(CB1487 i CM 1594.) «els febregets de pedrenya»

Forn, el carrer del

(CB1487 i MN 1595). No el sabem ubicar.

Gudonelles, el camí de les

«lo camí de les gudonelles»(MN 1702); «camí de les cornudelles, dit de la font de l'ermita» (A1846).

Hospital, l'albareda de l'

(CB 1720) «terme de vallcervera...»

Llussana, Ponsa, la Plana

(CB 1487 i A 1850). Actualment a ambdues se les coneix com Plana.

Major, la plaça

(Fogatge, 1497 i MN 1702) «la plasa de la sglesia sive la plasa major».

Mala Cara, el torrent de la

(CB1720) «en lo terme de Vall cervera a la partida dita lo torrent de la mala cara...»

Ninou, el torrent de

(CB1487) «...torrent dena nynou...». Prop del cementiri i damunt una part de l'antic Torrent de Ninou, actualment hi ha una urbanització.

Nou, lo castell

(CB 1487i CM 1595) «...en lo terme de Anguera en la part nomenada lo castell nou...»

Nova, la plaça

(CB 1487) «Josep Padreny de la Plasa Nova...»(MN 1748)

Oli, la plaça de l'

(CM1595). No la sabem ubicar.

Parla, el mas que

(CB 1720) «...la masia dita el mas que parla en la rovira condal...»

Pedrenyar, la creu de, i el carrer de

(CB 1487) «...in bito vocato de Pedrinyà...» (MN 1799) «...en la part dita la Creu de Pedrenya...»

Pere, el raval de Sant

(A 1850 i 1857). Actual Passeig del XVIII Centenari.

Portella, la, i el coll de la, i la Portella d'Anguera

(CB 1487 i A 1846)

Tiracós, la sèquia del, i horta del

«horta del Tiracós in parte vocata la font del Picayre» (CB 1487) «a ponent ab el camí real que va a Cabra i a tramuntana ab la sèquia del tiracós» (CB 1720)

Torre, el carrer de la

«el carrer de la Torre»(A 1857). Actual carrer Indústria.

Torre Milans

«Tora Mylans»(CB 1487). «...entre el camí de Comorera, el torrent de La Salada, el camí d'Ollers i la canal de les aigües del Diumenge.» (MN 1886)

Triquet, el

«una part del que avui és el Raval de Sant Joan»

Vall de la muralla, el

«afronte a cerç ab lo Vall» (1658 acta de venda).

Vila, el torrent de la

(CB 1487 i CB 1720). «fa anys va passar d'anomenar-se torrent a riu i actualment se'l coneix oficialment com a Riu Vallverd.

Vilàs, la Font del

(MN 1702). Actualment La Font de Dalt.

2. Topònims que han sofert canvis semàntics i en la fonètica popular

Ara, el coll de l' / Actualment el Coll de l'Ala.

(CB1487) «..lo Coll del ara...»

Omera, la coma / Actualment la Comarera

(CB1487) «Coma om'era...»

Pites, el coll d'en / Actualment el coll d'en piles.

(CB1487) «..lo Coll d'en Pites...» (CM 1595) «lo coll den pilles..»

Prat de Meda, el / Actualment el Plat de Meda.

(CB1487) «lo Prat de meda...»

Rovira, la / Actualment la Robina.

(CB1487) «la Rovyra...» (CB 1720) «la Rovira condal...»

Barcelonera, la

(1678 acta de venda)»..la Ballaronera...»; (MN 1702, AHT)»..la Barcelonera». Tal i com es pronuncia avui. A l'Alcover Moll (DCVB) hem trobat « La Balonera, cada un dels forats que té el safareig per donar sortida a l'aigua de regar». La Barcelonera està situada en l'indret on la sèquia de l'horta es bifurca.

Oliana, el torrent d' / Actualment la Duana.

(CM1595) «..afronta a sol ixent ab lo torrent deuliana...»; (CB 1720.) «També el torrent de Oliana...»

3. Topònims actuals o vius

Aubis, la font dels

(Tomàs Capdevila, 1934)

Barceloneta, la

Topònim viu, encara que hagin canviat el nom pel de carrer de Verdaguer.

Blat, el muntet del

(Tomàs Capdevila, 1934)

Bonet, el tossal d'en

(CB 1590) «lo tossal d'en Bonet...»

Buform, el

(CB 1487) «lo Buform...»

Calafo, el ciment i el forn del

Cano, el ciment, guixera i forn del

Celdoni, la guixera i forn del

Mari, el ciment, guixera i forn de la

Capellans, el pou dels

(A 1850) «comunitat rvda. de preveres...» «...peça de terra que posseeix en la partida Pou dels Capellans...» [pou de gel]

Cativera, la cova

(Any 1173. doc. núm. 161, llibre blanc de Santes Creus.)»..*in ipsa carrera de captivaris...* «...*afronta espelunca...*»

Caràs, el

(A 1850)

Coma-guala, la

(CB 1487) «la Coma guala...»

Coma-ral, la

(CM 1592) «Comaral» (CB 1720) «la Coma real...»

Coma-rossa, la

(A 1850)

Comallerets, els

(CB 1720) «el camí dels Comallerets...»

Contento, el

(A 1850)

Cortals, els

(MN 1751) «partida los Cortals...»

Domenge, lo

(CB1487)»..lo domenge dePedrý...»

Escanseta, l´

(A 1850)

Estudi, plaça l´

(MN 1702) «...plasa del Estudi...», «Jaume Morell dictus de la plasa del Estudi...»

Forques, les

(CB 1487) «...les Forques...»

Freginals, els

(CB 1487) «...los Fareginals...»

Gros, el reboll

(A 1947)

Mala, la cova

Mica, la font del

(A 1850) «...Joan Rabassa i Serra a. el Mica...» (Tomàs Capdevila, 1934)

Miquelets, la cova dels

També se la conèix per la cova el Moix.

Paleta, la

(CB 1487) «...la Paheta...»

Pere, el Sant

(CB 1487). «..los corrals de San Pere de Pedrinyà...», «(CB 1590) «...sanct Pere de pedrinyà...»

Pedrenyar, el

«(Llibre Blanc Santes Creus 1184)...compren una terra en la partida de pedrinyà...»

Pica, la

(1774)

Portell, el

(MN 1748). «.lo camí del Portell...»

Riguer, el

(1248, *Llibre Blanc de Santes Creus*)»...camp del Riguer...»

Roda, la

(A 1850).

Roig, el collet

(CB 1487) «...lo collet Rog...».

Tàpia, la

(Tomàs Capdevila, 1934).

Tuells, el

(A 1850).

Vallcervera, la

(1199 *Llibre Blanc de Santes Creus*) «...una peça de terra a la partida de la Servera...»

Valdossera, la

(1180, carta de població de Sarral) «...a meridie in Valle orsera...».

Vallet, el mas d'en

(MN1747) «...manso den Vallet...»

Vila, la solana de la

(CB 1720) «...la solana de la vila, terme de Valldossera...»

Vilàs, el

(CB 1487) «...lo Vilàs...»

Xe, la Font del

(CB 1720) «Franc Miró, dit el Xe»

4. Renoms

Els renoms, tant els pretèrits com els actuals, són barrejats i n'hem seleccionat un recull per grups: colors, plantes, procedència, origen, defectes, curiosos i oficis. Si procedien de cognoms ho hem anotat, i els que no porten data o cita documental els hem extret de l'article de Joan Vendrel i Manuel Molas publicat a la *Miscel·lània Sarraïenca* (1981) .

Colors

Albina	Blanco, Maria el (A 1850)
Bruno (PN 1869)	Moreno, Pau (A 1850)
Brunet	Negre, Pep (CB 1487)
Blanc, cap (CB 1487)	Roig
Claret (A 1850)	Ros, de la Magina
Gris (A 1850)	del Sabater
Groc (CB 1720)	Rosset (Ordinacions Confraria del Roser, 1797)

Plantes i derivats

Ametlla (1786, Ordinacions CR)
 Botja (1847) Freixes (CB 1720)
 Castanyer (1786, Ordinacions CR)
 Ceba
 Ceballot (A 1850)
 Espinac (CB 1720)
 Escorçaire (1915, S.)
 FavotaTronxo (CB 1720)
 Fesol (A 1847)

Fesolet (A 1847)
Fonoll (Fogatge 1553)
Garrofa (CB 1720)
Morera (SS 1915)
Panissola (SS 1913)
Peres (A 1847)
Rovira (1786, Ordinacions Confraria del Roser)
Tronxo (CB 1720)

Procedència o origen

Balenya (Fogatge, 1553)
Barcelona
Belga
Belltall (PN1869)
Bonastre
Gavatxona (A 1850)
Grec (CB 1720)
Guimerà (A 1850)
Inglès
Montbrió, Llarc de
Llorach (fogatge, 1553)
Maldà (1233 cog.)
Manresa
Miramar, Marcó de (A 1847)
Montseny (fogatge, 1497, cog.)
Morell (fogatge, 1553, cog.)
Ollers (SS 1915)
Pallars (1184)
Pallejà (cognom)
Pira (CB 1720)
Polaco (A 1850)
Porqueres (SS1913)
Queralt (1786, Ordinacions Confraria Roser)
Querol (A 1847)
Rocafortina (A 1847)
Sala (1850, cog.)
Sanahuja (CB 1720, cog.)
Segarra (fogatge, 1497, cog.)
Solivella (A 1850)
Talavera (fogatge, 1497, cog.)
Vilaplana (1786, Ordinacions Confraria Roser)
Xino (A 1850)

UN RECALL D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA DE VALLCLARA, DE JOAN SALES VALLÈS (1954)*

A cura de Josep M. GRAU

Gràcies a les notes que va prendre l'estiu del 1954 Joan Sales amb el vell pastor Baldomer Batiste, de 80 anys (de cal Xina), disposem d'una exhaustiva relació de noms de lloc i de persona de Vallclara¹. La nissaga de l'escriptor Joan Sales (Barcelona, 1912-1983) era originària del poble de Vallclara, on disposaven d'un ampli patrimoni, i com d'altres famílies, va emigrar vers la ciutat, en aquest cas concret Terrassa i Barcelona, si bé passaven els estius a la Conca. L'escriptor i editor és autor també d'un text mecanografiat inèdit, «Crònica de la batllia de Vallclara i de la casa de Boquer», començat el 1948 i acabat el 1958, de 180 pàgines, que avui conserva la seva vídua².

En record i homenatge a Joan Sales ens plau avui de reproduir el text que va titular *Toponímia i antroponímia de Vallclara*:

* Transcripció del text a cura de Josep M. Grau Pujol, fill de la minyona de cal Sales, Maria Pujol Estradé (Vallclara, 1930 - Montblanc, 2002).

1.- Amb posterioritat, l'any 1983 tres alumnes de secundària (curs 1982-1983) del col·legi de la Mercè de Montblanc, Iolanda Cuadrat, Roser Fabregat i Llúcia Roman, sota la direcció de Mn. Albert Palacín, publicaren un recull de renoms i topònims de Vallclara en el volum III ciclostilat: *Treballs de toponímia sobre Montblanc, la Conca i altres pobles*, pàg. 9-1-15. Els informants foren: Teresa Palau Roig, Ramon Roig Estradé, Josep M. Morgades Rossell, Rossend Roig Palau i Josep Cuadrat Palau.

2.- Sobre Joan Sales, vegeu la nota biogràfica de Núria Folch Pi, «Joan Sales, mal conegut», *Serra d'Or* (Barcelona) abril de 1984, pàg. 24-29. Precisament en Sales fou col·laborador de Joan Coromines en la recerca de topònims a la Conca de Barberà i altres comarques. Darrerament, Josep Ferrer i Joan Pujadas han publicat els epistolaris de Coromines, ex. *Epistolari. Joan Coromines & Josep M. Casacuberta*. Barcelona, 2005, 381 ps.

Topònims

Dia 7 d'agost de 1954. Pugem a la *Púnta de les Très Alzinètes*, amb l'ex pastor Baldomero Batiste, de 80 anys d'edat, fill del poble. A la carta d'Estat Major se li atribueix una alçada de 1.043 metres i el nom Sales, que és el seu propietari, però en el poble és coneguda generalment per *Púnta de les Très Alzinètes*, mentre el propietari i la seva família l'anomenen *Màs de l'Abèlla*. Aquest últim nom va ser inventat per un oncle del pare de l'actual propietari, en ocasió d'haver-s'hi plantat castanyers i construït una cabana. Cal advertir que cap dels dos noms (i molt menys el de Sales, ja que els Sales no es van establir a Vallclara fins l'any 1734) no es troben en documentació antiga, en la qual la muntanya en qüestió és designada *Costers del Davant*. En el seu cim hi ha encara dues grosses alzines, falta la tercera. Domina no sols tot el terme de Vallclara, sinó la major part de la Conca de Barberà, Garrigues, fins a la ciutat de Lleida, Segarra i plana de Lleida, fins a la carena del Montsec que tanca l'horitzó. Darrera d'ella, o sigui al sud-est, hi ha un altre cim més alt, del Tossal Gròs (1.106 m, segons la carta d'Estat Major), que és la màxima altitud del terme. El límit d'aquest passa pel *Tossal Gròs* i les *Très Alzinètes* i seguint sempre la divisòria de les aigües, pel *kòll de la Vèrje Maria* i pel *Kosté de Bièrn* baixa al fons del barranc de Biern, deixant fora de la jurisdicció de Vallclara i ja dins de la de Vilanova de Prades la *Kànal Fóska* (anomenada en la carta d'Estat Major *Villaescura*, topònim inexistent en el país).

Tenint tot el terme a la vista, i amb la carta d'Estat Major i uns prismàtics per millor identificar les partides i accidents, el pastor *Baldomèro Bastíste* respon a les nostres preguntes. Transcrivim els topònims reproduint exactament la seva pronúncia, molt clara malgrat la seva molta edat i que no té dents; només alguna vegada vacil·la en algun so, vacil·lacions que recollim, com així mateix les seves explicacions suplementàries.

Rius

«[Lu únic que té nòm de riu és lo Frankulí: «*Lo riu del bòsk* que dièm nàntres, però és Frankulí, perkè kwan ba pasà'l de la rekàna (topògraf del cadastre) ba pozà Frankulí]».

El que passa al peu del poble, malgrat que és d'aigua perenne, com que és menor que el Francolí no té nom de riu sinó de ràza. És simplement *La ràza* o *la ràza de la Plantàda* –ja que discorre pel fons de la partida d'aquest nom.

Els altres tenen nòm de rièra (no són d'aigua perenne, sinó torrents d'hivern. *La rièra del màs de Nadal*, *la rièra del Puijòl*, *la rièra del Rekúyt*, la principal que s'anomena *lo fòndo de la Salànka* o també *Cóma mon jermà*. L'informador recalca que els dos noms s'usen indistintament. La Salanca davalla entre les Tres Alzinetes i el Tossal Gros, recull les aigües que baixen de les

tres mines de plom que hi ha per allí i ja força més avall les de les altres rieres; després se n'entra pel terme de Vimbodí.

Pel que fa a la Rasa de la Plantada, aflueix al Francolí a un quilòmetre aigües avall del poble, vora el Molí Xafarot.

Orografia

La serra constituïda pel Tossal Gros, les Tres Alzinetes i el Coster de Biern no té cap nom: «*ne dièm la partida del bòsk*». Preguntat si no seran part de la Serra de Prades, respon que de cap manera, que la serra de Prades és a radere —o sigui al sud—.

En canvi, *la muntanya de Bilanòba* (Vilanova de Prades) és *sèrra de la Llèna*, creu que *llèna* no vol dir res. Fora d'aquestes, les altres elevacions del terme *no tenen nom de muntanya*.

Colls

- *Lo Kòll de la Vèrje María*
- *Lo kòll d'en Pòns*
- *Lo kòll del Palàu*
- *Lo kòll del Kàrles*

Eminències (a més de les ja indicades): *lo tosàl d'en porgallés*, *lo síngle del dúgo* (per la seva cresta passa la partió amb el terme de Vilanova de Prades), *la krewèta d'en Jiné* (és la cota 909 de la carta d'Estat Major: hi passa la partió que puja del Cingle del Dugo); *lo Kosté del Zit* (diu que el *Zit* era un home de les Borges Blanques).

Lo Tosàl d'en Porgallés és un tossal aïllat, a la partida de la *Ragglòta* (o *Rakklòta?*, pronúncia vacil·lant), escrita erradament *Rocleta* a la carta d'Estat Major, la qual atribueix a aquell tossal l'altura de 673 metres, una cinquantena més que la del poble. Respecte a aquest Porgallés, l'informador no té cap idea de qui era. Hem pogut verificar que tots els noms de persona introduïts per l'article en o na corresponen a personatges del tot esborrats de la memòria popular, fins al punt que en algun cas (com el de Coma de N'Alda) ja no els evoca ni tan sols la idea de persona.

Lo síngle del dúgo i *la krewèta d'en jiné* són estribacions de Serra la Llèna. L'informador no sap qui era en *Giner* —o millor Gener, que és com apareix generalment escrit—: Es tracta d'un llinatge antic del poble, avui extingit en la línia masculina, i del qual existeix documentació dels segles xvii i xviii a l'arxiu de cal Sales, família que heretà els béns d'aquella. Joan Gener, regidor de Vallclara, anà a Lleida l'any 1725 amb l'altre regidor, Francesc Boquer, per demanar clemència (el poble estava a la discreció de les tropes) i va ser tancat

a la presó reial; però el que dóna nom a la Creueta deu ser algun de més antic. Venint de la Serra de Prades per Vilanova, la Creueta d'en Gener és el punt del camí vell des d'on es veu per primera vegada el poble de Vallclara (amagat en una fondalada). Allí, segons l'informador, «la pastora de Mora» va proclamar:

«¿Això és Vallclara? Ai Vallclara,
jo Vallfosca te'n diria,
Que més val ser pobra a Móra
que rica en estranya vila.»

Segons la tradició del país, l'hereu més ric de Vallclara, havent anat a la fira de bestiar de llana de Móra d'Ebre, s'enamorà d'una pobra pastora d'ovelles i s'hi casà; el seguici travessà les serres de Siurana i Prades i davallà per Vilanova i la Creueta d'en Gener. «La pastora de Móra» s'enyorava tant a Vallclara que al cap de l'any ja era morta.

Cingles

A més del *Síngle del Dúgo*, hi ha els següents: *Roka Kórba*, vora l'Estret de Biern; antigament era partió de terme, però ara no; *lo síngle de la botéra'l bépo*, *lo síngle del kosté 'n franck*, *lo síngle de l akósta'l segé*, *lo síngle del kabalé* (des del qual estimbaven els animals malalts), *lo síngle'l manín* (hi ha una cova), *síngle del Sàles* (a la cova del Sales), *lo síngle de la sibèrya* (és el seu amo actual qui li ha posat aquest nom, abans no en tenia: es troba sobre el camí vell de Vilanova); *lo síngle del tòsal d'en porgallés* (el renebot de l'informador pronúncia porgallés); *la ròka gròsa*, *la ròka de tall* (perquè acaba en tall); *lo síngle de la torrèta* (aquesta és l'únic vestigi que queda del castell), *lo síngle del bàrko* (diu que aquest nom li han posat els caçadors, perquè hi ha un cau de conills tan gran), *lo síngle del pla del Mirèt*.

Canals

Les kanàls del Baldríck, *les kanàls del Fléix*, *la kanal de l'Angràsia de Bilanoba*, *la kanàl del molí de Bièrn*, *les kanàls de més amún del Sales* (més amunt de Biern), *la kanàl fóska* (ja dins el terme de Vilanova: hi ha una cova anomenada *kàu dels lladres*), *la kanàl del dúgo* (ja a la Llena, el seu cingle fa de partió de termes entre Vallclara i Vilanova); *les kanàls del Milok*, *les kanàls del raijòlèng*.

Coves

La kóba'l Sales (vora el poble, pel cantó del castell: els de cal Sales en diuen la Cova dels gitanos), *la Kòba del Sastre*, *lo kàu dels lladres* (n'hi

ha dos: un en el terme de Vallclara, vora el mas de la Llana, i l'altre en terme de Vilanova, a la Canal Fosca), *la kòba'l Kalderó, la kòba 'l Bepo, la kòba 'n Sàns, la kòba del rajjolèng, la kòba 'l txísto*. És d'advertir que les Coves és el nom d'una gran partida del terme, on se'n troben tres de grans i altres de petites; de manera que després, quan donarem noms de propietats, anirem dient les Coves de tal, les Coves de qual, etc., cosa que no vol dir que hi hagi tantes coves com les anomenades, sinó que tal o qual té una parcel·la de terra (amb una cova o no) en aquella partida.

Fonts, pous i cisternes

Dins el poble

La fòn del pòble, lo pou del Juan Sàles de l'òr, id. Del tardà, del perdigana, del sarrà, del Permikel (o Pere Mikèl), del juzepet de ca l'Inglès, de ka la bíwda, de kal txina, de kàl klàka, de kàl salbat (són els editors) o de kal sinyó Pau (Don Pau Espasa, oncle dels editors Salvat), del màs, de la fasína del màs del korràl del màs, de kal txísto, de ka l'agustina, del fornèt de ka l'inglès. Dins de cal Sales hi ha tres pous: el de la Sala (l'antic menjador de la casa) de pedra picada, amb la data 1641, el del jardí i un de cegat.

Fora del poble

La fòn del Bepó, id. del bosk de l'agustina, del muntanyès (era un home de les muntanyes de Solsona), del Rafè, del fèrro, (davant de les mines: deixa reguerot de rovell), la fòn del rektó del Bepo, la font del rektó del Sàles, la fòn de kóma de n'alda, id. del ferreret, idem de les kometes del kalderó, id. del màs de la llàna, id. del màs de l'inglès, id. del txafaròt, id. del llark, id. del màs del rós, de la plantada, del Baldrík, dels gósos, del rebóll, del koronèl. Hi ha dues fonts *del gwàn*: una a la partida d'Arcaplana i l'altra a Coma Cassola o Riu del Bosc o sigui molt allunyades, (en dos extrems del terme). *La Sistèrna de la sàura* (no sap si la saura era una dona o què), *póu del Juan Sàles* (al Mas de Nadal), *póu del màtapuses* (era un home de Vimbodí, tant valent, que les matava amb un martell) que es troba pel camí del Mas de la Llana; id. *de la Plantàda* (és nou, fet obrir recentment pel seu propietari), id. *de l'òrt de la mònja, de l'òr del bèpo, del freginal del bermell, la sistèrna de la talàya, id. dels Fontanals del Sàles,; la mína de la Mariana* (dita també font), *lo pou de la kòba del rajjoleng, id. de la kòba del sàstre, id. dels fontanals del mixoné*. El Francolí fa dos salts o cascades: *lo sàl de l'òrta*, tocant al molí Xafarot, i *lo sàl del llàrk*, bastant més avall.

Tolls:

Lo tòll del diàbble, des d'on pren naixença la rasa de la Plantada (l'aigua hi neix i és fama que no es pot acabar mai); *lo tòll de la kalderèta*, *lo tòll de la martineta* (en aquests l'aigua no hi neix, sinó que s'hi entolla).

Partides i propietats

Bièrn (és la barrancada on neix el Francolí): A Bilanoba hi ha una *kàza* que li díwen a *kàl Biern*. No sap què significa. No sap si s'hi ha viscut mai. *Biern* dóna nom al *Kosté de Bièrn* i al *molí de Bièrn*. D'aquest existeixen les ruïnes, de carreus de pedra picada amb marques de picapedrer (en forma de creu, de V i altres), d'aspecte medieval (en tornarem a parlar quan donarem *toponímia* escrita). Així mareix a *l'estrèt de Bièrn*.

Lo Bòsk. Comprèn tota la part muntanyosa del terme on hi ha castanyers. *Lo bosk del txina*, *idem del Miret*, *id. del Kalderó*, *id. del tutít*, un home que va morir a Barcelona, ja fa molts anys); *id. del Kíko*, etc. Els castanyers són els arbres més grossos que es crien en el terme, i n'hi ha alguns que tenen nom propi: *lo Pare Antòn*, *la kastanyera* (tan gros que dins de la seva soca balmada hi cabien 2 mules o bé 5 o 6 homes, hi feien foc, ara ja és mort); *lo kastanyé dels kwatre kamíns*, *lo kastanyé de les gròses* (perquè fa castanyes grosses). El nom de Pare Antòn li ve d'un frare de Poblet (*fràre o flàri*: ho diu de les dues maneres), anomenat així que després de l'exclaustració vivia a Vallclara. Cada any per Tots Sants demanava castanyes d'aquell arbre, «*ke eren rosètes*» i molt del seu gust. A Vallclara vivien dos frares de Poblet un a cal Sales, on encara us ensenyen *lo kwårto* del frare. *Lo kastanyé del pare Antòn* es troba en el *bosk del txina*, on hi ha un madrigué de konílls molt fondo i gran; una vegada l'informant, que era jove, n'hi va caçar sis. A la partida del bòsk també es cacen algun any habalíns; li pregunto si abans no en deien porcs senglars, i em diu que no, que sempre han dit *habalí*, *habalíns*. El seu renebot m'ho confirma. El fet és estrany, perquè fins no fa gaire el so *h* era impronunciable pels vallclarins, que el pronunciaven *k* (*mukèr*, *la palànka spanyòla*).

Altres propietats de la partida del Bosc o immediacions: *lo kosté del Zit* (era un home de les Borges Blanques), *la fòn del bosk de l'Agustína*, *la kabàna de l'Agustína*, *lo màs de la llàna* (ignora el per què del nom, era l'únic mas habitat del terme), *lo màs de l'inglès*, *lo masèt del koronèl*, *los klòzols o bé l'aubàk dels klòzos* («*se diu així perkè és un terrenomix plané i té muntanya així ke'l tómbé*»), *les mínes* (són tres mines de galena), *lo kosté'l mas de la Llana*, *kóma kasòla de l'Agustina*.

Propietats de la partida de les kòbes: *les kòbes del fusté*, *les kòbes del Sales*, *les kòbes del pisarro* (era un home del poble que li deien així), *les kòbes del pelút*, *les kòbes del Janèt*.

A Sàura, lo tròs del Pédro, lo tròs del djupa.

A la partida de Fontanèt hi ha: *Fontanèt del Mikèl de la Úrsula, Fontanèt del tutít, Fontanèt de l'Ezidro, Fontanèt del sabàtes* (lo sabates era un home del poble, l'últim que encara vestia calça curta).

A ràza del Rúso, la ràza del Payzán (aquesta ja toca a la Ragglòta).

Los esklopés del kariè, los esklopés del fusté (per allí arriba al Màs d'en plàsa). Li pregunto per què d'aquella partida se'n diu *los Esclopés*, i em respon: *perkè és un terrèno ke's plà i per allí pasa la karretèra*. En el mas d'en plaça, aigües amunt del riu encara hi ha *los Esclopés del Bèpo*.

Lo Òr de l'Ezídoro, lo Kamí de Pobblèt de kàl Juan Sales, les funulleres de kàl pelut, lo tros del Ruàw (és un home de Vilanova), *lo klòt de Konèsa, la kòsta del segé del kabalé* (diu que a la costa del Segé hi havia abans ruscs d'abelles), *les kobes del txína, les kòbes del juzepèt, lo tros del pastoret, Kóma kasòla del Bèpo, l'òr del riu del Miret, kóma Molèra del Pere Mikèl, la konturella* (ja tocant al molí del Biern).

Lo molí de Bièrn del Sàles, lo molí de Bièrn del ferreret, les fítes (a la partió de terme amb Vilanova), *la debèza del Bèpo* (debèza segons l'informant no vol dir res), *la llarga'l màs, lo màs del rafèl, lo màs del perèt, lo màs de Nadal del parròkya, les kontèzes del txèro* («podé 'n diuen les kontèses perkè lawan o ban comprà ban fer'ls kóntes»).

Mas de Nadàl del Joan (o Juan, pronúncia vacil.lant) *Sàles, les plànes.*

Vimbodí (ja dins el terme de Vimbodí).

Cap a la creueta d'En Gener: *la kòsta del Ribé, al kòsta del llàrga* (un de Vilanova), *la kòsta del kabalé, lo tros del marxan, la paràda del Miret, lo kamí de Biern de l'Agustina, lo kamí'l molí del Maijé, lo kamí'l molí del kabalé, kóma Molera de kàl Kalderó, l'era del rajolèng, los solanèts del Peroy, los solanets del Janet, lo plà de la bàla del tutit, lo plà de la bàla del perdigàna.*

Atres solànets: los solànets del Ribé id. del Maijé, del fusté del Miret, de ka l'Agustina, de kàl Sales.

L'òr del ríu de kàl Sales, id. del djupa, id. de kàl Pédro, id. del bèpo.

L'òr del txísto, id. del txína, del Juan Sàles, del kabalé, del klàka, del payzàn, del pakàs, de l'Andrewèt, de l'Inglès, del ruàw, del Kalderó, del kóix, del zèp, del Mirèt, del txibàl, del kíko, del Rafèl, del Fléix, del llàrk (allà el riu fa una cascada: lo sàl del llàrk). *L'òrta del Sàles.*

Los aulibés del kalderó, la kòba'l kalderó, lo rekó'l llark, lo rekó'l Baldrik, la koba del bèpo, lo rekó'l tardà.

Los solàns de l'Agustína, id. del rekúyt, id. de kàl Mirèt.

La parada de Maldà, lo solà 'l ruaw, lo solà'l tutít, lo solà'l txína. *Lo solà del Joan Sàles* (solà, segons l'informant, és el contrari d'aubàk).

Lo fondo de l'Inglès, la sòr del Kalderó («àntes de kàl txína», precisa). L'éra'l Maijé, la plàna de l'Inglès, lo duménje de kà l'Agustina.

(«*Duménje*» per a ell no significa més que el dia de la setmana; m'explica que el propietari ho va regalar a la rectoria perquè hi bastessin una ermita, la qual no es va arribar a construir, però la rectoria es quedà amb la terra; a causa d'això el propietari esdevingué anticlerical furiós).

La kóma'l txína, la kóma'l Baldríck, ña koma'l kalderó, la kóma del Ribé.

La kóma de n'alda (no sap ni remotament què pot voler dir *n'alda*), *la kòsta del Martí, la kòsta del pólla* (era un home), *la kòsta de l'Inglès, la kòsta del klàka, la kòsta del Jàum e puikòl, la kòsta 'l djúpa* (una jupa «*pot sé abrík*»).

La kóma de n'alda del bèpo, lo grau del raijolèng, la binya'l moliné, la kosta del plàsa, la kóma 'l manín.

Partida del puntarró (*diu que antigament no hi havia cap pont*): lo puntarró'l Maijé, lo puntarró del Bèpo, lo puntarró del Mirèt.

La kòsta'l rós, la kòsta'l Puijòl.

Los mitjàns del fusté, los mitjàns del manín.

Lo plà'l janet, lo plà amargós de l'Inglès.

L'era del txísto, los bankàls de ka l'Ezidòri, lo plà'l Mirèt, les komètes del Kalderó, id. del pelút, id. del manín.

L'òr de l'estudyàn, id. del Mirèt, id. de l'Inglès.

Les figuerètes de la kanàlla, la plantàda, l'auberèda (dita també *los xóps* o *los àubins*).

L'or del Jozepèt (o Juzepèt: pronúncia vacil·lant), l'òr del sarrà, *id.* del Pere Mikèl, *id.* del txísto, *id.* del tardà.

Les pòyes del kabalé o l'aubàk del kabalé (es diu les pòyes o l'aubàk, indistintament: es troba entre el camí del bosc i el riu): l'aubàk del Baldrík.

L'èra del djúpa, lo sarràll, lo plà de les figüeres, lo moré.

Lo klòt del kalderó, lo kòll de Tàrga del Sàles.

Partida de Llobéra (una altiplanícia plantada de vinya entre Vallclara i Vilosell i dividida entre els dos termes): Llobéra del Císco de Kapafòns, llobéra del Rafèl, Llobéra del belàgno, llobera del payzàn, llobera del Martí, llobéra del Sàles.

Deixem estar les propietats de Lobera que corresponen ja al terme del Vilosell.

La mariàna de kà l'Agustína, id. de kàl ròitx.

Partida de la sòr (una altiplanícia plantada de vinya tocant al poble): no sap què vol dir sort. La sòr del sàles, la paràda rodòna (o redòna, pronúncia vacil·lant) del Jozepet, la sòr del Miret, id. del Salbadó, id. de l'agustína, id. del Kalderó, id. del klàka (podé li deyen lo klaka perkè éra mól garladó), actualment a la partida de la Sort s'alça el cementiri nou.

Partida de les plànes: les plànes del Sàles, id. de l'Inglès.

Partida de la talàya («Li dèyen la talàya perkè benien del kastéll del Binozell a fé'l recorrido fíns a la talàya»): la talàya'l rajjolèng. La talàya del rekúyt, la talàya del Sàles.

Los bankàls de kàl Pére Mikèl, lo komellà'l Pere Mikèl, les éres de kàl Puijol.

Partida de l'àrka plèna de kàl Mirèt, id. de kàl payzàn, id. de kàl pelút, id. de kàl bermèll, id. de kàl mixoné, id. del parròkya.

Lo plà de les fòrkes: «al téms antík i penjaen los òmens». Les fòrkes de kàl mixoné, id. del tutít, id. de kà l'Ezidori, id. de kàl rekúyt («los rekúyts eren una gén estrànya»), l'èra de l'Andrewèt.

Partida dels Fontanàls: los fontanàls del mixoné, id. del pelút, id. del Sàles, id. del paysàn, id. del Baldrík, id. del perdigàna, id. del pólla.

Lo klòt del pakàs, lo klòt den poèt del payzàn (segons l'informant en poet devia ser algun pou). Lo klòt den poet del Martí.

L'éra del rússu (un home del poble), la sòr del pakàs, id. del djúpa, id. del pelút, lo porgatori del Pere Mikèl.

La basièlla del Jozepèt (Basièlla no sap què vol dir: «podé un basí»).

Lo mas del muntanyès.

Partida de komanramón: koman Ramón del txúf, id. del Jozepèt, id. del payzàn, id. de l'andrewèt, id. del Maijí, id. del llàrk, id. de l'Ezídru.

Partida de kontén: kontén del Juan Sàles, kontèn del Sàles, id. del Rafèl, id. del tardà, id. del Bepèt, id. de kàl Puijòl, id. del kabelléra (un home del poble que duia el cabell molt llarg), id. del rúso o de kà la rúsia, id. de l'Andrewèt.

Partida de kòbansàns: kobansàns del raijolèng, id. del fusté, id. del Ribé, id. del pólla, id. del parròkya, id. de l'Amadèu, id. del Mikèl de la Úrsula.

Lo komellà de la pasyó. La kòba'l txísto. Los esklòpés de l'Inglès.

A radere'l poble, o sigui, a la obaga de les cases, entre aquestes i la carretera que puja de Vimbodí, hi ha la partida dels freijinàls. No té cap idea de què vol dir freijinàls. Comprenen les següents parcel·les: òr de la mònja, l'òr del Bèpo, los freijinàls del Sàles (és el jardígran de cal Sales), lo freijinal del kabalé, lo freijinal del bermèll, lo jardí del sinyó Pau (és el jardí dels Salvats editors, nebots de don Pau Espasa), los píns del sinyó Pau.

Tocant als freijinàls del Sàles, separats més d'aquests a la carretera, hi ha los píns del Gayetà. (Els va plantar el meu pare, a.c.s., l'any que va nèixer el meu germà Gaietà). S'enfilen per la costa fins a la krèu de térme, que ja es troba a l'altiplanícia de la Sort, dominant el poble.

Un altre nom d'origen recent, infantil en aquest cas, és el de mòrro rocút, que vam posar nosaltres quan érem nens a una muntanyola rocosa, aïllada enmig de l'altiplanícia de la Sort, on anàvem a jugar. He pogut verificat que la canalla la segueixen anomenant-la així, amb tendència a contreure el nom i fer-ne mòrrokút. Les persones grans no ho diuen.

Los txòps del pakàs, los txòps del Pèrmikèl (o Pére Mikèl), lo pla del ballo.

Les tobètes: és l'estret o gorja per on s'entra a la partida del bosc quan es deixa el camí del mas de la Llana. Les tobètes del sabàtes.

La parèt nòba: nom d'una partida de terra vora el camí del mas de la Llana. El nom li ve d'un marge de grossos carreus, d'aspecte ja antic en l'actualitat. -*La parèt nòba'l txibàl*.

Lo komellarèt de l'èrm. Les kòbes del salída («a kàl salída és lo renòm més antik d'una kàza del pòbble»).

(Coma, cometa, comellar, comellaret, són paraules sense sentit per a l'informant. Usa la paraula sarrall o serrall en el sentit de carena, aquesta última també li és familiar).

Algunes peces de terra que s'ha descuidat de dir i ara li revénen a la memòria:

- *Lo rekó del Kontijòk*
- *Lo kamí del molí de kàl Masià*
- *Kóma moléra del raijoleng*
- *Lo tròs del gambèto*
- *Lo klòt de l'ondaró*

Si se n'oblida alguna altra, creu que és de poca importància perquè té tot el terme a la memòria.

El poble: noms de les seves cases

La torrèta (és l'únic vestigi de l'antic castell), *lo kastéll dels mòros*, *lo fossà béll* (hi havia l'església antiga, de la qual no queda rastre).

- Ca l'Isidro llarg: *kà l'Ezídno llàrk*
- Cal Bepet: *kàl Bepèt*
- Ca l'Isidro de Capafonts: *kàl sísko de Kàpafòns*
- Ca l'estanquer: *kà l'estanké*
- Cal rana: *kàl ràna*
- Ca l'Isidori: *kà l'Ezidori*
- Cal manró: *kàl manró*
- Cal guiu: *kàl giw*
- Cal Magí: *kàl Maijí*
- Cal rússu o ca la rússia: *kàl rúso o kà la rúsia*
- Ca la Rosa del mitger: *kà la ròza'l mitjé*
- Cal vermell vell: *kàl bermèll béll*
- Cal roig: *kàl ròitx*
- Cal Pau del mas: *kàl Pàu del màs*
- Cal gixa: *kàl gíxa*.

- Cal Baldomero mas: *kàl Baldoméro màs*
- Cal rai: *kàl rày*
- Cal Florencio: *Kàl Florènsyo*
- Cal pintó o cal xero: *kàl pintó o kàl txèro*
- Cal mixoner: *kàl mixoné*
- Cal Rafel: *kàl Rafèl*
- Cal Ribé: *kàl Ribé*
- Cal coronel: *kàl koronèl*
- Cal Miquel Bepet: *kàl Mikèl Bepèt*
- Cal Vicent: *kàl visén*
- Cal belagno: *kàl belàgno*
- Cal cuquina: *kàl kukína*
- Cal ros: *kàl rós*
- Cal recuit: *kàl rekúyt*
- Cal ferreret: *kàl fererèt*
- Cal casco: *kàl kàsco*
- Cal petit: *kàl petít*
- Cal Bep pacàs: *kàl Bèp pakàs*
- Cal claca: *kàl klàka*
- Cal pulit: *kàl pulít*
- Cal mas: *kàl màs*
- Cal Jaume de l'Úrsula: *kàl djàume de la Úrsula*
- Ca la vídua: *kà la bíwda*
- Ca l'Isidro: *kà l'Ezídno*
- Cal rajolenc: *kàl rajolèng*
- Cal Peroi: *kàl Peròy*
- Ca la Tereseta de l'Amadeo: *kà la Trezèta de l'amadèo*
- Cal Joan de la marxanta: *kàl Joàn de la marxànta*
- Cal sabates: *kàl sabàtes*
- Cal castanyola: *kàl kastanyòla*
- Cal Peret: *kàl Perèt*
- Cal Ramon mixoneret: *kàl Ramón mixonerèt*
- Cal pacàs: *kàl pakàs*
- Cal paisan: *kàl paysàn*
- Cal sarrà: *kàl sarrà*
- Cal trist: *kàl tríst*
- Cal llarg: *kàl llàrk*
- Cal perdigana: *kàl perdigàna*
- Cal guerxet: *kàl gertxèt*
- Cal jupa: *kàl djúpa*
- Cal Palau: *kàl Palàu*
- Cal Pau Cuiró: *kàl Pàu kúyro*
- Cal tardà: *kàl tardà*
- Cal salida: *kàl salída*

- Cal muntanyès: *kàl muntanyès*
- Cal parròquia: *kàl parròquia*
- Cal Joan Sales: *kàl Juàn Sàles*
- Cal Quiriè: *kàl kiriè*
- Cal Salvat: *kàl salbàt*
- Cal senyor Pau: *kàl sinyó Pàu*
- Cal Janet: *kàl janèt*
- Cal Polla: *kàl pólla*
- Cal xero: *kàl txèro* («podé li deien *txèro* perkè ere petit»:
txeret és el nom d'un mixó molt petit)
- Cal Quico: *kàl kiko*
- Cal pelut: *kàl pelút*
- L'abadia: *la badía*
- Cal tutit: *kàl tutít*
- Cal vermell: *kàl bermèll*
- Cal xina: *kàl txína*
- Cal xisto: *kàl txísto*
- Cal xuf: *kàl txúf*
- Cal Melitón: *kàl Melitón*

Corrals, patis i horts

- Lo corral del Florensi: *lo korràl del Florènsyo*
- Lo corral del ros: *lo korràl del ròs*
- Lo corral del Ramon *bellugàna* (*bellugàna* ho diu el renebot, però el seu oncle el corregeix: Ramon *bellugàna*; això de *bellugàna* només ho diu la kanàlla».)
- Lo corral del mixoner: *lo korràl del mixoné*
- Lo corral de l'estudiant: *lo korràl de l'estudyàn*
- Lo corral del Vicent: *lo korràl del Visèn*
- Lo corral de l'Andreuet: *lo korràl de l'andrewèt*
- Lo corral del Rafel: *lo korràl del Rafèl*
- Lo corral de les cabres: *lo korràl de les kàbres*
- Lo corral del mas: *lo korràl del màs*
- Lo corral de l'Isidro: *lo korràl de l'Ezídno*
- L'hort del Riber: *l'òr del Ribé*
- L'hort del Baldrich: *l'òr del Baldrík*
- L'hort de Joan Sales: *l'òrt del Juàn Sàles*
- L'hort del Sales a la font: *l'òrt del Sàles a la fòn*
- L'hort del mas: *l'òr del màs*
- Lo pati del Vicent: *Lo pati 'l Visèn*

Les tres mines de galena que hi ha a la partida del bosc, s'anomenen:

- *La mína de l'Andrewet*
- *La mína del Ribé*
- *La mína del ferrerèt*

Cases fora del poble

- *Lo màs del Plàsa*, és a mig camí de Vimbodí
- *Lo molí txafarot* és vora el mateix camí, a un quart de Vallclara, vora el punt on la rasa de la plantada aflueix al Francolí. No sap què significa *txafarot*, abans era de *kàl koronel*, « *k'antígement ere a kàl txafarot* ». Quan el van construir —m'explica— el mestre d'obres els va avisar que esperessin uns dies abans d'omplir d'aigua la bassa, perquè l'obra era tendra; però estaven impacients i la van omplir tot seguit: la presa s'ensulcià i tot s'hagué de refer. Aquest i el de Biern són els únics molins de farina que hi havia al terme, el Xafarot sembla modern —no anterior al segle passat—, el de Biern és medieval, com després veurem.

Els pobles dels voltants

- *Lo Binozell*
- *Bimbodí*
- *Bílanòba de Pràdes*
- *Pràdes*
- *Binàixa*
- *Tarrés*
- *L'Àlbi*
- *La Póbbla de Siérbols*
- *Bílldemolíns* (diu ell que s'hauria de dir Ulldemolins), però alguna vegada *Búlldemolíns*

La gent de Vimbodí són molt estranys, diferents de tothom, si us trobeu pels camps amb un home de Vimbodí, aquest no us saluda. Els de Vimbodí diuen tots *Beklàra* «però és màl dit, perquè'l nom és *Bàllklàra*». A la festa major fan pagar entrada a l'envelat als de Vallclara, considerant-los forasters.

Des del cim de les tres alzinetes en dies serens es pot veure *lo Kugúl de les Garriges*, on hi ha unes pintures en una roca tan estranyes que hi han posat un home perquè les guardi.

De jove, l'informant duia els ramats per la *karrerada*: aquesta baixava de Prades a Vilanova i seguia per Vallclara cap a Tarrés, *Senàn*, *Forès*, *Konèsa*

i *Santa Kolòma* (de Queralt) on es feia la gran fira de bestiar. També es feien fires a Prades (encara se'n fan) però no tan importants.

Els de Vallclara són *ballklaríns* i guineus, els del *Binozell* són llops. Els de Vilanova de Prades, flautes; els de la Pobla de Cérvoles, *moskíts*. Els de l'Albi, *kargòls*; els de Tarrés, *terrazàns*. «A l'Espluga, *erúga erúga*». Els de Montblanc, «*budellés*», «A *Bilabèrt tòken l'àrpa*», «*a la Ríba paperés*».

Vallclara «encara és de la *kónka de Barberà*». *Lo Binozell*, no, però no sap d'on és.

Els quatre Vents

- *Marinàda*
- *Midjórñ*
- *Serè*
- *Tramuntàna*

Paraules singulars

- *Trebòl* segons ell és *lo tétxo*.
- Una *enjúba* és un contrafort per sostenir una paret: perquè sigui una veritable enjúba ha de ser inclinant un contrafort vertical, «*també'n diríen anjúba però no o seríe*».
- Meixàn vol dir dolent, només es diu de la canalla: «*un txikèt mol meixàn*».
- Hi ha una mena de corbs més petits que s'anomenen *korpètes*.
- *Dúgo* és el duc, quan canta de nit, fa una rialleta «*ke semble ke se'n fot de la jén*».

Font: Arxiu Històric de Tarragona (AHT), fons personal Eufemià Fort Cogul, signatura 589. Text mecanografiat d'onze pàgines de Joan Sales.

Observació del curador: Els cognoms i noms de pila els hem posat en majúscula. En el llistat de renoms hi hem afegit la versió normalitzada.

LA TOPONÍMIA DE ROCAFORT DE QUERALT A TRAVÉS DELS LLIBRES DE VÀLUES I ELS MANUALS NOTARIALS (SEGLES XV-XVIII)

Valentí GUAL I VILÀ I Xavier JORBA I SERRA
Universitat de Barcelona

Introducció

A l'Arxiu Municipal de Rocafort de Queralt es conserven diversos fragments de llibres de vàlues. Per al present estudi n'hem utilitzat quatre, dos que creiem del segle XV i dos més que suposem del segle XVI. Ho escrivim així perquè no n'hi ha cap que porti data d'identificació general, encara que en el text trobem referències concretes a alguna anyada que ajuden a la localització cronològica. A més, per la paleografia i el tipus de lletra, aquests registres els podem situar entre els segles citats. De fet, en el segon dels que hem treballat, hi apareixen esmentats Bernat d'Anglesola i Galzeran de Biure com a senyors del Rocafort, fet que permet d'emmarcar els documents abans de 1515, quan la nissaga Armengol va comprar el domini territorial i la jurisdicció del poble i terme.

Els llibres fragmentaris de vàlues que hem pogut consultar i estudiar segueixen un mateix model de disposició formal. A la capçalera de cada foli hi ha el nom i el cognom de la persona sobre la qual recau la taxació dels béns immobles. Segueixen aquests, encapçalats sempre per l'alberg (la casa) i continuats pels corrals i els diferents trossos de terra, amb la part del terme (la partida) on eren situats. De tots aquests béns en consten les afrontacions, amb indicació del nom i el cognom del posseïdor, però sense detall dels punts cardinals. Cada bé immoble és estimat, o avaluat, econòmicament, expressat en xifres romanes. A l'acabament, hi ha el còmput total.

Cal indicar: que en algun cas s'indica l'ofici de la persona avaluada, que no consta gairebé mai quin conreu hi havia al tros de terra, que hom fa notar els canvis de possessor del bé (que canvien de vàlua o, més ben dit, d'avaluat) i, també, i molt important, que el document marc era molt reutilitzat fins a l'extrem d'esdevenir quasi il·legible en algunes ocasions.

Per a la realització d'aquesta aproximació a la toponímia rocafortina

emprarem la part del llibre de vàlua on figura anotada la partida. Relacionarem les diferents partides, camins, carrerades, torrents, rases, trossos de terra, carrers, recs, poblacions veïnes... per ordre alfabètic tot seguint l'ortografia original de l'escrivent, el català de l'època i separant amb el signe / les diferents formes d'enregistrar un mateix topònim. Arrodonirem el treball amb la presentació dels resultats de la consulta dels manuals notariais del segle xvii i inicis del segle xviii pel que fa als noms de les partides i reproduint-los en ortografia actual, i amb la comparació de les persones que apareixen en un dels llibres de vàlues i el fogatge de 1497, per obtenir unes interessants dades antropològiques.

Llibre de vàlues del segle xv (fragment)

34 folis, català

Partides:

Badaluch, el
Canaleta, la
Capela, tros de la
Clapes, als (clapers)
Cogul, pas de (afronta amb terme del Cogul)
Colomer, tros del
Coma, la
Coma daguiló (d'Aguiló)
Coma erma (afronta amb el torrent de Beliats i el terme de Turlanda)
Coma estreta (afronta amb el terme de Forès)
Coma de Forès
Coma de guàrdia / coma den guàrdia (en Guàrdia)
Coma de na lop (de llops)
Coma d'en veyla
Comes, les
Corral de les figueres
Devesa, la
Domenge, lo, al, del
Era, tros de la
Orta de la pica / picha (una desena de referències, afronta amb al camí de Sarral) – sort de la pica
Orta jusana
Plana, tros de la – tros i vinya de la plana
Planes, les
Quarterades, pont de les (afronta amb el torrent i el camí de Sarral)
Reure bel / vel (bell, vell; afronta amb el camí de Sarral)
Reure gros
Rocha corba
Sent jachme

Solà, del (tros de terra, afronta camí de Montbrió)
Solana, la

Camins: (que va a)

Carreal (Sarral)

Conesa

Espluga, la (l'Espluga de Francolí)

La font

Forès

Santa Coloma

Valvert (Vallverd)

Camí de reure bel / vel (en unes afrontacions, documentat junt al camí de l'Espluga)

Torrents:

Beliats, de

Fembra morta, de la (afronta amb el terme de Turlanda)

Llibre de vàlues del segle xv (fragment)

Folis 5-82. A partir del foli 83, vàlues forasteres.

Partides:

Bacal, al (bassal)

Badaluc / Badeluc

Beliats

Canaleta, la

Capella, la

Censada («un domenge apellat la censada»)

Colledar, coladar, colodar

Colomer

Coma, la

Coma daguiló (d'Aguiló)

Coma erma

Coma de Forès

Coma den guàrdia, coma en guàrdia, comanguàrdia

Coma de lops

Coma de na Berarda

Coma estreta

Coma vella (és nom de tros i de partida)

Coma vila

Comer / comet

Comeler / comeles

Comes, les

Conesa, pont de (afronta amb el torrent i el pont)
Costes, les
Devesa
Domenge
Domenge del colomer
Domenge de reure vell
Fembra morta, fembra morta (afronta terme de Turlanda, camí de Conesa i el torrent)
Figueral, al
Forques, als (no ho posa) de les
Nalost, Coma de
Orta de la pica / picha (afronta camí de Sarral i de la font)
Orta Jusana / Juana / Joana (afronta camí de Sarral i el pont)
Orta Velya (l'horta vella)
Pas den Bou (afronta amb el camí que va a Les Comes)
Pica, quadra de la
Plana, la (també les sorts avall de la Plana)
Planes, les
Plans, els
Plans de Baral(l)a / les Planes de Baral(l)es
Reure gros
Reure bel / reure vel (afronta camí de Sarral)
Roca Corba
Roques, les
Sentolí, d'en
Solà (afronta camí de Montbrió)
Solana, la
Torafaves (torrefaves, torrafaves)

Camins: (que va a)

Beliats
Comes
Conesa
Deveses, de les
Espluga
Montbrió
Reure Bel / reure vel
Solivella
Vallverd

Torrents:

Beliats, de
Doromir / de Oromir (afronta camí de Sarral a Forès)
Fembra morta, torrent de la

Rases:

Rasa de la Coma, la

Noms de trossos de terra:

Comavella

Molí, lo

Sentolí, d'en (també és partida)

Perera, la

Altres:

Mur nou

Pont nou tocant a l'horta jussana («un cab dort al pont nou»)

Cognom, nom i altres dades de les persones que figuren al llibre de vàlues

Entre parèntesis, ortografia original del cognom

Extret d'un índex per noms que acompanya el llibre de vàlues

Marcades amb X les persones que també apareixen al fogatge de 1497 (J. Iglésies, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991, 2 vols.)

I amb XX els cognoms no duts per la mateixa persona

Andreu, Berenguer

X Andreu, Joan

X Avella, Antoni

Balcells, Antoni

X Ballester, Guim (Balester)

Ballester, Jaume (Balester)

Ballester, Joan, paraire (Balester, perayre)

X Ballester, Pere, mossèn

Barto, Pere

XX Biure, Galzeran de

Bonet, Ferrer

Bonet, Joan

Bou, Guim

X Bou, Pere

Canós, Berenguer

X Carbonell, Andreu

X Carbonell, Antoni

Carbonell, Antoni, paraire (perayre)

X Carbonell, Antoni, pubill

Carbonell, Berenguer

Carbonell, Caterina

Carbonell, Joan

Carbonell, Guim
X Carbonell, Montserrat
X Carbonell, Montserrat, sastre
Carbonell, Montserrat, difunt
X Carbonell, Pere, pubill
Carbonell, Salvador
Contijoc, Gili (Contigoch)
Contijoc, Joan (Contigoch)
Copons, Antoni
Copons, Lluís
X Domingo, Joan
Domingo, Pere
X Duc, Antoni
Duc, Joan
X Esteve, Jaume (Steve)
Esteve, Guim (Steve)
X Esteve, Joan (Steve)
Esteve, Tomàs (Steve)
Fabregat, Joan
Ferrer, Bertran (Farrer)
Güell, Miquel (Goell)
Jover, Marc
Hospital (Spital)
X Llobera, Bernat, menor (Lobera)
Llobera, Jaume (Lobera)
Llobera, Joan (Lobera)
Malbec
XX Malbec, pubill
Martí, Andreu
Martí, Berenguer
Mateu, Joan
Mestre, pubill d'en
Miracle, Antoni
Miró, Antoni
Miró, Antoni, per n'Andreu
Mulet, Joan
Oluja, Jeroni
Papiol, Bernat
X Papiol, Joan
Pellisser, Antoni (Pellicer)
Queralt, Antoni
Queralt, Joan, pubill de
X Queralt, Jaume
X Queralt, Pere

Ramon, Antoni
XX Rocamora, Pere (Roquamora)
Senyora
XX Soler, Salvador
XX Talavera, Vicent
Vallès, Antoni
Vallès, Pere

Llibre de vàlues de la primera meitat del segle xvi (fragment)

No foliat.

Partides:

Badaluch (afronta amb el camí dels Plans)
Belliat –vinya i hort– (afronta amb el camí de Belliats i amb el torrent)
Colledar (afronta amb el camí de Solivella i amb el camí que va del molí a Forès)
Canaleta ab un hort, la –vinya– (afronta amb el torrent) / Caneleta, la
Coma, la
Coma de fores
Coma de lops (afronta amb el camí i terme de Forès)
Coma den mestre (afronta amb el camí que va a coma herma)
Coma den sentoli –vinya–
Coma herma (afronta amb el terme de Turlanda i amb el camí de coma herma)
Coma en guàrdia (afronta amb el camí de Solivella) / (afronta amb el camí de Coma en Guàrdia i amb el camí que baixa de Forès al molí)
Coma streta
Coma vela (afronta amb el camí de Coma en Guàrdia i amb el camí que va a la font de na Juana)
Comelles, les (afronta amb el camí de les Comelles)
Comelleta, la –vinya– (afronta amb el camí que és del Figueral)
Comes, les (afronta amb el camí que va a Comelles)
Deveses, les
Domege, al / Domege, lo (afronta amb el camí del Badaluchs i amb el camí dels Plans) / (afronta amb el camí de Santa Coloma) / (té camí al cap del tros d'en Joan Avala) / Domege ab vinya, lo (afronta amb el camí de Conesa)
Hera al camí de Santa Coloma
Hort en la orta de la pica (afronta amb lo torrent i passa el rec de la pica per mig)
Hort y vinya al camí de Forès (afronta amb el camí de Forès i amb el torrent d'en Copons i amb el camí vell)

Lort camí del ffigueral
 Lort de la badia
 Lort de lobera / lort den lobera (afronta amb el torrent i amb el camí que va del pont a la font)
 Lort del camí de conesa (afronta amb el camí de Conesa i amb el torrent)
 Lort del rector
 Lorta de la pica (afronta amb el camí de Sarral, del Vall i Conesa) / (afronta amb el camí de la Font)
 Lorta jusana (afronta amb el camí que va a Sarral i amb el torrent)
 Mas den monseny (afronta amb el camí de Reure Bell)
 Ort que ere den Flos (afronta amb el torrent o rasa)
 Parada, una (afronta amb el camí de Conesa)
 Pati al val (afronta amb el camí del val «corible»?)
 Pati (que) es del cap del pont
 Plana, la (afronta amb el camí del reure bell) / (afronta amb el camí de Santa Coloma) / (afronta amb el terme de Cugul) / (afronta amb la Plana del Senyor)
 Plana del senor
 Plana den vesiana, la (afronta amb el camí de Santa Coloma i amb el terme de Cogul)
 Plana y tires al camí de Sarreal (afronta amb el camí de Sarral, de Roure Bell)
 Planes, les (afronta amb el terme de Cugul i amb el caminet) / (afronta amb el camí de Santa Coloma, amb el torrent de Vallverd, amb el camí de Belliats i amb el terme de Cogul) / (afronta amb el camí de Coma Estreta i amb el camí del Figueral)
 Planes ab vinya y hort passe lo camí del figueral ab mig, les (afronta amb el camí de Coma Estreta, el camí del Figueral i amb el torrent que ve de la font)
 Planes camí de santa Coloma, les (afronta amb el camí de Santa Coloma)
 Plans –vinya–, als (afronta amb el camí dels Plans)
 Plans de les forques
 Plans ab ses tires, los
 Reboll gros (afronta amb el camí de reure bell i amb el terme de Sarral)
 Reure bell (afronta amb el terme de Sarral)
 Rocas ba
 Roca corba (afronta amb el camí de reure bell i amb el terme de Sarral) / Rocacorba (afronta amb el camí de reure bell) / Roqua c^o / Roqua corba / Roquacorba (afronta amb el camí de la escanceta) / (amb el camí de reure bell) / (amb el camí de Solivella) / Roquacorba camí de solivella en mig / Roquiacorba / Rroqua corba (afronta amb el torrent den orimir) / Rroquacorba (afronta amb el terme de Sarral)
 Saladar (afronta amb el camí de Solivella i amb el camí del mas d'en Montsey)

Scanceta (afronta amb el camí vell i amb el terme de Sarral) / (afronta amb el camí que va de Sarral a Forès i amb el terme de Sarral) / (amb el torrent d'en Oromir) / (afronta amb el torrent de la scanceta)
 Sola (afronta amb el camí de Sentolí i el torrent del pont de les Corterades)
 Terres canades de la vila
 Tires a la canaleta (afronta amb el torrent i amb el camí del Figueral)
 Tros a la ffont (afronta amb el camí de Coma Estreta i amb el torrent)
 Tros al camí de conesa (afronta amb el camí de Conesa)
 Tros al camí de fores (afronta amb el camí de Forès, de Coma Estreta) / (afronta amb el camí de Forès i el torrentet d'en Copons)
 Tros al camí de vallvert y hort (afronta amb el torrent de Vallverd i el camí de Santa Coloma)
 Tros de la hera y sort al camí de conesa camí per mig (afronta amb el torrent i terres canades de la vila)
 Tros de tera y vinya (afronta amb el camí de Conesa)
 Tros de terra que era dels pobils den roqua (afronta amb el camí que va a la Serra de Beliat)
 Tros den vesiana a les planes
 Tros den Sblada (afronta amb el camí de Coma Estreta)
 Tros o vinya al camí de conesa (afronta amb el camí de Conesa i amb el torrent)
 Tros y vinya al camí de coma streta (afronta amb el camí de Coma Estreta)
 Troset de tera
 Vinya al camí de forès (afronta amb el camí de Forès, amb el camí vell que va de les bassetes al pont i amb el torrent)
 Vinya al camí de reure bel
 Vinya camí de monbrio (afronta amb el camí de Montbrió)

Camins:

Badaluchs, dels
 Belliat, de
 Belliat, de
 Camins generals ço es camí de Sarreal y camí del vall y Conesa
 Camí, lo
 Camí per lo cap del tros den Joan Avala
 Camí que baxe de fores al moli
 Camí que va a la badia
 Camí que va a coma herma
 Camí que va a la font de na Juana
 Camí que va a la sera de beliat
 Camí que va als plans
 Camí que va de Çarreal a Ffores y ab lo terme de Çarreal

Camí que va del pont a la font
Camí que va del moli a fores
Camí vell qui va de les basetes al pont
Camí y carerada del mas den Monseny al lescanceta
Caminet
Coma en guàrdia, de
Coma herma, de
Comastreta, de / Coma streta, de
Comelles, de
Conesa, de
Çolivella, de
Forès, de
Escanceta, de la
Font, de la
Monbrió, de
Santa Coloma, de
Senta Coloma, de
Sentoli, de
Solivella, de
Val «corible», de
Vallvert, de / Vall vert, de
Figueral, del / Ffigueral, del
Mas den moseny, del
Plans, dels
que va al torent de norimir
Reure bel / reure bell / rure bel

Torrents:

Comastreta, de
Copons, de
Hononir, de / norimir, de / orimí, den / orimir, den / oromir, den
Pont de les corterades, del
que ve de la ffont
Scanceta, de la
Torent / Torrent, lo
Torrentet den copons
Vallvert, de / vall vert, de

Recs:

rec de la pica

Carrerada:

Carerada del mas de Remon Senisers que va al torent de norimir
Carerada del mas den Monseny al lescanceta

Poblacions:

Conesa
Cugul
Çareal / Çarreal / Sareal / Sarreal
Çolivella / Solivella
Forès / Fforès
Gàrdia, la
Roquafort
Santa Coloma
Turlanda
Vall
Vallvert

Llibre de vàlues de l'any 1580 (fragment)

Folis 70-135. A partir del foli 112 hi ha les «Vàlies strangeres ho forasteres de la vila de Çarreal del any 1580»

Partides:

Badaluchs, los
Camí de Forès
Canaleta, la
Colladar, lo / Coladar, lo (afronta camí de Solivella i camí i carrerada del molí a Forès)
Coma de Lops (afronta camí i terme de Forès)
Coma de Forès
Coma de Giló (Coma d'Aguiló)
Coma den Gardia / Coma en Guàrdia / Comenguàrdia / Coma Guàrdia / Comanguàrdia / Quomenguàrdia
Coma erma (afronta amb el terme de Turlanda)
Coma vella, «prop de la font de na Juana»
Comalar del pont vell, lo (comellar del pont vell)
Comellar den Malaguayt / Quomelar de Malaguayt
Comestreta (Coma estreta)
Costa, la (afronta amb el terme de Forès)
Domenje, lo (domenge)
Font de na Juana (afronta amb el camí de Forès)
Mas den Monseny
Ort de la font den Soler
Ort della piqua (hort de la pica)
Plana, la
Planes, les
Plans de les Forches, los / als plans qui va a les forces / vora les forces

Reure Bell «lo reure bell que ere dins la pleta ho corral (...) junt lo terme de Çerreal»
Roca Corba (afronta amb el camí que va a reure bell)
Saladar / Saladà
Scanceta / Scanseta / a la scanseta a roca corba / «a la scanceta ho torrent de Nomir» (Escanceta)
Torrent de Nomir (afronta amb el «camí que devalle de reure bell a lascanseta»)

Camins:

Camí de Comengardia / Coma Engàrdia
Camí de Conesa / Quonesa
Camí del Fonoll / que va al Fonoll
Camí de Forès
Camí de Çerreal / Sereal
Camí de Çerreal a Forès
Camí de Sancta Coloma / Quoloma
Camí de Solivela / Sollivella
Camí de coma streta / coma estreta
Camí y carrerada de la Costa
Camí del comellar den Malaguayt
Camí de les deveves / qui va a les deveves
Camí del figeral
Camí del figeral al pont / q(ue) pase del camí del figeral al pont camí de Çerreal
Camí del mas den Monseny / que va del mas den Monseny al camí de reure bell
Camí del molí
Camí dells ors (dels horts)
Camí de reure bell / bel / que va a reure bell
Camí de reure bell a la scanseta
Camí y carrerada que va a la font de na Juana
Camí y carrerada que va del mas den Monseny a la scanceta / alascanceta
Camí y carrerada que va de Mombrió al mas den Potau a Tàrrega
Camí y carrerada que va del molí a Forès
Camí de la font y carrerada de na Juana
Carrerada de la font de na Joana
Carrerada del Fonoll
Carrerada que va a Forès
Camí que va a la scanseta al torrent de Nomir
Camí que va de Forès al molí del temple
Camí que va de Rocafort a Sereal y a reure bell
Camí que va al tros de Michel Soler
Camí qui va al ort del Sor.

Camínet que va al ort den Jover

Torrents:

Lo torrent qui devalle de la font den Llobera
Lo torrent de Nomir / torrent loromí / torent de lomí / toren del omí
Lo torrent de la font
Lo torrent de les basetes
Lo torrent del pont
Lo torrent que ve de Vallvert
Lo torentillo

Rases:

Rasa de la font de na Juana
Rasa ho torrent que devalle de la font den Llubera
La rasa que ve de la font den Soler

Trossos:

La coma de Belarda (un llenyar a la serra dit)
Lo comellar den Malaguayt (nom de tros)
La creueta (al camí de Sant Coloma)
Lo comalar dels Molas
La parada del pont
Lo tros del colomer
Lo tros de la freura o deveses / un tros anomenat la fraura
Lo tros den Llobera
Lo tros den Sentolí
Lo tros den Pavia
La Plana
Lo tros de les Planetes
Lo Solà
Lo tros den Vesiana

Carrers:

Carrer de les voltes
Carrer de les voltetes
Carrer del forn
Carrer den lfort
Carrer de lespital / del ospital
Carrer de la plasa / Lo camí ho carrer de la plasa
Carrer que va de la plasa al castell
Carrer del quastel / carrer qui puge al castel / quarer qui puge al castell
/ carreró qui puge al castell
Carrer maior / magó

La plaçeta
La plasa
La plasa vella
La botiga de la vila
La casa del cup
Lo corralet y casa de la vila
Lo forn
Lo fosar
La murala
Lo mur
Lort de la badia
Lospital
Pati del forn
Pati del quastel
Lo pont del camí de Çerreal
Les roques
Lo sementiri
Lo vall

Manuels Notarials de Rocafort de Queralt

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

Compravendes de terres

Períodes 1634-1664, 1671-1702 i 1714-1736

Partides:

Cabanetes
Camí de les bassetes
Camí de Conesa
Camí de les deveSES
Camí del Fonoll
Camí de la font
Camí de Forès
Camí de Montbrió
Camí de reure
Camí de Santa Coloma
Camí de Sarral
Caseta
Censada
Coma Boneta
Coma Erma
Coma Estreta
Coma en Guàrdia
Coma de llops

Coma Vella
Cometa del rector
Corral d'en Mateu
Costa
Creu
Creueta
Escanceta
Fembra morta
Figuerals
Font de la Creueta
Font de na Joana
Font Major
Fraüra
Horts
Pla de les forques / Tossal de les forques
Plana d'en Bover
Planes
Pleta
Prop la font
Pont de Conesa
Pont trencat
Roca Corba
Saladars
Solà
Solana
Sortetes (peces molt petites)
Torrent d'en Borràs
Torrent Omí
Tras castell / darrera del castell

UN RECALL DE TOPONÍMIA D'ALMOSTER, D'EUFEMIÀ FORT COGUL

A cura de Josep M. GRAU I PUJOL

La ingent tasca investigadora del medievalista Eufemià Fort i Cogul no acabà amb la seva mort l'any 1979¹, sinó que ens deixà nombrosos manuscrits inèdits, molts dels quals esperen avui encara la seva difusió, en especial els referents a la seva vila nadiua, la Selva del Camp, i el monestir cistercenc de Santes Creus. Gràcies a la cura de la seva vídua i fills, el seu llegat historiogràfic es mantingué intacte, i entre 1999-2000 es va cedir en règim de dipòsit a la Generalitat de Catalunya, i avui es pot consultar a l'Arxiu Històric de Tarragona (Rambla Vella, 30). Entre els treballs originals destaquen els referits a l'onomàstica i la toponímia, bàsicament circumscrits al Camp de Tarragona; algun d'ells ha estat publicat darrerament gràcies a l'empenta i la cura del reusenc Ramon Amigó². No obstant en resten d'altres, com per exemple, *Notes sobre toponímia aèria de Santes Creus* (sign. 244), *Notes sobre renoms i topònims de la Selva del Camp* (sign. 422 i 1539), *Topònims procedents de l'Arxiu de Poblet* (sign. 987), de 136 fulls, *Notes de toponímia antiga del terme de Santes Creus* (sign. 932), *Notes d'antroponímia de la Selva del Camp, el Pont d'Armentera, Santes Creus, Aiguamúrcia i les Pobles* (sign. 243 i 1487), *Toponímia i antroponímia de Valldaura* (sign. 589), fitxes de refranys (sign. 1182 i 1547), i finalment, un *Un recull de toponímia d'Almoster* (sign. 379), que avui presentem en record a la seva persona. Cal tenir present que en el fons s'hi localitzen còpies fotogràfiques i en paper de capbreus, còdexs i pergamins de Santes Creus, els originals dels quals es serveixen a Madrid (Archivo

1.- Per a una visió general de la seva producció vegeu, Miquel COLL ALENTORN- Xavier FORT BUFILL, *Biobibliografia d'Eufemià Fort i Cogul (1908-1979)*. Santes Creus, 1980. Del seu fill Xavier també localitzem una llista de cognoms referits a la vila i terme de la Selva del Camp (AHT, fons personal Eufemià Fort, sign. 294) que abasten una cronologia dels segles XVI-XVIII.

2.- *Contribució a l'onomàstica medieval de Santes Creus*. Santes Creus, 2005, 84 ps.

Histórico Nacional) i París (Biblioteca Nacional de França). Sobre Almoſter, l'any 1968, Ramon Amigó ja va recollir els seus topònims en un llibre³. Com a complement, aportem els renoms d'Almoſter extrets del llibre de compliment pasqual de l'any 1908, localitzat a l'Arxiu Parroquial d'Almoſter, i una carta manuscrita del 1973 del filòleg Joan Coromines que conservà de forma particular. Sobre la malnominació d'Almoſter, en aquesta població hi ha diversa documentació (sacramentals, llevadors de rendes, llibres de fundacions, etc.) per continuar els treballs d'investigació iniciats per Eufemià Fort i Ramon Amigó.

La relació que transcrivim és mecanografiada i no presenta anotacions marginals, tampoc duu la data de confecció ni si les dades són extretes d'enquesta oral o de documentació històrica, sobre l'origen de les mateixes ens inclinem per la primera opció.

Topònims i antropònims del terme i vila d'Almoſter (segle xx)

Nucli de població:	- Camí dels cinc Ponts
- Almoſter	- Camí de la Font
	- Camí de la Gaspillera
Muntanyes serrets, etc.:	- Camí dels Guixers
- El Puig Agut	- Camí dels Horts
- La Serra	- Camí del Mas de Carreres
- Serret de Borràs	- Camí del Mas de Grau
	- Camí del Picarany
Planes:	- Camí dels Pontarrons
- Pla de Sant Isidre	- Camí del Rieral
- Les Esplanes	- Camí de les Roquetes
	- Camí de la Serra
Roques, cingles:	- Camí del Solsenyor
- Les Roquetes	
- Salt de Macai	Carretera de Castellvell:
	- Retomb del Cireret
Pedrereres:	- Baixada del Mota
- Pedrera del Miàn	
- Pedrera del Miqueló	Cursos d'aigua:
	- Barranc del Picarany
Camins:	- Clot de l'Om
- Camí de l'Aleixar	- Clot del Peixeter
- Camí dels Capellans	- Clot de la Perdiu

3.- *Toponímia dels termes municipals i nuclis de població de Castellvell del Camp i Almoſter*. Reus.

- Rasa dels Castanyers
- Rasa dels Llorers
- Riera de la Vidaleta
- Torrent de Castella

- La Pantana
- El Rieral
- El Rostollet
- La Vinya Llarga
- El Cossi Caldera

Partides de terra:

- L'Aigua Sana
- Aixambruc
- Les Aixatones
- El Benifet
- L'Estepar
- La Gaspillera
- Les Llacades
- Llangodera
- Mas Ripoll
- La Masia
- Les Murtreres
- L'Obaga
- El Picarany
- El Pontarró
- El Roig
- La Romagosa
- El Salviar
- La Simoneta
- El Solsenyor

Construccions isolades:

- Les Tres Creus
- Els Cinc Ponts
- El Forn
- Les Esparets
- La Creu

Eres:

- Era de Biló
- Era de Llevat
- Era de Llombart
- Era de Miàn
- Era del Víctor
- Era de Grau

Fonts i manantials:

- Font de la Bolada
- Font del Noguers
- Font del Segarès
- Font del Vellaco

Masies:

- Mas de Carreres
- Mas de Quèri
- Mas del Picarany
- Mas d'En Rosic
- Mas del Vent
- Mas del Víctor

Mines:

- Mina de la Galaneta

Boscós:

- Bosc de la Vila
- El Pinaret

Peces de terra i llocs diversos:

- L'Albereda
- L'Artiga
- Botjar de Piquer
- El Clotaret
- L'Enfús
- La Freixa
- Els Freixinals
- La Garnatxa
- L'Horta

Arbres singulars:

- Alsina de Catà
- Pi del Noguers
- Pins de Massot

Carrer i places:

- Carrer de l'Abadia
- Carrer de l'Amargura
- Carrer de la Carnisseria
- Carrer del Cementiri

- Carrer de la Font
- Carrer del Forn del Poble
- Carrer Major
- Carrer Nou
- Carrer del Portal
- Carreràs
- La Carretereta
- La muralla
- El Portal
- El Raval
- La Plaça
- Plaça del Blat
- Plaça de l'Oli
- Plaça de Rosselló
- Parada de l'Envelat

Eres dins el poble:

- Era de la Vila

Casals i edificis notables:

- Cal Fariner
- Cal Pinu
- Cal Miàn
- Corral dels Pastors
- L'Església
- L'Abadia

Renoms:

- Fariner
- Burgar
- Ramona
- Passata
- Futa
- Moixona
- Carrau
- Vidal
- Quelus
- Cotoner
- Fumóns
- Querola
- Minador
- Jardí
- Llussà
- Vilallonga

- Boter
- Llombart
- Angelet
- Grau
- Xacó
- Víctor
- Segarrès
- Noguers
- Pepu
- Ganàs
- Barberà
- Gregòria
- Ritu
- Falç
- Fonoll
- Patró
- Cabaler
- Pepa de l'era
- Borràs
- Dalmau
- Muntanyès
- Palleru
- Arraval
- Carrascló
- Esquerreret
- Jaume Joan
- Magí Sant
- Palleret
- Verju
- Carrascle
- Peterrer
- Pòlit
- Vellaco
- Quimet de la Clara
- Forn del Poble
- Trill
- Munda
- Alberic
- Pelat
- Maset
- Trilla
- Gassull
- Perelló
- Llevat

- Esterrufat
- Manu
- Prunera
- Escolà
- Bielloso
- Plió
- Miqueló
- Ensendra
- Miquelet
- Rata
- Fut
- Seminari
- Bartomeu
- Pona
- Peoner
- Saler
- Pèsol
- Dot

- Torrents
- Trilla
- Vallverdú
- Vidal
- Vergés
- Valldossera
- Rosselló
- Peredomingo
- Salsaburgar
- Arbolí
- Ambiarç
- Aragonès
- Barba
- Clariana
- Ciuranes
- Andreu
- Aleu
- Dols
- Damis
- Esbert
- Folc
- Font
- Guinovart
- Gavell
- Gumés
- Garrito
- Gil
- Molner
- Morino
- Pere
- Perelló
- Pauli
- Serra
- Sagí
- Vicianà
- Bruno
- Barenys
- Blai
- Domingo
- Forès
- Francesc
- Grau
- Galant
- Llaboré

Cognoms més abundosos:

- Alberic
- Aymemí
- Barberà
- Borràs
- Cardona
- Clavaria
- Estivill
- Fortuny
- Fonts
- Fort
- Gassull
- Garriga
- Llevat
- Llombart
- Oller
- Llossà
- Pàmies
- Paladella
- Porta
- Pino
- Prats
- Simó
- Sugranyes
- Soler

- Matheu
- Malla
- Marcè
- Mallafre
- Marich
- Miró
- Masso
- Magrinyà
- Monner
- Nogués
- Pié
- Trilla
- Sanxes
- Sanxis
- Torroja
- Vidal

Font: AHT, fons personal d'Eufemià Fort Cogul, sign. 379.

Apèndix

Document I

Renoms d'Almoster (1908)

- Abdón (Abdón de Porta)
- Amàlia/io (Gassull)
- Angelet (Llevat)
- Antonet Ramon (Anton Gassull)
- Bagam (Llort)
- Baldomero (Baldomero Bover)
- Barberà (Barberà)
- Barona (Fort)
- Borràs (Borràs)
- Boter (Fort)
- Botet
- Bielassa (Estivill)
- Burgar (Sugranyes)
- Caietano (Fort)
- Carràscle (Sugranyes)
- Carrascló (Llevat)
- Capafonts (Joan Capafonts)
- Casa la vila (Boldú)
- Cavaler Bepo (Trilla)
- Cec, també anomenat *Cego* (Vilarrubí)
- Cio del Pòlit (Oliver)
- Clara (Aimemir)
- Correu (Ferrando)
- Escarreret (Llevat)
- Escolà/Escolana (Maria Fort)
- Estevet (Esteve Poblet)
- Fals (Barberà)
- Fariner (Cogul)
- Fonoll (Garcia)
- Francisconet (Estivill)
- Fumons (Fort)
- Ganassa (Fort)
- Gassulla (Gassull)
- Gregòria (Gassull)
- Gregòria (Muntas)
- Hereu boter (Fort)
- Jardí (Jardí)
- Josep Barrut (Girona)
- Josep Fumons (Fort)
- Josepa xollador (Fort)
- Llevat (Llevat)
- Llombart (Llombart)
- Llussana (Llussà)
- Maleneta (Magdalena Fort)
- Maria de l'Isidro (Gassull)
- Maria Pallera (Gassull)
- Maset (Llussà)
- Mián (Llevat)

- Minador (Prats)
- Miquel Carrásclle (Sugranyes)
- Miquel Cavaler (Vilafranca)
- Miquel saler (Miquel Fortuny)
- Miquelet (Gassull)
- Mitger del Miàn (Capafonts)
- Moixí (Moixí)
- Moixona (Fort)
- Muntanyés (Vallverdú)
- Nogués (Nogués)
- Palleret (Recasens)
- Pallero/a (Sánchez)
- Passata (Pàmies)
- Patró (Fort)
- Pau Burgar (Pau Sugranyes)
- Pastisser (Francisco)
- Pastor (Pàmies)
- Peoner (Gassull)
- Perelló (casa deshabitada)
- Pepita (Llevat)
- Pino (Pino)
- Pòlit (Garcia)
- Pona (Aimemir)
- Quelo (s) (Llevat)
- Quim Boter (Fort)
- Quimet Ramona (Gassull)
- Quimet boter (Fort)
- Ramona (Aimemir)
- Rata (Aimemir)
- Rita (Fort)
- Saler (Aimemir)
- Sant Magí (Fort)
- Sarrió (Llussà)
- Segarrès (Anglès)
- Sibina (Sibina Sugranyes)
- Trill (Trilla)
- Veciana (Veciana)
- Verjó / Verja) (Altès)
- Víctor (Víctor (Rosselló)
- Vidal (Llevat)
- Vilallonga (Roig)
- Xollador (Roig)

Entre parèntesi fem constar el cognom de la família.

Font: Arxiu Parroquial d'Almòster (APA), llibre de compliment pasqual (1908).

Document II

Carta que Joan Coromines adreça a l'Agrupació Cultural de Vilaseca i Salou en adhesió a l'homenatge a Mn. Ramon Muntanyola.

Barcelona, 31 d'octubre del 1973.

Distingits senyors i amics:

Amb aquests mots trameto la meua adhesió més completa a la idea de retre un homenatge durador a la memòria de Mossèn Ramon Muntanyola.

He de dir-los que també agraeixo que m'ho hagin fet saber, encara que reconec pocs escrits, en aquests anys tan fecunds en tristeses, m'han dut a una novetat tan inesperada i desoladora com la de la seva mort, que vostès em donen a conèixer. Per desgràcia visc molt aïllat i absorbit

per una tasca de recerca incessant, no n'havia sabut res. Els meus contactes amb ell havien estat rars però memorables, inoblidables. Era per a mi –per a tots nosaltres– una gran llum d'esperança, que ara s'apaga. Manin el seu simpatitzant servidor,

Joan Coromines.

Font: AHT, fons Eufemià Fort Cogul, sèrie correspondència, sign. 696.

ENQUESTES TOPONÍMIQUES A ALCOVER (L'ALT CAMP)

Moisés SELFA SASTRE
melfa@xtec.cat

Situació geogràfica d'Alcover

Alcover és un municipi de l'Alt Camp, travessat pel riu Glorieta, afluent, per la dreta, del Francolí. Es troba redossat, al nord, a les muntanyes de Prades, sota els cingles de l'Albiol, Mont-ral i la Riba, al sud. S'estén per la plana del Camp de Tarragona. La vila està emplaçada al peu de la muntanya, a la riba esquerra del Glorieta. Romanen les restes de l'església vella, romànica, coneguda amb el nom de la Mesquita; l'actual església parroquial és del final del segle XVI; té el campanar inacabat.

Alcover compta amb una sèrie de llocs agregats. Fora la vila hi ha un antic convent franciscà, fundat per l'arquebisbe Antoni Agustí el 1582 i desafectat el segle XIX. Destaca també el santuari del Remei (el Remei d'Alcover), a 450 metres d'altitud, i els antics santuaris de les Virtuts (enlairat a 545 metres a la dreta del Glorieta) i de Gràcia (a 640 metres, a la vall de Gràcia). El terme municipal comprèn, a més, nombroses masies i els antics termes de Samuntà (en part) i de Bon Burguet i, vora Picamoixons, el llogaret de la Plana. Bon Burguet (o *Burguet*) és un antic terme (99 h diss, 1960), al sud de la vila d'Alcover, a la dreta del Glorieta; formava part de la comuna del Camp de Tarragona. Gràcia és un antic santuari (*la Mare de Déu de Gràcia*) situat a 640 metres d'altitud, a la vall de Gràcia, entre la serra Lluera i el puig de Marc, dins l'antic terme de Samuntà, construït el 1687. La Pana és un llogaret (74 h, 1970), al nord-est de la vila d'Alcover, a la dreta del Francolí. El segle XIX formà amb Samuntà el municipi de la Plana i Samuntà. El Remei d'Alcover està situat als vessants orientals de les muntanyes de Prades, enlairat damunt la riba esquerra del riu Glorieta. L'actual edifici, beneït el 1779, substituï un antic temple del segle XVI, dedicat a Sant Antoni i a la Mare de Déu. Segons la tradició, la imatge és una Mare de Déu trobada. L'actual santuari, molt venerat a la comarca, té una façana barroca flanquejada per dues torres circulars. Havia estat a càrrec d'ermitans. El Samuntà és un antic terme, situat a la dreta del riu

Glorieta; comprenia l'antic santuari de la Mare de Déu de les Virtuts. En el lloc tingueren drets els comtes de Prades, que Joan Ramon Folc II de Cardona, casat amb Joana de Prades, vengué a l'arquebisbe de Tarragona a mitjan segle xv. El segle XIX el terme rural de la Plana i Samuntà fou agregat al municipi d'Alcover. A l'últim, les Virtuts (*ant: la Roca de la Virtut*), antic santuari (*la Mare de Déu de les Virtuts*), situat a 545 m alt, damunt el cingle, dominant la vall del Glorieta. Eclesiàsticament depenia de l'Albiol. En aquest indret, dit *la vall de Rascaç*, del terme de Samuntà, s'alçava ja el 1334 una capella on vivien uns quants beguins. El primer terç del segle xv fou construït el santuari, del qual tingueren cura ermitans fins a la desamortització del segle XIX. El 1894 foren duts a l'església de l'Albiol la imatge i el retaule.

En quant a la població, els primers decennis del segle XX es remuntà fins als 2.899 habitants el 1920, i davallà després, sobretot amb la guerra civil (2.512 habitants el 1940) i fins al 1950 (2.458), per iniciar amb la nova etapa d'industrialització una represa que no es va deturar fins al principi dels anys vuitanta (2.643 habitants el 1960, 3.425 habitants el 1981), en què començà una davallada demogràfica a causa de la regressió econòmica, encara que vers al 1991 s'estabilitzà (3.379 h).

Pel que fa a l'economia, hi domina el secà (4.115 ha), amb un 64% de boscos, pasturatges, botjars i erms; hom hi conrea vinya (308 ha), avellaners (299 ha), oliveres (267 ha) i garrofers (237 ha); la resta és dedicada a lleguminoses, cereals i ametllers. Al regadiu (508 ha) són conreats avellaners, hortalisses i arbres fruiters. La terra de conreu, força repartida, és conreada en un 70% per administració directa; la resta, per arrendataris (11%) i per parcers (19%). Les avellanes (12.000 sacs anuals) són una font de riquesa important; també ho és l'avicultura (83.000 caps). La ramaderia (bestiar porquí, boví i oví), en canvi, compta poc. El segon diumenge d'octubre hi té lloc una fira. La indústria derivada de l'agricultura, una foneria, una fàbrica de paper, dues de teixits i l'extracció de lloses de gres (antiga activitat industrial, actualment en auge), completen les activitats econòmiques. Fins fa alguns anys hom fabricava espartenyas i cordes i hom conreava cànem; hi havia també terrissaires i una destil·leria d'aiguarent. Alguns molins aprofitaven el Glorieta i el Francolí per fabricar paper i moldre gra, però actualment estan ensorrats o fan de masia. Hi havia hagut, igualment, una central elèctrica que aprofitava l'aigua del Glorieta, instal·lada dins el terme de Mont-ral. [Tota aquesta informació ha estat facilitada per l'Ajuntament d'Alcover].

Estat de la qüestió

Joan Coromines va ser el primer filòleg que va recórrer el terme municipal d'Alcover per recollir la seva toponímia. Com ens diu a *l'Onomasticon Cataloniae*, va escoltar la forma *alkuvé*, amb *u* tancada, l'any 1964 al poble veí de Valls, si bé també recorda que el seu amic Casacuberta

ja va començar les enquestes en aquest poble l'any 1920. De fet, cita també la pronunciació popular que aquest filòleg va anotar llavors.

Més modernament, Joan Cavallé, per iniciativa pròpia, va començar la recollida de la toponímia d'Alcover. Els seus estudis estan centrats en la toponímia antiga d'aquest poble i, com ens ha dit ell mateix, enquestes orals no en va fer cap. El seu projecte està, de moment, aturat. La nostra feina ha estat i és seguir la feta inicialment per Coromines i Casacuberta i més recentment pel senyor Cavallé.

A l'IES Fonts del Glorieta d'Alcover (l'Alt Camp, Tarragona), des del departament de llengües oficials, coordino un projecte de recollida i estudi filològic de la toponímia d'Alcover. En concret treballem cinc persones (l'Antònia Girona, la Maria Martí, la Carme Arbonès, l'Adolf Boldú i jo mateix) que ens hem dividit el terme municipal en quatre parts. Cada part la treballa un grup de dos persones. A data d'avui podem dir que tenim recollida tota la toponímia oral del terme alcoverenc. Les enquestes les hem fet dia rere dia els mesos de juny, juliol i setembre de 2006. En concret hem aplegat la xifra de 107 topònims. L'ajut dels nostres informants ha estat fonamental i, des d'aquí, els agraïm la paciència que han tingut amb nosaltres.

Per a la recollida del corpus toponímic utilitzarem les *Normes per a recull de topònims* proposades per Enric Ribas i Joan Coromines i que han seguit la majoria dels investigadors fins ara.

La feina que queda per fer

Quina feina ens queda per fer? La primera feina que ens queda per fer és seguir amb la lectura de la documentació antiga ben començada per Joan Cavallé. Concretament a l'arxiu municipal d'Alcover resten sis documents dels segles XIII, XIV i XV on poden aparèixer mencions antigues toponímiques. Però, sens dubte, són els manuals notariaus els que aporten i, de ben segur, aportaran major informació sobre la toponímia pretèrita d'Alcover. A l'Arxiu Municipal de Valls, existeixen capbreus dels segles XV, XVI i XVII rics en toponímia menor. Nosaltres ja hem revisat alguns d'aquests volums notariaus i hem trobat documentació antiga de topònims que fan referència, per exemple, als nombrosos masos estesos pel terme d'Alcover. Una tercera font d'informació és la documentació dipositada a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona. Allí no hem consultat encara cap volum, però hem cercat l'índex del seu fons. També sens dubte, els nombrosos capbreus allí dipositats ens donaran notícia de topònims utilitzats al llarg del segle XV - XVII.

Una vegada recollida tota la toponímia pretèrita i actual tenim la intenció d'estudiar-la filològicament: fonètica, morfologia i estudi etimològic són les claus per conèixer el procés de formació lingüística d'un corpus utilitzat des de fa anys. No cal dir que la consulta de l'*Onomasticon* és obligada.

Amb tota aquesta feina volem posar un granet de sorra més a l'edifici

aixecat per Coromines amb el seu *Onomasticon*. Aquesta és la nostra il·lusió i aquesta és la nostra tasca.

La toponímia d'Alcover recollida en enquestes orals per nosaltres

ALCOVER

Barranc de la Font de l'Om	La Plana
Barranc de la Font Major	La Romiguera
Barranc de Camps	La Torreta
Bon Burguet	Les Argiles
Bosc de la Vila	Les Eixermades
Camí dels Muntanyans	Les Guixeres
Coma de Gràcia	Les Masies Catalanes
Convent de Santa Anna	Les Roques Roges
Coster de la Plana	Les Virtuts
El Burguet	Los Quints
El Camí de Valls	Mare de Déu de Gràcia
El Cogoll	Maroig
El Glorieta	Mas Bessó
El Purgatori	Mas Blanc
El Samuntà	Mas Caçador
El Segalers	Mas d'en Gomis
El Serradalt	Mas de Batistó
Ermita de la Mare de Déu del Remei	Mas de Bruno
Església de Sant Joan	Mas de Forès
Font de la Canya	Mas de Gaspar
Font de Mas Roig	Mas de Gassol
Fons del Degotall	Mas de Jordi
Hort de la Cinteta	Mas de l'Escoter
Hort de la senyora Tula	Mas de la Cuca
Hort de la Tana	Mas de la Fam
Hort de Murillo	Mas de la Joana
Hort de Nan	Mas de la Mica
Hort del Forner	Mas de la Romeguera
Hort del Xacó	Mas de la Serra
Hort dels Papons	Mas de la Xarina
La Burquera	Mas de Llopis
La Florida	Mas de Meseta
La Font Fesca	Mas de Moliner
La Parellada	Mas de Mont-ravà
	Mas de Pau Jaca

Mas Bessó
Mas Blanc
Mas Caçador
Mas d'en Gomis
Mas de Batistó
Mas de Bruno
Mas de Forès
Mas de Gaspar
Mas de Gassol
Mas de Jordi
Mas de l'Escoter
Mas de la Cuca
Mas de la Fam
Mas de la Joana
Mas de la Mica
Mas de la Romeguera
Mas de la Serra
Mas de la Xarina
Mas de Llopis
Mas de Meseta
Mas de Moliner
Mas de Mont-ravà
Mas de Pau Jaca
Mas de Quiteri
Mas de Sant Josep
Mas de Toni
Mas de Vilella
Mas del Baladrer
Mas del Cirer
Mas del Gat
Mas del Geperut
Mas del Murtrar
Mas del Tinet
Mas del Tito
Mas dels Tarongers
Mas Destrals
Mas Escombroll
Mas Foresch
Mas Gassol
Mas Llorens
Mas Molinet
Mas Mosca
Mas Pinyero
Mas Robuster
Mas Roig
Mas Rossell
Mas Voltor
Mina La Ponderosa
Molinet del Batistot Murtrar

Partida de Gassol
Pla de Miquelet
Pont de Goi
Riera del Burguet
Riu Micanya
Romiguera
Serra alta d'en Gomis
Torrent d'en Ferreró
Urbanització Camí dels Muntanyans
Urbanització La Cabana
Urbanització Mas Llorens
Urbanització residencial El Remei

ACLARIMENTS SOBRE ALGUNS TOPÒNIMS DEL TERME DE GINESTAR (RIBERA D'EBRE)

Ventura CASTELLVELL

Introducció

El noms de lloc no sempre han tingut la mateixa forma. L'home, amb el pas dels anys i sense cap voluntat expressa de fer-ho, l'ha modificada i sovint ha fet desaparèixer el coneixement que es tenia del seu origen i del primitiu significat. En aquesta comunicació presentaré alguns dels canvis que han afectat el nom del poble Ginestar, i de quatre pobles més del seu terme: Banyoles i la Quereta, noms que comparteix amb el veí terme de Tivissa, el de l'indret conegut com Toll de Besquins i el de la partida de la Vallsanta.

Ginestar és el nom del poble i del municipi més petit de la comarca de la Ribera d'Ebre; només té 15,63 km². Situat en la seva totalitat a la riba esquerra del riu, al sud de la comarca, limita amb els termes de Rasquera, Tivissa i una petita part del de Miravet. Davant, a la riba dreta, té el terme de Benissanet i la major part del de Miravet.

Ginestar

El nom de Ginestar deriva de la forma llatina Genestario, i aquest de la forma vulgar Genesta, amb significat col·lectiu a causa de la terminació en ARIU. Així doncs un *ginestar*, o la variant arcaica *genestar*, és un genèric descriptiu geogràfic, derivat del col·lectiu botànic de ginesta, referit a un camp on abunda la ginesta. Jordi Bolós, en un estudi sobre el municipi de Montagut, a la Garrotxa, referint-se a un mas d'aquest terme, diu que hi «trobem un tros de terra erm o ginestar; l'ocupació d'antigues feixes de conreu per les ginestes és força normal i ara ho podem tornar a veure en relació amb moltes feixes dels actuals masos abandonats»¹. Exemplifica una accepció de ginestar que

1.- Jordi BOLÓS I MASCLANS (1988), p. 256.

podria haver estat la que va originar més d'un dels nombrosos llocs pretèrits i actuals que porten aquest nom. En el cas de Ginestar de la Ribera d'Ebre podria referir-se a terres de cultiu abandonades pels enfrontaments militars i moviments de població del segle XII, durant la conquesta cristiana de les terres de la Catalunya Nova.

Algunes de les formes documentades del nom del terme i del poble entre el segle XIII i el XIX són: «habitador del Genestar», en un procés de l'any 1289; «villa del Genestar», en el monedatge de 1329; «loch de Genestar», l'any 1378; «el Ginestar», en un text sobre rendes de 1416 escrit en aragonès; «lo loch del Ginestar», en el maridatge de 1492; «Ginestar», en el fogatge de 1515; «lloch del Genestar», en el capbreu de 1606; «lo Ginestar», en el capbreu de 1659; «villa del Ginestar», en el capbreu de 1781, i «la villa del Ginestar», en un document particular de l'any 1862 ². La forma actual, Ginestar, és la darrera versió del mateix nom que en els textos escrits va acompanyat gairebé sempre de l'article: *el Ginestar*, majoritàriament, i *lo Ginestar* en algunes ocasions. Amb article és la forma habitual fins ben entrat el segle XIX, acompanyada ocasionalment de la forma simple *Ginestar*. Una altra variant, *Ginestá*, va inspirar l'escut del poble que hi ha a la façana de l'església, on apareix una *G* al principi, una branca de ginesta i una *A* al final. Oralment l'article és va mantenir fins a finals del segle XX. A l'última dècada d'aquest segle encara vaig sentir dir *el Ginestar* a Benifallet. En el segle XIX raons administratives van imposar la forma *Ginestar d'Ebre* per diferenciar-lo de Ginestar de Llémena, agregat del municipi de Sant Gregori, al Gironès. Aquesta forma no es va acceptar popularment.

Un comentari a part necessiten les fantasioses construccions de *Mas de la Ginesta* o *Masia de la Ginesta*, aparegudes a finals del segle XVIII, no documentades anteriorment. Les fonts bibliogràfiques han divulgat aquesta versió que, a força de reproduir-les, s'ha fixat, acceptat i, actualment, ja forma part de la tradició popular. La primera referència d'aquesta imaginativa forma és de l'any 1783: «se llamaba el Manso de la Retama, que en idioma catalán se llama Ginesta, y de ahí tomó el nombre de Ginestar»³. Pascual Madoz, en el segle XIX, es fia d'aquesta notícia i afegeix, sense cap justificació documental, l'existència d'una carta de població que ningú no ha vist: «Ginestar (antiguamente masia de la Ginesta) [...] obtuvo de los templarios carta de población el año 1206»⁴. A partir d'aquí les enciclopèdies i geografies de consulta habitual del segle XX reproduïen aquesta informació: «Ginestar va deure son origen a la restauració cristiana, ab lo nom de Masia de la Ginesta,

1.- Les cites d'aquest treball que provenen de documentació particular són de ca Ambrosset, ca Cendra i ca Troncal, de Ginestar.

2.- Bernardo ESPINALT (1783), vol. 7, ps. 129-131.

3.- Pascual MADOZ (1847), vol. VIII.

4.- Emili MORERA (1909), p. 750.

rebut dels Templers la carta de població en 1206»⁵; Ginestar, «d'origen islàmic, fou repoblat pels templers el 1206 amb el nom de Masia de la Ginesta»⁶; «els templaris atorgaren al que aleshores s'anomenava mas de Ginestar una carta de poblament l'any 1206»⁷. Artur Bladé enriqueix les variants convertint el mas en alqueria: «La vila de Ginestar a principis del segle XIII era només una casa de camp batejada amb un bell nom: Alqueria de la Ginesta»⁸.

Banyoles

Banyoles és el nom d'una extensa partida de terra del terme de Tivissa situada a tocar del riu Ebre i limitant amb el terme de Ginestar. El nom de Banyoles ha passat a identificar altres indrets de la partida o dels seus voltants. Entre els actuals, el Castellet de Banyoles i les ruïnes del poblat ibèric de Banyoles, i entre els pretèrits els més documentats són el Cap de Banyoles, el mas de Banyoles, conegut actualment com Mas de Pino, i l'antiga llotja de Banyoles, on es descarregava el blat que baixaven pel riu en llaguts. La documentació medieval del segle XII cita el Cap de Banyoles com un dels límits del terme de Tivissa amb el de Ginestar. El lloc és conegut en el segle XVII com les Queretes de Banyoles i actualment Roca de la Quereta. També dins del terme de Ginestar hi ha l'indret anomenat Pla de Banyoles, Pla Banyoles o, pluralitzat, Pla Banyoles. És un lloc apartat del riu, cap a l'est, per on segueix el límit municipal i per sobre de la partida de Banyoles del terme de Tivissa, a banda i banda de la carretera que va a Móra la Nova. Les cites més antigues són de documents notariais del segle XVIII: «partita dicta lo Pla Banyoles» de l'any 1736 i «partita vulgarmente nombrada lo Pla de Bañoles» de l'any 1784⁹.

El topònim Banyoles és ben conegut a causa de la població homònima, capital de la comarca del Pla de l'Estany. També pels estanys de Banyoles, o Banyols, del delta del Llobregat, can Banyoles, a Maçanet de la Selva, municipi que limita amb el veí de Sils per l'estany de Sils. Tenen el mateix origen Banyuls de la Marenda i Banyuls dels Aspres a Catalunya Nord.

La cita més antiga del topònim Banyoles apareix en la indicació dels límits de la donació de Ramon Berenguer IV del castell de Miravet, al qual pertanyia l'actual terme de Ginestar, als templers l'any 1153: «*ultra flumen Iberi in caput de Bannoles ex parte Tevice*». La documentació en alguna ocasió utilitza el nom de Banyols al costat del de Banyoles: «Banyols» del 1289, citat per

5.- Emili MORERA (1909), p. 750.

6.- *Gran Enciclopèdia Catalana* (1975), vol VIII, p. 107.

7.- *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (1984), vol. XI, p. 148.

8.- Artur BLADÉ (1983), p. 25.

9.- Protocols notariais de Josep Antoni Navarro Vidal, notari de Ginestar resident a Reus, dipositats a l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, de Tortosa.

Joan Coromines a l'*Onomasticon Cataloniae*¹⁰, «lo terme de Banyoles» en el capbreu de la baronia d'Entença de la segona meitat del segle XIV¹¹, les «Masias de Banyoles» en un document notarial de 1745¹² o el «manso nombrado Bañoles» en un document particular de 1839.

Banyoles, Banyols i Banyuls són noms de lloc derivats del llatí BALNEOLAS, *banyis*, segons els principals diccionaris etimològics catalans¹³. La seva consulta ha propagat aquest significat, força confús si es té en compte els indrets que porten aquest nom. Per a la partida de terra de Banyoles difícilment es pot acceptar el sentit que modernament té la paraula *bany* o algun dels seus derivats com a descriptiu d'aquest lloc. El relleu més proper al riu és suau i en el seu nivell més baix hi desemboca un barranc, creant una àrea fàcilment inundable en cas de pluja o de riuada. És aquest lloc el que ha donat nom a la partida. Per això que cal pensar que *banyols* o *banyoles* era un terme que feia referència a llocs baixos amb estanys o aiguamolls, amb aigua estable o ocasional. Els altres llocs que porten el nom de Banyoles, Banyols o Banyuls tenen estanys a tocar: Banyoles, al Pla de Banyoles i al delta del Llobregat, can Banyoles al costat de l'estany de Sils, Banyuls dels Aspres i Banyuls de la Marenda al costat d'estanys dessecats. Ja deia Enric Moreu-Rey que aquests llocs «tenien antigament, al costat de llur valor precís etimològic, el sentit més ample d'*estanyols*»¹⁴.

La Quereta

La Quereta o les Queretes és el nom d'una partida situada a tocar del riu en el límit amb el terme de Tivissa. Porta aquest nom per la penya que hi ha en l'extrem d'una petita serra que desvia la direcció de l'aigua del riu Ebre cap a l'oest, i permet l'aparició de la fèrtil plana fluvial que hi ha entre el riu i el poble de Ginestar. Aquesta penya rep el nom de Quereta o Roca de la Quereta, i ja en el segle XII se l'esmenta com a Cap de Banyoles. A recer d'aquest massa de terra i pedra hi havia el pas de barca, dit de la Quereta, que comunicava Ginestar amb Benissanet, a la riba dreta del riu. El topònim és un diminutiu de l'apel·latiu *quer*, d'origen preromà, però habitual en el lèxic català, amb el significat de *roca* o *penya*. Una demostració de l'ús generalitzat d'aquest nom són els nombrosos topònims, derivats o compostos, que el porten:

10.- *Onomasticon Cataloniae* de Joan COROMINES (1994) vol II, p. 336.

11.- *Capbreu de la baronia d'Entença* (s. XIV), T. Palet i M. Romero, p. 55.

12.- Protocols notarials de Josep Antoni Navarro Vidal.

13.- *Diccionari català-valencià-balear*, de J. ALCOVER i F. de B. MOLL (1975) vol. II, ps. 275 i 276; *Onomasticon Cataloniae* de J. COROMINES (1994) vol. II, p. 336.

14.- Enric MOREU-REY (1999), p. 55.

Queretes (o Cretes), Queralt, Querforadat... i, que en el cas de la Roca de la Quereta, davant de la desconeixença del primitiu significat del mot *quer* o del seu diminutiu *quereta*, s'ha arribat a una duplictat de significats.

La partida de terra que toca a la roca de la Quereta és coneguda documentalment amb el nom de Quereta des del segle XVII, quan encara aquesta part de la riba pertanyia al terme de Miravet: «la partida dicha de la Quereta», a la Carta de Població de Miravet de l'any 1623, o «la Quereta», en el capbreu de Miravet de l'any 1659. El nom, sense cap variació fonètica, ha arribat fins a l'actualitat. Modernament, i en algunes ocasions, no ha tingut la mateixa sort a l'hora d'escriure'l. A partir del segle XIX la seva escriptura va alterar-se en alguns, afortunadament pocs, documents administratius, transformant-lo en Careta, com en el «camino de la Careta» d'un cadastre del segle XIX. En ser un nom d'etimologia desconeguda va passar a interpretar-se a partir d'un nom de significat transparent, *quereta* per *careta*, encara que la seva grafia alterés la pronúncia local. Això fa pensar que els iniciadors de la transformació eren funcionaris de fora de la comarca. La conseqüència més negativa d'aquesta deformació és la divulgació que alguns autors locals han fet del topònim. Quan F. Màrius Bru i Borràs relaciona els límits de Tivissa segons un capbreu de Tivissa de l'any 1660, escriu que comencen a «les Queretes (Caretas) de Banyoles» i en acabar de descriure tot el seu perímetre «baixa a la serra de la Quereta (Careta), que hi ha un molló»¹⁵. Els noms «Caretas» i «Careta» que col·loca entre parèntesis són anotacions gratuïtes. Artur Bladé també cau en aquesta interpretació i, en una descripció del cantó ginestarol del Pas de Barca, escriu: «A la banda de Ginestar, la gúmena està encastada amb grans argolles de ferro, en una muntanya abrupta, la roca de la Careta, la qual és també, d'altra banda, una muralla que protegeix aquest poble. Sense la roca de la Careta, Ginestar desapareixeria cobert per les aigües»¹⁶, grafia que es torna a repetir en una obra col·lectiva sobre Tivissa, «la Roca de la Careta»¹⁷. L'error és força negatiu si tenim present que, en els tres casos, es tracta d'obres i autors de la comarca de freqüent consulta.

Besquins

Lo toll de Besquins és un tros de terra fondo i quadrat situat prop de la vila, en el camí que va a l'Aubasta passant per la partida del Gramenal. L'origen del nom Besquins no té cap secret. En el poble expliquen que és una deformació de *biscaïns*. Diuen que l'obra de l'actual edifici de l'església, construït en el darrer terç del segle XVIII, acabat l'any 1784 segons la data que

15.- F. MÀRIUS BRU I BORRÀS (1955), p. 236.

16.- Artur BLADÉ I DESUMVILA (1970), p. 99.

17.- Tivissa. *Un poble antic de la Catalunya Nova*, p. 22.

hi ha a la façana de l'església, la va fer una companyia de Biscaia. Els obrers, que eren biscaïns, es feien les rajoles i treien la terra del lloc on després va quedar un clot que va passar a dir-se dels Biscaïns. Amb el pas del temps s'ha deformat el nom i ha donat lloc al *Toll de Besquins*.

Què hi ha de cert en aquesta història? Res no se sap d'aquests biscaïns que la veu popular situa com a obrers de l'església i en canvi, es pot certificar que el seu constructor va ser l'empresari català Joan Sentís, el mateix que va fer l'església parroquial de Falset.

La documentació ens confirma que el nom és més antic. En els capbreus de Ginestar de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem s'indica l'heretat «dita la Baixadeta dels Sotets que afronta ab los Sotets, en lo camí del Clot dels Bescains» l'any 1699, el «Clot dels Biscains» el 1742, el «Clot dels Bescains» el 1753 i, en el de 1781, tres anys abans de la inscripció de la façana de l'església parroquial, «camino dels Clots de los Vizcaínos». És evident que el nom del lloc no té a veure amb la possible participació de biscaïns, nom que per extensió sovint s'aplicava a tots els bascos, en la construcció de la nova església de Ginestar.

El nom té un origen més llunyà. La consulta dels fogatges de finals del segle xv i principis del segle xvi ens informen de la presència d'una família de biscaïns en el poble de Ginestar. En el fogatge de 1497 apareix «Na Bischaya viuda», i en el de 1515 «la viuda na Bisquaya» i «Pere Biscay». Són, doncs, aquests habitants o els seus descendents de Ginestar els qui van originar el nom de l'actual Toll de Besquins, a partir d'alguna propietat o de qualsevol altra relació que tinguessin amb el lloc.

La Vallsanta

La Vallsanta és el nom d'una partida de terra, situada a llevant del terme, que va dels últims contraforts de la serra de Tivissa, en el límit entre els termes de Ginestar i Tivissa, fins a les proximitats del poble. La grafia moderna, Baixanta o Baixantes, i la pronunciació del topònim, porta a pensar que deriva de *baixar*, creença que es reforça pel pendent continuat del terreny.

El nom és relativament modern i el seu significat original no és desconegut pels propietaris de finques en aquesta partida. La documentació confirma que Baixanta és una deformació de Vallsanta. El nom apareix per primera vegada en un document de 1758: «partida nombrada les Vallsantes». Posteriorment, i durant tot el segle XIX aquesta és la forma habitual. Partida «vulgarmente llamada les Vallsantes», l'any 1818, i «heretat de la Vallsanta» l'any 1833. És en el segle XX quan es produeix la substitució definitiva de Vallsanta per Baixanta. A l'Amillament de l'any 1945 i en els posteriors documents administratius del municipi només apareixen les formes Baixanta o Baixantes.

És possible que el topònim sigui conseqüència de l'existència del Mont Sant, primitiu nom de la petita elevació situada a l'extrem més baix de la partida de la Vallsanta, on l'any 1617 es va erigir la capella dedicada a Sant Isidro. El nom de Vallsanta podria haver nascut en oposició al de Mont Sant. El topònim Mont Sant va desaparèixer amb el pas dels anys, però les capbreuacions que l'orde de Sant Joan de Jerusalem fa de Ginestar el documenten en més d'una ocasió a finals del segle XVII i principis del XVIII: una heretat «in partida dicta les Sorts» que afronta «cum via Montis Sancti», en el capbreu de l'any 1699; una peça de terra «in partida vocata de les Sorts» que limita amb «itinere del Monte Santo», en el 1742, i la partida «dicta de les Sortetes» que limita «cum Monte Santo», l'any 1753. Aquest camí del Mont Sant correspon a l'actual carrer de Sant Isidro que va de la plaça coneguda amb el nom de Pla del Pou a l'ermita de Sant Isidro i al cementiri que hi ha a tocar.

Si tenim en compte l'origen del nom, que la grafia més usual en els segles XVIII i XIX és Vallsanta, que els propietaris de terres en aquesta partida coneixen aquesta primitiva forma i que en els documents notariais encara s'acostuma a precisar «Vallsanta o Baixanta», la forma oficial escrita hauria de ser Vallsanta. Caldria, per tant, rebutjar la forma Baixanta, malgrat que és la que s'acosta més a la pronunciació majoritària actual i és la forma habitual de l'administració. L'ús escrit de Vallsanta i la seva oficialització permetria mostrar el significat original, encara que això provoqués una estranya convivència amb la pronúncia popular *baixanta*.

Conclusions

Aquesta comunicació pretén aclarir les confusions sobre cinc topònims locals del terme de Ginestar que la lletra impresa o la veu popular han generalitzat en els darrers segles. El primer dels noms és el del poble i del municipi, que durant gairebé tota la seva història ha estat *el Ginestar*, amb article. En canvi *Mas de la Ginesta* és una forma fictícia inventada a finals del segle XVIII. De Banyoles cal matisar que *banys* no és l'únic significat que té el seu ètim, com divulguen la majoria de llibres. En aquest cas, i en tots els seus homònims repartits per la geografia catalana, té el sentit d'*estanyol*, com ja va publicar Enric Moreu-Rey, o el d'*aiguamoll*. La roca de Quereta ha estat sorprenentment modificada per alguns escriptors locals que han divulgat la forma Careta, aparentment més transparent de significat, quan la pronúncia dels habitants de la Ribera, sense cap possibilitat de dubte, és Quereta, amb el vocalisme propi del català occidental. El Toll del Besquins té, certament, el seu origen en el gentilici *biscaïns*, però no en els hipotètics biscaïns que podrien haver participat en la construcció de l'actual església de Ginestar en el tercer terç del segle XVIII. La documentació santjoanista confirma que ja hi havia un «Clot dels Bescains» l'any 1699 i, encara més reculadament, una viuda «Na Bischaya» en el fogatge de 1497 i un «Pere Biscay» en el de 1515. De Vallsanta

hem remarcat la transformació popular en Baixanta, en creure que deriva de *baixar*, i la possibilitat de restablir la forma original encara que aquesta no coincideixi amb la pronúncia local.

Bibliografia

- ALCOVER, J. i BORJA MOLL, F. de (1969-1973). *Diccionar-català-valencià-balear*. Palma de Mallorca i Barcelona. 10 volums.
- BLADÉ i DESUMVILA, Artur (1970). *Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català*, Editorial Pòrtic, Barcelona.
- (1983). *Visió de l'Ebre català*. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, Flix.
- BOLÓS, Jordi, i MASCLANS, Jordi (1988). «La parròquia de Montagut de Fluvià el segle XVII. Paisatge, societat i toponímia», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, volum I, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 245-270.
- BRU i BORRÀS, F. Màrius (1955). *Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic*, Aymà S.L. Editors, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*, Curial Edicions Catalanes i La Caixa, Barcelona. 8 volums.
- ESPINALT y GARCIA, Bernardo (1783). *Atlante Español o descripción General*, 11 volums. Madrid 1778-1787. El volum 7 és de l'any 1783.
- MADOZ, Pascual (1847). *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, volum VIII, Madrid.
- MORERA LLAURADÓ, Emili (1909). *Geografía General de Catalunya. Provincia de Tarragona*, dirigida per Francesc Carreras Candi. Establiment Editorial d'Albert Martín, Barcelona.
- MOREU-REY, Enric (1999). *Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Mallorca.
- PALET PLAJA, Teresa i Manuel Romero Tallafigo (1987). *Capbreu de la baronia d'Entença (s. XIV)*, Diputació de Tarragona, Tarragona.
- Tivissa. Un poble antic de la Catalunya Nova*, Biblioteca Mestre Cabré, Tivissa 1984.

Fonts d'arxiu

- Any 1153. Donació feta per Ramon Berenguer IV a l'Orde del Temple del castell de Miravet i dels seus termes. Publicat per Pròsper Bofarull a *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, vol. XII, Barcelona 1853, ps. 208-211.
- Any 1289. Procés informatiu sobre el monedatge pagat pels moros de Miravet i Benissanet. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Processos en quart 26/1 bis.
- Any 1329 (aprox.). Monedatge de les comandes de Miravet i Ascó. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 2407/3.

- Any 1416. Pascual Ortega, «Rentas del Castellán de Amposta (Orden del Hospital) en las encomiendas de Ascó, Caspe y Miravet a principios del siglo xv», *Miscel·lània de textos Medievals*, núm. 8. CSIC, Barcelona, 1996, ps. 283-392.
- Any 1492. Maridatge pel casament d'Isabel d'Aragó i Castella amb Alfons de Portugal. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Patrimoni, Mestre Racional, Fogatges 2607/1.
- Any 1497. Josep Iglésies, *El fogatge de 1497*. Estudi i transcripció, 2 vls. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona 1991.
- Any 1515. Fogatge. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial patrimoni, Mestre Racional, Fogatges A-401. També a l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre (Tortosa), Castellania i Templers, II-36.
- Any 1606. Capbreu de Ginestar. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Amposta, llibre 160.
- Any 1623. Carta de Població de Miravet, publicada per Pascual Ortega a *La orden de San Juan de Jerusalem y Miravet (primera mitad del s. xvii)*. Diputació de Tarragona, 1988.
- Any 1659. Pascual Ortega, «El capbreu de Miravet de 1659: aspectos económicos y sociales», *Quaderns d'Història Tarraconense*. V. (1985) Tarragona, ps. 77-99.
- Any 1699. Capbreu de Ginestar. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Amposta, llibre 163.
- Any 1742. Capbreu de Ginestar. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Amposta, llibre 165.
- Any 1753. Capbreu de Ginestar. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Amposta, llibre 166.
- Any 1781. Capbreu de Ginestar. Archivo Histórico Nacional (Madrid), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Castellania d'Amposta, llibre 167.

TOPONÍMIA I LITERATURA POPULAR AL MATARRANYA I MEQUINENSA. GEOGRAFIA FOLKLÒRICA A 'LO MOLINAR'¹

Josep Antoni CARRÉ GALO SANCHO

Hi ha moltíssimes situacions en les que a l'entorn d'un topònim s'ha generat una manifestació de la literatura popular. Es tracta de textos del folklore literari que, si bé acostumen a ser molt senzills en la forma, normalment gaudeixen d'una important dosi d'enginy. En ocasions la composició al·ludeix a un mas, a una casa, a un carrer, a una vila, a muntanyes, rius, barrancs i a altres accidents geogràfics, bé per a ponderar-ne les qualitats, per a rememorar-ne un fet, llegendari o històric, o solament per a dir-ne la situació, o bé per a fer una crítica del lloc o dels seus habitants que pot arribar a ser despietada i/o mordaç, amb certa càrrega de sorna, d'ironia, de malícia o - per què no dir-ho - de verí. I en aquests darrers casos és bastant habitual que es faça ús dels tòpics referits a la col·lectivitat que es pretén ridiculitzar, o de la que se'n vol fer escarni. Tòpics que en l'actualitat no tenen cap valor ja que, per norma general, són documents retrospectius, fills d'un determinat moment històric la memòria del qual s'ha endut el temps. De vegades, el mot burlesc dictat contra un poble o un individu és originat per un moment de desafecte o d'irritació d'una sola persona amb la clara voluntat de menysprear. És també freqüent que aquestes situacions tinguin el seu origen en els enfrontaments i les disputes que, en un passat no gaire llunyà, sostenien els jóvens de pobles veïns per pura i simple rivalitat i que, de manera freqüent, acabaven a cops. És precisament per això pel que, sovint, dóna la impressió com si l'autor de la composició es figurara que el món comença i s'acaba al seu poble i que els habitants de les viles veïnes són d'una altra galàxia.²

-
- 1.- QUINTANA, A., SANCHO, C., BORAU, LL., MORET, H. et alt., *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, Calaceit: ASCUMA, 1995-1996 (tres volums).
 - 2.- En aquests aspectes, vegeu: QUINTANA, A., introducció a *Lo Molinar* (op. cit.), volum 1: 14; SERRA, V., «Paraules proemials a geografia popular», a *Arxiu de Tradicions Populars* (op. cit. a la nota 4), fascicle I: 27-29; i MESEGUER, LL., «Els Ports de Morella: comarca i literatura.», a *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Morella: Diputació de Castelló (DC), 2000, p. 508.

Certament els topònims són presents en tots els gèneres de la literatura popular, encara que l'abundància varia en funció de la naturalesa de cadascuna de les manifestacions del folklore literari. I és una constant la tendència que té el creador de la composició a situar els textos en un territori conegut.³

De composicions de la literatura popular amb referències toponímiques se'n pot trobar una àmplia i heterogènia mostra entre els diversos gèneres dels riquíssims fons recollits al Matarranya i Mequinensa que s'apleguen a l'obra *Lo Molinar*. A l'esmentat recull hi figuren algunes referències particulars: «Folies Geogràfiques» i «Tirallongues toponímiques» (v. 2: 170-191 i 209-211, respectivament), i «Geografia comentada» (v. 3: 77-79). És per això que, en un intent d'aprofundir en la geografia folklòrica d'aquest país, seran la pròpia estructuració i els valuosos materials de *Lo Molinar* els que ens marcaran la pauta a seguir en el present treball. Tot i que cal aclarir que el que es pretén no és realitzar un buidatge exhaustiu, sinó més bé fer una extracció dels exemples més destacables, en entendre que les mostres de la literatura popular que es basen fonamentalment en la toponímia constitueixen un claríssim exponent a partir del qual es poden arribar a conèixer les particularitats històriques, socials i culturals de la nostra comunitat.

Els estudis sobre geografia folklòrica

En contra del que puga paréixer, no són gaires els investigadors i els estudiosos que han tractat la geografia folklòrica de forma individualitzada. En tal sentit és de destacar la revista *Arxiu de Tradicions Populars* que entre els anys 1928 i 1935 va dirigir el jurista, antropòleg i folklorista Valeri Serra Boldú, i en la que s'inclouïa una excel·lent exposició que aplegava també diverses mostres recollides al Matarranya: «Paraules proemials a geografia popular», «Geografia popular» i «Geografia folklòrica». I no podem de cap manera oblidar els materials que apareixen a l'obra *Ballat Colrat!* que recull la literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça, especialment els dels apartats següents: «Facècies toponímiques», «Corrandes geogràfiques», «Carranelles comarcanes», «Carranelles vilatanes», «Rims onomàstics», «Geografia comentada» i «Apel·latius d'escarni». I tampoc podem deixar de banda els del treball *El Carxe*, que recull la literatura popular valenciana de Múrcia i que compta amb els epígrafs «Facècies de pobles», «Cançons de pobles i altres punts

3.- V: QUINTANA, A., «L'onomàstica en la literatura popular catalana a L'Aragó», a *Cinga* 1, Fraga: IEBC, 1997, p. 13; i també a *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica (BISO)* LXV, Barcelona, 1996, p. 13.

geogràfics» i uns quants refranys al·lusius a ciutats, viles i llogarrets de la zona, entre moltes altres mencions de noms de lloc.⁴

Hi ha hagut altres estudis d'aquesta temàtica, referits a l'Aragó catalanòfon. Així, l'Hèctor Moret va presentar una sèrie de tirallongues onomàstiques recollides a l'Alta Ribagorça Occidental. Pere Navarro ho va fer amb un interessant recull de gentilicis, renoms col·lectius i dites tòpiques de la Terra Alta, algunes de les quals fan referència a pobles del Matarranya, cosa que, com es podrà comprovar, també succeeix a l'inrevés amb moltes de les arreplegades a la nostra comarca. El 1994, l'Artur Quintana feia una consideració general de l'onomàstica en la literatura popular catalana a l'Aragó. Josep Galan també se n'ocupava en el seu cançoner. I, jo mateix, l'any 1996, vaig presentar una comunicació relacionada amb la matèria a la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos celebrada a Morella. En eixa línia, el present treball és una versió reduïda del que acompanyava la conferència, amb idèntic títol, que vaig pronunciar l'1 d'agost de 2001, a Calaceit, dintre de la ponència «Llengua i onomàstica» en el curs de la Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre, que va ser coordinat pel Dr. Artur Quintana i Font, sota el títol «La literatura popular: coneixement, foment i tècniques de treball de camp».⁵

'Lo Molinar' (referències toponímiques).

La narrativa

A la col·lecció de narrativa de *Lo Molinar* (volum 1) apareixen un bon nombre de referències toponímiques. I no solament a pobles de l'Aragó catalanòfon, sinó a molts altres llocs, entre els quals trobem Calanda, Xiva de Morella, Madrid, Andorra, València, Aitona, el Mas de Barberans, la Pobla de Massalua, la Fontcalda, Saragossa, el Mas de les Mates, la Torrocilla, Valldalgorfa o Castellseràs, per anomenar-ne uns quants.

4.- SERRA, V., et alt., *Arxiu de Tradicions Populars*, Palma de Mallorca: reedició en 7 fascicles de José J. de Olañeta, 1992; QUINTANA, A., FRANCINO, G., BORAU, Ll., MORET, H. et alt., *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*, Fraga: IEBC, 1997; QUINTANA, A. i LIMORTI, E., *El Carxe, recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Alacant: Instituto de cultura Juan Gil-Albert, 1998.

5.- MORET, H., «Tirallongues onomàstiques de l'Alta Ribagorça Occidental», a *BISO LX* (II), Girona, 1993, p. 316-324; NAVARRO, P., «Gentilicis, renoms col·lectius i dites tòpiques de la comarca de la Terra Alta», a *BISO LXXXII*, Ulldecona, 2000, p. 304-312; QUINTANA, A., «L'onomàstica en la literatura popular...» (op. cit.), p. 13-26; GALÁN, J., *Les cançons de la nostra gent*, Saragossa: Departament de Cultura i Educació (DCE), 1993, p. 163-173; CARRÉGALO, J. A., «Literatura popular a Mont-roig: folies (referències a persones i llocs del Reine)», a *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Morella: DC, 2000, p. 517-523.

a) Els contes

Tot i el que hem dit en relació amb la profusió de topònims, referida a la generalitat de la narrativa, la seua presència entre els contes no és gaire prolífica, sobretot pel que fa als contes meravellosos i no meravellosos, si tenim en compte que aquest apartat és un dels més extensos del recull. Això es deu, suposem, a la necessitat – i consegüent dificultat – que té l'imaginari popular – en aquest cas l'informant – de situar l'acció en una component espacio-temporal molt determinada. Per tal motiu, en els contes són molt més freqüents els noms de persona, que normalment es poden acomodar sense entrebancs en qualsevol escenari, fictici o real. Així apareixen Celia i Roberto, Rafaelito i Carmencita, la Cendrolina o Cendrolera (però també Cendrillera o Cendrollera), l'Engràcia, la tia Gerula, el Periquet i la Periqueta, Marconxan, Juanillo el Pescador, el Felipe i la Juliana, Peret, l'Agüela Misària i, fins i tot Sant Pere.

Al conte titulat «La flor del panical» s'hi inclou una curiosa composició poètico-musical que incorpora el nom del riu d'Arenes. El de «Las brujas de Toloja» és una excepció a tanta escassetat toponímica, ja que s'hi anomenen «la carratera» de Calanda, la Carbonera, Calanda, Xiva de Morella, els «toçals» de Toloja i Castellseràs. I també ho són els contes «del Toni» i «de la Tripa», ja que l'acció se situa al Mas dels Freres, al terme de la Freixneda, encara que no s'hi esmenta cap topònim més. En canvi, retrobem els noms de lloc a una de les històries de Pei, un personatge mític, recollida a Mequinensa.

b) Les bertranades

A l'apartat de les bertranades la fecunditat toponímica fa novament acte de presència, especialment en allò relacionat amb les bajanades atribuïdes als habitants del Mas de Barberans, de la Pobleta o de la Pobla de Massaluca.

c) Les facècies i els acudits

Als acudits i facècies, en especial a l'apartat de les al·lusives a la llengua, són també abundants els noms de lloc. Ací els pobles homenatjats són, sobretot, Maella i Aiguaviva – degut, sense dubte, a les particularitats lingüístiques pròpies –. I és molt significatiu que la major part dels acudits que fan referència a la llengua tinguen Jesucrist per protagonista. Perquè, encara que no ho hem pogut confirmar, segons la tradició popular, Jesucrist deguera fer un recorregut turístico-lingüístic per les valls del Guadalupe, del Mesquí i del Matarranya, amb alguna que altra entrepussada etílica:

«Que quan Jesucristo donave la volta pel món predicant, pués va arribar al Mas de les Mates, la darrera vila que se parle castellano, i,

com sempre s'han vollgut poc amb Aigua(v)iva, pués lo van calentar, a Jesucristo, i lo van dixer a mitat camí. I allí ja el replegaven los d'Aigua(v)iva, i allí lo van dixer. I claro, com anave borratxo, pués allí los parlave el xapurriau. I, claro, pués, los d'Aigua(v)iva van dependre lo xapurriau. Ací a la Ginebrosa tamé, a la Canyada, a la Torre, a la Codonyera. A la Codonyera ja se li va empeçar a passar. I quan los de la Codonyera el van passar a la Torrecilla, atra volta tornave a parlar castellano.»⁶

Algunes composicions, tot i que generalitzen, mostren el menyspreu secular que de la pròpia llengua senten algunes persones:

«Déu anave ficant lo parlar per tot arreu: a Alemanya, l'aleman; a França, lo francés; a Barcelona, lo català ..., i així per tot lo món anave posant a cada puesto la seua llengua. I quan va arribar al Baix Aragó va dir: –Aquí parlevu com vulgüeu, que ja me s'han acabat los noms! I és lo puesto que parlem més malament del món.»

En la línia de la intervenció celestial en els afers terrenals, a l'apartat de facècies de Nostre Senyor, la Mare de Déu i els Sants, en trobem, entre altres, una de preciosa, procedent de Calaceit titulada «Sant Cristòbol de Calaceit». I és que, la fama de la grandària de la imatge d'aquest Sant Cristòbol està prou estesa per les rodalies, com ho demostra la frase feta «Gran com sant Cristòbol de Calaceit», referida a les persones de gran volum i recollida a Massalió, Calaceit, la Freixneda i la Torre del Comte.

El clericat té també reservat un apartat prou sucós dels acudits amb cites toponímiques, com passa en el cas del titulat «La monja de Villores».

I en el racó de les facècies i els acudits varis, trobem el titulat «Lo mas de Raimundo», molt enginyós, que incorpora algun nom de lloc:

«N'hi havie una vegada un masover que anave a festejar per la nit al Mas de Raimundo situat a la dreta del riu Pena. Havie de fer més de dos hores a peu. Mai pujave a casa de la nòvia. Se ficave a la porta del mas i la masovera eixie a la finestra:

–Bona nit! –saludave el nòvio.

–Bona nit! –contestave ella.

–Qué lluna fa?

–Bé la fa –continuave.

Lo masover que ere home de poques raons ˉtots los masovers tenien fama de ser poc conversadorsˉ en veure que se li fee massa tard, responie:

–Dos hores vindre i dos de tornar, bona nit i hasta demà.

I se n'anave cap al seu mas.»

6.- En aquesta matèria vegeu també: QUINTANA, A., «L'onomàstica en la literatura popular...» (op. cit.), p. 16.

d) *Les llegendes*

Al capítol de les llegendes és on apareix una major referència als topònims. D'entre les llegendes de màgia podem destacar la de «La xica tornada serp» en la que Desideri Lombarte es va inspirar per a escriure el romanço del mateix nom.⁷ És coneguda també a Mont-roig, i ací els fets se situen al mas de la Serra de la Cogulla, pròxim a Pena-roja però en el terme d'aquella població.

Comentàvem adés que és una constant la tendència que té el creador de la composició a situar els textos en un territori conegut. I en eixe sentit la llegenda anterior no és una excepció. A Mont-roig, degut al perill dels cingles de la Mola, a la gent menuda ens explicaven que allà dalt a la torre del relonge tenia el cau la Mà Peluda, una Mà terrorífica que s'emportava els xiquets malcreguts que pujaven sense la companyia d'una persona gran. En la nostra ingenuïtat, quan hi anàvem sols, a cada racó i a cada forat ens pareixia veure, entre calfreds i absolutament esglaiats, una ombra que passava ràpidament, de forma gairebé imperceptible. I teníem el convenciment que allò no podia ser altra cosa que la Mà Peluda. En tot cas, per la por que ens inspirava, l'allargada ombra de la Mà impedia que ens aproparem al cingle -al cap i a la fi, convindreu amb mi que es tractava d'una Mà protectora-. Curiosament, quan hi pujàvem amb els grans, les sinistres i tan temudes ombres desapareixien com per art de màgia, i ho veiem tot molt més clar. Pel mateix motiu, no és d'estranyar que als masos de Pena-roja s'aprofitara la llegenda de la serp per a impedir que els menuts ixqueren sols amb el consegüent perill de perdre's, engolits per la negror de la nit. Per això, allò que pareixia ser el cant del caro es transformava, en la ment de la xicalla, presa per la temor, en els paorosos laments d'aquella serp mítica.

Entre les llegendes de religió trobem les de la Mare de Déu de la Consolació, del Sargar i de Fórmols (és la de la Mare de Déu de Montserrat, encara que algú l'anomena «de Monserrate», tot i que la majoria la coneixem com a Santa Mònica). En els tres casos es tracta d'explicar el motiu de l'edificació de les ermites en els seus llocs. I en referència al santuari de la Mare de Déu de la de la Font es conta el fet del viatge que van fer els set fadrins de Vallibona a Pena-roja en busca d'esposa, i la promesa de tornar-hi en rogativa cada set anys en mostra d'agraïment.⁸ Però des del punt de vista

7.- LOMBARTE, D., *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort*, Saragossa: DCE, 1987, p. 35-39.

8.- En referència a la rogativa, a més de les dades que figuren a *Lo Molinar* 1: 257-258, vegeu també: LOMBARTE, D., *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*, Saragossa: DCE, 1987; LOMBARTE, D., *Romanços...* (op. cit.), poema «La processó de Vallibona», p. 13-22; LOMBARTE, D., *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja*, Calaceit: Xarxa Cultural, 1990, p. 38; PITARCH, T., *La rogativa de Vallibona a Pena-roja de Tastavins*, Ajuntaments de Pena-roja i Vallibona, 1991; QUINTANA, A., *El català a l'Aragó*, Barcelona: Curial, 1989, p. 209-211.

de l'harmònica relació entre la toponímia i la literatura popular hem triat com a més interessants les següents:

«LO CINGLE I EL CAVALL DE SANT JAUME

Diuen que un dia sant Jaume, lo patró de Coratxà, volie anar a visitar la Mare de Déu de la Font i va agarrar el cavall blanc que tenie, li va pujar a cavall i se'n va anar Moles avant, camí de Pena-roja. Lo camí de Coratxà baixa pel Cingle, a la roca viva, i allí va deixar marcada la ferradura. Tan forta va ser l'esllissada del cavall, que va anar a parar a la porta mateixa de l'ermita de la Mare de Déu de la Font. Si passeu pel Cingle de sant Jaume, pel camí de Coratxà, voreu encara marcades a la roca dos ratlles roges com lo foc, que són los sinyals de l'esllissada del cavall. I a l'ermita detràs de la porta —ara no, perquè es va perdre— hi havie una ferradura del cavall de sant Jaume.»

L'anterior llegenda va ser recollida a diferents pobles, i totes les versions coincideixen en situar l'acció al cingle de Sant Jaume del terme de Pena-roja. Segons s'informa a peu de composició a *Lo Molinar*, el pare Faci no parla de Sant Jaume, sinó d'un cavaller que va entrar a missa en el precís moment de la consagració, i el cavall es va agenollar.⁹ En aquest apartat, és també molt bonica la «Llegenda del monestir de Santa Susanna de Maella», en la que s'explica, amb pèls i senyals, el recorregut de la santa per aquestes terres:

«Santa Susanna ere una princesa d'estes d'Hungria i no se va avindre al matrimoni que li concertave son pare i se va tirar al mar, servint-li d'embarcació una roda de molí. I va desembarcar a les costes d'Amposta i va estar en oració a unes coves allí, que encara avui se diu les Coves de santa Susanna. I va pujar per l'Ebro servint-li d'embarcació la mateixa roda milagrosament. I pel primer afluent a la dreta, que és lo Matarranya, de l'Ebro, va pujar cap amunt i va anar a parar al monasteri de la Trapa —que la Trapa se diu ara, però antes hi havie los benedictinos i después los cistercienses, més antic—. La Trapa és aquí entre Favara i Maella. És lo terme de Maella, però està a mig camí de Favara.

I allí va estar fent vida de flare hasta que va morir i la mort va ser a golpes de gúmia, lo cutxillo que lleven los moros. Va ser quan la invasió, la invasió àrabe. I se supose que està enterrada als alrededores de la Trapa. Però los restos d'ella no s'han trobat, i a on estan, no se sap. I diuen que el dia que tròbon santa Susanna les campanes tocan soles.»

9.- FACI, R. A., *Aragón, reyno de Christo y dote de María Santíssima...*, Saragossa, 1739, p. 61-62.

Són també dignes d'estudi —sobretot per la seua ingenuïtat— les curioses llegendes de feudals que, com en el cas de Maella, Calaceit i Aiguaviva, pretenen justificar l'origen del nom de cada població. És precisament a les explicacions de l'etimologia popular on es poden destil·lar les més fines essències de la inacabable fantasia del poble. Evidentment, en aquests casos els topònims adquireixen un important grau de protagonisme:

«LO NOM DE LA VILA DE MAELLA

A una rebelió que va haver de la gent de Maella contra lo senyor del castell va caure prisioner lo mosso que capitanejava la rebelió. Eixe festejava amb una de les mosses més guapes de Maella. La mossa va anar al castell a demanar-li lo perdó per al seu nòvio. Tan gran era la guapura de la mossa que el sinyor del castell va enamorar-se d'ella, i eixe li va prometre que si li concedie la seua mà per a casar-se, li soltaria al seu nòvio. La mossa que ere molt valenta i volie molt al seu nòvio no va dubtar en tallar-se la mà i portar-la al sinyor. Aquest, al veure la mà de la mossa va dir:

—La mà d'ella.

I el sinyor admirat per la valentia i el sacrifici de la mossa, se va arrepentir, perdonant al mosso, i el va soltar de la presó. Segons es die, de l'expressió de la «ma d'ella» va nàixer el nom de Maella.»

Es tracta d'una llegenda coneguda per tota la comarca. I ha estat tan assumida per la població maellana que fins i tot l'escut municipal incorpora una mà com a figura principal. El diccionari Alcover-Moll conclou que el nom Maella prové del mot llatí «macella», adjectiu diminutiu de «macer», que significa magre, pobre, escàs.¹⁰

«LO NOM DE CALACEIT

El motiu de qué es diu Calaceit, lo nom de Calaceit, es conte la leienda que al poble no teníem aigua, i es bevie aigua de la bassa, de la bassa que encara existix. I allavons, pués, d'allí bevie tota la gent del poble. L'aigua es va assecar. Va hi haver un gos que es va morir de set i allavonses, se coneix que es va començar a dir: «Can ha set» i d'aquí ve el motiu, diuen, de qué al poble se li diu Calaceit.»

Allò que hem dit en referència a l'escut de Maella és també vàlid pel que fa al de Calaceit, ja que en aquest cas incorpora un gos com a element

10.- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. B., *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1988, vol. 7: 112.

central. Mossèn Alcover i Francesc de Borja Moll anoten que el nom Calaceit prové, probablement, de l'àrab «Kal'a Zeid» que significa Castell del Zeid, i conclouen que Zeid és un nom personal.¹¹

«EL NOM D'AIGUA(V)IVA

Sempre hai sentit dir que Aigua(v)iva ni encara existie i un dia de molta calor anaven uns caçadors de la Ginebrosa i agon està la Font Vella, que és al final del lloc, allí se van assentar a descansar, i los goços tenien molta set, i allí n'hi havie una junquera. I los goços van empeçar a escarbar amb les potes i van tràurer aigua. A l'estar tan abundanta, i ser tan bona, van fer lo lloc, i per això li van posar Aigua(v)iva.»

En termes similars a les anteriors s'expressa la llegenda sobre l'origen de l'escut de Massalió:

«LLEGENDA DE L'ORIGEN DE L'ESCUT DE MASSALIÓ

L'escut de Massalió està format per un lleó rampant amb una maça entre les garres. Los colors de l'escut són de camp de plata i la maça i el lleó de color natural. Tamé el lleó sempre apareix coronat per corona condal o ducal.

Pasada oralment de generació en generació ens diu que l'origen de l'escut de Massalió partix de la Reconquesta. Deien que els fills del poble es van defendre amb maces i van lluitar com lleons.»

Alcover i Moll troben l'origen del nom Massalió en l'àrab «manzil 'oion» que significa «posada de fonts».¹²

e) Les tradicions

Entre les tradicions hem de destacar les recollides a Beseit i a Vall-de-roures que, a l'igual que les anteriors, volen donar també una explicació als noms de Tossal del Rei (o dels Tres Reis) i de la Caixa, respectivament:

«LO TOSSAL DEL REI

Diuen que allí al Tossal del Rei n'hi havie una taula de pedra i que n'hi havie tamé tres assientos de pedra. Allí és partició d'Aragó, Catalunya i València. Allí diu que se reunien los tres reis i cada u al seu terme discutien les seues coses, parlaven de les coses que tingueren. Cada u

11.- DCVB, vol. 2: 839.

12.- DCVB, vol. 7: 286.

estave al terme d'ell. Una taula i allí al mig estave la partició, i cada u estave sentat al puesto d'ell i discutien i no podien retxassar a ningú perquè cada uno estave al puesto d'ell.»

«LA CAIXA DE VALL-DE-ROURES

La Caixa de Vall-de-roures en temps passats s'obria i es tancava i era plena de tresors. Qui en tenia la clau era el Justícia de Vall-de-roures i de nit hi pujava damunt d'una carreta tirada per quatre bous. Més tard, però, encara que el Justícia seguia conservant la clau de la Caixa, havia oblidat com trobar-ne el forat de la serralla i, per tant, ja no podia obrir-la.»¹³

Segons s'apunta a *Lo Molinar*, la versió anterior va ser recollida de gent masovera de Vall-de-roures a començaments del segle xx per l'escriptor penarogí Maties Pallarés.¹⁴

f) *La història oral (les contalles)*

Els noms de les partides «els Pelats» i «la botiqueria dels Moros», de Massalió; «el barranc d'en Ferri», «l'ereta de les Bruixes» i «l'alvenc de la Nòvia», de Pena-roja, i «la Pedra Bonica», de Mequinensa, entre altres, tenen també la seua raó de ser, segons l'imaginari popular.

Com a mostra, vegem què diu una d'aquestes composicions:

«L'ALVENC DE LA NÒVIA A PENA-ROJA

Hi ha un alvenc, que més que alvenc comença en una gran bada a la roca que està plena de romigueres i difícilment s'hi deu poder entrar. I jo preguntant per la toponímia una dona em va dir:

—Hi ha aquí dalt a la barsa...

—I qué és això?

—Pués sí, home, l'Alvenc de la Nòvia. Una xica que, com antes la volien fer casar a la força amb un home, i ella no volie. I per escapa's, quan passaven amb lo matxo per allí davant de l'alvenc, que està al costat del camí va apretar a córrer, es va posar a la costa i no l'han vista mai més.

13.- La Caixa, situada al terme de Vall-de-roures, és una prominència rocosa, en forma de mola —les moles són molt característiques al Matarranya i a les comarques limítrofes—, que corona una muntanya i que es pot veure gairebé des de qualsevol punt de la comarca. De lluny té tota l'aparença d'una caixa tancada.

14.- PALLARÉS, M., *La Caja de Valderrobres*, Alcanyís: CESBA, 1905.

I aquí s'acabave el quiento. Ah, sí, que después el tío Pasqual me diu: —I diu que va eixir a València, perquè l'alvenc pot ser que ixque a València.

La tia Trinidad de Fort m'ho va contar.»

En relació amb els topònims referits als «moros», es pot concloure que tot allò que han fet els anteriors pobladors del territori i que presenta dificultats de datació, l'imaginari popular els ho adjudica graciosament. Entre els exemples d'etimologia popular més pròxims i coneguts tenim el del coll del Moro (del Calar), entre Caseres i Gandesa, amb restes d'un assentament de l'època ibèrica i romana.¹⁵

Pel que fa a vessant etimològica, a Mont-roig tenim la llegenda de la punta de la Camiseta. En el temps de la nostra infància i joventut ens deien que el nom d'aquesta punta venia justificat perquè, un dia, «allà pels temps de Déu», un pastoret que solia anar amb la seua rabera pels cims de la serra de la Cogulla, va desaparèixer. La notícia va causar una gran alarma degut a què la presència de llops era més que freqüent en aquella època. De seguida, la gent dels masos més pròxims, ajudada per la de la vila, van organitzar una batuda. Horroritzats, van trobar algunes ovelles mortes, violentament espellissades i destrossades a bocins per les costes dels barrancs de la Mançana i dels Noguers. I les que s'havien salvat acabaren esgarriades pel bosc. Del pastoret no van poder trobar altra cosa que la seua samarreta, intacta, sense la més mínima mostra de violència i plegadeta davall d'una pedra, en el punt més alt de la serra i d'ahí el seu nom. Tothom va estar conforme en què els maleïts llops en tenien la culpa, d'aquella horrible matança, de tan tremenda desgràcia. Però de la criatura mai més no se'n va saber res.

No podria datar l'origen de la llegenda. Ni tampoc aclarir en quina època es desenvolupa l'acció, ja que ens deien que «allà pels temps de Déu», però és de suposar que es conega de temps immemorial.

Tanmateix a les contalles del Floro trobem multitud de noms de lloc repartits per viles i masos de les terres del Matarranya, de la Terra Alta i dels Ports. Les seues aventures, així com les desventures i les gallardies que va protagonitzar, donen molt joc en matèria toponímica: la creu del Mestre, la torre de Baiod, la cova dels Casaments, els Bassiols, los masos d'en Català, lo mas de la Xiquera, lo mas d'en Vidalet, la Degollada, lo mas de la Gràcia, lo mas i la casa del Serraller, los Estrets (de Ràfels), la cova del Floro (a Fòrnols), Sant Magari, la Nevera, lo Tossal Gros, la Vall-de-Lluna, lo mas d'Estonpinyà, la Sima, la font de Baix, la Balma (a Sorita), la Venteta (de la Sorollera), la costa del Mas d'Adell, Torre Miró, i lo mas del Gord (de Fontdespatla).¹⁶

15.- V: PUCH, E., *El poblament ibèric i romà a la Terra Alta*, Gandesa: Centre d'Estudis de la Terra Alta, 1996, p. 80-86.

16.- Pasqual Andreu Grau, anomenat «lo Floro» i fill de la Sorollera, pareix haver segut el darrer roder de la comarca.

I és natural que siga així si tenim en compte que, durant bona part de la seua atzarosa existència, es va veure en la necessitat d'ocultar-se pels boscos, amagat a les coves més recòndites. Cal també destacar el fet que, en un marge de temps tan escàs –el Floro va estar fugint per aquestes serres entre l'última dècada del segle XIX i les dues primeres del XX– s'haja consolidat al terme de Fórnols el topònim «la cova del Floro».

g) *Els romanços*

Lògicament, al «romanç del Floro» –en llengua castellana– es repeteixen alguns dels noms apareguts a les contalles: *la masía de Estupiñá, la masía de Refoyes, la masía Ripollés, Torre Miró*. Vegem-ne alguns fragments:

*«Después de mirarlo todo,
que muy bien lo comprendieron,
que en la masía de Estupiñá
encontrarían dinero.*

*Otro robo muy importante
en el término de Morella
en la masía de Refoyes,
masía que era rica y bella.*

*La dueña de las Refoyes,
la pobre se puso a llorar,*

*y el Floro con un revólver
ya la quería matar.*

*En la masía Ripollés,
era el domingo de ramos,
que se apareció allí el Floro
con un compañero al lado.*

*Llegan a Torre Miró
con muy poco descansar.
Preguntan por quién han visto
y se vuelven a vigilar*

El cançoner

El volum 2 de *Lo Molinar* aplega el cançoner; i hi apareixen gran quantitat de corrandes, folies, jotes, albaides, oracions, cançons de bres, entreteniments i jocs, etc., farcides de noms de lloc. Les peces que més han perdurat són aquelles consubstancials al caràcter del poble. I en bona mesura són satíriques, burletes i punyents –a les d'aquest tipus se les coneix popularment com “folies picades”– ja que s'hi aplaudeix la càustica al·lusió a determinades persones, fets o vivències locals, però amb un substrat sa i alegre.¹⁷

17.- V: BORAU, LL., «Comentari musical», *Lo Molinar* 2: 18-19.

a) *Les folies polítiques*

Pel que fa a la toponímia, tot i que no se n'han trobat gaires, estímem com a notable la següent:

«A Favara són molt bovós
i a Maella no ho són tant
i a Nonasp han fet un centro
per ballar els republicans.»¹⁸

b) *Les folies religioses*

De l'apartat de les folies religioses en destaquem una de deliciosa:

«Mare de Déu de la Cinta
que a Xerta va fer un miracle:
va caure una dona a l'Ebre
i si no la trauen s'aufegue.»

c) *Les folies satíriques*

Però és a les satíriques on la relació literatura popular-toponímia s'intensifica. La major part d'aquestes folies destaquen pel seu contingut escatològic, la qual cosa pot produir una inicial sensació de rebuig a l'oïdor ocasional, desconexedor del que és i del que representa la literatura popular, per causa d'algunes de les expressions emprades en els textos:

«A les mosses de Mont-roig
los han posat lo collaró,
la sofra i la barriguera
les retranques i el silló.»

«Ací vaig tindre aquella nòvia
que a la tripa portave un monyo
i un poquito més avall
lo cingle del barranc Fondo.»

«Lo vicari de Fórnols
té una pistola
pa encórrer les dones
en camisola.»

«A les Parres tinc que anar
a buscar una parrina,
que les xiques d'Aigua(v)iva
pateixen de mal d'orina.»

18.- Segons NAVARRO (op. cit., p. 307), a Favara donen aquesta explicació a l'origen del seu renom col·lectiu: «A Maella mos diuen bobos perquè sempre ham sét més distinguits que ells i per això ells sempre volen superar, volen ser més que naltres.»

«A Maella n'hi ha de guapes
i a Favara n'han baixat,
l'una plena de ronya
i l'altra en lo cul cagat.»

«Les xiques de Pena-roja
s'han comprat una romana
per a pesâ's les mamelles
dos camins a la se(t)mana.»

«Les xiques de Mont-roig,
quan se'n van a l'aigua al pou,
de l'una a l'atra es diuen:
-Si a tu et pique, a mi em cou.»

«Mequinensa està perduda
la culpa la tenen les noies
que a l'edat de quinze anys
ja no poden/saben dormir soles.»

d) Les folies geogràfiques

Lògicament, és en aquest terreny on la fecunda convivència entre la literatura i la toponímia esclata amb més força. En aquest cas la temàtica és molt variada i en fem una selecció:

«Al Sòl de la Vila la lluna,
al carrer Pla les estrelles
i al carrer de la Capella
la flor de les batxilleres.»

«A les Costes viu l'A(n)na,
al Collado el Panxonet
i al carrer de Santo Domingo
Garreta l'Agustinet.»

«Gatamoni de les Costes
i Xufa del carrer Pla
i l'agüela Majorala
té la canya de peixcar.»

«Al raval del Pont
viu la Llina,
la Torrada, la Muda
i l'Esperancina.»¹⁹

«La Juana del mas del Sastre
i la Pepita d'Herbers
són un parell de mulates
per a llaurar garrofers.»

«Jo tinc molts puestos a on anar:
al Tormo Redó,
la Coveta (d)els Lladres,
la roca Entorrà(da),
lo forat del Gat, la font Vella,
la cova (de) la Rabosa
i la roca Fumà(da).»

«Tremole el tossal d'en Caro
i també tot lo pinar
de la cova de l'Avellana
hasta el coll de la Sucà(da).
Amb la força que jo me'n trobo
jo hai d'arribar a baixar,
al pesant d'un gavell
més que me'n costo la pell.»

«Adiós vall de la Maria,
adiós Barranquet i Prat,
adiós Bàrbera de l'alma
demà me'n vaig a soldat.»

«Entre la Caixa i la Picossa
me'n responen tres punyetes:

19.- Aquesta folia lliga topònims i antropònims en una bonica barreja.

Xarraxina i Culero
i Cinto de les Casetes.»

«A la venta de sant Joan
al ratllar l'estral de l'alba,
uns se'n van drets a Batea
i uns altres drets a Favara.»

«La Pobleta i Torredarques,
la Sorollera i Mont-roig,
en eixos quatre pobles
n'hi ha una xica que em fa [goig].»

«Tres coses té Mont-roig
que no les té ni Madrid:
la cova (de) la Bagassa,
la roca (de) la Mamella
i la bassa del Molí.»

«A Mont-roig fan una iglésia
i a Xerta fan un canal,
al Pinell un molí d'oli
que no acabaran mai.»

«Aigua(v)iva té daré
juntament amb lo Mas,
i si te pareix poc,
Calanda i Castellseràs.»

«Si te'n vas a Vinaròs
passaràs per Pena-roja
per la canal d'en Pavia
i les masades de Móra.

«Naixcut al barranc de Pardos
i fabricat a Sorita
i dut a la Sorollera
per adornar esta ermita.»²⁰

«No sóc de la Portellada
ni tampoc sóc del Portell,

que sóc de Ràfels
i del carrer del Castell.»

«La Portellada en dos trossos,
Fórnols està en una punta
Valljunquera en un pla,
la Freixneda en una costa
i la Torre allà dellà.»

«Mireu si n'hai vist de món
que hai estat a la Freixneda,
al Mas i a Massalió,
a la Torre i Valljunquera.»

«Mireu si hai recorregut terra
que hai estat a Coratxà,
a les parets de la Pobla
i a la vora del Boixar.»

«Per a cireres la Torre
per a mançanes Beseit
per a xiques Pena-roja
i per a olives Calaceit.»

«Per a cireres la Torre,
per a rovellons lo Port
i per a xiques boniques
Xerta, Prat de Comte i Bot.»²¹

«Per a figues Riba-roja,
per a finestres Ascó,
per a xiquetes boniques
Mequinensa i Escatró.»

«Per a blat Castell de Cabres,
per a patagues Herbers
i per a xiques boniques
al mas de Pitxi n'hi ha tres.»

«Hai voltat per Vall-de-roures,
per Xerta i per Roquetes

20.- El barranc de Pardos és un pinar que pertany al terme de Sorita i, segons resa la folia, d'un pi d'aquells boscos en van fer una imatge de Sant Cristòfol per a ser venerada a la seua ermita de la Sorollera.

i de xiques no n'hai vist
tan guapes com a Queretes.»

«A Queretes tinc la roba,
a Lledó lo devantal,
a Beseit les espadenyas
i a la Torre lo meu galan.»

«Queretes i Calaceit,
Vall-de-roures i Maella;
per a veure xiques guapes
no hi ha poble com Morella.»

«A Lledó ne són raboses,
a Calaceit, alocats,
a la Torre uns embusteros
que mai diuen verdat.»

«No ha passat a cap poble
lo que ha passat a la Vall,
la capella de sant Roc
la fan servir de corral.»

«A Calaceit, piquen pebre,
a la Torre, caragols,
a la Freixneda, són llépols
i, a la Serra, bocamolls.»

«La vileta de Nonasp
és vila molt regalada
perqué està al mig de dos rius:
l'Algars i el Matarranya.»²²

«A Samalcoreig, ai, ai!
A Seròs no tindràs fred!
A la Granja, ai, ai, ta mare,
i a Mequinensa, no res!»

«A Fraga en diuen barral,
a la Granja cantereta,
a Faió en diuen pitxell
i a Mequinensa argoleta.»

«Les xiques de la Todolella,
no tos pixeu més al riu
que les del Forcall diuen
que l'aigua l'enterboliu.»

«De les ales d'un mosquit
se'n va fer el Boixar
i de les retalladures
Fredes i Coratxà.»

«A la Pobla estan les fees,
al Boixar les malcarades
i per a xiques boniques
Coratxà i Castell de Cabres.»

«Des que ha pujat Perot
ja no en poden posar lloques
que s'ha begut tots los ous
de Jesús, Roquetes i Horta,
i a la panxa té una truita
com lo café de Set Portes.»

21 Pere NAVARRO (op. cit., p. 310) presenta una composició molt similar recollida al poble de Bot: «Per a figues: Maella, / per a rovellons: lo Port / i per a xiques boniques: / les de Prat de Comte i Bot.»

22.- Pere NAVARRO (op. cit., p. 310) recull una altra versió d'aquesta folia, sentida al mateix Nonasp: «La vileta de Nonasp és vila/ molt regalada perquè està al/ mig de dos rius:/ són l'Algars i el Matarranya.»

El romancer

En la secció del romancer tenim algunes peces amb components onomàstics, com «L'atac a Gandesa». Es tracta d'una carlinada i comença amb la cançó, conegudíssima a tota la comarca, que transcrivim a continuació i que s'acostuma a cantar a ritme de jota:

«Allà baix ne pugen quatre,
los quatre del gorro roig,
los quatre contrabandistes
i és la ronda de Montroig...»

Hi figuren també les següents: «A València n'hi ha una nena»,²³ «A la vila de Manresa» i «A la ciutat de Lleida».

Les tirallongues toponímiques

Les tirallongues se'ns presenten en forma d'enfilalls de locucions i acostumen a comptar amb un immens planter de noms de lloc.²⁴ A tall d'exemple, vegem-ne una "magnífica" que barreja noms de viles de les nostres comarques i en la qual l'enumeració de pobles va acompanyada d'alguna característica sobreeixint o satírica de cada localitat i/o dels seus habitants. De vegades, els versos contenen rimes internes i, de vegades, consonen entre ells. És precisament eixa doble rima el factor essencial que ajuda a fer-los més atractius.

«Tortosa, la merdosa,
Vinaròs, lo capità,
Ulldecona, la bacona.
Alcanar nostre serà.

A Gandesa lo bon vi,
i a Batea, lo més fi.
A Horta los cavallers,
cavallers de capa llarga.

A Xerta els tarongers
per a treure aigua-nafra.
A Prat de Compte les tasses
per a beure aigua clara.

A Queretes la put-put.
A Vall-de-roures la guatla.
A la Torre los pleitistes
pleits que mai més s'acaben.

23.- Es tracta del romanç «La dama d'Aragó» conegut per tot el domini de la llengua.

24.- V: QUINTANA, A., «L'onomàstica en la literatura popular...» (op. cit.), p. 18.

A la Freixneda, les bruixes
i a Fontdespatla, les mares.
A Beseit les anguiletes
que passen pam i vara.

Pena-roja els sucarrats,
molt amics de ca(r)nsalada.

A Mont-roig lo castell fort
per a moure la gran guerra.

Ràfels la cantereria,
cantereria anomenada.
A Fórnols lo mussol
que el fiquen a cap de dansa.»

Hi figura també una graciosa composició, recollida a Mont-roig, en la que es fa al·lusió a tot un seguit de masos situats a les partides del Barranc de la Grévol i del Riu Tastavins, dels termes de Mont-roig i de Fontdespatla.

«Al Batà tanquen la porta per a no acovidar.
Al Moreral toquen lo tabal.
Al mas del Torrero toquen lo pandero.
Al mas de Tapiano toquen lo piano.
Al molí Cardona aventen la mona.
Al mas de Fos aventen lo gos.
Al mas de la Llúcia los pique la puça.
A la Torre el Marquès escorren lo cès.
Al molí la Torre fiquen lo cetrill a escórrer.
Al mas de Gil escorren lo cetrill.
Al mas de Pere Anton li tiren lo forroll.
Al mas de Cros se mingen la molla i es dixen l'os.
Al mas de Sorolla es mingen l'os i es dixen la molla.
Als masos Plegats aventen lo gat.
Al mas d'Antolí toquen lo violí.
Al mas de Bernardino li estiren la coa a un gorrino.
Al mas de Centelles tocaven les esquelles / los toquen les mamelles.
I al mas de Cartagena los pique l'esquena / se rasquen l'esquena.»

Com es pot comprovar, ací les rimes són totes internes. I resulten molt simpàtiques les combinacions com «Al mas de Cros se mingen la molla i es dixen l'os/Al mas de Sorolla es mingen l'os i es dixen la molla» o «Al molí la Torre fiquen lo cetrill a escórrer/Al mas de Gil escorren lo cetrill».

A l'exemple següent, la fecunditat onomàstica es transforma gairebé en una orgia. La composició es guarneix únicament amb topònims, sense cap afegitó argumental. I és la pròpia i encertada disposició dels noms la que facilita una certa consonància entre els versos.²⁵

25.- En aquesta matèria, vegeu: QUINTANA, A., «L'onomàstica en la literatura popular...» (op. cit.), p. 20.

«Nulles i Reus i Castellvell,
Almofter, la Selva,
Massó i el Morell i Aleixar.
Montbrió i Riudoms, Cambrils,
Canonja, Picamoixons,
Fontscaldes i Maspujols,
Constantçi, Riudecols,

la Plana i Mas de Bujols,
Vilaseca i l'Albiol,
Falset, Bellmunt i Porrera,
Gratallops i Cornudella.
Entre el Rourell i Lloar,
Dos Aigües, Poboleda i Marçà.»

Recollida a Calaceit, però coneguda en altres pobles, és molt probable que fóra composta pels veremadors procedents del Matarranya, o que aquests l'aprenueren en els seus llocs de treball per terres tarragonines.

Els gèneres menors

a) El refranyer

Dels gèneres menors que s'apleguen al volum 3 de *Lo Molinar*, i concretament de la secció «Geografia comentada» del refranyer, volem destacar les següents composicions en les que una incipient escatologia passa a segon terme per a deixar el protagonisme, de forma gairebé absoluta, en mans de l'expressivitat de la simpàtica dita popular basada en els topònims:

«Los de Bellmunt pixen per amunt,
a la Torrocella per l'orella
i a la Çurollera per la gatera.»
A Mont-roig aquesta composició es construeix així:
«A Bellmunt, pixen per a amunt.
A la Sorollera pixen per la gatera.
Los de Mont-roig tenen lo cul roig i
els de Pena-roja tenen la tripa roja.»
I no en falten d'altres, ben salades, del mateix perfil:
«A la Codonyera pixen [també] per la gatera.
Los de la Vall pixen per avall.
Los de la Torre pixen i corren.»

A continuació transcrivim alguns dels refranys inclosos entre la «Geografia comentada»:

«Satanàs ere fill de Castellseràs.»
«Gent de Queretes, gent de punyetes.»

«*França i Llombardia no se van fer en un dia.*»
«*Los de la Fresneda, una de calenta i una de freda.*»
«*Los mandamientos d'Herbers són tres: diners, diners i diners.*»
«*Los d'Horta la porten torta.*»
«*Lledó, gent de cagalló.*»
«*Morella, guarda't d'ella.*»
«*Morella la Vella, mira-la bé i aparta't d'ella.*»²⁶
«*Del Pallars a Morella, aigua vella.*»
«*Los de Pauils, primer obrin la boca que els ulls.*»
«*La minjada de Torredarques, fesols i pataques.*»
«*Gent de la Vall, gent de carall.*»
«*Xerta, alerta.*»

b) Els mimologismes

Entre els mimologismes trobem també preciosos exemples:

«Cants dels galls dels masos de Vall-de-roures.
–*Yo como triiigo!* Cante el gall del mas de Dominguet.
–*Yo como cebaaada!* Cante el gall del mas de les Pedrinyeres.
–*Yo como aveeena!* Cante el gall del mas del Tieso.
–*Yo como centeeeno!* Cante el gall del mas de Franxo.
–*Molta misèèèria!* Cante el gall del mas de Conill.
–*Sempre n'hi ha haguut!* Cante el gall del mas de Palangó.»

La importància econòmica de cada mas – copiem la nota a peu de pàgina de *Lo Molinar* – s'expressa per ordre descendent, al mas més important mengen blat i al menys important no mengen res. És de destacar el fet que els galls que mengen gra canten en castellà i els que no en mengen ho fan en català.

«Com peten els hòmens.
–*Valladoliit!* Fa l'home prim.
–*Calataiuuut!* Fa l'home ni prim ni gros.
–*Pamplooona!* Fa l'home gros.»

Ací la dita fa un ús recurrent de la toponímia per a expressar les diferents presències sorolloses que pot experimentar el pet.

26.- Al treball, citat adés, de Pere NAVARRO (p. 309) figura també aquesta composició, tot i que referida a Maella: «Maella, mira-la de lluny i aparta't d'ella».

c) *Els xants*

De l'apartat dels «xants» *˘xanxa o burla˘* seleccionem aquesta dita, que vam recollir a Mont-roig, d'una persona d'Aiguaviva i que es recita imitant les “es” finals característiques del parlar maellenc:

«Si vas a Maelle pregunta per la figue de la meue fille, que figue com la de la meue fille no n'hi ha en tot Maelle.»

d) *Les locucions i les frases fetes*

I, finalment, entre les locucions i frases fetes amb contingut o recolzament toponímic, hem cregut convenient destacar les següents:

- «Acabar com la fira de Ràfels.» Fracassar, no arribar a bon fi.
- «Anar a Batea sense passar el riu.» Amençar, en especial a les criatures, que rebran una pallissa.
- «Anar pel camí de Batea.» Apallissar.
- «Anar a cobrar a casa Planta de Morella.» No pagar els deutes.
- «Anar a fer calendaris a la Pobla.» Badar, perdre el temps.
- «Ballar el ballet de Montpeller.» Fer saltar algú, fer-lo moure molt. Tenir tremolors per causa de la febre.
- «Dur corns com d'ací a Fórnols.» Dit del marit enganyat per la muller.
- «Enviar a cagar al femer de Nyoto/a la valleta Pei.» Despatxar algú de mala manera.
- «Estar com Quinta i Segre/com Quinto i Matarranya.» En enemistat permanent.
- «Fart com Tarragona de peix.» Molt tip, cansat de suportar algú.
- «Fer com los d'Arnes, que la dixen caure [l'aigua].» Mostrar indiferència, conformitat amb el destí.
- «Fer veure el Moncaio.» Passar per un destret.
- «Haver-hi més gent que a Caseres.» Moltes persones.
- «Just com lo casament de Cervera que ni en va faltar, ni en va sobrar, ni en va haver prou.» No arribar a la mida o quantitat convenient.
- «Paréixer la fonda Morera.» Una casa molt espaiosa.
- «Quedar-se a la lluna de València.» Frustrar-se un desig o una esperança.
- «Ser de la Plana.» No respectar les fórmules de cortesia.
- «Tindre eixides com lo riu d'Algars/Tastavins.» Fer intervencions sorprenents.
- «Tindre faena com los gossos a Ca la Vila.» No tenir gaire faena.
- «Tindre molta terra a l'Havana.» Presumir de grandesa o diners.
- «Tindre un fetge/melsa com d'ací a Fórnols.» Tranquil en extrem.
- «Tindre un tio a l'Havana.» Presumir de grandesa.

«Tindre un ull a Xerta i un altre a Tivenys.» Sofrir estrabisme.
«Vell com lo camí de la font/de la Planeta.» Molt vell.
«Vindre d'Arbeca.» Ignorar, no saber de què es tracta.
«Voltar la Seca, la Meca i la Vall d'Andorra.» Rondar per molts llocs i no estar segur en cap.

Conclusió

Com hem pogut comprovar en aquesta petita mostra, la toponímia impregna multitud d'expressions de la literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa. Efectivament, són moltes les ocasions en què l'eventual literat -descorridor, en diria la gent de la terra-, de la seua creació en farà un divertiment i es complaurà en jugar amb els noms de lloc per a compondre el text que considera ideal i que haurà d'expressar, d'una manera clara, precisa i amena, allò que vol manifestar. En eixe joc, mereixen especial atenció les tirallongues, on l'ús dels noms de lloc es transforma en una recreació molt particular. I és que, en tots els casos, i en totes les situacions, el creador de la peça s'hi recolza, en els topònims, i en fa un ús desinhibit, de tal manera que a voltes pareix com si es bressara de forma indolent sobre el nom de lloc transformat en un imaginari però magnífic i divertit gronxador.

Aclariments a les transcripcions de noms i de textos

Les transcripcions han estat fetes tal com apareixen als originals, respectant fins i tot els castellanismes, les cursives i les solucions ortogràfiques adoptades en cada cas, com succeeix, pel que fa a aquest darrer supòsit, amb «toçals», «empeçar», «goços», etc., que, en el parlar de determinats llocs sona com la «z» castellana; o bé, de vegades, amb les combinacions d'infinitiu + pronom, en les que els autors, o els editors, opten per solucions properes a l'oralitat, tal com passa amb «escapâ's» en comptes d'«escapar-se».

Les lletres elidides en la pronúncia figuren entre parèntesi: Aigua(v)iva, la Coveta (d)els Lladres, la roca Fumà(da)...

Les lletres que figuren en cursiva són aquelles que es pronuncien com en castellà. Tal circumstància afecta de manera molt especial la «g» i la «j»: la tia Gerula, Juanillo el Pescador, la Juliana...

OBSERVACIONS SOBRE LA CARTOGRAFIA DE VISTABELLA ENTRE 1911 I 2005

Jesús BERNAT AGUT
jbsensegel@hotmail.com

Introducció

La toponímia bateja la relació entre la llengua i la terra. La representació d'aquest binomi la trobem als mapes. Als qui estimem la toponímia, el noms de lloc, ens agradaria trobar una cartografia respectuosa amb la llengua pròpia del territori. La cartografia, però, també és un producte humà sotmés a les vicissituds polítiques del moment. No ens ha d'estranyar, doncs, que la diglòssia que portem patint uns quants segles es manifeste en la cartografia oficial.

Portem anys estudiant la toponímia, encara viva, del terme de Vistabella del Maestrat. En realitzar els treballs d'Almassora, Atzeneta, Xodos o Benafigos, ja advertíem el seguit de despropòsits que els diversos mapes oficials aportaven al coneixement dels noms de lloc de qualsevol territori de la nostra àrea lingüística. Hem volgut, ara, en aprofundir sobre aquest terme veí de l'Aragó i cim del nostre país, revisar tota la cartografia oficial —d'àmbit estatal (Instituto Geográfico Nacional i militars) o autonòmic (Conselleria de Medi Ambient i Institut Cartogràfic Valencià)— que hem pogut aconseguir. Unes conclusions definitives exigirien comptar amb molta més informació i la totalitat de la cartografia. Algunes edicions, però, no han pogut ser estudiades. Amb tot, creiem que es tracta d'una base amplíssima. La totalitat de registres (2.202) corresponen a 725 topònims. Sobre els vora 3.400 topònims recollits en l'enquesta oral, realitzada entre el 1999 i el 2005, suposa un 21%, proporció que creiem molt valuosa.

Quantitativament, resulta gratificant l'esforç de la Planimetria (513) i de la còpia realitzada per a finalitats cadastrals (498). A l'altre extrem situariem els 1:10.000 de la conselleria de Medi Ambient que, malgrat l'escala, només recullen 124 topònims en la totalitat dels deu fulls. Els 301 dels fulls de l'IGC

no deixen de ser un pobre balanç. Cal dir, però, que s'està realitzant una segona enquesta, amb la qual cal esperar una millora substancial.¹

També ens acomboia el fet que la darrera edició del Militar, a banda de la millora en la impressió i tractament de l'orografia, haja augmentat el nombre de topònims substancialment: 117 al 1993, 161 al 2005.²

les fonts cartogràfiques

1- Trabajos Topográficos: es tracta de quatre planimetries del terme de Vistabella a escala 1:25.000 realitzades sobre el 1911:

1ª zona. Correspon al Boi. 20 de novembre, per Narciso Salillas, topògraf auxiliar 2n de Geografia.

3ª zona. Sud del terme. Entre el poble i el Penyagolosa. 15 de desembre de 1911, també realitzat per Narciso Salillas.

2ª zona. (Quadrant NW del terme, Pla d'Avall, els Bustals i el Bovalar) i 4ª zona: (entre la serra de la Batalla i el Monlleó, W del terme). Teruel, 30 de novembre de 1911, José de San Martín, topògraf auxiliar 1r de geografia.

Els quatre treballs, com figura en cada full, comprovats per l'enginyer en cap de la 1a brigada Manuel Benlloch, a Teruel, el desembre del mateix any, i revisat per Daniel Garcés «el ingeniero Jefe de los trabajos Topográficos de la provincia» a Teruel, el 14 de gener de 1912. 513 registres.

2- Plànol Cadastral: «Provincia de Castellón. Término de Vistabella». Preciositat a escala 1:25.000 que recull pràcticament els mateixos topònims de les planimetries. Apareixen un seguit de guarismes que pensem corresponen a polígons del cadastre. L'original, que vam trobar a les golfes de l'ajuntament, presentava deficiències múltiples degudes a unes pluges que havien esborrat alguns noms. La restauració fou realitzada per Albert Bernat el 2005. Mostra una riquesa sorprenent dins de la odonímia. Hi apareixen nombrosos camins, caminets i sendes que unien els masos d'arreu del terme. No apareix datat ni amb cap autor ni organisme que el signe. 498 registres.

3- Full 569 –MOSQUERUELA- 1:50 000 de l'IGN de 1931. Manté encara el nom d'algun camí i assegador que desapareixerà en fulls posteriors. 22 registres.

1.- En tots els casos de l'IGN, militar o de l'ICV, considerem només la toponímia corresponent al terme estudiat. Pensem que alguns fulls només toquen de rasquinyada aquest terme.

2.- Afegim, a més, que se'ns convida a aportar les correccions de les errades que hi observem.

4- Full 592 – VILLAHERMOSA DEL RÍO- 1:50.000 de l'IGN de 1949. 155 registres.

5- Full 569 -MOSQUERUELA- 1:50 000 de l'IGN de 1977. 11 registres.

6- Full 569 –VILLAFRANCA DEL CID- 1:50.000 mapa militar de 1993. 37 registres.

7- Full 592 –VILLAHERMOSA DEL RÍO- 1:50.000 mapa militar de 1993. 117 registres.

8- Full 592 –VILLAHERMOSA DEL RÍO- 1:50.000 mapa militar de 2005. Aquest darrer manifesta una riquesa toponímica considerable respecte als fulls anteriors, al temps que ens fa saber que podem suggerir modificacions a les errades detectades. 161 registres.

9- Full 569-IV –VIRGEN DE LA ESTRELLA- 1:25.000 de l'IGN de 1996. Aquest replega, el nord del terme de Vistabella. 94 registres.

10- Full 592-I –PUERTOMINGALVO- 1:25.000 de l'IGN de 1999. Replega la franja sud-oest del nostre terme.

11- Full 592-II –VISTABELLA DEL MAESTRAZGO- 1:25.000 de l'IGN de 1999. Tres quartes parts del mapa corresponen al terme de Vistabella i arreplega la zona central, el pla i les terres que limiten amb els termes de Benafigos, Atzeneta i Xodos.

12- Full 592-III –VILLAHERMOSA DEL RÍO- 1:25.000 de d'IGN de 1999. D'aquest mapa sols podem aprofitar 4 km quadrats corresponents al nostre terme (La Cambreta i nord de les singles de Marzén).

13- Full 592-IV –CHODOS/XODOS- 1:25.000 de l'IGN de 1999. Només aprofitem l'extrem nord-oest d'aquest mapa que inclou les terres compreses entre el pic de Penyagolosa i el mas de Mor. 211 registres per als 4 plànols 1:25 000 del 592.

14- Fulls 569 (3-4) i (4-4); 592 (2-1), (2-2), (2-3), (3-1), (3-2), (3-3), (4-1) i (4-2) de l'1:10 000 de la conselleria de Medi Ambient de 1993. 124 registres.

15- Fulls 569 (3-4) MAS DE PESSETES, 569 (4-4) SERRA DEL BOI, 592 (2-1) SERRA DE LA BATALLA, 592 (2-2) ERMITA DE SANT JOAN, 592 (2-3) ALTO DE LA CEPERA, 592 (3-1) VISTABELLA DEL MAESTRAZGO, 592 (3-2) TOSSAL DE L'ALBAJES (*sic*), 592 (3-3) XODOS, 592 (4-1)

LLOMA DE BENAFIGOS i 592 (4-2) BENAFIGOS, escala 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià, ICV. Edició de 1999. 301 registres.

Alguns exemples

A continuació mostrem un seguit d'aquells topònims que se'ns presenten més modificats respecte als recollits a l'enquesta oral. A banda de la distància gràfica respecte al topònim original, també hem procurat mostrar exemples que reflectesquen fenòmens diversos que apareixen en molts altres registres.

Després de la graella realitzem una sèrie d'observacions sobre els topònims mostrats i les variants formals.

TOPI	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Adzevar, l' /lajebá/	El Asevar	El Asevar	El Absevar		El Absevar	El Absevar	El Asevar-I	El Absenar (desplaçat)592,2-2	l'Algebar (2) 592 (2-2)
Albagés de Baix, l'	Masia de Albachés de Abajo, Casa, Casa	Mª de Albachés de Abajo (Casa, Casa).	El Albachés (Caserto)		Els Albachés	Els Albachés	Mas de Albachés-II	Els Albachés 592 (3-2)	l'Albagés 1105 592 (3-2)
Alborta, l'	Mas de la Alborta	Mª de la Alborta	Mª de Alborta		Masia de Alborta	Masia de Alborta	Masia de Alborta-II	Masia de Alborta 592 (3-1)	l'Alborta 1190 592 (3-1)
Alfarder de Dalt, l'	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde	Mª del Alfarde -569-31	Masia del Alfarde	Masia del Alfarde 569		Masia del Alfarde 569	Masia del Alfarde 569 (4-4)	l'Alfarder 1015 569 (4-4)
Algepsar, l'	Masia del Aljezar	Mª del Aljezar							
Algepsar, l'	Horno de Yeso	Horno de yeso							
Algepsar, senda de l'	Senda del Algezar	Senda del Algezar							
Assor, barranc de l'	Barranco del Azor, Nacimiento	Bco del Azor	Bco del Azor		Barranco del Azor	Barranco del Azor	Barranco del Azor-I	Barranco del Azor 592 (2-2), 592 (2-1)	Barranc de l'Assor 592 (2-1), 592 (2-2)
Barranc dels Morts	Barranco de los Muertos	Barranco de los Muertos M2				Barranco de los Muertos			
Belart, l'loma belá/ /l'loma belá/	L'loma-Velá^	L'loma Velá^	L'loma Velá		L'loma Velá	L'loma Velá	L'loma Vela-IV	L'loma Velá 592 (3-3)	L'loma Velada 1552,6 592 (3-3)
Benages Nou, mas de	Masia de Benages	Mª de Benajes	Mas de Benages		Mas de Benages	Mas de Benages	Masia Benages-IV	Mas de Benages 592 (3-3)	Mas de Benages 1430 592 (3-3)
Bord, mas del			Mª de Bord				Masia Bort-II		
Bovalar, el	El Bobalar (2)	El Bobalar(2)	El Bobalar 569-31	El Bobalar	El Bovalar 569		El Bobalar 569 (3-4)	El Bovalar 569 (3-4)	el Bovalar 569 (3-4)
Burra, mas de la	Masia de Busa	Masia de Basa	Mª de Busa	Mas de Busa	Mas de Busa	Mas de Busa	Masia Buscas-II	Mas de Busa 942 592 (4-2)	
Cambra, mas de la	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra	Mª de la Cambra, 569-1931	Masia de Cambra	Masia de Cambra -569		Masia de la Cambra 569	Masia de Cambra 569 (3-4)	la Cambra 1240 569 (3-4)

Cambreta, la	Masia de Cambreta, Pajar	Masia de Cambreta (Pajar)	Mº de Cambreta 1538		Masia de Cambreta	Masia de Calcreta	Masia Cambreta 1533-III		
Canalissos, barranc dels	Barranco de la Canaliza	Barranco de la Canaliza	Beo de la Canaliza		Barranco de la Canaliza	Barranco de la Cañaliza	Barranco de la Cañaliza-II	Barranco de La Canaliza 592 (3-1)	Barranc de les Canaletes 592 (3-1)
Carrascal, el	Masia del Carrascal	Mº del Carrascal							Mas del Carrascal 1180 592 (3-2)
Carxenlu, maset de	Masia del Cachirulo	Mº de Cuchirato							
Cirer, barranc del							Barranco de Silver 569		
Cleric, mas de	Más de Clerich	Mas de Clerich	Mas de Clerich		Mas de Clerig	Masia de Clerig	Masia Clerig-II	Mas de Clerig, Mas de la Cloixa 592 (4-2)	Mas de Cleric 910 592 (4-2)
Climentes, barranc de les	Barranco del Saltador	Barranco del Saltador	Beo. del Saltador		Barranco del Sellador	Barranco del Sellador	Barranc del Saltador-II	Barranco del Sellador 592 (4-1)	
TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Cloixa del Mig, la	Masia de la Clocha del Mig	Mº de la Clocha del Mig	Mº de la Clocha de Milo		Masia de la Cloixa de Milo	Masia de la Cloixa de Milo	Mas de la Cloixa del Mig-II		
Coconet, el	Coconet ^	Coconet ^				Coconel	Coconel 569		
Collassa, barranc de la	Beo de la Collasa (2)	Beo de la Collasa, Beo de la Collasa	Beo de la Collasa		Barranco de la Collasa	Beo. de la Collasa	Barranc de la Callosa-II		Barranc de la Collassa 592 (4-2)
Devesa, barranc de la	Barranco de la Dehesa	Barranco de la Dehesa					Barranc de Debeso-II		
Espaltes, mas de les	Masia de les Espales	Mº de les Espales	Mº de los Espalés				Casa de les Espalés-II		
Ferrera, barranc de la	Barranco de la Herrera	Barranco de la Herrera					Barranc de la Ferrera-II		Barranc de les Ferrera 592 (3-1) Barranc de la Ferrera 592 (4-1)

Foieta Plana, la	Casas de la Foieta Plana	Casas de la Foieta Plana	Mª de la Foieta Plana	Masia de la Foieta Plana	Masia de la Foieta Plana	Masia de la Foieta Plana-II	Masia de la Foieta Plana 592 (4-1)	la Foieta Plana 1060 592 (4-1)
Folc, mas de	Mª de Folc	Mª de Foix				Masia de Fobe 569		Mas de Folc 1188 569 (3-4)
Fontanal, el	El Fontanal	El Fontanal				El Fontanal		el Fontanal 592 (3-1)
Geroni, molí						Moli Chiroli		Moli de Geroni 892 592 (3-2)
Gironet, mas del	Masia de Chironet	Masia de Chirnet	Mª del Chironet	Masia del Gironet	Masia del Gironet	Masia Xironet-II	Masia del Gironet 592 (4-1)	
Hostal, mas de I'	Mas del Hostal	Mas del Hostal	Mas del Hostal	Mas de Hortal	Mas de Hortal	Mas del Hostal-II	Masia de Hortal 592 (3-1)	Mas de l'Hostal 1205 592 (3-1)
Lloma, mas de la	Mas de la Loma, Pajar	Mas de la Coma	Mas de la Loma	Mas de la Loma	Mas de la Loma	Mas de la Lloma-II	Mas de La Loma 592 (3-1)	Mas de la Lloma 1212 592 (3-1)
Llop, tossal del	El Lobo M.3º	El Lobo M.3	El Lobo 1156			El Lobo 1153-II		Tossal del Llop 1152 592 (4-2)
Mançanar, el	Masia del Manzanar	Masia del Manzanar	Mª del Manzanar	Masia de Fanzanar	Masia de Fanzanar	Masia del Manzanar-I	Masia de Fanzanar 592 (2-2)	el Mançanar 1278 592 (2-2)
Mas Roig, el	Mas Royo	Mas Royo				Moli d'Alt-II		Moli Més Alt 910 592 (3-2)
Més Alt, molí	Molino más alto	Molino mas alto						
Més Baix, molí	Molino mes Bais	Mª mes Bais						
Mojon, barranco	Barranco Monjón (2)	Barranco Monjón, Bco de Monzón	Bco Monzón	Barranco Monzón	Barranco Monzón	Barranco de Monzón		Barranco del Molló 592 (2-2)
Molló, mas de	Masia de Monlleó	Mª de Monlleo		Masia de Monlleó -569	Masia de Monlleó 569	Masia de la Monlleó 569	Masia de Monlleó 569 (4-4)	Mas de Monlleó 665 569 (4-4)
Monçó, mas de	Mas de Monzon	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón	Mas de Monzón-I	Mas de Monzon 592 (2-1)	Mas de Monsó 1373 592 (2-1)
Pas, molí del	Molino del Paso, Corrales	Molino del Paso				Molino del Pozo 569		Moli del Pas 640 569 (4-4)

Peguntia, la Penarroja, la	La Peguntia Peñarrocha	La Peguntia Peñarrocha	La Peguntia			La Reguntia	La Reguntia-IV Penyarroja 1079-II		
TOP1	PLANI	CADAS	592-1949-569-31	569-1977	M592-1993-569-98	M592-2005	592-569-25000	CMA	ICV
Penyablanca de Baix	Masia de Peñablanca	M ^{re} de Peña Blanca	M ^{res} de Peñablanca 569	Mas de Peñablanca	Mas de Peñablanca - 569			Mas de Peñablanca569,3-4	
Penyablanca de Dalt	Masia de Peñablanca	M ^{re} de Peña blanca							
Penyica, la	Mas Penyica, Pajar	Mas Penyica, Pajar				Masia Perrica	Masia Penyica-I		Penyica, la 1224 592 (2-1)
Peralta, la	Masia de Peralta, Corral	M ^{re} de Peralta (Corral),	M ^{re} de Peralta		Masia de Peralta (desplacat)	Masia de Peralta (desplacat)	Masia Perolta-II		la Peralta 1005 592 (4-1)
Pesettes de Baix, mas de	M ^{re} de Pesetes	M ^{re} de Pesetes,	Masias de Pesetes 569	Masias de Pesetes	Masia de Pesetes -569		Masia de Pesetes 569	Masia de Pesetes 569 (3-4)	Mas de Pesetes de Baix 1130 569 (3-4)
Pesettes de Dalt, mas de	Masia de Pesetes	M ^{re} de Pesetes							Mas de Pesetes de Dalt 1155 569 (3-4)
Randera, mas de la	Masia La Bandera, Pajar	M ^{re} La Bandera, Pajar.	Masia						
Regolfo, molí	Molino del Cuadrante, Corral, Balsa	M ^{re} del Cuadrante				Molí Regolfo	Molí Regolfo-II (simbol)		
Serra de Baix, mas de la	Masia de la Sierra Baja						Masia de la Sierra Baja 569		
Serra, mas de la	Masia de la Sierra Alta, Pajar	M ^{re} de la Sierra Alta, Pajar					Masia de la Sierra Alta 569	Masia de la Sierra 592 (3-1)	
(Serra del Boi)									
Teixera, barranc de la	Rambia de la Teixera	Rambia de la Teixera.	Rambia de la Teixera		Rambia de la Teixera	Rambia de la Teixera	Rambia de la Teixera-III	RAMBLA DE LA TEIXEIRA 592 (3-2), 592 (2-3)	Rambia la Teixera 592 (2-3), Barranc de la Teixera

Terradets, els	Masia de Terradet, Zahurda	M ^a de Terradet, Zahurda	M ^a de Terradet		Masia de Terradel	Masia de Terradel	Masia de Terradel				(2-2)
Tilde, barranc del	Barranco del Azud, Nacimiento	Barranco del Azud	Bco del M ^o Nou					Bnc. del Moli Nou-I			Barranc del Tilder 592 (2-1)
Tormo, el	Masia de Tormo	Masia de Tormo	M ^a de Tormo - 569	Masia de Tormo	Masia de Tormo -569	Masia de Tormo		Masia de Tormo 569	Masia del Tormo 569 (4-4)		el Tormo 680 569 (4-4)
Torre Climent, la	Masia de la Torre Climent	M ^a de la Torre Climent	M ^a de la Torre Climent		Masia de la Torre Climent			Masia Torre Climent-I			
Torre Garcia, la	Mas de Torre Garcia, Corrales, Albergue	Mas de Torre Garcia, Corrales.	Mas					Masia Torre Garcia-II			la Venta 1155 592 (3-1)
Vell, mas	Masia de Bell	M ^a de Bell	M ^a de Bell		Masia de Vell			Mas Vell-II	Masia de Vell 592 (3-1)		Mas Vell 1175 592 (3-1)
Vella, Serrada	Serra Vella^	Serra Vella^						Sierra Vella 569			
Vidre, coll del	Coll del Vidre M.3.T.	Coll del Vidre M.3.T.			Puerto de Vidre			Coll de Vidre-II, 1057	Puerto de Vidre 592 (4-2)		¿
Xaparral, el	El Chaparrar	El Chaparrar	El Chaparrar		El Cheparrar	El Chaparrar	El Cheparrar	El Chaparral-I	El Choparrar 592 (2-2)		el Xaparral 592 (2-2)

comentaris

- 1- **L'Atzevar** és un topònim que trobem així escrit diverses vegades a les visures dels segles XVI-XVII i XVIII. La pronúncia actual és /l'aldjebá/, potser per la seua proximitat a 'algepsar'. La seua opacitat significativa —potser relacionada amb el veí 'acebar' de Puertomingalvo, grevolar— en justifica les variants aparegudes a la cartografia. La solució de l'1:10 000 de CMA, ABSENAR, apareix com la més desatinada, a més de situar-se desplaçada del seu referent.
- 2- **L'Albagés de Baix** se'ns mostra amb grafia castellanitzada a tots els mapes, tret de la solució del darrer 1:10 000. El fet que s'iniciara amb la forma 'Masía de Albachés' fa suposar un antropònim no reconegut a les formes orals. Sí que es troba la variant pluralitzada 'els Albagés' —Els Albachés, amb l'article nostre i la grafia aliena—, potser pel fet d'haver-hi dos masos.
- 3- **L'Alberta**, mas situat al cap de la serra de la Batalla, aparegué a l'IGN-49 com *Mas de Alborta* —amb eixe estrany canvi vocàlic i la desaparició de l'article— i reapareix en cadascun dels mapes fins a la forma normalitzada de l'ICV.
- 4- **L'Alfarder de Dalt** és el més antic, oposat al de *Baix*. Aquesta circumstància explica que només aparega '*l'Alfarde*' a la Planimetria del 1911. La resta, però, no deixen de ser còpies sense observació de la realitat. També la no accentuació canvia el sentit recte del topònim. Una mostra que ens aconsella grafiar sempre amb la -r, malgrat la pronúncia local.
- 5- **L'Algepsar** apareix traduït al castellà amb la forma '*Aljezar*', admesa als diccionaris consultats. El mateix mapa, però, ofereix la variant amb 'g' *Senda del Algezar* que no reconeix el DRAE. L'Algepsar, lloc de producció de l'algeps, també apareix traduït com a «*horno de yeso*».
- 6- El **barranc de l'Assor** —sense pèrdua de -r en la pronúncia local— es tradueix com a *Azor*, i ens porta a pensar en l'astor, l'ocell carnisser. Es tracta, però, d'un mot àrab amb significat de 'mur, paret' i relacionat amb la mateixa Almassora. Trobem Assor també al terme de Xodos: *pou de l'Assor*.
- 7- El cas del **barranc dels Morts** es trobava abocat a la traducció pel fet que només manté el naixement a Vistabella i recorre les terres castellanoparlants de Villahermosa. La balança cau, en aquestos casos, pel costat de la llengua dominant.
- 8- Les **Visures** ens van donar a conèixer el nom de *Belart* i la lloma que batejava. La pronúncia local, però, havia portat als mateixos enquestadors de la Planimetria a transcriure-ho com a *Lloma Velá*, mantinguda en la resta dels mapes. L'ICV va allargar l'errada amb una hipercorrecció que feia suposar la pèrdua de la -d-, *velada*.
- 9- Actualment hi ha el **mas de Benages Vell** i el **Nou**. Aquest darrer ha estat reproduït amb diverses grafies g-j i amb la pronúncia velaritzada i inexistent, *Benagues*, que reproduí el mapa militar fins a accentuar-lo en

la darrera edició, *Benagués*, més prop d'una Índia afrancesada. Els 1:10 000 han copiat els noms del militar, tot i que l'IGN mantenia el nom de la Planimetria original.

- 10- L'exemple del **mas del Bord** ens mostra una de les conseqüències de la supressió de l'article. Allò que correspon a un malnom, 'el Bord', esdevé cognom 'Bort': *Mª de Bort* o l'inexplicable *Masía Bort*, sense congruència genèrica.
- 11- El **mas de la Burra**, a més de la pèrdua de l'article, sofreix un canvi a un mot desconegut *Busa* on el cadastre sembla veure una 'bassa' mal grafiada —*Masía de Basa*— i l'1:25 000 allarga l'error amb visos de publicitat immobiliària, *Masía Buscas*.
- 12- També el **mas de la Cambra** ens apareix sense l'article a diversos 1:50 000. Hom ho corregeix, però, a l'1:25 000. L'1:10 000 de la CMA segueix, però, amb la qualitat simfònica d'aquesta edificació: *mas de Cambra*.
- 13- **La Cambreta**, mas proper al Penyagolosa, s'ha trobat amb el genèric afegit i l'elisió de l'article. Ha esdevingut així *Masía de Cambreta* com si es tractés d'un altre cognom. *La Calcreta* del darrer militar només s'explica com una despreocupada transcripció del mapa copiat.
- 14- El **barranc dels Canalissos**, singularitzat, feminitzat i castellanitzat als primers mapes (*Canaliza*) troba en les darreres mostres la forma palatalitzada '*Cañaliza*' i una variant *Canaletes* al ICV que creiem respon als masos propers anomenats Canaleta de Dalt i Canaleta de Baix.
- 15- El cas del mas conegut com **el Carrascal** mereix el comentari del canvi de sufix -al per -ar, tots dos vius en la nostra fitonímia. Vegeu també *Fontanal-Fontanar*.
- 16- El cas de Cuchirato i Silver, referits al **mas de Catxerulo** i el **barranc del Cirer** no mereixen cap comentari que no siga la pura incredulitat
- 17- Sí que convé reflexionar sobre el cas de **Clèric -Clerich**. Com Pitarch, Calduch i altres cognoms mostren una tendència a la pronúncia castellana com si trobarem una -tx o -ig final semblant a Puig- Calduix, Pitartx. Dins la toponímia major sembla haver-se resolt amb la supressió de la -h final: Albuixech. La prova d'aquesta tendència a la pronúncia errònia, a partir de la grafia arcaica, resta palesa amb l'aparició de *Clerig*. Curiosament, els actuals masovers provenen de Madrid i afirmen convençuts que el mas és de Clèrig o Clèritx.
- 18- Tot i el canvi del **barranc de les Climentes** pel *del Saltador*, una mica allunyat, se'ns mostra un canvi cal·ligràfic prou usual als diversos mapes consultats. La caiguda del traç horitzontal de la *t* provoca l'aparició d'una nova '*l*' i el Saltador esdevé *Sallador* que no devia convèncer els diversos militars segurs que es tractava de *Sellador*. Aquest mateix fenomen provoca que el Coconet_ clotxeta esdevinga *Coconel* o que un centre excursionista de la Plana muntara una eixida fins el *tossal de les Coroneles* on només hi havia 'coronetes', forma usual del remat de molts tossals.

- 19- **La Clotxa del Mig** troba variants de tots els seus components. Sobra cap comentari. *Mig, Mitg, Miló; Clotxa, Clocha, Cloxa*. Vegeu també el **mas del Gironet**. (*Chironet, Chirnet, Gironet, Xironet*)
- 20- A banda de les diverses errades ortogràfiques d'aquesta **Collassa**, sobta la metàtesi sil·làbica *Collassa > Callosa* de l'1:25 000.
- 21- A la castellanització **Devesa** – *Dehesa*, l'1:25 000 mostra una masculinització estranya amb *Debeso*.
- 22- El **mas de les Espatles** guanya un accent i un canvi de l'article '*Masia de los Espalés*' que ens pot fer creure en nobles antropònims.
- 23- A més de la castellanització dels primers mapes *Barranco de la Herreria*, destaquem la correcció de l'1:25 000 i les variacions de l'ICV *Ferreria/Ferreira*. Galleguització que reapareixerà amb la *Teixeira*.
- 24- El **mas de Folc** canvia a *Foix* sense haver canviat d'amo. Més estrany resulta el *Fobe* de l'1:25 000.
- 25- El **molí (de) Geroni**, en esdevindre *Moli Chiroli*, explica el desconeixement d'un antropònim que resulta incompreensible per a una cartografia que, tradicionalment, no respecta les diverses llengües de l'estat.
- 26- El **mas de l'Hostal** aparegué mal grafiat a la Planimetria primera (*Mas del Hortal*) tot i que hi aplegava un *camí de l'Hostal*, ben grafiat. Aquest Hortal es manté a la cartografia militar com *Masia de Hortal* que porta a la CMA a retolar-ho, sense aplegar a '*Alqueria*', com *Masia de Horta*.
- 27- Traduccions com *Loma i Lobo* són abundants. L'1:25 000 redueix a '*Cantal*' un veritable tossal. Altrament, el cadastre inverteix el perfil d'una llima-Loma per esdevindre fonda *Coma*.
- 28- El **Mançanar**, a banda de la traducció, pateix, en dos dels mapes militars, un canvi gràfic on es perd la transparència del topònim. *Fanzanar*.
- 29- El **mas Roig** és veí dels termes del Puertomingalvo i Villahermosa, de base aragonesa. No és estrany, doncs, que l'enquesta partira de veus de l'altra banda i apareguera aquest '*Royo*'. No deixa de ser clarificadora la falta de respecte per la llengua del terme estudiat.
- 30- El cas del **molí Més Alt** i la solució *Molino D'Alt* ens explica els canvis de sentit que pot provocar la supressió o inclusió de preposicions i articles. De vegades, hom pot pensar en Alt com un antropònim. Altrament, resulta clarificadora la manca de criteri quan veiem, en un mateix mapa, *Molino mas alto* a la vora de *Molino mes Bais*.
- 31- El **barranco Mojón** o **barranc del Molló**, mitger entre Vistabella i el Puerto —entre el català i l'aragonès— només replega al cadastre la solució aproximada *Barranco Monjón*, però la resta de la cartografia ho retola com '*de Monzón*', segurament per la proximitat del mas de Monçó. Vegeu-ne també les variants
- 32- El **mas de Molló**, situat vora el Montlleó i proper al terme de Benassal, apareix amb el nom del riu en tota la cartografia. L'1:25 000, a més, afig un article que dona a l'especificatiu trets de cupletista: *Masia de la Monlleó*.

- 33- **Pas** és el nom més estès per aquestes contrades per parlar d'assegadors i les seues variants. La dèria de la traducció, però, ha fet que el *Molino del Paso* esdevinga *del Pozo* a l'1:25.000.
- 34- **La Pegunta**, nom d'una partida i del barranc que la creua, respon a la substància que s'extreu de la resina d'aquestos pinars de Penyagolosa. Apareix com *Regunta*, errada gràfica sense significació alguna, en diversos mapes
- 35- **La Penarroja**, sense palatalització, manté un estadi que li atorga un valor afegit dins la història de la llengua. No ho entén així la cartografia oficial consultada que, a més de les grafies que podrien portar a interpretacions errònies de '*rocha*' —rotxa és un terreny costerut de difícil accés, amb exemples toponímics dins la mateixa Vistabella— en la Planimetria i el Cadastre, l'1:25 000 s'esforça per retolar-ho en català sense èxit: *Penyarrotja*.
- 36- **La Penyica**, a banda de la castellanització ortogràfica, sofreix una mutació en esdevenir *Perrica* al darrer militar i un retrocés històric amb *la Penica* de l'1:25 000.
- 37- El cas de la **Peralta**, mas mitger amb el terme de Benafigos situat al capdamunt d'un collet, és ben diferent. Tot i la incorrecta denominació per l'afegit de la preposició, la qual cosa ens fa pensar en un antropònim *Peralta*, destaquem l'exemple pel seu continu desplaçament cap a l'oest. Les retolacions a la banda esquerra del mas han anat provocant aquesta nova ubicació, uns tres quilòmetres a ponent del referent.
- 38- Quan un mas es desdobra, per qüestions òbvies de creixement o partició, sol prendre les variants de Vell-Nou, o Dalt-Baix si es troba diferenciat pel nivell altimètric: **Penyablanca de Dalt - Penyablanca de Baix**, mas de **Monfort de Dalt - mas de Monfort de Baix** o aquest **Pessetes de Dalt - Pesetes de Baix** que l'IGN resol com *Masías de Pesetes*.
- 39- El **mas de la Randera** apareix com *Masía La Bandera* a la Planimetria i Cadastre.
- 40- El **molí Regolfo** pren aquest nom pel mecanisme emprat que provoca que l'aigua regolfi en entrar i prenga més embranzida. El cadastre va tindre a bé traduir també aquest artefacte i batejar-lo com *M^o del Cuadrante*.
- 41- A la serra del Boi hi ha dos masos de la Serra. Un es coneix, simplement, com el **mas de la Serra**. L'altre, més nou i situat més avall, ha passat a ser el **mas de la Serra de Baix**, però no *de la Serra Baixa* que, com hom pot pensar, és un concepte diferent que ens fa canviar de serra. Les solucions cartogràfiques han caigut en aquest parany i trobem *Masía de la Sierra Alta* i *Masía de la Sierra Baja*.
- 42- El **barranc de la Teixera** esdevé rambla en la totalitat dels mapes. Les variants d'aquest col·lectiu de teixos va des de la galleguització de *Teixeira* de l'IGN, M-93 i els dos 1:10 000 fins a la solució *Teixeta* de l'1:25 000 que ens fa pensar en un altre dels sufixos adients als col·lectius botànics.

- En el 2-2 de l'ICV, amb criteri contrari al 2-3, esdevé correcte barranc de la Teixera.
- 43- Els **Terradets**, com tants topònims transformats per l'ús incorrecte de la preposició, pren un valor antroponímic en aparèixer les solucions *de Terradet* i *de Terradel*, com si es tractés d'un cognom. També el **Tormo**, mas situat al Boi, pateix aquestes complementacions *de Tormo*.
- 44- Al terme hi ha diversos masos amb la forma 'Torre de' per la seua disposició constructiva: la **Torre Garcia**, la **Torre Climent**, la **Torre Martines**, totes amb supressió de la preposició 'de', que trobem en la documentació antiga. En la cartografia, però, hi ha tendència a clarificar que es tracta d'un mas i apareix: *Masía de la Torre Climent* com si es tractés d'un altre indret. Aquest afegit de mas porta a alguns a la forma *Mas de Torre Garcia*. D'ací a fer Torres Garcia propietari només hi ha un pas.
- 45- El **mas Vell**, tan repetit en molts termes pateix 'el mal de la de' i un canvi ortogràfic que ens fa pensar en la possibilitat que Bell, l'inventor, tingués un mas en aquestes contrades: *Masía de Bell*. Rectificacions posteriors apareixen com *Masía de Vell*.
- 46- El genèric 'serrada', tancat destinat a les raberes, amb pronúncia 'serrà' ha confós el primer treball amb la solució 'serra'. Aleshores la **serrada Vella** ha esdevingut *serra Vella* —sense orografia que la justifique— i la castellanització de l'1:25 000, convençut d'aquesta solució, com a *Sierra Vella*.
- 47- El **coll del Vidre**, conegut també des de Vistabella com **coll de la Xaparra**, rep aquesta denominació al primer treball. El militar del 93 el transforma en *Puerto de Vidre*. L'1:25 000 manté el genèric genuí coll, encara que elimina l'article: *Coll de Vidre*. La solució de la COPUT i la recent del M-2005 ens dóna una nova exemplificació de tautologia: *Port del Collao*. El Collao o Collado és un mas proper i la documentació antiga ens parla del Collado d'Atzeneta. No hi ha raó, però, per a aquesta duplicitat significativa.
- 48- **Xaparral** és un col·lectiu botànic que ens parla de la savina xaparra, la qual, sense creixement vertical, repta per terra. A banda de l'ortografia castellanitzada, apareixen formes com *Cheparrar* —ense comentaris— o *Choparrar*, potser pensant en la presència masiva de xops.

observacions finals:

La revisió de la cartografia oficial ens permet deduir que només la Planimetria va ser el resultat d'un treball de camp. La resta de la cartografia revisada —tret dels 1:10.000 de l'ICV— no han comptat, que coneguem, amb cap enquesta prèvia o revisió dels treballs anteriors sobre el mateix terme. No hi ha hagut treball de camp. Aleshores, el percentatge d'errades ha anat creixent a mesura que s'han realitzat mapes nous. No veiem, doncs, cap preocupació

per la plasmació correcta de la toponímia, que sembla un element massa secundari. El mas de l'Alberta, en passar a ser Alborta, es manté amb aquesta curiosa denominació en tots els mapes posteriors. El mas de la Burra passa a Busa, Basa, Buscas... i s'allunya cada vegada més del sentit original. El mas de Clèrich passa a Clèrig i ja no es refà. El Saltador passa a Sallador i després es manté com a Sellador... De Canalissos a Canaliza i després Cañaliza...

-Castellanitzacions totals i parcials. Podem diferenciar diversos tipus.

- 1- Castellànitzacions ortogràfiques: Clocha per Clotxa, Foyeta per Foieta, Peñablanca per Penyablanca.
- 2- Castellànitzacions ortogràfiques amb canvis fonètics: Azor per Assor; Albachés per Albagés, Canaliza per Canalissos, Chironet per Gironet, Corraliza per Corralissa, Monzón per Monçó, Peñarrocha per Penarroja, Chaparrar per Xaparral.
- 3- Traduccions del genèric amb manteniment de l'especificatiu: Puerto del Vidre per Coll del Vidre, Masía del Gironet per mas del Gironet, Barranco dels Castelletes per barranc dels Castelletes, Molino mes Bais per molí Més Baix, Colada¹ del Alforí per pas de l'Alforí, Sierra del Boi per serra del Boi, Cueva de la Finestra...
- 4- Traduccions de l'especificatiu amb manteniment del genèric: Mas de Monzón per mas de Monçó, Mas de la Loma per mas de la Lloma, Barranc del Mas del Zurdo, Molí de Luna per Molí de Lluna.
- 5- Traduccions totals: Masía del Manzanar per mas del Mançanar, El Lobo per tossal del Llop, Horno de Yeso per l'Algepsar, Molino del Cuadrante per Molí Regolfo.

-Criteris dels diversos mapes.

- 1- La Planimetria parteix d'una castellanització dels genèrics quasi total: Barranco, Camino, Molino, Tejería, Sierra, Río, Pozo, Paso, Colada, Cordel... Alterna, però, Mas i Masía —sense cap criteri visible de conjunt de cases o casa aïllada— Llano i Plá —amb accent persistent. Pel que fa als especificatius en respecta uns i en tradueix la gran majoria: Molino más alto al costat de Molino mes Bais, Rambla de la Teixera, Coll del Vidre. Tampoc entenem que retole Camino del Mas del Hostal i que ens porte al Mas del Hortal.

1.- Aquest apartat de les vies pecuàries ha estat molt maltractat i la importació de genèrics aliens ha influït en moltes monografies sobre el tema. *Colada, vereda i cañada* obvien assegadors, passos, carrerades, carrerons i altres genèrics de les vies ramaderes

- 2- El mapa que considerem de valor cadastral és una còpia de la Planimetria. Només augmenta les errades en la còpia: Mas de Foix on deia Mas de Folc, Mas de la Coma on deia Mas de la Loma...
- 3- L'IGN, tot copiant la Planimetria que n'era el treball de camp, ens mostra uns mapes amb menor presència toponímica —donada l'escala, 1:50 000— i un augment d'errors. Observem-los a partir de les formes del primer treball: Teixeira per Teixera, El Forcal per El Forcall, Mas de Gusi per Mas de Gual, Mª de la Clocha de Miló on la Planimetria deia Masía de la Clocha del Mitg, Mª de Alborta per Mas de la Alberta, Mª de la Canaleta per La Canaleta (nom del mas). Hem d'entendre, com a criteri, el fet que els masos havien d'aparèixer amb el genèric, fóra Mas, Masía o Ma. Agraïm, això sí, la correcció: Mas del Hostal per Mas del Hortal, que ja havíem explicat.
- 4- Als mapes militars (592-1993 i 569-1998) trobem un abandó ostensible de la toponímia amb errades majors. Replega les anteriors, fins i tot el Mas de Hortal i n'afegeix: Masía del Fanzanar - Manzanar, Mas de Mozón - Monzón, Mas de Benagues – Benages, Masía de Terradel – Terradet, o l'aparició del famós Puerto de Vidre. Hi observem, però, una bona mà, pel que fa a l'ortografia, en alguns topònims: Gironet on apareixia Chironet; Clotxa per Clocha, Masía de la Foieta Plana, i no Foyeta; El Bovalar, i no Bobalar com en els anteriors. Fins tot, creiem que Clerig, apareix com una hipercorrecció del Clerich que apareixia en la cartografia anterior.
- 5- El mapa militar de 2005 mereix una consideració especial en haver augmentat el nombre de topònims, potser per haver-se servit de l'aparició dels 1:25 000. Amb tot, com l'1:25 000, creix en bones intencions i també en errades. El molí Geroni apareix en ambdós mapes com Chiroli, La Pegunta com La Regunta, el Coconet com Coconel, el barranc dels Canalissos, fins aleshores Canaliza, esdevé Cañaliza, Regolfo com Regolto. Hi ha, però, diversitat en altres exemples com Molino d'Alt i Molí d'Alt per assenyalar aquell molí Més Alt; l'1:25 000 manté Manzanar mentre el militar perpetua el Fanzanar del mapa anterior. El 25 000 retroba la y de Foyeta mentre al militar esdevé Foreta..., la Devesa, Debeso; Collassa, Callosa; Cloxa per Clotxa.
- 6- Els diversos 1:10 000 de la conselleria de Medi Ambient adoleixen, sobretot, de molts desplaçaments —d'errònies ubicacions. Afegeix, a més, totes les errades d'aquells que va copiar i alguna de collita pròpia: Peñarrotja per Penarroja, Morratxe per Morratges, La Vall de Usera per la Vallussera, La Perranda per la Ferranda, el Choparrar pel Xaparral.
- 7- Els 1:10 000 de l'ICV són fruit d'una nova enquesta, d'un treball de camp. Apareixen corregides les errades que s'havien arrossegat en els diversos mapes. Tot i això, en una primera versió la quantitat de topònims és ben minsa. Ara s'està revisant a l'alça mercés a l'esforç d'uns quants toponimistes coordinats per la nostra consòcia AigüesVives.

-Transcendència de l'elisió o afegit d'articles i preposicions.

Tot i que és un fenomen amb tradició en la toponímia oral, Mas del Collet > Mas de Collet > Ma e Collet, cal tindre'l en compte a l'hora de les retolacions i la cartografia. Una vegada més se'ns demana estandarització davant el dialectalisme excessiu. Ja hem vist nombrosos exemples que provoquen canvis significatius a causa de l'elisió o l'afegit de preposicions i articles. Recordem el mas del Bord (malnom) com, en eliminar l'article, pren la categoria de cognom Masía de Bort. El mateix exemple ens mostra la desaparició de la preposició amb un Masía Bort que podria transformar-se en un mas Bord com una nova categoria de masos. En l'afegit de preposicions recordem un molí d'Alt —posicional— com si pertanyera a Alt. També el cas de la Masía de la Monlleó.

-Substitució de topònims per simples genèrics.

Alguns mapes supleixen molts topònims amb la simple presència del genèric: Masía, Corral, Albergue, Manantial, Zahurda, Chozo i, fins i tot, Escombrera al darrer militar (imaginem la dificultat d'accés que tindria la infanteria per arribar al poble).

La conclusió final que s'imposa no és altra que exigir una política lingüística respectuosa amb els noms de lloc. No sols la cartografia estatal, també el recent Institut Cartogràfic Valencià hauria de considerar la toponímia com un element bàsic de l'elaboració d'un mapa. Sospitem, però, que a banda de la situació de menyspreu de les 'altres' llengües que no siguem l'espanyola, la toponímia sempre ha estat menystinguda dins la cartografia. Al País Valencià, hores d'ara, només comptem amb l'esforç continuat d'un grapat d'entusiastes recollidors de topònims que, a través de la conselleria d'Educació, primer, i de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en l'actualitat, han anat abocant el doll toponímic dels nostres termes. La voluntat, pereosa de vegades, dels responsables de l'ICV fan que anem retrobant la dignitat dels noms de lloc en la nostra cartografia oficial amb petites dosis². No s'hi compta encara amb toponimistes que, de manera continuada, treballen al si d'aquesta institució. Els catalans del sud tenim, amb l'ICC, l'exemple d'un treball que ha anat dignificant la cartografia de Catalunya, també maltractada durant dècades. Malauradament, l'actual administració valenciana defuig les mostres nòrdiques.

2.- Potser van més ràpids els PAI urbanístics i el soterrament, per la desídia de l'administració, d'antics topònims que no atenen al principi de Persistència a què es referia el professor Tort.

TOPÒNIMS A LA XARXA. EL TRACTAMENT DE LA TOPONÍMIA CATALANA A INTERNET

Miquel PARELLA I CODINA
Institut Cartogràfic de Catalunya

1. Introducció

Un dels motius que ens van empènyer a parlar sobre una temàtica tan general com la que proposa el títol de la comunicació va ser la percepció que la difusió de la toponímia a través d'Internet, la qualitat en el tractament que rep o la correcció formal que presenta ofereixen un panorama de llums i ombres i que, en relació a aquest tipus d'informació, geogràfica i lingüística alhora, podria ser interessant derivar-ne unes reflexions i una mirada crítica sobre el que hi ha actualment i el que s'ha fet aquests darrers anys.

Aquesta mirada la fem centrant la nostra atenció a quina és la situació de la toponímia catalana a la Xarxa. En altres tribunes ja havíem analitzat el paper de la cartografia com a mitjà per a la difusió de la toponímia, mitjà que sempre hem defensat com a bàsic. En aquesta ocasió, però, volem posar sobre la taula la incidència real de la difusió de les formes correctes de la toponímia catalana a Internet no tan sols sobre suport cartogràfic sinó sobre altres formats. No es tracta, doncs, d'un estat general de la situació de la toponímia a la Xarxa, es trobi en la llengua que es trobi, tot i que en la comunicació també se n'apunten algunes observacions, sinó una visió particular, encara que breu, de la situació de la toponímia catalana.

En general i apuntant d'entrada allò que recordarem al corol·lari final, es pot dir que l'extraordinària difusió de continguts que permet la Xarxa afavoreix indistintament una presència toponomàstica qualitativa i enciclopèdica però també una vulgarització acientífica i banal. De fet, com en la majoria de terrenys o disciplines objecte de l'interès humà.

Tanmateix, el tractament que rep la toponímia d'expressió catalana porta una càrrega afegida en la consecució de la seva correcció i normalització a la Xarxa i és el fet mateix de ser part d'una llengua que no gaudeix d'una situació de plenitud, que es veu amenaçada en determinats àmbits d'ús social i que no

compta amb la força ni amb un pes normalitzador fort que l'empenyi de manera més decidida a la consecució d'aquests objectius. Aquestes constatacions, com intentarem fer veure, es materialitzen en llocs de gran consulta, alguns dels quals, impertorbables, semblen no voler adequar-se a requeriments amb pes de llei.

2. Dels primers continguts a la massificació informativa

El fet que els inicis d'Internet es trobessin motivats, bàsicament, per la recerca d'un sistema de comunicació entre universitats, on l'ús i consulta de fons bibliogràfics es pogués dur a terme a distància, privava de l'accés a aquesta documentació a la majoria de la població però permetia, per contra, que els continguts difosos fossin, en la seva major part, d'àmbit acadèmic i, doncs, inseparables del saber científic i de la precisió terminològica.

La ràpida difusió que va tenir la Xarxa va permetre universalitzar l'accés a la informació. La qualitat d'aquesta informació i la forma com es presentava continuava vinculada a l'emissor, suposadament preparat i fiable en la qualitat d'allò que emetia, però ja amb receptors de naturalesa completament heterogènia. Finalment, l'extraordinària vulgarització de la tecnologia ha permès que qualsevol particular pugui difondre informació lliurement per la Xarxa.

Aquest brevíssim recorregut per les etapes de vulgarització d'aquesta tecnologia ens serveix de marc per analitzar com la toponímia en català ha seguit un procés similar, però només en part. Des de les primeres webs en català, però també actualment la toponímia difosa per organismes oficials, per institucions privades d'àmbit cultural, per institucions d'àmbit públic com diaris o revistes que tenen els seus propis espais a la Xarxa, no ha estat homogènia ni normalitzada, ha estat sovint dubitativa, força vegades amb calcs del castellà o l'anglès i formalment sovint errònia. Pel que fa a les pàgines particulars el tractament que hi rep la llengua –i aquí cal entendre-hi també la toponímia– cau massa sovint en la incorrecció i la manca d'exigència en la precisió gràfica o en l'ús adequat del nom.

No cal dir que al costat d'aquest retrat també hi ha el de les pàgines de la Xarxa on la qualitat i la precisió en el tractament dels noms de lloc hi són presents. Fem-ne un repàs, tant de les unes com de les altres.

3. Topònims a la Xarxa: pàgines oficials i particulars

La toponímia catalana, en qualsevol cas, no es troba a l'alçada de la correcció i precisió lingüístiques que a la Xarxa tenen els topònims de llengües consolidades dins del seu àmbit com el francès, l'italià, el portuguès o el castellà, per citar llengües veïnes, tot i que també és cert que la toponímia d'aquestes llengües no escapa a les incorreccions d'aquells que no apliquen a la toponímia el mateix zel que a altres parts de la llengua.

En el cas de la toponímia catalana, ens trobem que la manca d'una tradició gràfica de la mateixa fortalesa de què gaudeixen llengües veïnes contribueix poderosament a fer més vulnerable la correcció dels topònims que apareixen a la Xarxa. En aquest sentit, i prenent com a exemple l'exonímia catalana tradicional, l'adopció de les formes locals afavoreix el trencament entre les formes pròpies i tradicionals catalanes de denominar noms al·lòctons i l'ús que en fan els particulars que difonen els seus textos a la Xarxa. Fet que es repeteix en la llengua parlada, potser de manera més accentuada.

Fent una ullada a webs d'organismes públics i d'institucions centrades dins d'àmbits científicoculturals veiem que, en general, presenten un tractament de la toponímia força correcte. A casa nostra, com més oficial és la informació més es respecten les formes pròpies, especialment les denominacions de municipis i entitats de població. La resta de topònims (orònims, hidrònims...) presenten més variació en llur expressió gràfica, tot i que dins de formes no aberrants.

En aquest sentit són molts els ajuntaments que ofereixen a les seves pàgines web, serveis de nomenclàtor o relacions de noms del municipi, especialment de vies públiques. Alguns exemples: l'ajuntament de Barcelona, a l'enllaç corresponent al Nomenclàtor de carrers, ofereix un servei d'ajuda, amb explicació de la metodologia usada per a la confecció del dit Nomenclàtor i amb un directori complet, endreçat i de total correcció. El corpus contingut es basa en el conegut llibre del toponomista Jesús Portavella, publicat pel mateix ajuntament de Barcelona.

Ajuntament de Barcelona

La Ciutat Ajuntament Turisme Negociis Serveis bàsics

B nomenclàtor dels carrers

Història dels noms dels carrers de Barcelona

- > Presentació
- > Com es decideixen els noms dels carrers?
- > El diccionari virtual...
- > Crèdits
- > Bústia de suggeriments
- > Cerca

A

MAPA

CARRER DE LA PIETA

Z

© Ajuntament de Barcelona

? Cerca per inicials del nom de carrer o via:

A	B	C	D	E	F	G	H	I
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
S	T	U	V	W	X	Y	Z	

? Cerca per nom (aproximat) de carrer o via:

? Cerca per paraula:

? Segle: Any(aaaa):

>>

Vies obtingudes:

- > Almirall Aixada, Carrer de l'
- > Almirall Barceló, Carrer de l'
- > Almirall Cervera, Carrer de l'
- > Almirall Churruga, Carrer de l'
- > Almirall Okendo, Carrer de l'
- > Almirall Pròxida, Carrer de l'
- > Valentí Almirall, Plaça de

Nom: Almirall Pròxida, Carrer de l'

Descripció: Olf de Pròxida (segle XIV). Noble valencià, militar i marí, provinent de la família Pròcida siciliana.

Fonts documentals: {n80}.

Data d'aprovació: 19/11/1929

Noms anteriors: Núm. 2 (de l'exemple de Sant Andreu)

Districtes: SANT ANDREU (09)

 Mapa

[<- Tornar](#)

Un altre ajuntament, el de Terrassa, presenta, com el de Barcelona, una fitxa individualitzada per a cada nom de via pública. La informació és completa i la grafia, en general, correcta. Altres exemples de webs municipals consultades ens porten a subscriure, encara que caldria aprofundir més en aquesta dada, que en corporacions grans i amb una certa estructuració organitzativa, és més fàcil trobar-hi apartats dedicats als noms de lloc (indrets o vies públiques).

Aquestes webs, on la comunió entre recursos tecnològics i precisió lingüística serveixen d'exemples, no sempre els trobem tan ben conjuntats: en aquells casos on el recurs tecnològic es concep com un objectiu i no com un mitjà, la tècnica sembla esdevenir el principal protagonista de la informació. El resultat és un aparell tècnic que ofereix ajuda i recursos a l'usuari però amb una deixadesa palpable en la correcció de les formes toponímiques.

3210	SANT OLEGUER	Plaça de	
<i>Plaça de Sant Oleguer</i>			
Barcelona, 1060-1137 Bisbe de Barcelona i Arquebisbe de Tarragona.			
Abat de Sant Ruf d'Avinyó (França,1110), bisbe de Barcelona (1115) i aruebisbe de Tarragona (119). Com a abat de Sant Ruf, és considerat fundador del monestir de Santa Maria de Terrassa i primer prior d'aquest monestir (1113).			
Aprovació	2.10.96	per Decret	C5
Conf.	Carrer de Faraday Carrer de Josep Trueta Carrer de Sant Marc Carrer de Volta		
Barri	Ca n'aurell		
Districte	4		
CP:	08224		
Noms Antics	San Olegario	Tipus aprovació	Decret
		desde	14.1.40
		fins	1.10.96

Mostrem un exemple on el recurs cartogràfic és notori, amb parcel·lari i cartografia d'imatge, però on l'índex de vials del municipi no té cap mena de correcció.

Llegenda i control de capes

  punt seleccionat
   illes
   ortofoto

Camí Pont
 Camí Pont Malany
 Carrer Primer Maig
 Carrer Rafalguerri
 Carrer Ramon I
 Carrer Reis Catòlics
 Carrer Roger Llúria
 Carrer Roma
 Carrer Rosell
 Carretera Rossell a Sènia

Tanmateix, molts municipis petits, sense els recursos de les grans corporacions municipals han cobert amb voluntat altres mancances i ofereixen

petits tresors per a l'investigador sobre els seus noms de lloc. Un exemple ràpid pot ser la pàgina web oficial de l'ajuntament de la Sénia. En aquest cas es fa un repàs de noms de carrers, cases i indrets del municipi de gran ajuda en activitats de recerca toponomàstica. I serveixi la tria de descàrrec per la mala premsa de la imatge anterior.

vivia gent, però avui dia es tracta d'una masia abandonada.

El Povet del Tornil és un peu cilíndric format per dos nivells: l'inferior, de pedra seca, que s'enfonsa uns 3-4 metres sota terra, i la part superior. Antigament recollia les aigües de pluja convenientment canalitzades, que servien per abeurar el bestiar. Aquest es troba al Corral dels Bendalets.

La Casa del Rei Bonet la trobem a un dels carrers del casc Medieval de la Sénia, més concretament al carrer Major. Conta la llegenda que aquí és on va néixer el rei Bonet, de Madagascar. Segons diuen, aquest personatge se'n va anar del poble i va aconseguir reunir una gran fortuna sent mercader de Madagascar. Aquesta fortuna la va ingressar al banc central d'Anglaterra i quan va morir, els diners es van quedar a les mans dels anglesos, pel que els hereus que vivien a la Sénia no van poder tocar ni un centim.

El Mas de les Valleseres és una casa de camp de propietat

El resultat de la nostra cerca en webs municipals mostra un caràcter heterogeni. Un altre exemple és el cas del municipi de la Seu d'Urgell, on en la presentació de mapes amb els noms de les vies públiques, hi trobem alguna errada i un tractament desigual en l'ús de majúscules i minúscules.

La Seu d'Urgell

Fem un esment també a la *Guia de carrers* que la Generalitat de Catalunya ha endegat recentment des de webs oficials i on es recullen els mapes de tots els municipis de Catalunya amb els seus corresponents carrers. Resultat esperançador, però, com en tants exemples on l'origen de la informació que s'hi aboca prové de múltiples fonts, hi caldria un criteri unificat en el tractament i la grafia dels topònims que hi apareixen: ús apropiat de majúscules i minúscules, ús de tots els caràcters gràfics, ús de preposicions i articles, evitació d'abreviatures...

Com a contrast i aprofitant que les dues fonts que mostrem utilitzen de fons l'ús d'una mateixa base cartogràfica, la de l'1:5 000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, mostrem aquests dos fragments del mateix indret (un sector de Sallent) on el tractament precís i correcte de la toponímia urbana, contrasta amb les formes proposades a la guia que, tot i no ser incorrectes, abusen de l'abreviatura i del tractament minuscultitzat de genèrics en un context on no caldria.

«Guia de carrers»

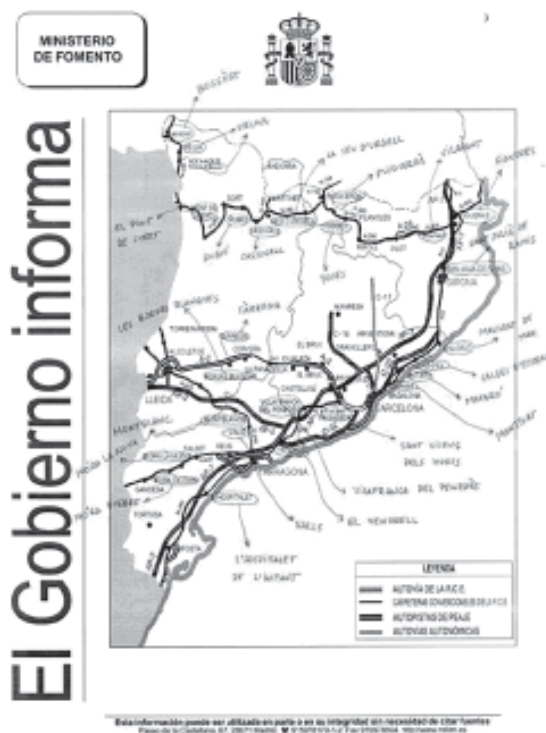

MTC 1:5 000 ICC

Si la consulta a webs gestionades per organismes o administracions catalanes presenta formes, en general, acceptables, no s'esdevé el mateix a pàgines governamentals d'àmbit estatal. Aquesta descurança ha estat sovint objecte de denúncia i algun cop els mitjans de comunicació se n'han fet ressò, en els seus breus. Si les formes utilitzades tenien mancances i incorreccions notables quan els suports de difusió eren els tradicionals, la situació no ha millorat en el tractament que la nostra toponímia rep a la Xarxa.

Fent un salt enrere contextualitzarem millor la situació actual: en vista dels incompliments de la normativa legal sobre noms de lloc de Catalunya, el 30 de novembre de 1993, en sessió ordinària al Congrés de Diputats de Madrid un grup parlamentari català va presentar una proposició sobre el respecte a la toponímia catalana en la documentació generada pel Ministerio del Interior a fi que es respectés la forma pròpia i oficial en català dels noms de lloc. Aquesta proposició va rebre el suport d'altres grups parlamentaris i la votació final va oferir un resultat esperançador: tots els grups parlamentaris del Congrés de Diputats van sumar-se a la moció i aquesta es va aprovar per unanimitat de la Cambra.

Anys més tard (a principis del 2004), fent consultes a la web del Ministerio de Fomento de cara a l'actualització de les codificacions de les carreteres, vam trobar-hi aquest mapa.

Com es pot veure, no vam resistir la temptació de marcar-hi les incorreccions toponímiques. Amb aquests exemples no semblava que s'anés pel camí de la normalització que, d'altra banda, acords parlamentaris i lleis diverses ja reconeixien.

Tanmateix i fent novament consultes (2006) a la web del Ministerio de Fomento (http://www.ign.es/ign/es/IGN/vertices_geodesicos.jsp), en aquest cas per veure la relació oficial de vèrtexs geodèsics, s'hi pot trobar la relació actual dels que hi ha a Catalunya i de la qual s'adjunten alguns exemples, citant tant nom de vèrtex com municipi al qual pertany. En mostrem una selecció:

2	Mare Deu del Mont	25775	257	Gerona	Albanñá
7	Pedros	38843	388	Lérida	Albatarrech
46	La Guardia	32806	328	Lérida	Avellanes y Santa Liña, Los
18	Puigmal	21793	217	Gerona	Caralps
45	Moreu (Puig)	25566	255	Barcelona	Castellar de Nuch
20	Castello D'Empuries	25885	258	Gerona	Castelló de Ampurias
37	Montenegrelo	52124	521	Tarragona	Cenia, La
99	Tossapelada	25411	254	Lérida	Coma y La Pedrá, La
116	Silo de Ibars D'Urgel	36050	360	Lérida	Ibars de Urgel
97	Puig Castellar	42128	421	Barcelona	Moncada y Reixach
167	Solans	38980	389	Lérida	Omélls de Nagaya, Los
117	Sant Pau	41961	419	Barcelona	Pachs del Penedés
67	Roda	25919	259	Gerona	Palau-Sabardera
72	Piedra Picada	25587	255	Gerona	Planolas
83	Monserrat	44401	444	Tarragona	Ribarroja de Ebro
195	Montpeo	39058	390	Lérida	Ribera del Dondara
144	Montalt	39406	394	Barcelona	San Adrés de Llavaneras
146	El Villar del Grau	33218	332	Barcelona	San Bartolomé del Grau
154	El Sant Marti	36325	363	Barcelona	San Fructuoso de Bagés
95	Platchola	54799	547	Tarragona	San Jaime de Enveja
202	Tosal	38982	389	Lérida	Sant Martí del Río Corb
99	Tauleria	41898	418	Tarragona	Santa Perpetua de Gayá
100	Savallá d'el Comtat	39042	390	Tarragona	Savallá del Condado
103	Costabone	21865	218	Gerona	Setcasas
181	Savassona	33276	332	Barcelona	Tabérnolas
235	Ancla	18290	182	Lérida	Valles del Valira, Los
199	Sant Sebastia	33225	332	Barcelona	Vich
239	Sarraera	18098	180	Lérida	Viella-Mitg Arán
246	Nora	38879	388	Lérida	Villanueva de la Barca
137	Viñols y Archs	47276	472	Tarragona	Viñols y Archs

Com es pot veure, l'exercici consistiria no tant a trobar els errors sinó els encerts. Res de nou, en tot cas pel que fa a la sensibilitat i respecte a les lleis que vetllen pels nostres noms de lloc... Amb tot, i atès que aquestes informacions provenen del Ministerio de Fomento i la proposició parlamentària que hem citat es referia particularment a la informació generada pel Ministerio del Interior, podem suposar que els de Fomento no es devien sentir afectats pel tema o que durant aquest temps no havien estat prou curiosos en les lectures del BOE o del DOGC. Tampoc haurien rebut cap instància judicial a fi que donessin compliment a la xarxa de disposicions legals que protegeix la nostra toponímia. Però el cas és que, fent una ullada a la web del Ministerio del Interior (www.mint.es) a fi de conèixer, per exemple, quines són les dependències judicials a Catalunya, hi trobem la següent informació:

J. S. P. de Cataluña

Con sede en Barcelona y ámbito territorial en las provincias de Barcelona, Girona, Lleida y Tarragona.

Unidades Policiales

Comisaría Local de Moncada y Reixach

Comisaría Local de Sant Adrià Besòs

Comisaría Local de Sant Cugat Valles

Comisaría Local de Sardanyola del Vallés

Comisaría Local de Sant Feliu de Guixols

Puesto Fronterizo de La Seo de Urgel

Und. de Extr. y Doc. de Camprodón

Und. de Extr. y Doc. de Port Bou

Und. de Extr. y Doc. de Puigcerdá

Und. de Extr. y Doc. de La Junquera

Com es pot veure, els comentaris que hem realitzat per l'anterior llistat són també vàlids per a aquest. Un altre exemple: si volem conèixer a quines oficines ens hem d'adreçar per renovar documents, la grafia amb què s'escriuen els noms dels municipis continua essent incorrecta.

Oficina de Pasaportes de Sant Cugat del Vallés

Dirección:

C/ Vallés, 1
308190 Sant Cugat del Vallés

Oficina de Pasaportes de Sant Boí de Llobregat

Parc. Marianao, s/n
08830 Sant Boí de Llobregat

Oficina de Pasaportes de Santa Coloma de Gramanet

C. Irlanda 67
08922 Santa Coloma de Gramanet

Oficina de Pasaportes de Sant Adrià de Besòs

Av. JoanXXIII,2
08930 Sant Adrià de Besòs

Oficina de Pasaportes de Sant Feliú de Llobregat

C/ Carreretes, 9-11
08980 - Sant Feliú de Llobregat

Oficina de Pasaportes de San Feliú de Guixols

C/ Ortiz de la Vega, 6-8
17220 - San Feliú de Guixols

Oficina de Pasaportes de Port Bou

Edificio Estacio de Renfe, s/n
17497 - Port Bou

Oficina de Pasaportes de Camprodón

C/ Josep Morer,16
17867 - Camprodón

Oficina de Pasaportes de Seu d'Urgell

Av. de Saloria, 100
25700 - Seu d'Urgell

El fet que Fomento i Interior siguin dos dels ministeris més antics i arrosseguin inèrcies de temps reculats podria semblar una explicació al perquè d'aquesta deixadesa, tot i que estem referint-nos a documents de l'any 2006. Tanmateix, però, i fent consultes a les informacions que ofereix un ministeri dels de creació més recent i, hem de suposar, amb un grau més elevat de sensibilitat com és el Ministerio de Medio Ambiente, veiem que el tractament que hi rep la toponímia catalana és del mateix patró. Adjuntem com a mostra, un fragment de la relació d'estanys i pantans de la província de Lleida. No cal marcar-hi les incorreccions atesa la quantitat que en presenta.

http://servicios.mma.es/rec_hid/inv_presas/consultas/resultados.jsp

ALOS	EBRO	LLEIDA	MEDITERRANEA ELECTRICIDAD
AMITGES DE RATERA (DIQUE DEL COLLADO)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACION S.A.
CHIMO	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
FOSSE (DIQUE DEL COLLADO)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
LAGO NEGRO (DIQUE DEL COLLADO)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
LLANO DE MONCASAU	EBRO	LLEIDA	S.P. FUERZAS MOTRICES
MAR LAGO	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
MAR LAGO (DIQUE DEL COLLADO 1)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
MAYOR DE COLOMERS (LAGO)			
MORGEMUT	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
MOROS (CANAL DE SEROS)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
SALADO	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.

SAN LORENZO MONGAY	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
SAN MAURICIO	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
SEGRIA-SUR			
(2ª FASE REGADIO-BALSA 2)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
TABESCAN	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
TORAN / PONT DE REY	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
TORT TRULLO			
(DIQUE DEL COLLADO 2)	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.
UTCHESA	EBRO	LLEIDA	HECSA
UTCHESA VALLETA / SANS	EBRO	LLEIDA	ENDESA GENERACIÓN, S.A.

Després de mostres com les que hem vist en aquest recorregut per webs oficials de l'Estat pot ser necessari fer un recordatori ràpid del teixit legal que protegeix i empara la toponímia catalana...

- 1) 1979: Estatut d'Autonomia de Catalunya
- 2) 1981: febrer; Ordre DOGC. Relació de municipis del Parlament de Catalunya
- 3) 1983: Primera Llei de Política Lingüística
- 4) 1988: Ordre DOGC amb la inclusió de les entitats de població
- 5) 1991: Decret DOGC sobre l'Ús de la Toponímia
- 6) 1991: Llei d'Autoritat Lingüística de l'IEC
- 7) 1996: Ordre DOGC amb la relació oficial de municipis de Catalunya
- 8) 1998: Segona Llei de Política Lingüística
- 9) 1999: abril; Edicte DOGC amb la relació oficial de municipis de Catalunya
- 10) 2003: Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya
- 11) 2006: Estatut d'Autonomia de Catalunya
- 12) ...

i probablement alguna altra figura legal o resolució oficial que ens oblidem Tot plegat ens pot portar a preguntar-nos què cal fer si, amb totes les lleis vetllant-ho, des d'organismes oficials es continua escrivint Figueras, Montblanch, Vich, Utchesa, San Lorenzo Mongay, La Seo de Urgel o Mora de Ebro.

Fent una ullada a webs particulars observem una situació de gran varietat tot i que en general, amb poca cura per a la toponímia. Com sempre, hi ha les excepcions, amb webs o blogs personals on l'interès en el tractament dels noms de lloc és notori, però si la manca de correcció lingüística ha esdevingut un paradigma quan s'analitzen els textos en mitjans de comunicació personals com textos SMS, portades de mòbils o xats, la toponímia no escapa a aquesta tendència i es veu també afectada.

Dels molts exemples que es podrien trobar, en mostrem dos. Són dos comentaris a peus de foto per part de muntanyencs que pengen les seves experiències a la web. Un correspon a una pàgina de rutes per les Muntanyes de Prades i el Montsant, redactada en castellà i l'altre (muntanya.net) a una pàgina sensible a temes muntanyencs i al nostre país en general, molt recomanable, però amb alguna manca de precisió en els noms de lloc:

«Imagen del camino que pasa cerca del Rio Brugent entre Capafons y Farena.»

«Allí t'aboques sobre l'altiplà de Taus i les embistes de Boumort. El retorn es pot fer pel mateix lloc.»

La problemàtica de la correcció en la grafia de les formes gràfiques té més incidència de la que pot semblar a primera vista. Entitats oficials i privades com poden ser l'Observatori del Paisatge o la Fundació Territori i Paisatge tenen a la Xarxa un dels principals mitjans de difusió de llur activitat... En el cas de l'Observatori, on la referència toponímica és bàsica, s'hi detecta alguna grafia millorable i descurança en la homogeneïtat en el tractament de les formes gràfiques. Ex. del Coll de Can Maçana.

La Fundació disposa d'espais naturals equipats amb recorreguts autoguiats que promouen l'educació ambiental a través d'itineraris de descoberta, camps de treball estades d'estiu a la natura i activitats i estades a Les Planes de Son, Centre de Natura i Desenvolupament Sostenible dels Pirineus.

- Les Planes de Son
- Mig de Dos Rius
- Congost de Mont-rebei
- Sol del Fustler
- Muntanya d'Alinyà
- All Segre
- Bosc de Vilalta
- Ter Vell
- Puigventós
- Port d'Arnes
- Congost de Fraguerau
- Mas de les Cigonyes
- Bosc de Tosca
- Can Puig de Fitor
- Montserrat-Coll de can Maçana
- Boscos de Can Roca- Els Bleus
- La Rubina
- Liacuna de l'Aufacada
- Estany d'Ivars i Vila-sana
- Can Morgat-estany de Banyoles

CAIXA CATALUNYA
OBRA SOCIAL

Buscar en el mapa

Seleccione un espai FUNDTIP, comarca, municipi o espai protegit i premeu a 'Mostrar element' per centrar-lo al mapa.

Buscar: Espais FUNDTIP

Categoria: Espais en custòdia

Element: Àrea de lleure del Coll de Can Massana

Mostrar element

Pel què fa a l'altre organisme que hem citat, *l'Observatori del Paisatge*, la relació amb el nom és bàsica i així es fa constar en el seu prototipus de catàleg de Paisatge...

8.5. DENOMINACIÓ DE LES UNITATS DE PAISATGE I DELS PAISATGES D'ATENCIÓ ESPECIAL

La denominació de les unitats i dels paisatges d'atenció especial ha de ser breu, clara, descriptiva, entenedora i expressiva de la identitat de cada territori. El nom de cada unitat es basarà sempre en la toponímia. La toponímia és un element fonamental de l'expressió cultural d'un paisatge i un dels elements més expressius de la identitat d'un determinat territori. Poden utilitzar-se, per exemple:

- Elements del relleu (serres, massisos, serralades, planes, valls).
- Termes que matisen els elements del relleu (costaner, litoral, interior, occidental, oriental, atlàntic, mediterrani...).
- Formacions naturals (aiguamolls, deltes).

¹⁰ L'anàlisi de la litologia no s'ha tingut en compte com una variable paisatgística més en el grup de les variables fisiogràfiques perquè s'ha considerat que aquest no és un element directament perceptible del paisatge, sinó que constitueix el substrat que condiciona la resta d'elements (relleu, vegetació, assentament humà, etc.). No obstant això, caldrà un estudi més aprofundit en el camp de delimitació de les unitats de paisatge, ja que com a factor

Tanmateix, en el mateix catàleg, quan es presenta el model de fitxa descriptiva de la fotografia del paisatge, no s'hi ressenya la necessitat d'indicar el nom del lloc fotografiat...

8.12.2. Descripció i classificació de les fotografies

Cada fotografia anirà associada a una fitxa de camp –com la que es presenta a continuació– que conformarà la base de dades. Els equips disposaran d'aquesta fitxa en el format del programari Microsoft Excel, preparada i subministrada per l'Observatori del Paisatge, i hauran d'introduir-hi les dades.

Fitxa descriptiva de la fotografia	
Número de registre	Codi de la fotografia
Data	Data de realització
Autor	Autor de la fotografia o propietari (en cas de ser anònima)
Format	A omplir per l'Observatori del Paisatge
Col·lecció	A omplir per l'Observatori del Paisatge
Comarca	Des d'on es fa la fotografia
Municipi	Des d'on es fa la fotografia
Àmbit territorial	Des d'on es fa la fotografia
Unitat de paisatge	Des d'on es fa la fotografia
Descripció	Explicació dels aspectes més rellevants de la fotografia
Tema	Claus de classificació
Observacions	Comentaris addicionals

Seguint amb un altre exemple del mateix organisme, en aquest cas la fitxa catalogràfica de cada paisatge, tampoc es fa esment especial al nom del lloc. No cal dir que creiem que el topònim (o topònims, car en un determinat paisatge poden haver-n'hi molts) és una dada bàsica i indissociable del propi paisatge.

	momento anterior a l'actual.
ORGANITZACIÓ ACTUAL DEL PAISATGE	Descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements físics anteriors que conformen l'estructura actual del paisatge de la unitat, i que en defineixen el caràcter (distribució dels usos del sòl, els hàbitats, les trames urbanes, etc.). Podria incloure, també, una taula amb la distribució d'usos del sòl de la unitat i la comparació amb tot l'àmbit, de manera que es pugui veurem quins són els usos dominants a la unitat i el seu percentatge respecte del conjunt de l'àmbit territorial.
EXPRESSIÓ ARTÍSTICA DEL PAISATGE	Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. Poden ser retalls de valors, fotos literàries, cançons o altres manifestacions artístiques (drames, quadres) que constitueixen valors intrínsecs del paisatge. L'explicació d'aquests apartat haurà d'anar acompanyada d'alguna mostra de manifestació artística (pintura, etc.).
DINÀMICA ACTUAL DEL PAISATGE	Tendències i canvis en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incidixen. Cal destacar les principals factors que modifiquen el paisatge, així com les eines de la seva evolució més recent, tenint en compte que caldrà ligar-lo amb la descripció històrica anterior.
VALORS PAISATGÍSTICS	Descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciats en ecològics dels culturals (històrics, religiosos, identitaris, socials i estètics). Presentació dels principals elements –lingüístics i mitològics– i de les àrees d'interès, pel seu sentit simbòlic, representatiu, mitològic, canons, influència social o per l'harmonia del conjunt. Les descripcions han de donar pesos semblants als elements naturals i als elements artístics i culturals, cançons i mitologies.
PRINCIPALS RUTES I PUNTS D'OBSERVACIÓ I SALUD DEL PAISATGE	Inventari de cada punt i recorregut, i descripció de la visió del paisatge i de les unitats de paisatge veïnes que s'observen. Cal incloure punts d'observació emblemàtics, des dels quals s'observin àmplies panoràmiques que incloguin diverses unitats de paisatge o altres valors que es considerin d'interès.
RISCS I IMPACTES	Presentació d'aquells processos i factors que podrien empobrir la qualitat del paisatge (com els incendis), així com aquells que tenen un efecte negatiu sobre el paisatge.
DESCRIPCIÓ DE LA POSSIBLE EVOLUCIÓ DE CADA UNITAT DE PAISATGE	Descripció del futur paisatge de la unitat a través de la interacció entre els processos naturals, les tendències socioeconòmiques i les conseqüències de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

Un altre gran apartat “que mereixeria un estudi molt més detallat” és el de l'exonímia, on el tractament que reben els noms de lloc es troba mediatitzat per les versions autòctones que han escombrat, en molts casos, les versions tradicionals i pròpies de la llengua catalana, quedant aquestes per a ús exclusiu d'especialistes.

Alguns exemples: en primer lloc del diari *El Punt* en la seva edició digital a través de Vilaweb, on apareix el mateix nom de lloc escrit de manera diferent segons edicions de dies diferents.

Vilaweb:

«...completa l'intercanvi artístic entre Baviera i Girona, que va començar l'agost passat, quan diversos artistes gironins van presentar a Regensburg l'exposició Després del pensament. Aquesta iniciativa, proposada per Isabel Cadevall, té ara...»

«...En un discurs a la Universitat de Ratisbona, a Alemanya, Benet XVI va condemnar l'integrisme religiós i la utilització de la violència per defensar la fe i va fer esment especialment de la guerra santa, el gihad...»

L'altre exemple correspon a l'*Avui*, que tracta correctament amb la forma catalana el nom d'un cantó suís (cosa que no van fer diaris en castellà, com veurem més endavant, a l'edició del mateix dia), però presenta novament incongruències en un altre nom de lloc:

Avui:

«... d'una violenta topada entre un autocar i un turisme a l'interior d'un túnel a Suïssa. El túnel, conegut amb el nom de Viamala, és al costat dels Grisons, al sud-est del país. De resultes del sinistre, sis persones van resultar ferides de consideració i, en el moment de tancar aquesta edició, els equips...»

. . .

«...La conferència acadèmica de Benet XVI a la seva universitat de Regensburg era això, una conferència acadèmica i el seu sentit era evident per a qualsevol que el volgués entendre...»

«...Lombardi, va sortir ahir a donar explicacions sobre les paraules pronunciades dimarts passat pel papa Benet XVI a la Universitat de Ratisbona (Alemanya) en què va afirmar que la jihad (guerra santa) de l'Islam va contra Déu i va citar un emperador del segle XIV...»

En definitiva, a diferència d'altres llengües veïnes com l'italià – que ha mantingut vigorosament els seus exònims – la pèrdua de denominacions foranes en la llengua d'ús es pot veure reflectida en més exemples de la premsa digital. També, i a l'ensem, el castellà ens acompanya en aquesta pèrdua de denominacions pròpies, en trobar-se mediatitzat per l'anglès o per la forma original del nom, atès que la pròpia castellana ha quedat engolida per la forma que apareix als teletipus de l'agència de notícies i pel desconeixement del redactor periodístic. Fent un petit repàs a capçaleres destacades de la premsa escrita en castellà, hi trobem aquesta incongruència en el tractament dels exònims:

La Vanguardia:

Notícia 1

«...del coro de la catedral de Regensburg y ambos fueron ordenados sacerdotes el mismo día de 1951... y 1982, y adentrarse en las aldeas y visitar las iglesias de su infancia...»

«...Bertone publicó ayer una declaración en la que, entre otras cosas, explicaba el sentido del discurso pronunciado por el Papa el pasado martes en la Universidad alemana de Ratisbona. La cita del emperador bizantino Manuele II Paleólogo, que usó el Papa, estaba...»

Notícia 2

Un profesor de primaria confiesa haber abusado de 17 menores en Suiza
| 31-08-2006 | 17.52h | Sucesos

«...población de Rhazuns, en el cantón de los Grisones, que apenas cuenta con 1.300 habitantes. Este hecho...»

Seis muertos en un accidente de tráfico en un túnel de Suiza

| 16-09-2006 | 18.23h | Sucesos

Chur (EP/AP).- Un autobús que transportaba a los componentes de un equipo de hockey sobre hielo colisionó hoy con un turismo en un túnel del este de Suiza provocando la muerte a al menos seis personas. El fuego se propagó tras el accidente en el túnel Viamala de la autopista A-13, en el cantón de Graubünden. Por el momento, el humo dificulta enormemente las labores de los equipos de rescate, según informó la Policía.

El País:

«...papa bávaro criado en una atmósfera de devoción musical. Su hermano mayor, Georg, también sacerdote, fue durante años director musical de

la catedral de Regensburg; él mismo es un amante de Mozart y consumado pianista. A Benedicto XVI le gusta por eso...»

«...Benedicto XVI hizo ayer una vehemente defensa de la esencia cristiana de Europa en la Universidad de Ratisbona, en Baviera, en lo que parece una nueva ofensiva para lograr que la Constitución europea incluya una mención a estas raíces cristianas. El pontífice...»

El Periódico:

«...Benedicto XVI lleva una semana en el ojo del huracán. El pasado martes pronunció un denso discurso en la Universidad de Ratisbona (Alemania), en la que había ejercido de profesor en su juventud. En este contexto, el papa Ratzinger cayó en la tentación de...»

«...discursos filosóficos más trabajados de su reciente gira por Alemania, ha declarado en Regensburg, entre otras cosas sobre todo dirigidas a atacar el islamismo radical, que para una comprensión más completa del universo la teoría de la evolución a secas es...»

4. La toponímia, producte de gran consum

Arribats en aquests estat de constatacions, es fa evident reconèixer el fet que els topònims, la toponímia, són un producte de gran consum. Sempre ho han estat, però amb l'aparició de les noves tecnologies no tan sols no ho ha continuat essent sinó que ha incrementat fortament la seva presència en la quotidianitat.

Seguint aquest comentari, se'ns acuden altres grans mitjans de difusió (gens innocus car fixen per escrit formes que els usuaris poden adoptar com a vàlides) que menystenen sovint les formes toponímiques correctes i pròpies de la llengua: televisions públiques i privades (de gran difusió, abast i impacte sobre la població), ràdios, amb nivells de descurança molt notoris, missatges multimèdia de telefonia mòbil, propaganda en correus brossa, els noms que apareixen als GPS de motxilla, els navegadors de cotxe, on la ineludible presència dels topònims, bàsics en l'orientació, no sempre es troben a l'alçada del tractament que ha rebut el posicionament i la georeferenciació que apareixen en pantalla, etcètera.

Un altre terreny de gran proliferació, encara que se surt del tema de la comunicació, el constitueix una indeterminada quantitat de premsa escrita, la major part de difusió gratuïta, que és la que arriba a la població per canals habitualment vinculats al consum: estacions de servei, forns de pa, agències immobiliàries... L'altre gran gruix de comunicacions d'aquest estil són els diaris

gratuïts que es lliuren en mà al peu de parades d'autobús, a les entrades d'estacions de metro o a les andanes de les estacions de ferrocarril. En general, tot aquest tipus de premsa, de calat notable i sense revisió de textos acurada, representen allò que la població sap o coneix. La major part d'anuncis que hi surten han estat transcrits directament tal com venien dels propis anunciants: són, doncs, un exemple de com s'interpreta la toponímia per part dels estadants del territori i això, referint-nos només a la gran toponímia, com són els noms dels municipis. Baixant un graó l'escala jeràrquica dels noms de lloc, encara ens trobem amb menys precisió: en la toponímia de més detall el desconeixement és dominant.

5. Conclusions

La realitat del dia a dia ens ha dut a veure que l'objectiu comú que tenim els que ens dediquem professionalment a temàtiques vinculades a la toponímia o ens interessa el món de l'onomàstica, objectiu materialitzat en la recerca i la investigació, topa amb la realitat d'allò que arriba al comú de la població, no sempre embolcallat de l'excel·lència i la precisió exigibles. Amb tot, aquest fet, comú a totes les llengües, on el doll informatiu passa per damunt de la precisió i riquesa terminològiques, és especialment agressiu en llengües com el català, amb una situació precària dins dels grans mitjans de comunicació i difusió. És per aquest motiu que la nostra tasca no serà plenament efectiva fins que, des d'aquest vèrtex de privilegi, no trobem mecanismes eficaços d'incidència en els mitjans de comunicació a fi que el tractament dels noms de lloc arribi als destinataris amb tota correcció.

Amb tot, el desplegament legal d'aquests darrers trenta anys ha impulsat de manera fonamental la correcció i preservació de les formes toponímiques pròpies. La conscienciació sobre la temàtica ha ajudat també a la normalització toponímica i a la cerca de la qualitat.

Des de l'ICC treballem en la part més tècnica de la difusió toponímica. En el nostre cas la que es difon per mitjà de la cartografia i utilitzant els mitjans de difusió habituals en la nostra activitat (llibre i mapa sobre paper, CD, DVD, Internet, cartell). Encara que sabem que la incidència real va més enllà de les nostres publicacions atès que som presos com a referents per altres mitjans, també és cert que continua essent molt més petita que la que tenen la televisió, els diaris o certs tipus de publicacions com les que s'han citat.

La realitat actual, pel que fa als estàndards mínims de correcció, és que si, en general, la persecució de la precisió i la correcció lingüístiques semblen cada vegada més allunyades de la norma, la toponímia, com a part de la llengua, no escapa a aquest fet.

ESPAI I TEMPS EN TOPONÍMIA. UNA APROXIMACIÓ DES DE LA GEOGRAFIA

Joan TORT I DONADA
Universitat de Barcelona

1. Introducció¹

Duem a terme una reflexió sobre el valor dels paràmetres *espai* i *temps* en onomàstica, i, més concretament, en toponímia. Dos paràmetres consubstancials d'aquest camp del coneixement, en la mesura que el mateix concepte de topònim, o de nom de lloc, és inconcebible al marge de l'un o de l'altre. La mateixa arrel *topos*, d'origen grec, que és a la base dels conceptes que ens ocupen, al·ludint a la idea originària de «lloc», ja apunta inequívocament en aquesta direcció (ROSSELLÓ, 2004). De la mateixa manera que un *lloc* és indissociable d'un espai concret i particular, més gran o més petit però sempre individualitzat (i representable cartogràficament o mitjançant un sistema de coordenades), és, també, indissociable d'un temps determinat (període, lapse o moment) a través del qual, i en relació amb ell, ha assolit una existència específica. Per tot plegat, doncs, podem afirmar que el *lloc* del topònim és, necessàriament, un concepte alhora geogràfic i històric. Per contra, el *lloc* concebut fora de la geografia i fora de la història és una mera abstracció: un concepte que podrà tenir interès per al físic o per al geòmetra, però no per a l'estudiós de les ciències humanes.

La reflexió proposada s'ha d'inserir en el marc d'una recerca general sobre els aspectes teòrics i epistemològics de la toponímia, que van ser objecte d'una consideració particular a la nostra tesi doctoral (TORT, 1999a), i als quals hem dedicat diversos treballs i articles.²

1.- Aquest estudi ha estat dut a terme en el marc del Projecte de Recerca SEJ2006-15331-C02-02, del Ministeri de Ciència i Innovació.

2.- Vegeu, en particular, TORT 1999b, 2000a, 2002, 2006, 2007 i *en premsa*.

2. Plantejament de la qüestió: la significació espaciotemporal dels noms de lloc

2.1. Sobre la «dimensió significativa» dels topònims

Ens preguntarem d'entrada sobre el possible abast significatiu del nom de lloc. Té significació, un topònim? Té, un topònim, valor «denotatiu» però no «connotatiu»? Fins a on pot arribar el «contingut semàntic» d'un topònim? Davant aquests interrogants, que han rebut respostes diferents –a vegades, diametralment oposades– par part d'autors diversos, formularem una sèrie de consideracions des de l'òptica de la geografia. Som conscients que aquest terreny constitueix el camp d'investigació per excel·lència de la semàntica i la semiòtica, i que seria forassenyat, per part nostra, pretendre obrir-hi alguna línia d'anàlisi inèdita des de la geografia. Lluny d'aquest plantejament, el nostre objectiu és, ara mateix, aprofitar el marc específicament geogràfic en què ens movem per a fer algunes acotacions sobre unes qüestions que, a més d'una dimensió lingüística, en tenen una de geogràfica.

Ens plantejem essencialment, tot al llarg de l'epígraf, l'anàlisi de la dimensió semàntica del topònim. Una dimensió que, a parer nostre, ha de ser necessàriament geogràfica perquè no hi pot haver «significat» del topònim fora de l'espai.

2.2. Consideracions sobre la significació espacial dels noms de lloc

La qüestió de la significació dels noms de lloc s'ha de situar dins el marc més general de la significació dels noms propis, i està molt lligada a la qüestió de la *naturalesa* del nom propi i a la de la distinció entre «nom propi» i «nom comú». El tema que ara ens ocupa ha estat una qüestió llargament debatuda entre els especialistes, i no es pot pas dir que, actualment, hagi deixat de ser controvertida. Un dels autors més reiteradament citats a propòsit del problema, Ullmann, s'hi refereix amb profunditat a *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*. Aquest autor, en referir-se als criteris per a la distinció entre nom propi i nom comú, ens ve a dir que un criteri particularment determinant és el de la *significació*: «La diferencia esencial entre los nombres comunes y los propios estriba en su función: los primeros son unidades significativas; los segundos son meras *marcas de identificación*.» (ULLMANN, 1967: 87; la cursiva és nostra). És a dir, Ullmann ens ve a dir, resumidament, que els noms comuns «signifiquen», mentre que els noms propis no ho fan; tan sols «identifiquen». En realitat, allò que fa Ullmann és expressar amb altres paraules una doctrina que, com aquest mateix autor reconeix, va formular per primer cop el filòsof anglès John Stuart Mill, a l'obra *A System of Logic*, i que ha estat seguida posteriorment per nombrosos autors, algunes vegades amb

matisos o variacions (Frege, per exemple, parla de «sentit» i de «referència», i considera que els noms propis són essencialment referencials; així mateix, per a Lyons els noms propis no són posseïdors de sentit).³

A reserva d'entrar més a fons en la qüestió a l'epígraf següent, a propòsit de la distinció entre «denotació» i «connotació» en relació amb els topònims, volem deixar establert en aquest punt que, tot i la controvèrsia que se suscita entorn de les funcions «significativa» i «identificativa» dels noms propis –i, en particular, dels topònims–, nombrosos autors accepten que els noms propis tenen un determinat «contingut significatiu» (o «significat», o «càrrega semàntica»). Tot situant-se, precisament, en el «pla del contingut del nom propi» (per bé que en el marc de l'onomàstica literària), Christian Ionescu ens recorda que «A la teoria més corrent (...), en el sentit que el nom propi és un simple índex, una etiqueta que designaria sense significar –és a dir, que no és un signe lingüístic–, s'oposa *no tan sols la idea que el nom propi és un «signe com qualsevol altre, sinó també la idea que aquest signe pot ser nucli de l'anomenat fenomen d'hipersemançicitat*», tret característic de la paraula poètica» (IONESCU, 1993: 306) [La cursiva és nostra]. En una línia propera, per bé que en un pla de discurs diferent, se situen Josep Moran quan assenyala que «El significat d'un nom propi no és pas el sentit etimològic d'origen, sinó la realitat sincrònica i actual que denomina» (MORAN, 1996: 5), i Maria Àngels Vidal Colell, quan afirma que «La significació de 'Barcelona' és 'la ciutat anomenada Barcelona'» (VIDAL, 1993: 467).

Per part nostra, i en relació amb el nostre estudi, acceptem expressament les consideracions dels autors a què ens hem referit en el paràgraf anterior (i deixem per a una altra ocasió la possibilitat de traslladar el concepte d'«hipersemançicitat», esmentat per Ionescu, al context del territori). De fet, l'anàlisi que ara mateix pretenem dur a terme no tindria raó de ser si consideréssim els noms de lloc com unes entitats lingüístiques desproveïdes de significació. En aquest sentit, ens sembla necessari de remarcar la coincidència del nostre plantejament amb el de Dorion, sobretot pel que fa a la interacció entre l'acte de nomenar i la localització d'un lloc a l'espai:

«Donar nom a un lloc és escollir un signe que permetrà, al nivell de la comunicació, localitzar dins l'espai un lloc determinat. Aquest signe, parlat abans que escrit, és un semantema, una unitat de sentit que es deriva de l'acte de nomenar, que és, al seu torn, l'expressió d'un report (de percepció, d'afecció,

3.- Vegeu, al respecte, MILL, John S. (1843), *A System of Logic*; FREGE, G., 1966, *Über Sinn und Bedeutung*, Göttingen, ps. 40-65 i LYONS, John (1977), *Semantics*, Cambridge University Press [Traducció castellana: *Semàntica*. Madrid, Teide, 1982, p. 189 i ps. 207-208].

de possessió o fins i tot de temor o de cobdícia) entre el «nominant» i el lloc nomenat.» (DORION, 1984: 103). [La cursiva és nostra].⁴

2.3. Els noms de lloc en relació amb la dicotomia «connotació»/«denotació»⁵

Stephen Ullmann, a l'obra citada més amunt, fa referència al criteri de la «denotació enfront de la connotació», com una de les maneres de distingir entre noms comuns i noms propis. En concret, Ullmann, seguint també Stuart Mill en aquest punt, assenjala com a privativa dels noms propis la denominada «denotació» (o funció o valor denotatiu), mentre que la denominada «connotació» (o funció o valor connotatiu) és pròpia dels noms comuns: «Los nombres propios, según Mill, no son connotativos: denotan a los individuos que son llamados por ellos, pero no indican ni implican ningún atributo como perteneciente a estos individuos.» (ULLMANN, 1967: 84)

A parer nostre, i centrant-nos específicament en el subconjunt dels noms propis que són els noms de lloc, la cosa no és, almenys en aquest camp concret, tan senzilla (o, més ben dit; tan «dicotòmicament» senzilla). En principi, des de la perspectiva de l'anàlisi geogràfica, la qüestió presenta un doble vessant: és a dir, d'una banda, es poden considerar els topònims només des del paràmetre de l'«espai»; d'altra banda, es poden considerar des del doble paràmetre de l'«espai» i del «temps». Ho tractarem seguidament, de manera separada.

Des del paràmetre exclusiu de l'«espai», la qüestió sembla, en principi, meridianament clara: si partim de la base que *qualsevol* topònim en vigor significa *alguna cosa*, haurem de concloure que no té sentit, en aquest cas, parlar de connotació i de denotació: un concepte coincideix amb l'altre; el nom (com a fet lingüístic) «denota» i a la vegada «connota» allò a què fa referència, és

4.- Més endavant, el propi autor afegeix: «Aquest report, expressat de manera explícita o implícita pel topònim, és ell mateix funció de l'entorn físic, mental i afectiu que condiciona el «nominant», inspirat com ell es troba, en el seu acte de nominació, per allò que nosaltres designem com el «sistema referencial». El nom així creat sofrirà la prova del temps i serà sotmès a influències diverses. Una barreja d'usos i d'oblits «gastarà» el nom, el modificarà i borrarà sovint de la consciència o de la memòria dels usuaris el sentit original i, amb ell, la referència original» (DORION, 1984: 103).

5.- Els termes de «connotació» i «denotació», usats molt habitualment per filòsofs i per lingüistes, tenen una especial aplicació en el terreny de la lògica i en la teoria del signe. Segons Ferrater, un concepte es contraposa a l'altre: «Mentre que la denotació indica la referència del terme a les entitats corresponents, la connotació indica les notes constitutives del propi terme» (FERRATER, 1979: 745). El propi autor assenjala que sovint s'ha equiparat «denotació» amb «designació» (per bé que, a criteri seu, una noció i l'altra presenten matisos diferencials), mentre que, de la seva banda, «connotació» s'ha equiparat amb «significació» (FERRATER, 1979: 595).

a dir, un determinat *lloc*. Que un nom «signifiqui» un lloc pot semblar molt forçat des del punt de vista estricte de la semàntica (o de la lingüística); però no ho és tant si partim de la base que, per a la geografia, la correspondència entre nom i lloc es pressuposa sempre. Quan el geògraf situa un nom de lloc en un determinat punt d'un mapa vol dir, si no s'hi diu res més, que «aquell nom de lloc», identifica, singularitza, designa i referencia el «lloc (o espai) concret» representat i individualitzat en el mapa. La correspondència entre «nom» i «lloc» ens apareix tan explícita i tan evident, en aquest cas, que no ens sembla desmesurat considerar que el nom «significa» el lloc.

Ara bé, pensem que una altra cosa és abordar el problema des del doble paràmetre de l'espai i el temps. En concret, la introducció aquí de la dimensió temporal complica la qüestió, perquè, com hem tingut ocasió d'assenyalar, el paràmetre «espai» del topònim està subjecte a possibles modificacions al llarg del temps: no significa el mateix el topònim *Matadepera* en el seu origen (en què, com ens indiquen els etimòlegs, es volia fer referència a un lloc caracteritzat per la presència de bosc i de roques –el *bosc de la pedra*, concretament⁶) que en l'actualitat, en què el seu significat és el «poble» de Matadepera (per més que el referit poble estigui situat en un context físic, el massís de Sant Llorenç del Munt, caracteritzat per la presència de cingles rocosos envoltats de bosc). En el cas de l'exemple que esmentem, doncs, podem concloure que el topònim *Matadepera*, considerat en la perspectiva espacio-temporal, «denota» una cosa (un poble o nucli de població, per bé que tal «denotació» no ha estat la mateixa al llarg dels segles), però en «connota» una altra (un lloc caracteritzat per la presència de bosc i de roques); una tal «connotació», que ha quedat fossilitzada en el nom actual del poble, només pot ser esbrinada amb seguretat a través de l'estudi etimològic i històric-documental; és a dir, a través de l'estudi del passat (història), més que no pas a través de l'estudi del present (geografia).

2.4. Entorn de la «funció descriptiva» dels noms de lloc

Parlar de la dimensió significativa de la toponímia és parlar, també, de la seva possible funció descriptiva; o, dit d'una altra manera, de la consideració dels noms de lloc com a «descripcions». De fet, des de la perspectiva de la geografia (disciplina que tradicionalment ha estat presentada com la «descripció de la Terra») aquesta equiparació pot semblar aventurada, però el cert és que, per part dels especialistes en el llenguatge, és normal de plantejar aquesta

6.- Segons Coromines, «el nom ve de Petra qualificant *mata*, que es refereix als boscos que revesteixen la massa rocosa de Sant Llorenç, a damunt del poble.» (COROMINES, *OnoCat*, V, p. 232). La primera citació documental aportada per aquest autor correspon a l'any 959: «in locum quod dicitur *Mata de Peras*».

correlació -sobretot, en el context del debat sobre la naturalesa del nom propi. Com assenyala Josep Ferrater,

«Hi ha noms considerats propis que són descripcions (el Montblanc) i d'altres que poden considerar-se semidescripcions (la Nicolasa). ¿És legítim seguir considerant-los com a noms propis? La distinció entre noms propis i descripcions ha suscitat moltes perplexitats, fins i tot després d'haver-se fet tot el possible per «desemascarar» certs suposats noms propis, que han resultat ser, o haver estat, descripcions.» (FERRATER, 1970: 186)

En aquest punt, i abans d'avançar més en els raonaments, una pregunta ve a tomb: què hem d'entendre per descripció? El mateix Ferrater ens remet a la denominada «Lògica de Port-Royal» per explicar que «la definició menys exacta que s'anomena descripció, és la que proporciona certs coneixements d'una cosa pels accidents que li són propis, i que la determinen el suficient per donar alguna idea que permet discernir-la d'altres.» (FERRATER, 1979: 759).⁷ Si tractem de traslladar aquesta noció de descripció -en els termes en què ha estat caracteritzada- al pla de la geografia, i convenim que «és descripció allò que proporciona uns certs coneixements d'un territori a partir dels trets que li són propis, i que permeten individualitzar-lo i distingir-lo respecte a d'altres territoris», haurem de concloure no tan sols que la descripció és un mètode imprescindible per a la formació d'allò que anomenem «coneixement geogràfic», sinó també que, en la formació d'aquest coneixement, els noms de lloc (en tant que «descripcions de lloc») hi poden tenir un protagonisme de primer ordre.⁸ Que els noms de lloc (o, més concretament, una part important dels noms de lloc) tinguin una determinada càrrega descriptiva, o que puguin ser considerats com a «descripcions», no impedeix que puguem fer el raonament a la inversa; és a dir, puntualitzar que no sempre que ens trobem davant un nom de lloc d'aparença pretesament descriptiva hem de creure que, en efecte, existeix realment aquesta descripció. El mateix exemple que cita Ferrater en parlar dels noms propis que són descripcions (el *Montblanc*) ens serveix per a fonamentar

7.- A l'obra titulada *El ser y el sentido*, Ferrater aborda la qüestió de la interrelació entre «llenguatge» i «descripció», en els següents termes: «El llenguatge actualitza la descriptibilitat del món, de forma anàloga a com el coneixement actualitza la seva cognoscibilitat. De la mateixa manera que les realitats arriben a ser conegudes, arriben a ser descrites. D'altra banda, el llenguatge no es limita a reflectir la realitat; fa, de la realitat, un conjunt de sentits. Aquests, expressats lingüísticament, queden objectivats i són, al seu torn, objecte de possibles intencions i, per consegüent, de descripcions.» (FERRATER, J., 1967, *El ser y el sentido*. Madrid, ed. Revista de Occidente, p. 275).

8.- Sobre la funció descriptiva dels noms de lloc, i sobre la concepció de la geografia com un «coneixement descriptiu» vegeu TORT (2000b).

aquesta última argumentació: podem considerar que el topònim *Montblanc* és descriptiu quant al fet de referir-se a una muntanya dels Alps (precisament, la més alta, amb 4.807 m), en què la presència de grans geleres en els seus vessants la caracteritza semànticament com a «muntanya blanca», però no és tan clar, en canvi, que es pugui considerar com a descriptiu el topònim *Montblanc* referit a la ciutat catalana, capital de la Conca de Barberà. En aquest cas ens trobem amb l'aparent paradoxa d'una muntanyeta o petit turó, sobre el qual s'ha edificat la ciutat, que originàriament tenia una fesomia blanquinosa: un motiu prou singularitzador com per justificar el nom *Montblanc*, que apareix a la documentació medieval (Montblanc, 1180; Monte albo, 1194 i 1202; Munt blanc, 1259; Muntblanc, 1359). Però si, en el seu moment, el topònim era descriptiu, més difícil seria ara poder-lo considerar com a tal, ja que la fesomia d'aquell accident muntanyós ha passat a ser més aviat rogenca, per causa d'un procés natural de descomposició de l'originària argila blanquinosa (vegeu, al respecte, COROMINES, *OnoCat*, V, p. 334 i CATALÀ, 1965, p. 689).

3. La toponímia i la diversitat de percepcions de l'espai: un problema insoluble?

Les consideracions fetes fins ara ens han permès subratllar la idoneïtat de la perspectiva geogràfica a l'hora de plantejar la interpretació espacial de la toponímia; interpretació entesa com una acció destinada a elaborar, atribuir o transmetre una determinada significació en relació amb l'espai (fins al punt de poder parlar d'un «espai significant»). Sobre aquesta base pertoca, ara, aprofundir en la diversitat de maneres en què l'espai pot arribar a ser percebut per l'home. Dit en altres paraules: considerar que, a cada manera de percebre l'espai, correspon una «significació» (d'aquest espai) determinada.

Abordarem la qüestió al fil dels arguments que exposa Henri Dorion en un article de l'any 1989, a propòsit de la variabilitat humana en la percepció de l'espai (DORION, 1989). En concret, Dorion centra les seves reflexions a tres nivells diferents (la convergència de l'«espai» i del «temps» en determinats topònims; la toponímia com a expressió d'una situació d'«excepcionalitat» i, finalment, la toponímia com a expressió d'un «determinat» punt de vista), als quals ens referirem seguidament.

En primer lloc, l'autor explica que no sempre els topònims donen significat exclusivament a l'espai: hi ha vegades en què tal significat s'estén d'una manera indestriable, tant a l'espai com al temps. En aquest sentit, cita l'exemple del topònim magrebí *Souk-el-Arba* («el mercat dels dimecres»), del qual explora la genealogia, i acaba preguntant-se si, en realitat, tal nom fa referència a un «espai» o més aviat a un «temps»:

«Travessant les planes del Marroc em vaig adonar un dia d'un senyal de carretera que anunciava *Souk-el-Arba*. Vaig ralentir, creient que m'aproximava a un poble: però de poble no en veia cap, enlloc; només

la plana. Un quilòmetre més lluny, al revés, el mateix senyal. I entre els dos senyals, res. En tornar a passar per aquest mateix lloc de no-res alguns dies més tard, vaig descobrir que els dos senyals enquadraven un espai que, aleshores, era animat per un centenar de tendes, sens dubte muntades a punta de dia, on s'afileraven marxants, curiosos, famílies i animals. Era dia de mercat (*souk*); *arba*, que significa «quatre» en àrab, designa així mateix el quart dia de la setmana, dimecres. *Souk-el-Arba*: el mercat del dimecres, un *lloc-temps*. Fora del dimecres, el lloc s'esvaeix. En arribar el dia de mercat, el lloc reprèn la vida i s'inscriu així en el temps, com de manera recíproca el temps deixa la seva empremta sobre el lloc. Un lloc cíclic que marca el ritme d'un nomadisme pendular, del qual és testimoni el nom que li van donar els homes, un nom de temps alhora que de lloc.»(DORION, 1989:2)⁹

En segon lloc, Dorion reporta una altra particularitat dels topònims, que es manifesta amb caràcter general i que, d'entrada, pot semblar una paradoxa: la circumstància que, sovint, hi ha una tendència a donar nom al fet excepcional, enfront del fet típic o normal. Es tracta, novament, d'una forma molt particular de percebre l'espai, lligada directament a la significació que hom li dóna: «Allò excepcional excita més la memòria que allò típic, i per això qualsevol persona tindrà tendència, d'una manera més natural, a inscriure en el seu record -o en un nom que el conservarà- una sorpresa més que no pas una banalitat (...). Enlloc com al Sàhara hom troba tants noms formats a partir de radicals que fan referència a l'aigua. Allò que és estrany i vital mereix ésser consignat, localitzat, posat en relleu, senyalitzat -com ara marcat amb balises». (DORION, 1989: 4)¹⁰

Com a tercer punt, finalment, l'autor referit incideix en un altre aspecte expressiu de la diversitat en la percepció de l'espai, i que té un reflex privilegiat en la toponímia: és dir, el supòsit en què el nom de lloc és la manifestació

9.- El Dr. Rosselló Verger ens ha fet saber, verbalment, que un cas simètric al de *Souk-el-Arba* es produeix a Sineu, a Mallorca. Segons que ens ha explicat, allà l'expressió utilitzada, actualment ben viva, és la d' «*anar a fer dimecres*». És a dir: 'anar a mercat, que precisament se celebra els dimecres'. Com en el cas de l'exemple del Marroc, l'expressió *dimecres* pren un contingut relatiu a l'espai que ultrapassa la mera referència temporal.

10.- L'autor explica que aquest peculiar comportament toponímic ha rebut el nom de *principi de negativitat relativa* (DORION & POIRIER, 1975: 93). Per part nostra, i amb el nom de *principi d'excepcionalitat*, hem tractat de caracteritzar-lo com una de les maneres en què la diversitat geogràfica de l'espai es projecta en la toponímia (juntament amb altres principis concurrents, com el de *transparència* i el de *significativitat territorial*). Vegeu, al respecte, TORT (2006).

d'una determinada perspectiva d'observació, d'un determinat punt de vista que no té perquè coincidir amb cap altre. Com a exemples eloqüents, Dorion cita el cas d'un indret del Quebec que, per part de la població autòctona, és anomenat d'una manera o d'una altra segons l'estació de l'any de què es tracti: *Kashkametawachishtakan*; a l'estiu, i *Kashkampechonan*, a l'hivern. Així mateix, l'autor esmentat cita el cas de nombroses illes de la regió de Mignan que reben noms diferents segons quines siguin les comunitats humanes del continent que s'hi refereixin (DORION, 1989: 14). Val a dir, de tota manera, que més enllà de l'exotisme que, per al nostre punt de vista, representen alguns dels topònims que cita l'autor, el comportament humà a què fa referència té, també en aquest cas, una dimensió clarament general. Així, dins el nostre context, la variabilitat dels topònims es dona sobretot en relació amb elements geogràfics de caràcter lineal (com ara els camins o els barrancs), que admeten, lògicament, una gran diversitat de «punts de vista»; una cosa semblant succeeix amb elements de caràcter massiu però que poden ser percebuts de forma molt diferent, com ara els vessants d'una serra.¹¹

-
- 11.- Les «duplicitats toponímiques» són força habituals als massissos d'una certa envergadura, amb vessants geogràficament molt diferenciats. A continuació en donem alguns exemples, recollits per nosaltres mateixos en un sector concret dels Pirineus (Andorra-Cerdanya-Ripollès): a) La *Tossa Plana de Lles*, anomenada així a la Cerdanya, rep el nom de *Pic de la Portelleta* per la banda andorrana. b) El *Puig Pedrós* (que rep aquest nom als sectors de Meranges i Guils) és anomenat *Pic de Campcardós* a la vall de Querol. c) El *Pas dels Lladres*, el *Coll de Llo* i el *Coll d'Eina*, noms habituals a la Cerdanya, passen a ser, per la banda del Ripollès, el *Coll de Queralbs*, el *Coll de Finestrelles* i el *Coll de Núria*, respectivament. Un altre cas de duplicitat força significatiu, sense sortir dels Pirineus, és el del massís del *Port del Comte*, que al nivell local (comarques del Solsonès i de l'Alt Urgell) és conegut prioritàriament com la *Muntanya de la Bòfia* (fins i tot, molta gent del país desconeix aquella primera denominació, que s'ha anat estenent gràcies als mitjans de comunicació). Un altre cas digne d'esment es dona als Prepirineus del Pallars. Concretament, a la *Serra de Peracalç*, que s'aixeca sobre el nucli de Gerri de la Sal. Aquesta serra és coneguda, a un nivell estrictament local, i en una àrea molt restringida (el seu vessant nord-oriental), amb un nom alternatiu: *la Geganta Adormida* (o bé *la Geganta Morta*). La raó d'aquesta denominació és que, pel vessant esmentat, la dita serra pren el perfil d'una dona de proporcions descomunals (d'aquí ve el nom de «geganta»). Es tracta d'un perfil molt precís (amb el cap, el pit, les mans, les cames i els peus), però només observable, lògicament, des d'una posició molt concreta. Citarem, per acabar, un altre exemple detectat sobre el terreny però relatiu a l'interior de la Península Ibèrica; concretament, a la Rioja alabesa. Una de les muntanyes més conegudes del país és, allà, la *Peña de la Población*, situada entre Urtubi i Logronyo. Tanmateix, aquesta denominació és corrent al vessant nord (Urtubi), no pas al sud (Logronyo); en aquest últim, la denominació habitual és *El León Dormido*; la motivació d'aquest nom, no caldria dir-ho, és la mateixa de la de l'exemple anterior: el perfil característic d'una carena, que dona origen a un topònim que només té sentit en un àmbit territorial molt concret.

En qualsevol cas, el problema de la variabilitat en la percepció de l'espai té unes dimensions que ultrapassen de molt el nostre marc d'estudi. Hem volgut, però, deixar-lo apuntat, perquè ens sembla rellevant considerar-lo en la discussió sobre la significació de l'espai. Cal dir, tanmateix, que totes aquestes qüestions presenten també una problemàtica a nivell pràctic difícil de resoldre: quan es tracta de triar, entre una diversitat de topònims existents, un sol d'aquests topònims. En aquests casos, la diversitat de lectures o d'interpretacions de l'espai pot arribar a ser incompatible amb la simplificació inevitable que exigeixen determinades situacions o contextos. I convé subratllar que, sovint, aquestes disjuntives no admeten una solució que es pugui considerar plenament (i científicament) satisfactòria.¹²

12.- Cal puntualitzar que la multiplicitat de punts de vista -i, en el seu cas, de topònims- sobre un mateix element de l'espai admet també l'enunciat diametralment contrari: l'absència de nom per a un element de l'espai físicament diferenciat. D'entrada, aquest supòsit pot semblar purament teòric, desproveït de base real; però, a la pràctica, situacions així es produeixen i poden originar veritables paradoxes. Ferran Jové, en el seu estudi toponímic sobre les Borges del Camp, explica un cas que creiem que pot ser ben il·lustratiu. Concretament, en parlar dels *ponts* del terme, en dóna notícia de vuit, cadascun dels quals amb el seu respectiu topònim; ara bé, constata també l'existència d'un pont sense nom: «N'hi ha un de ben conegut per tothom, però ningú m'ha sabut dir cap nom amb el qual fos designat. És entre l'estació i la carretera d'Alforja. Hi passen els regs de dues o tres mines i és d'obra i pedra. És a sis o set metres del pont de la Cotxeria. Ambdós salven el vall per on passa el tren i foren construïts cap a finals del segle passat.» (Jové, 1981: 79) El cas exposat és un exemple més a afegir al debat sobre els «noms» i les «excepcionalitats» del territori. I ens porta a plantejar unes preguntes: Si els «fets excepcionals» donen origen als topònims, el pont en qüestió, a diferència dels altres, no té res d'excepcional? La seva «excepcionalitat» no serà, precisament, l'absència de nom? Si això fos així -cosa que no podem descartar- no ens hauria d'estranyar que aquest pont acabés sent conegut, per exemple, com el *Pont Sense Nom*. I aleshores ja no seria innominat.

REFERÈNCIES

- CATALÀ, P. (1965), «Aspectes i qüestions de toponímia». Dins *Enciclopèdia de l'excursionisme*, volum II. Barcelona, Dalmau, ps. 675-693.
- COROMINES, J. (1989-1999), *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial-Caixa de Pensions, 8 vol. Abreviatura: *OnoCat*.
- DORION, H. (1984), «Les relations entre la toponymie et les autres sciences sociales.» Dins *450 ans de noms de lieux français en Amérique du Nord*. Québec, Les Publications du Québec, ps. 103-108.
- DORION, H. (1989), *Où*. Conferència pronunciada a la Universitat Laval (Québec), el 5.12. 1989. Exemplar policopiat.
- DORION, H. & POIRIER, J. (1975), *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*. Québec, Les Presses de l'Université Laval.
- FERRATER, J. (1970), *Indagaciones sobre el lenguaje*. Madrid, Alianza
- FERRATER, J. (1979), *Diccionario de Filosofía*. Madrid, Alianza.
- IONESCU, C. (1993), «Onomàstica literaria. Dominio interdisciplinar». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, LIV-LV, setembre-desembre, ps. 305-315.
- JOVÉ, F. (1981), *Toponímia de les Borges del Camp i del seu terme municipal*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia.
- MORAN, J. (1996), *Consideracions sobre l'onomàstica*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ROSSELLÓ, V.M. (2004), «De la toponímia a la geografia». Dins *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València., ps. 51-65.
- TORT, J. (1999a), *Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp* (tesi doctoral, dirigida pel Dr. V.M. Rosselló i Verger). 2 vol. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- TORT, J. (1999b), «Algunes reflexions sobre el concepte de topònim». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 77: 59-72.
- TORT, J. (2000a), «Els noms de lloc i la geografia. La toponímia com a eina per a la conceptualització de l'espai». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 83: 86-98.
- TORT, J. (2000b), «La geografia, els noms de lloc i la descripció del territori.» Dins MATEU, J.F. & CASANOVA, E., *Estudis de toponímia valenciana en honor de V.M.Rosselló i Verger*. València: Denes Editorial, ps. 491-498.
- TORT, J. (2002), *La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- TORT, J. (2006), «Els noms de lloc i el territori. La toponímia des de la geografia.» Dins MALLORQUÍ, E., coord. [et al], *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines-Universitat de Girona-Documenta Universitaria, ps. 69-99.
- TORT, J. (2007), «El repte de la perspectiva transversal. L'onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat». XXVIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Maó-Ciutadella de Menorca). *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 104-105: 39-52.
- TORT, J. (en premsa), «Sobre la relació entre toponímia i geografia». XXXIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica i VIII d'Onomàstica Valenciana. València, 2007.
- ULLMANN, S. (1967), *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*. Madrid, Aguilar (1a edició anglesa: 1962).
- VIDAL, M.A. (1991), «Aproximacions interdisciplinàries a les unitats lèxiques.» *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 46, ps. 76-78.

ARTICULACIÓ I REPRESENTACIÓ GRÀFICA DELS TOPÒNIMS CATALANS EN EL PRIMER QUART DEL SEGLE XIX

Núria CAVALLÉ FONTS i Josep M. GRAU PUJOL

Les dades que presentem a continuació provenen del padró d'habitants de Reus de l'any 1820, data d'inici de l'anomenat trienni liberal, sota el regnat de Ferran VII. La seva confecció respon a la construcció d'un nou Estat i als canvis en el règim municipal que s'havien impulsat des de la Constitució de Cadis de 1812. Aquest cens es conserva dins el fons municipal de Reus a l'Arxiu Comarcal del Baix Camp.

Cal fer esment que la majoria de padrons de la demarcació són de mitjan o de finals del segle XIX, a més Reus en aquella època era una població dinàmica, amb l'arribada contínua de gent forana procedent de comarques properes a la recerca de treball. El número de residents oscil·lava entre 20.000 i 25.000 (Jordi Andreu, 1986).

En la redacció del document s'hi veuen dues mans diferenciades: una presenta una perfecta cal·ligrafia i gran domini del castellà, i l'altra és cursiva, amb un traç poc acurat i irregular i s'expressa en català.

La importància lingüística del document rau en el fet que els funcionaris transcrivien directament allò que sentien dels informants, gairebé mig segle abans que Fabra vingués al món, i quan el moviment romàntic europeu encara no havia esperonat el sentiment per la renaixença de la nostra llengua i literatura. Tretze anys faltaven perquè Aribau s'acomiadés del català en aquella tristíssima oda que, paradoxalment, hom ha erigit en inici i símbol de la Renaixença i quan *L'Avens* (tal com ho escrivien), la revista que es faria ressò de la polèmica sobre «el català que ara es parla», no havia vist la llum.

A l'època que ens ocupa el català només comptava amb la primera gramàtica impresa: *Gramàtica y apologia de la llengua catalana* (1813-1815), de Josep Pau Ballot (sabem que existien altres treballs inèdits: *Gramàtica catalana*, de Josep Ullastre, per exemple), que dubtem que coneguessin els nostres funcionaris reusencs. No hi havia, doncs, una tradició de llengua codificada; d'altra banda, l'aristocràcia i, per imitació, la burgesia preferien el

castellà; el català perviu en la literatura popular i en la doctrina catòlica. Creiem, doncs, que la distància entre allò que l'informant articulava i la seva transcripció de la mà del secretari o escriptent és ben poca.

Cal advertir que alguns dels immigrants a Reus (informants que facilitaven les dades exigides) provenien del domini lingüístic del català occidental (Urgell, Garrigues...) o bé de transició cap a l'occidental (Conca de Barberà). En aquest cas hauríem d'esbrinar quant de temps van romandre a la terra nadiua i si llurs consorts també en procedien, per tal de saber si encara mantenien la parla autòctona. D'altra banda, el tarragoní, dintre del català central, presenta moltes característiques de l'occidental, sobretot del lleidatà (geogràficament no gaire llunyà), fet ben palès en la relació de fenòmens que segueix.

Tot i les lògiques mancances, el document ens forneix dades suficients com per a reconèixer-hi trets encara vigents als nostres dies i veure com moltes de les tendències lingüístiques dels parlants d'èpoques cronològicament allunyades són idèntiques; és com si parléssim amb una persona de l'any 1820.

A. Fenòmens fonètics

1. Vocalisme àton

El vocalisme tònic no presenta cap tret que calgui destacar; quant al vocalisme àton, vegem els fenòmens que es produeixen.

1.1. Neutralització de *a/e*

Les vocals central oberta *-a-* i anterior semitancada i semioberta *-e-* apareixen sistemàticament confuses en la vocal neutra, com és propi dels dialectes del bloc oriental, tot i que de vegades se'n transcriu la diferència.

(**Barberà de la Conca**) *Barbarà/ Barberà*

(**Botarell**) *Boterell*

(**Capellades**) *Capalladas/ Capellades*

(**Guimerà**) *Guimarà*

(**Sallent**) *Sallent/ Sellent*

Els plurals femenins apareixen transcrits sistemàticament amb *-as*, tot i que algun cas alterna amb *-es* :

(**Borges, les**) *Borjas*

(**Caldes**) *Caldas*

(**Menargues**) *Manargas*

(Sitges) *Sitjas*
(Voltes, les) *Voltas*

Però: *Prades*

La medial oberta en posició final de mot és transcrita amb *-e* en dos casos: *Blanchefort* (però també *Blanchafort*) i *Cabre*; potser perquè correspon a la seva neutralització en palatal semioberta o semitancada (segons la l'àrea lingüística i el grup generacional el timbre és diferent) que caracteritza alguns punts del tarragoní, dins de l'oriental i del lleidatà, dins de l'occidental? Dos casos no són suficients per formular una hipòtesi.

La presència de la grafia *-e-* a *Blanchefort* palesa la consciència de paraula composta.

Altres exemples de neutralització extrets d'aquest document: *drapaira*, *farré*, *paparé*, *pallé* (< pell), *taisidó*, però mantenen la distinció: *teijidó*, *serrallé*, *sabaté*... I el gentilici forà *esturiano*.

1.2. Neutralització de *o/u*

Les vocals velars o posteriors semitancada i semioberta *-o-* i velar tancada *-u-* conflueixen en un mateix so: la solució velar tancada *-u-*, pròpia dels dialectes del bloc oriental. No es dona sistemàticament.

(Cornudella) *Cornodella*
(Juncosa) *Joncosa* (Vegeu Veny: *Estudis...*)
(Llorac) *Llurach*
(Montblanc) *Munblanch*
(Montbrió) *Munbrió*
(Morell, el) *Murell*
(Mussara, la) *Mosara*
(Ollers) *Ullés*
(Poboleda) *Pobuleda/ Povoleda*
(Solivella) *Sulivella/ Solibella*
(Solsona) *Sulsona*

Altres exemples documentats al text: *buté/ qurdé*, però: *tintoré*...

1.3. Reduccions

1.3.1. Síncope

(Tàrrega) *Targa*

Pèrdua de la vocal àtona postònica interna, anterior semitancada en català occidental i neutra en l'oriental, en contacte amb una consonant líquida alveolar vibrant o bategant *-r-*. Batlle, Moran i Rabella (2002) recullen la forma sincopada com a articulació popular genuïna del municipi.

Altres exemples del lèxic comú, però en posició pretònica: *carbassa* (*carabassa*, de vegades amb una pèrdua vocàlica posterior: *crabassa*), *escarbat* (*escarabat* i també *esrabat*)...

1.4. Assimilació

- Assimilació de la vocal palatal semitancada àtona *-e-* a la palatal tancada de la síl·laba següent, que té com a resultat la inflexió de la primera en *-i-*.

(**Benissanet**) *Villisanet*

Aquest fenomen de la inflexió, afavorit per la proximitat d'una consonant palatal (en el cas que ens ocupa, una líquida palatal *-ll-*) és propi del català occidental i del tarragoní dins del bloc oriental. En són un bon exemple mots del lèxic comú com: *sinyó*, *ginoll*, *siroll*...

Altres exemples del document estudiat: *xicolaté* (ofici).

1.5. Dissimilació

- Dissimilació de la vocal palatal o anterior semitancada *-e-*, segurament articulada neutra, que té com a resultat la inflexió en velar tancada *-u-*. Recordem que la vocal neutra presenta trets velars com la *u*.

(**Belianes**) *Bulianes*

- Dissimilació de la vocal posterior o velar semitancada *-o-*, articulada tancada *-u-*, en vocal neutra.

(**Vila-rodona**) *Vilaradona*

Recordem els topònims *Camp-redó* i *Camprodon*; aquest darrer no presenta dissimilació.

El text recull un ofici no dissimilat: *ortolà* (<HORTULANU)

- Dissimilació de la vocal palatal o anterior tancada *-i-* que forma part de la síl·laba inicial en palatal semitancada *-e-*, segurament articulada neutra.

(**Vimbodí**) *Benbodí*

Altres exemples del lèxic comú: *bacicleta*.

2. Consonantisme

2.1. Palatalització

- Palatalització de la consonant líquida lateral alveolar sonora *l*- en posició inicial de mot, fenomen propi del català que ja es dona en el pas del llatí vulgar al romanç i que perviu actualment.

(**Aleixar, l'**) *Lleixà/ Alleixar*

Prèviament s'haurà produït l'afèresi de la vocal neutra en posició inicial i que, en aquest cas, formava part de l'article àrab aglutinat l'element vocàlic del qual és interpretat com a component de l'article determinat femení singular *la*.

Aquesta articulació és recollida per Batlle, Moran i Rabella (2002) com a forma popular genuïna del municipi de l'Aleixar, amb manteniment de la iod davant l'element prepalatal fricatiu sord *-ix-*.

Altres exemples del lèxic comú actual: **llògic, *lliteratura, liberal/ lliberal* (ambdues formes acceptades pel DIEC)...

La forma *Lleixà* existeix com a llinatge.

Troblem el mateix fenomen a l'interior de mot a causa, probablement, de la proximitat d'una vocal palatal *-i-* o d'una consonant igualment palatal *-ny-* que l'arrossega al seu punt d'articulació.

(**Cambrils**) *Cambrills*

(**Benissanet**) *Villisanet*

(**Vinyols i els Arcs**) *Vinolls*

2.2. Sonorització

(**Constantí**) *Gustantí*

En el pas del llatí vulgar al català la sonorització de la velar oclusiva sorda *c-* en posició inicial de mot és anòmala, ja que només es dona en comptats casos: *gat* < CATTU, *groc* < CROCU. En el topònim que ens ocupa, podria explicar-se per analogia amb el mot patrimonial *gust* o bé per fonètica sintàctica en esdevenir intervocàlic l'element velar en el sintagma *a Co(n)stantí*, d'acord amb la tendència popular a posar la preposició *a* davant d'alguns topònims sense que hi aportí cap significat. Una altra explicació podria ser el sintagma «*(villam) Constantinam*», documentat al segle XII i recollit per Batlle, Moran i Rabella

(2002), autors que transcriuen la forma sonoritzada com a articulació popular genuïna del municipi, amb pèrdua de l'element nasal alveolar interior *-n-*.

(**Sant Hipòlit de Voltregà**) *S. Ypolit de Guldregà*

Sonorització de la consonant oclusiva dental sorda del grup *--tr-* interior en oclusiva dental sonora *-dr-*.

2.3. Vocalització

- Vocalització de la consonant líquida lateral alveolar sonora velaritzada *-l-* (so característic dels catalanoparlants) en posició implosiva, que té com a resultat la semivocal velar tancada *-u-* que genera, alhora, un diftong decreixent. Aquest fenomen es veu afavorit per la proximitat de la vocal neutra, que també presenta un grau de posterioritat —és a dir, de velaritat— i per la pròpia naturalesa velaritzada de la líquida alveolar. Es tracta d'un tret propi dels dialectes occidentals i, dintre del bloc oriental, exclusiu del tarragoní.

(**Albarca**) *Aubarca/Arbarca*

El DCVB recull com a entrada la forma vocalitzada *Aubarca* al costat de la que manté l'element líquid alveolar *Albarca*.

(**Albiol, l'**) *Aubiol / Obiol*

La solució *Obiol* presenta un pas més en l'evolució amb la reducció del diftong decreixent *au-* en posició inicial de mot en la vocal velar tancada, representada gràficament *o-*, però neutralitzada com a *u-*. Es tracta de la ultracorrecció del fenomen propi del tarragoní i dels dialectes occidentals que tendeix a articular com a diftong decreixent *au-* la vocal posterior o velar semitancada i tancada àtona inicial de mot *o-* / *u-* (*aulives, auló, aurella...*)?

Altres exemples del lèxic comú: *aubarques* (< albarques), *aubergínia/ubergínia, aubercoc/ubercoc...*

2.4. Manteniment de la iod

- Manteniment de la iod davant la consonant prepalatal fricativa sonora en posició intervocàlica *-ij-/ig-* i, segurament, davant la sorda intervocàlica *-ix-*.

És un fenomen encara vigent als nostres dies propi dels dialectes occidentals, però no dels orientals ni del baleàric.
Roijsals, (Alleixar/ Aleixà/ Lleixà; Vinaija/ Vinaixa)

Altres exemples extrets del mateix document: *tejjidó/ tejsidó, paigès* (noms d'ofici); *Banaijes* (cognom).

2.5. Emmudiment

2.5.1. D'oclusives

- Les consonants oclusives sordes *-p-/ -t-* s'emmuđen en posició final o implosiva:

Monbrió/Munbrió; Monblanch/Munblanch; Mongay; Monral; Monroyg; Pon (de la Muntera); Sallen; Trem. Però: *Vilavert* amb la dental oclusiva sorda, en aquest cas etimològica, però que molt sovint apareix en el català oriental per reforçar la líquida vibrant: *cort, motort, bart...* Aquest fenomen s'anomena epítesi.

2.5.2. De la vibrant

- La consonant alveolar vibrant sonora *-r* s'emmuđen en posició final de mot i no reapareix en les formes de plural (*Cabecés*) i, en substitució, apareix un accent gràfic que marca la tonicitat. Aquest fenomen, però, presenta fluctuacions que no palesen la pronúncia de l'element vibrant, sinó un possible coneixement de l'escriptura.

(Al) *Cové; Mosté; Lleixà/Aleixà; Ginestà; Cabecés.*

El document estudiat ofereix migrats exemples amb l'element líquid vibrant final; així doncs, prefereix les formes *fariné, qurdé, barbé, carreté, serrallé* (oficis), per bé que algunes apareixen al costat de *barber, tintorer, dorador...*

Sí que recull la vibrant final de l'antropònim *Salvador* al costat del cognom *Salvadó*.

2.6. Dissimilació consonàntica

- Dissimilació de la líquida lateral alveolar sonora *-l-* en favor de la bategant alveolar sonora *-r-* o de la nasal alveolar sonora *-n-*.

(Anglesola) *Angresola*
(Vilosell) *Vinosell/ Vilusell*

Aquesta darrera forma potser es podria explicar per analogia amb altres topònims que presenten l'element nasal etimològic: *Vinaixa*.

Batlle, Moran i Rabella (2002) recullen com a pronúncia popular genuïna *Virusell*, també amb dissimilació de la consonant líquida alveolar velaritzada a favor de la líquida bategant alveolar.

Altres exemples recollits al mateix document: *Eulària* (antropònim femení).

Altres exemples del lèxic comú: *juríol*.

2.7. Assimilació consonàntica

-Assimilació de la consonant líquida lateral alveolar sonora velaritzada *-l-* al mode d'articulació de la líquida alveolar vibrant o bategant sonora *-r-* en posició final de la síl·laba següent.

(**Albarca**) *Arbarca*

- Assimilació de la prepalatal fricativa sonora inicial, segurament articulada com a africada *Dj-*, a favor de la nasal alveolar sonora *N-*.

(**Juncosa**) *Nuncosa*

- Assimilació de la consonant labiodental fricativa sonora, potser articulada com a oclusiva (millor: aproximant) bilabial sonora, que esdevé intervocàlica per fonètica sintàctica, a la consonant oclusiva velar sonora *G*, realitzada aproximant també per fonètica sintàctica.

(**Sant Hipòlit de Voltregà**) *S. Ypolit de Guldregà*

- Assimilació de la consonant oclusiva velar sonora *-gu-*, articulada aproximant per fonètica sintàctica, a favor de l'alveolar fricativa sorda precedent *-s-* que forma part de l'article salat femení plural *ses*, propi de la llengua antiga.

(**Sant Martí Sesgueioles**) *St. Martí sas Seyolas*

2.8. Metàtesi

- Avançament de la líquida lateral palatal sonora interior *-ll-* a la posició inicial de mot i posterior pèrdua de l'element líquid palatal interior *Lillet*.

(**La Pobla de Lillet**) *Pobla de Lliet*

2.9. Confusió r/l

- La consonant líquida lateral alveolar sonora *-l-* esdevé bategant *-r-*

(Flix) *Frix*

2.10. Tractament de *v* i *b*

Hi ha una tendència sistemàtica a mantenir l'oposició labiodental fricativa sonora *v*/ bilabial oclusiva (o la seva articulació aproximant en determinats contextos, com ara en posició intervocàlica) sonora *b*, però en comptats casos (només 9 d'un total de 33 topònims) es neutralitzen a favor aquest darrer so. L'articulació de la labiodental sonora és característica de la llengua antiga i ha perviscut en algunes zones del subdialecte tarragoní entre les generacions més grans. Joan Veny i Daniel Recasens han estudiat aquest fenomen.

(Albarca) *Aubarca/ Arbarca*

(Albiol, l') *Aubiol/ Obiol*

(Alcover) *Alcové/ Cové/ Cover/ Al quvé*

(Barberà de la Conca) *Barbarà/ Barberà*

(Belltall) *Velltall*

(Benissanet) *Villisanet*

(Belianes) *Bulianes*, però també *Valianas*

(Borges Blanques, les) *Borjas de Urgell/ Borgas*

(Botarell) *Boterell*

(Cabacés) *Cabecés*

(Cervera) *Sarvera/ Servera*

(Espluga Calba, l') *Espluga Calba*

(Poboleda) *Poboleda/ Pobuleda*, però també *Povoleda*

(Selva del Camp, la) *Selba*

(Solivella) *Sulivella*, però també *Solibella*

(Tivissa) *Tibisa*

(Torredembarra) *Torradembarra*

(Vall d'Aran) *Vallderan*

(Verdú) *Vardú*

(Vic) *Vich*

(Vilabella) *Vilavella*

(Vilafranca del Penedès) *Vilafranca del Penedès*

(Vilanova i la Geltrú/ de Prades) *Vilanova de Sitges/ de Prades*

(Vila-rodona) *Vilaradona*

(Vila-seca) *Vilaceca*

(Vilaverd) *Vilavert*

(Vilella Alta, la) *Vilella Alta, la*

(**Vilosell**) *Vilusell/ Vinosell*
(**Vimbodí**) *Vimbodí*, però també *Benbodí*
(**Vinaròs**) *Vinarós*
(**Vinaixa**) *Vinaixa/ Vinaija/ Vinaja*
(**Viñols i els Arcs**) *Viñols/ Vinolls*
(**Voltes, les**) *Voltes*

La resta d'antropònims i noms d'oficis que apareixen al document mantenen en tots els casos la diferenciació *b/v*, tret dels antropònims masculí *Salbador* i femení *Sivina*, i del cognom *Caballé*, però també hi figuren *Salvadó*, ara com a cognom, i la forma *Cavallé*.

2.11. Pèrdua de palatalització

La prepalatal fricativa sorda *-x* en posició final de mot avança el seu punt d'articulació i esdevé alveolar fricativa sorda *-s*.

(**Torrelles de Foix**) *Torrellas de Fois*

El document presenta altres exemples en posició intervocàlica i que també afecten la prepalatal fricativa sonora *-g-*: l'antropònim *Brísida* (forma viva a l'actualitat), i els noms d'oficis *taisidó* (però també *tejjidó*), *bastais*.

Observem com es manté la semivocal palatal tancada *-i-*, fet que palesa el fenomen del manteniment de la iod davant les prepalatals fricatives sordes *-ix-* i sonores *-ij-/ig-* intervocàliques i finals en el cas de la sorda.

B. Fenòmens morfosintàctics

1. Formació del plural

1.1. Desaparició de la nasal

Pèrdua de la nasal en el plural dels antics proparoxítons llatins *-n-*. La tendència de l'occidental i del tarragoní dintre de l'oriental és a fer-la reparèixer: *jóvens*, *hòmens*...

(**Menàrguens**) *Menargas*

Batlle, Moran i Rabella (2002) recullen la forma sense nasal etimològica com a articulació popular genuïna del municipi.

2. Escurçaments

El document presenta una tendència sistemàtica a la simplificació, la qual cosa provoca els següents fenòmens:

2.1. Afèresi

El grup sil·làbic inicial *Al-* és interpretat com a article determinat masculí o femení singular *el/ la*, articulats amb vocal neutra en els dialectes orientals i central oberta en els occidentals. Coherentment amb la tendència a l'estalvi de grafies que caracteritza els funcionaris que van transcriure els noms del document, la interpretació, potser encertada quant a etimologia, de l'element inicial *Al-* com a extern al mot els mena a la seva supressió. Sobre la filiació aràbiga d'alguns d'aquests topònims, vegeu: Amigó (1989), *Sobre inventaris...* p. 33-36.

(**Alcanyís**) *Cañís*

(**Alcover**) *Cové/ Cover*, però també *Alcové/ Al Quvé*

(**Aleixar, l'**) *Lejar/ Lleixà*, però també *Aleixà/ Alleixà*

(**Alforja**) *Forja*, però també *Alforga/ Alforge*

(**Almatret**) *Matret*

(**Almoster**) *Mosté*, però també *Almoster*

Altres exemples de supressió de l'article català *i*, per tant, no aglutinat: *Musara/ Mosara, Aumells, Selba, Canonge, Catllà, Borjas/ Borgas, Riera, Pla...*

2.2. Topònims compostos

- Estalvi del SPrep. (sintagma preposicional) en funció de CN (complement del nom) que actua com a determinatiu de la comarca: *Selba (del Camp)*, *Santa Quloma (de Queralt)*... en aquests casos caldrà pensar la població més propera a Reus.

- De vegades apareix el nucli del SPrep./CN directament unit al nom, sense l'enllaç preposicional: *Esplugu Franquí, Vilanova Sitges* (observem que pren la població propera per identificar el municipi, ja que segons Batlle, Moran i Rabella va sorgir dins del terme de Cubelles), *Vilanova Prades...*

- En ocasions apareix el sintagma complet (sense, és clar, el determinant): *Pobla de Segur, Pobla de Montornès...*

- Abreujament dels hagiopònims: *S. Ypolit Guldregà, St. Martí sas seyolas, Santa Quloma...*

- Altres: *Barna, Palma Ma.*

- Formes desconegudes: *Vi.*

3. Desglossaments

- No només hi ha consciència, certa o no, de l'article *el/la*, sinó també de l'antic article salat, que apareix separat del nom que acompanya:

St. Martí sas seyolas

En altres casos no existeix aquesta consciència i hi apareix aglutinat:

Sulivella/ Sulsona/ Sarreal

- Consciència de compostos:

Puig serdà

C. Etimologia popular

(Pont d'Armentera) *Pont de la Mantera/ Pont de la Muntera.*

D. Grafies

1. Representació de la fricativa prepalatal sorda o xeix en posició intervocàlica o final de mot amb manteniment de la iod

Aquest so és representat per:

- el dígraf *-ix-*: *Aleixà* (i les altres formes esmentades), *Frix*
- la grafia *-j-*: *Lejar*
- el dígraf *-ij-*: *Vinaija* i el nom d'ofici *tejidó*
- la grafia castellana *-ch-*: *Flich*

2. Representació de la fricativa prepalatal sonora amb manteniment de la iod intervocàlica

So representat per:

- la grafia *-g-*: *pagès*
- el dígraf *-ij-*: *Roijals*
- « « *-ig-*: *paigès*

3. Representació de la consonant africada prepalatal sorda

So representat a final de mot per:

- el dígraf *-ig-*: *Puig serdà*
- « « *-yg-*: *Monroyg*

- un dígraf híbrid castellà/català *-ich*: *Montroich*, que també apareix a l'interior del topònim: *Puïcherdà*. De fet, la grafia que representa aquest so és la castellana *ch*, i l'element vocàlic no és altra cosa que l'exemple claríssim del fenomen de la manteniment de iod davant les fricatives palatals.

En posició inicial:

- la grafia castellana *ch*:- *Cherta*

4. Africada prepalatal sonora

Entenem aquí que l'articulació africada és pròpia dels dialectes occidentals i del tarragoní. Vegeu la transcripció que en donen Batlle, Moran i Rabella (2002).

Inicial:

- la grafia *j*:- *Jirona*, *Joncosa*

- « « *g*:- *Ginestà*

Interior:

- la grafia *-g*:- *Canonge*, *Alforga*, *Borgas*

- « « *-j*:- *Borjas*/ *Borgas*/

- el dígraf *-tg*:- *Sitges*

- « « *-tj*:- *Sitjas*

5. Oclusiva velar sorda

So representat per:

- la grafia *q*- quan la vocal nucli sil·làbic que segueix és *-u*: *Quloma*, *Qurnudella*, *Al quvé*, *Franquí*, però alternant amb *-c*- si la forma del topònim presenta *o*: *Alcové*, *Cornodella*

- la grafia *c+a/o*: *Cabre*, i les formes anteriors

- la grafia arcaica *-ch* final de mot. Aquesta grafia respon al so de l'oclusiva velar sorda en posició final, actualment present encara en alguns dels nostres cognoms:

Llurach

Munblanch

Vich

Blanchafort/ *Blanchefort* (consciència de compost)

El manuscrit recull el cognom *Albarich*.

Aquests exemples evidencien que la presència de *-ch* representant el so africatat palatal sord és de filiació castellana (*Cherta*).

6. Oclusiva velar sonora

I la seva realització aproximant en determinats contextos. Aquest so és representat per:

- la grafia *g+a,u,r*: *Mongay* (però ja hem vist formes com *Borgas*), *Segú*, *Segre*
- el dígraf *gu+e,i*: *Arjalagué*, *Guimarà*

7. Fricativa alveolar sorda

Aquest fonema es transcriu amb tres grafies diferents: *z*, *s* i *c* (+ *e*), sense tenir en compte la seva posició.

Musara/ Mosara
Cabecés
Falset/ Falzet
Sarvera/ Servera
Tibisa/ Tibiza
Vilaceca
Villisanet

8. Fricativa alveolar sonora

Només el trobem representat amb la grafia *-s-* en posició intervocàlica, però que, com acabem de veure, també pot representar el fonema sord.

Angresola
Joncosa

9. Líquida vibrant alveolar sonora

Aquest fonema és representat per:

- el dígraf *-rr-* en posició intervocàlica: *Torrellas de Fois*, *Sarreal*
- la grafia *r-* en les altres posicions: *Riera*, *Manargas*

En els mots compostos, perviu la consciència de mot compost, així doncs l'equívoc resulta impossible, per la qual cosa no es duplica la grafia *-r-*: *Vilaradona*

10. Líquida bategant alveolar sonora

Fonema representat per la grafia *-r-* únicament: *Mirabet, Móra*

11. Nasal palatal sonora

Representada per:

- *ñ* castellana: *Viñols, Riudecañes*. També en els oficis i en els antropònims: *espardañé, Sugrañes, Fortuñ*; només trobem un cas de dígraf *-ny-*: *Munseny*.

12. Semivocal o semiconsonant palatal tancada

Alterna la seva representació *i/y*: *Moyà* (semiconsonant que forma part d'un diftong creixent), *Lleyda* (semivocal que forma part d'un diftong decreixent). Curiosament, presenta *-i-* quan el diftong articulat acompanya la prepalatal fricativa sorda o sonora: *Aleixà, Roijals*.

La grafia *y* també representa nucli sil·làbic en la forma *Vimbody*. Un segon exemple del nostre document és l'antropònim femení *Yssabel*, l'única forma, per altra banda, que presenta el dígraf *-ss-*, que aquí reproduïx l'alveolar fricativa sonora.

Bibliografia

- AMIGÓ, Ramon: *Les etimologies. El Territori de Tarragona. L'aigua de Reus*. Reus, 2004.
- *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*, Reus 1989.
- ANDREU, JORDI: *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim (1700-1850)*, Reus, 1986 .
- BATLLE, M.; MORAN, J. I RABELLA, J.A.: *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.
- RECASENS, Daniel: *Estudi lingüístic de la parla del Camp de Tarragona*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985.
- VENY, Joan: *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, 1978.
- *Els parlars catalans*, Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1987.

ELS PRENOMS DURANT LA SEGONA REPÚBLICA: L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ (1931-1938)

Josep M. VALLÈS MARTÍ

Intentant estudiar els prenoms a partir dels llibres de naixements del Registre Civil¹, es descobreixen, a més dels noms que posaren als seus fills les famílies més significades de les esquerres republicanes i anarquistes de l'Espluga de Francolí, algunes altres informacions que ressenyarem.

En primer lloc els mateixos prenoms: **Llibertat, Nardo [3], Fraternitat, Hortència, Camèlia, Igualtat, Primavera, Soletat, Pàtria, Germinal [2], Armonia², Esmeralda, Idea, Nereida, Dora, Deli, Generòs, Catalán [2], Marisol, Ideal, Floreal, Prudència, Ninfa, Sol, Magnòlia, Llibertari, Ira, Airesol, Porvenir i Amor.**

Entre 1901 i 1931 aquests noms pràcticament ni existeixen. Trobem Prudència el 1903, Virgínia el 1907, ambdós de famílies conegudes d'esquerra I, per altra banda, Deogràcies (1906), Nativitat (1908) i Nieves (1909) en famílies dretanes.

El gran gruix de noms durant aquests trenta anys són els normals en les variants masculines i femenines: Ramon i Ramona o Raimunda, Joan i Joana, Josep i Josepa, Antoni i Antònia, Francesc i Francesca, Pau i Paula, Enric i Enriqueta, etc. Abunda tanmateix el nom de Trinitat, habitual a l'Espluga i que no distingeix el gènere com en el cas de Bonaventura.

Pel que fa a noms femenins tenim com a més normals: Teresa, Maria, Dolores, Magdalena, Carme. Menys usuals: Rosa, Mercè, Tecla, Remei, Àngela, Júlia, Elisa, Montserrat, Pilar, Encarnació, Isabel, Filomena, Nuri o Núria, Lluïsa, Consolació, Ester, una sola Eugènia, Araceli, Assumpció, Marta.

Als nens se'ls posa a més dels ja esmentats abans: Pere, Isidre, Manuel, algun Josep Maria o Francesc Xavier en els noms compostos, Maties, Jaume,

1.- Conservats a l'Arxiu del jutjat de pau de l'Espluga de Francolí .

2.- Hem mantingut la grafia tal com està en els llibres de registre, moltes vegades en castellà.

Ignasi, Jacint, Joaquim, Lluís, Miquel, Agustí, etc. menys corrents Baltasar, Pasqual, Mateu, Salvador, Alfred, Eudald, Albert, algun Santiago en lloc de Jaume, Felip, Jordi, Ernest, Valentí, un Hèctor, Andreu, Víctor, Vicenç, Llorenç, Fidel, Ismael, Robert i no trobem massa diferències a partir de 1931.

En aquella època (1931–1936) trobem en les nenes Roser o Rosario, Josefina, Serafina, Empar, Anna, Rosalia, Victòria, Marina, Emília, Blanca, Enriqueta, Beatriu, Hermínia, que foren acceptats normalment pel franquisme. En molts casos en el registre només hi figura un nom, suposem que era un no batejat. En dos casos trobem els tres noms que tot i tenir aparença de família d'esquerres deuriem voler mantenir la tradició de posar els tres noms a l'infant, en ambdós casos nenes: Palmira – Clavellina – Margarida i Dora – Lídia – Camèlia. Són gairebé casos únics els noms d'Àurea, Leonor, Araceli, Agnès, Maria Lourdes, Natàlia, Elvira, Engràcia, Carmela, Lídia, Glòria, Aurora i Cinta.

Crida l'atenció que al llarg de més de trenta anys només hi hagi un Senén, un Abdò i una Abdonina, tot i ser els patrons de la vila Sant Abdò i Sant Senén. En el període republicà destaca un Jesús, fill de Joan Micó i Palau, i Ramona Callau i Vilà. (p. 112 del volum 25) nascut el 1936. La seva família era absolutament dretana, de tal manera que el pare ocupà, a partir de l'entrada dels nacionals a la vila, el càrrec de jutge.

A partir del tres de juliol de 1934 no hi ha cap més inscripció d'aquell any en el volum número 24 i s'enceta el següent volum dels llibres del registre seguint la numeració ordinal dels naixements amb el número 41. En aquest llibre els folis duen la inscripció a l'anvers en català i al revers en castellà. La inscripció del nadó es feia tan sols a la pàgina en català. El dors de cada foli serà utilitzat pels responsables franquistes del jutjat per traduir les actes o *convalidar* com en deien «*por estar escrita en idioma que no es oficial*». En els llibres anteriors es feia una inscripció a cada pàgina essent només numerat el foli per l'anvers i l'ordinal del naixement a cada pàgina.

El 1931 es van registrar 72 naixements; el 1932, setanta-tres; el 1933, seixanta-sis; el 1934, seixanta-cinc inscrits entre els dos volums, el 24 i el 25; el 1935 hi ha cinquanta-set inscripcions; el 1936, seixanta, el 1937, n'hi trobem només quaranta-vuit, i el 1938, en el qual segueix la numeració de l'any anterior, n'hi ha quaranta-sis³. La primera inscripció de 1939 es fa el dia 12 de gener i és la d'Ignasi Rosell Palau; després s'inscriuen les altres quatre criatures que varen néixer fora de la vila mentre les seves famílies estaven amagades pel terme.

El dia 7 d'octubre de 1936 (pàg. 131, volum 25) trobem la primera inscripció d'un fill de refugiats «a la colònia de refugiats per la lluita contra el feixisme, localitzada accidentalment al Balneari Francolí». Era jutge en aquell moment Ignasi Fabregat i Donés. Els pares, Rafael Lafuente Pósito i Teodora

3.- Per ampliar més dades sobre la demografia vegeu ROCA I ARMENGOL, Jordi. *Història de l'Espluga de Francolí*. Volum VI, p. 313 i següents.

Villen Cargo, originaris de Villaviciosa, província de Còrdova. En la inscripció hi ha un error, ja que es diu que nasqué el dia 6 de novembre. Al nen se li va posar el nom de *Catalán*, que en la convalidació de l'acta feta anys després no es va traduir.

Parlem de les traduccions de noms abans d'entrar a parlar específicament del noms, podríem dir-ne esquerrans, que hem esmentat al començament. El 1931 no n'hi ha cap de traduït perquè no hi ha aquests onomàstics. El 1932, en canvi trobem que: Armonia (pàg. 383, volum 23) es canvia per Hermínia el 1948⁴. Ester (pàg. 395r, volum 23) no es tradueix després de la guerra tot i que els altres dos noms de la nena eren Salut i Fraternitat. Llibertat (pàg. 396v, volum 23) es canvia el 8 d'agost de 1952 per Montserrat. Nardo (pàg. 397 del mateix volum) es converteix en *Bernardo*.

El 1933 n'abunden més. Parlem primer del llibre 24. Fraternitat (Balsemina i Palmira els altres noms de la mateixa nena) nascuda l'11 de febrer d'aquell any és batejada el 12 de febrer de 1948 i canviat el nom pel de *Trinidad* justificant-ho «*por un error involuntario*». Camèlia (pàg 9v) el 1955 es dirà *Amelia* i el nom primitiu està ratllat en vermell amb els bicolors que s'utilitzaven en tota la documentació de la repressió. Nuri, a la pàgina 13, li afegeixen la *a*.

A la pàgina 17 hi ha la nena Igualtat, filla de Magí Maré Bosch⁵ i Maria Trullols Cabal. No se li va canviar el nom perquè estava refugiada a França, on morí el setembre de l'any 2000. Una altra de les famílies que es varen veure afectades en els seus desitjos pel que fa al nom dels fills, fou Josep Vidal Garrell⁶ i la seva esposa Carme Pagés Teixidó. A la filla (pàg. 23) li havien posat Primavera. Els falangistes li canviaren per Carmen, sense afegir cap nota ni data. A la pàgina 23 hi ha la inscripció d'una Soledad que havia nascut el 23 de febrer de 1909. Com que el nom estava inscrit en castellà no el modificaren. En el mateix llibre a la pàgina 37v hi ha Pàtria (Fort⁷ Rosell, de cognoms). Residia a Caracas (Veneçuela), i per tal de recuperar la nacionalitat espanyola l'any 2000, es va haver de canviar el nom allà mateix el 2001, però no consta quin.

Els casos més flagrants són per exemple el de Roser (Palau Rosell) inscrita a la pàgina 45, que el 1963 li van canviar per Carmen. El nom de Roser que s'havia utilitzat durant els anys anteriors a 1931 no es va modificar en cap cas, però ara s'havia de dir Rosario i el seu pare Palau Turull⁸, que va haver

4.- Vegeu taules a l'annex.

5.- Militant de la CNT-FAI. El seu germà Josep fou processat en consell de guerra.

6.- Militant de la CNT-FAI. S'exilià a França.

7.- Francesc Fort Guasch era un destacat simpatitzant de la república, com ho havia estat el seu pare Joan Fort Palau. No sabem si militava a Esquerra Republicana.

8.- Militant de la UGT i ER.

de signar com si fos ell qui demanava la modificació, devia optar per posar-li Carmen. Deixeu-me fer un apunt personal en aquest sentit: el 1971 volia inscriure una filla meva amb aquest nom, Roser, el secretari em va dir que havia de posar Rosario. Vaig optar per Isabel i encara deu buscar ara la traducció. El cas de Victòria fou acceptat pel nou règim, malgrat que tenia un significat ben diferent per a uns i els altres.

A partir del moment en què s'enceta el llibre 25 en haver-hi les actes impreses en els dos idiomes la feina els serà molt més fàcil. Ho tradueixen tot fins els més normals, és clar. Sorpren que a Esmeralda li posen Roser, algú badava. El 1936 trobem una Mercè que dels dos altres noms es diu Clavellina i Naturalesa. La traducció, senzilla: *Mercedes*. La nena Idea nascuda el 7 de febrer de 1936 de Josep Vidal Garrell i Carme Pagès Teixidó, ja esmentats, es dirà *Maria* a partir de 1947. A Nereida, filla de Josep Saumell Trullols⁹ i Nativitat Amigó Carreras se li canviarà el nom per *Mercedes* i les *autoridades* fan anar a signar la mare com hi està d'acord. A la pàgina 92 hi ha una Roser convertida en *Rosario*. En Nardo (Germinal i Floreal) fill de Joan Vernet Cantí¹⁰ i Maria Huguet Calbet, es converteix en Ramon. Una família de miners procedents d'Aguilar (Múrcia), Salvador Sánchez Muñoz i Ana Muñoz Alonso, li posen al seu fill Deli. La traducció serà *Delio*. El cas era canviar-ho. Fins i tot una Dolores passa a dir-se Carmen (p. 104), potser pel mateix motiu que hem apuntat abans en parlar de Palau Turull de cal Catarinasso.

El matrimoni Josep Olivé Sans¹¹ i Maria Valls Vilà li posen a la filla els noms de Dora, Lúdia i Camèlia. Curiosament no els tradueixen. Un nen al que havien inscrit com Generós (p. 117) passa a dir-se *Generoso*, «*convalidada a petició de la abuela paterna el 21-4-1948*». Era fill de Ramon Vernet Miquel i Rosa Espasa Farré. El noi es va casar a França i probablement en necessitar els papers es va haver de castellanitzar el nom. Marisol (p. 138, encara del volum 25) el 27 d'octubre de 1944 es canvia per *Marcelina*, i fan signar el pare Antoni Pons Llorc. En el cas del nen Ideal (p. 141) vés a saber quin fou el seu destí, fill de Magí Ferran Rosell i Antònia Velilla Vallès, ella de Tarragona, no es va canviar mai. Floreal (p. 146) es modificà per *José* el 9-8-1939, Nardo, a la pàgina següent es converteix en *José Maria*, el 1962.

A la pàgina 155 tenim un altre infant anomenat Catalán, nascut el 31 de març de 1937 a la colònia de refugiats. Els seus pares, Josep Giménez i Dolores Ruiz. Fixem-nos que també el jutge Fabregat traduïa al català els noms dels pares de procedència castellana. En aquest cas la inscripció la fa Antoni Sans Mir (ha d'estar errat el segon cognom que deu ser Estradé). Prudència es converteix en *Providencia*. Ninfa, filla de l'altre germà Vidal Gardel (en Ramon¹²) i la seva esposa Maria Martí Marsal, nascuda el maig de 1937, es

10.- Militant de la CNT-FAI.

11.- Militant de la UGT.

12.- Militant de la CNT-FAI. Exiliat a França.

converteix en *María* el maig de 1941. El cas de Trinitat (p. 170) de cal Patet, no es canvia però hi ha una nota que diu «*para convalidar*». El matrimoni Josep Bonet Térrens¹³ i Àngela Arbós Padrol tenen un fill el 20 de juliol de 1937. Li posen de nom Sol. El juny de 1944 li és canviat per *Jorge*. Josep Vidal Arbós i Ramona Bulló Carreras, li posen a la filla Magnòlia. El mes d'agost de 1951 es modifica per *Magdalena*.

En algunes d'aquestes inscripcions el jutge Fabregat Donés fa constar que l'acta es fa a la sala del jutjat popular. L'any 1938 continua en el foli 190 d'aquest llibre 25 i tal com ja hem apuntat abans el primer infant registrat porta el número 49, tot seguint la numeració de l'any anterior. En posar el nom del poble ara s'hi afegeix Catalunya entre parèntesi.

Hem trobat el nom d'*Eloisio* un parell de vegades. Un d'ells era fill de la Rosa Just Copons de l'Espluga, de cal Calca, i el pare de cognom Soria procedia de Conca. Francesc Fort Guasch i Carme Rosell Poca, ja citats, que vivien al carrer de la Sortida, li van posar al seu fill Llibertari. Va néixer el 14 de maig del 38 i el 14 de juliol de 1945 li fou canviat el nom pel de *Juan*.

Un nom que ens crida força l'atenció és el de Ira. És una filla del doctor Perfecto Gascón Bardají i no consta que li fos canviat. Sí, en canvi, el d'Arnau (p. 228), nascut el setembre, i que el 27 d'agost de 1949 se li canvia pel de *José Maria*. Airesol, nascuda el dia 30 de setembre de 1938, filla de Paulí Sans Mir¹⁴ i Pilar Martí Sans, li és canviat el nom pel de Victòria, segurament en el moment en què mare i filla van voler marxar cap a França per reunir-se amb el pare que hi estava refugiat. Era el 1946. Encara a l'octubre trobem inscrit Porvenir (p. 231). Pertanyia a una nena filla d'una parella procedents de Terol que havien estat refugiats a Les Masies. El seu nom no fou traduït. I finalment el 30 de desembre hi ha un Amor. És la darrera inscripció de 1938 i, per tant, la darrera de les autoritats republicanes. En traduir-se-li es dirà *Isidro*. Les inscripcions continuaran a partir del dia 12 de gener de 1939 després que ja les autoritats franquistes es fessin càrrec del poder.

Veiem, doncs, que les famílies d'esquerra, quan van poder, van posar als seus fills uns noms que no tinguessin res a veure amb el santoral catòlic. Els nom de plantes i els que feien referència al seus ideals ens mostren com volien fer perdurar en els seus fills el desig de llibertat i el seu sentiment de pertinença a la terra i a la naturalesa.

13.- Ignorem la militància, però el seu germà Pere fou processat en consell de guerra i posteriorment absolt.

14.- Militant de la CNT-FAI.

Apèndix

Estadística i percentatges

<i>Any</i>	<i>Total naixem.</i>	<i>Nenes</i>	<i>Nens</i>	<i>Noms nenes Inclusos en totals</i>	<i>Noms nens Inclusos en totals</i>
1931	72	32	40		
1932	73	34	37	Armonia Llibertat 5,8 %	Germinal Nardo 5,4 %
1933	66	33	33	Fraternitat Hortènsia Camèlia Igualtat Primavera Soledad 18,2 %	
1934	65	28	37	Pàtria 3,5 %	
1935	57	27	30	Esmeralda 3,7 %	Germinal 3,3 %
1936	60	34	26	Idea Nereida Dora Marisol 11,7 %	Nardo Deli Generós Catalán Ideal 19,2 %
1937	48	23	25	Prudència Ninfa Magnòlia 13,0 %	Floreal Nardo Catalán Sol 16,0 %
1938	46	22	24	Ira Airesol Porvenir 13,6 %	Llibertari Amor 8,3 %

**Taula de conversions franquistes dels
noms republicans a l'Espluga de Francolí**

Armonia	<i>Herminia</i>
Llibertat	<i>Montserrat</i>
Nardo	<i>Bernardo</i>
Fraternitat	<i>Trinidad</i>
Camèlia	<i>Amelia</i>
Primavera	<i>Carmen</i>
Roser	<i>Carmen</i>
Esmeralda	<i>Roser</i>
Idea	<i>María</i>
Nereida	<i>Mercedes</i>
Roser	<i>Rosario</i>
Nardo	<i>Ramon</i>
Dolors	<i>Carmen</i>
Marisol	<i>Marcelina</i>
Floreal	<i>José</i>
Nardo	<i>José María</i>
Prudència	<i>Providencia</i>
Ninfa	<i>María</i>
Sol	<i>Jorge</i>
Magnòlia	<i>Magdalena</i>
Llibertari	<i>Juan</i>
Arnau	<i>José María</i>
Airesol	<i>Victoria</i>
Amor	<i>Isidro</i>

Taula de significats estimats dels noms utilitzats per republicans i anarquistes

Llibertat	Lema republicà
Libertari	Lema republicà masculinitzat. Partidari de la branca comunista de l'anarquisme.
Igualtat	Lema republicà
Fraternitat	Lema republicà
Pàtria	Sentiment de pertinença
Idea	Femení referent a la ideologia
Ideal	Masculí referent a la ideologia
Hortència	Planta. També és el nom d'una santa
Camèlia	Planta
Màgnòlia	Arbre
Nardo	Nard, planta. A l'Esplugu s'entenia com a diminutiu castellanitzat de Bernat.
Primavera	Com a sentiment de renaixença o simplement nom d'una de les quatre estacions
Floreal	Castellanització de floral
Germinal	Com a sentiment de pertinença a la raça
Marisol	Compost i derivat de la naturalesa
Airesol	Compost i derivat de la naturalesa
Soletat	Del sentiment que defineix .També és el nom d'una Mare de Déu
Sol	Masculinització del mateix sentiment o simplement en relació a l'astre
Armonia	Castellanització d'Harmonia. En el sentit de justícia i concordança d'opinions
Prudència	Virtut. També és el nom d'una Santa
Generós	Virtut. De sentiments nobles. També és el nom d'un sant
Ira	Pel sentiment violent d'irritació contra algú o alguna cosa
Amor	Sentiment i inclinació vers una persona o cosa
Esmeralda	Pedra preciosa, castellanització de maragda
Nereida	Nimfa del mar
Ninfa	Castellanització de Nimfa. Divinitats inferiors de la natura que viuen als rius
Dora	Potser en el sentit de joventut daurada però també diminutiu de Salvadora
Deli	S'anomena així els naturals de l'illa de Delos. També podria ser un diminutiu d'Adèlia
Catalán	Pel fet d'haver nascut a Catalunya
Porvenir	Castellanització d'avenir. Pel sentiment i desig d'un futur millor

RENOMS DE CASA I DE PERSONA DE VALLFOGONA DE RIUCORB (SEGLES XVIII-XIX)

Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH

En el camp de l'onomàstica, i fora dels reculls generals per termes municipals de la demarcació de Tarragona, un dels temes preferits pels estudiosos ha estat la malnominació¹. La Conca de Barberà no ha restat al marge d'aquesta atenció², trobem articles sobre renoms a Barberà de la Conca³, l'Espluga de Francolí⁴, Lilla⁵, Llorac⁶, Montblanc⁷, Pira⁸, Rocafort de Queralt⁹, Santa Coloma de Queralt¹⁰, Sarral¹¹, Solivella¹², Vilaverd¹³ i Vimbodí¹⁴, a més de les monografies locals, on sovint n'hi ha un capítol. Tret dels treballs d'Iszaevich, Moreu i Planes, la resta són simplement una mera relació de renoms (a voltes parcial), alguns extrets de documentació i altres d'enquesta oral. D'altra banda, disposem dels complets reculls toponímics de Barberà de la Conca, obra de Carne Plaza Arqué; de Blancafort, de Josep Recasens Llord, i de Vilanova de Prades, de Ramon Pere Anglès.

-
- 1.- Al Camp de Tarragona destaquen els de Cambrils, Coldejou, els Garidells, Roda de Berà i Tarragona; al Priorat, Gratallops, Poboleda i la Vilella Alta, i a les Terres de l'Ebre, Amposta, Masdenverge, la Sènia, Tortosa i Ulldecona.
 - 2.- Recordem que a la Conca de Barberà existeixen reculls d'onomàstica i toponímia a Barberà de la Conca, Blancafort i Vilanova de Prades.
 - 3.- Abraham Iszaevich, «Una mostra del sistema de moteig a Catalunya: Els renoms a Barberà de la Conca», *Aplec de Treballs* (Montblanc), 3 (1981), ps. 5-18.
 - 4.- «Renoms de les cases de l'Espluga», *Recull de l'Espluga*. L'Espluga de Francolí, 1974, ps. 87-88.
 - 5.- Candela Figueras, «Els renoms de Lilla», *El Foradot* (Montblanc), 22 (2004), ps. 4-8.
 - 6.- Andreu Gassó Roca, «Renoms de les cases i els masos del municipi de Llorac», *Bulletí interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona) 58 (1994), ps. 13-15.
 - 7.- Josep M. C[ontijoch] C[asanovas], «Els renoms, petita heràldica del poble», *Espitllera* (Montblanc) 62 (1987), ps. 29-31 i 63 (1987), ps. 23-25.
 - 8.- Valentí Gual Vilà, «Renoms de Pira: ss. xvii-xviii», *L'Anguera* (Pira) 15 (1995), ps. 322-324.

La nostra comunicació se centra en analitzar el sistema de moteig al poble de Vallfogona en els segles XVIII i XIX. La font principal han estat les llibretes de compliment pasqual (s. XIX), complementades amb llibres llevadors de censals de la renda de l'Hospital i de la Sagristia (s. XVIII). L'any 1787 el rector registra 328 persones majors de set anys que combreguen i deu anys més tard ja en són 376. En el cens de 1718 es declaren 44 cases, i el 1797 ja s'han duplicat en nombre, 87¹⁵. La seva economia era estrictament agrària, amb el complement de la ramaderia (dos pastors) i amb una petita presència de menestrals: un fuster, un ferrer, un sastre i un aprenent, un boter, un sabater, dos teixidors i dos moliners. En el sector serveis destaca el capellà amb una majordoma, un metge i un cirurgià. El mercat principal el tenien a Santa Coloma, i el secundari, a Montblanc i Cervera.

En el segle XVIII, quan el prevere relaciona els combregants, els agrupa per cases, és a dir, edificis on poden habitar diverses generacions. Els únics immobles singulars amb nom propi del nucli urbà eren la rectoria i el castell; a la resta de terme hi trobem dos molins, el de Dalt i el de la Cadena. Per anomenar les cases, el prevere es val del cognom del cap de casa. Si es tracta d'una vídua, agafa el del seu cònjuge difunt. Com que es repeteixen alguns antropònims, per diferenciar algunes cases s'adjunta alguna característica del carrer, com per exemple, del forn, de la parra, del pati, de la font, de la plana,

-
- 9.-Salvador Palau Rafaecas, «Renoms de Rocafort de Queralt: s. XIX», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona) XI (1983), ps. 19-20.
 - 10.-Salvador Palau Rafecas, «Alguns renoms de Santa Coloma de Queralt al segle XIX», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona), 45 (1991), ps. 39-45.
 - 11.-Joan Vendrell-Manuel Molas, «Cognoms i renoms de les cases», *Miscel·lània sarraïca*, Sarrià, 1981, ps. 85- 111.
 - 12.-Enric Moreu-Rey, «Els motius i noms de casa de Solivella», *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs* (Solivella), 2 (1984), ps. 21-31, i més tard Valentí Gual Vilà, «Renoms solivellencs dels segles XVII i XVIII», *Gira-sol solivellenc* (Solivella) 58 (1995), ps. 22. Precisament el primer autor treballà altres municipis de la comarca, «Toponímia del poble i terme de Passanant», *Revista Catalana de Geografia* (Barcelona) I, 4 (1978), ps.549-576, i «Toponímia de l'antic terme de Belltall», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (Barcelona), 12 (1987), pàg. 69-75. Ell també va promoure el I Col·loqui d'Onomàstica a la Sala de Comalats l'any 1973, vegeu la seva crònica personal a *XVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Santa Coloma de Queralt, 1979, ps. 159-167.
 - 13.-Valentí Gual Vilà, «Renoms de Vilaverd del segle XVII a través dels llibres sacramentals», *Vilaverd Parla*. (Vilaverd), 38 (1998), ps. 18-19.
 - 14.-Àngels Planes Vallverdú, «De Joseps, Joans i ases n'hi ha per totes les cases. Renoms de la vila de Vimbodí», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica* (Barcelona) 93 (2003), ps. 671-683.
 - 15.-Josep M. Grau- Roser Puig, «La revisió del cens de Floridablanca (1787) a través del compliment pasqual de Vallfogona de Riucorb. Un exemple d'ocultació», *Recull* (Santa Coloma de Queralt) 6 (1999), ps. 49-64. «La resposta de Vallfogona de Riucorb a l'enquesta de Godoy (1797)», *Aplec de Treballs* (Montblanc) 16, ps 45-60.

del portal, de les voltes, de la reixa, de la roca, del racó, de la llosa, de la plaça, de la placeta, de la capella, de la creu, de l'hospital, del pou, de l'hort, mitjavila, etc., substantius que es poden repetir diverses vegades. En altres ocasions el que distingeix la casa és l'ofici. El 1787 sols trenquen aquesta tònica la casa Corbella del Pere, Casa Corbella del Felip, Casa Soler del Querri; és a dir, noms i cognoms en forma composta. De malnoms sols en detectem un, el Taralà (Casa Barba). Per contrastar la diferenciació de famílies d'un mateix cognom amb altres fonts documentals hem utilitzat un llevador de rendes de l'hospital de l'any 1796. Les característiques dels apel·latius són similars, l'escrivent al costat de nom i primer cognom anota «dit lo», com és el cas de *Soguer* (Jaume Martí), *Montserrat* (Pau Ponts), *Nicolau* (Francesc Ponts), *Coloma* (Josep Corbella), *Querri* (Francesc Soler), *Saladern* (Magí Florensa), és a dir, oficis, noms, cognoms i topònims. No localitzem diminutius ni altres renoms despectius o de burla. Si repassem el llevador de rendes de la sagristia de Vallfogona dels anys 1790-1833, el 1790 apareix, Narcís Llobet, *del forn, dit lo Tocason*, és a dir, a una localització geogràfica i de nissaga s'afegeix una identificació personal. El 1794 tenim Magí Llobet, *lo Rossó*; el 1794, segueixen els oficis (soguer, garbellador) i noms de fonts (Coloma, Montserrat, Felip, Marina, si bé algun pot ser cognom). Un cop, el mateix 1794, hi ha Pau Llobet, *lo Tiana*, suposem derivat de Sebastiana (la seva mare o esposa), i es repeteixen substantius geogràfics (portal, portalet, pou, voltes, font, forn...).

Si avancem en el temps, gràcies a les matrícules de confessió i comunió de Vallfogona de la primera meitat del mil vuit-cents, constatem algun canvi en la mentalitat d'aquesta comunitat pagesa. Si bé de forma lenta i gradual, el pas dels anys fa que es produeixin canvis de casa, el parentiu a través dels casaments es faci més estret, amb la qual cosa pot fer que un cognom s'associï a una casa on ja no hi habita ningú que el porti, almenys de primer, de la mateixa manera que en una casa on abans hi habitava i treballava un artesà o professional es mantingui amb el mateix apel·latiu tot i que els residents no tinguin la mateixa ocupació. Les feminitzacions d'oficis també són presents, com per exemple Francesca Mercè, de la pastora (1805) i es destaquen alguns trets físics, com *Moreno* (Roig, 1805), *Quec* (Francesc Corbella, 1808); augmenten els diminutius, *Magineta* (Maria Guim, 1808), *Martinet* (Francesc Martí, 1808), *Tereset* (Anton Gener, casat amb Teresa, 1808), *Po del Gras* (Josep Corbella, 1808), *Nen* (Joan Barba, 1808). En el compliment pasqual del 1811 continuen els diminutius derivats d'oficis, de noms i cognoms, *Sastret* (Josep Tudó), *Mosset* (Francesc Pont), *Francescó* (Francesc Ponts), *Cila* (Cecília, vídua Cervera), *Quica* (Cristòfor Ponts). Els adjectius encara són escassos: *Groc* (Jordi Llobet), *Coix* (Marià Corbella), *Sec* (Corbella). La mateixa font el 1830 relaciona noves denominacions, *camat* (Mateu Novell), *Bep del frare* (Josep Balcells), *Cassador* (Francesc Martí), *Pagès* (Maria Ponts), *Pip* (Magí Gassull), *Nel* (Isidre Roig), *Biel* (Joan Santacana), *Nina* (Jordi Llobet), *Escolà* (Magdalena, vídua Cirera), *Guinyot* (Mateu Fontdevila), *Esca* (Josep Cervera) i altres.

De la mateixa manera que la vida, els renoms apareixen i desapareixen, l'acabament d'un llinatge, per mort o emigració, també dona pas a noves famílies vingudes de fora. Al CP del 1848 n'hi ha de nous: *Cadena, Carrascle, Estamaire, Panxa, Panxó, Peret, Manset, Duc* i *Saltó*. El 1868 molts es mantenen amb formes compostes: *sec del Tiana, Pere de la Mònica, Joan del Panxa*. Amb alguns mots castellans (*Sacarrillo, Carlos*).

Per analitzar la varietat de malnoms del poble de Vallfogona, en primer lloc, els hem relacionat alfabèticament, i entre parèntesi hem anotat el cognom i la data (que és fruit d'un mostreig, no pretén ésser exhaustiva). En segon lloc, atenent que alguns renoms provenen de cognoms, presentem les variables de l'any 1828. Pel comentari hem seguit els criteris de classificació de Ramon Puigcorbé¹⁶.

Classificació dels renoms de Vallfogona

1. Topònims i antropònims

1.1 Topònims urbans

La majoria són urbans i cal suposar que estaven situats prop de la residència de la casa, s'acompanyen de la preposició *de* i un article: *Cadena* (del molí), *capella*, *creu*, *font*, *forn*, *hospital*, *mitjavila*, *parra*, *plaça*, *placeta*, *plaçó*, *plana*, *portal*, *portalet*, *pou*, *racó*, *reixa*, *roca*, *volta*, *voltes*. Alguns són diminutius o plurals. Són els més antics i els més habituals.

1.2 Nuclis de població

Són poc presents. Hi ha *Saladern* (nucli del terme de *Conesa*). *Figueres* deriva d'un cognom i no de la ciutat empordanesa, i un cas similar és el de *Barceló*. Sobre l'origen de *Muntanya*, hi ha dos renoms, *Muntanyés* i *Nanxó*.

1.3 Gentilicis: no apareixen

1.4 Noms de fonts

N'hi ha de simples i de compostos, de masculins i de femenins:

16.- «Paradigma de classificació de renoms basada en el punt de vista lògic-semàntic», *Miscel·lània d'Homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. III, Barcelona, 1988, ps. 113-127.

Masculins

- Carlos
- Bernat
- Biel (Gabriel)
- Bep del frare (Josep del Frare)
- Domingo
- Francescó (Francesc)
- Magí
- Manel
- Miqueló (miquel)
- Montserrat (pot tractar-se de cognom)
- Nel (Manel)
- Nicolau
- Pau
- Pau Tiana
- Peret (Pere)
- Pip
- Pó (Josep)
- Quico (Francesc)
- Simón
- Tereset (home de la Teresa)
- Vicenç

Femenins

- Coloma
- Eulària (Eulàlia)
- Joana
- Magineta
- Marina
- Miquelona (dona del Miquel)
- Mònica
- Paula
- Quica (Francesca
o dona del Quico)
- Sibi (Sibina)
- Simón
- Tiana (Sebastiana)

De compostos n'hi ha de diverses menes, de dos i de tres noms, de nom i cognom, etc., per exemple Anton del Pau, Pó del Gras, Pau de la Tiana, Magí del Sabateret.

1.5 Cognoms

La majoria eren vigents, però també en trobem alguns de desapareguts.

- Aromir
(deformat com Aroní)
- Barba
- Barberà
- Canet
- Cases
- Castellà
- Duc
- Fangara
- Felip
- Figueres
- Gassull
- Guim
- Llobet
- Mercè
- Montserrat
- Martí
- Pavia
- Querri
- Saltor
- Sant

Es poden presentar de forma simple o composta, per exemple, Martí Vell, Martí del Forn, i es poden formar diminutius (*Martinet*) i femenins (*Cardoneta*).

2. Oficis o càrrecs

2.1 *Civils*

- Apotecari	- Metge
- Barber	- Mosset
- Boter	- Pagès
- Caçador	- Pastora/Pastoret
- Cirurgià	- Sabater/Sabateret
- Estamaire	- Sastre/Sastret
- Ferrer	- Soguer
- Garvellador	-Teixidor/Teixidora

2.2 *Religiosos*

- Abat
- Escolà
- Frare

També poden convertir-se en diminutius i ser simples o compostos, per exemple, frare Andreu, Magí Sabateret, Bep del Frare, Sabater coix, Sastre Tudó, Ferrer gros. No apareix com a renom moliner, un ofici que era present al terme.

3. Característiques físiques i morals

3.1 *El cos, les seves parts i l'edat*

3.1.2 Color de la pell i cabells

- Capblanc
- Groc
- Moreno
- Negre
- Rossó

3.2 Caràcter

- Cassamor
- Garvell
- Guinot
- Manset
- Taralà
- Tocason

3.2.3. Cos, figura i edat

- Camat
- Cames
- Coix
- Escaixelat
- Fideuà
- Gras
- Gros
- Nena
- Nen
- Panxa
- Panxó
- Quec
- Sec
- Secarrillo

4. Noms d'animals i de plantes

4.1 Noms d'animals

- Perdiu

4.2 Noms de plantes

- Carrascle

5. Noms de coses

- Esca
- Nina

L'any 1828 comptem 29 cognoms diferents a Vallfogona. Un 38 % dels caps de casa de la vila és diuen Llobet i Corbella; aquesta elevada repetició i el fet que no s'empres el segon cognom, que la dona perdés el seu en casarse i l'analfabetisme, obligava a la gent a cercar mecanismes alternatius per anomenar a les persones. Abraham Iszaevich, en el seu treball sobre Barberà de la Conca, exposa les causes de l'ús dels renoms des del punt de vista antropològic. L'organització social de la pagesia catalana es basava en la casa, és a dir, en el grup domèstic, per la qual cosa l'individu era conegut pel nom de la casa d'on provenia i no pel cognom. Aquesta pràctica es perpetua en el temps, la qual cosa fa que es perdi el seu origen. L'autor constata una correlació entre propietat i permanència del renom, les cases més fortes són les que conserven més temps els renoms, aquests són utilitzats per identificar les persones, siguin homes, dones, vells o joves. Una de les incògnites que els agrada més de resoldre a molts estudiosos és el del seu origen, i en ocasions, quan solament es disposa de la font oral, els resultats poden ser minsos i força erronis. La recerca genealògica a través de documentació d'arxiu és fonamental, almenys així ho hem comprovat en el cas de Lilla¹⁷.

17.- Lilla. *Aproximació a la història d'un poble*. Lilla,1996, ps. 187-202

Apèndix

Document I

Motius de persona i de casa de Vallfogona (segle XIX)

- Abat (Roig, 1828 i 1868)
- Apotecari (Corbella, 1848)
- Aroni (Minguella, 1805 i 1828)
- Barber (Roig, 1868)
- Barberà (Barberà, 1828)
- Barceló (Llobet, 1828 i 1830)
- Bep del frare (Balcells, 1828 i 1830)
- Bernat (Roig, 1808, 1811 i 1828)
- Biel (Joan Santacana, 1828 i 1830)
- Boter (Llobet, 1805, 1808 i 1828)
- Cadena (Bonell, 1808, 1828 i 1848)
- Camat (Bonell, 1828 i 1830, i Franquesa, 1808)
- Cames (Soler, 1808 i 1828)
- Canet (Llobet, 1868)
- Capblanc (Llobet, 1828)
- Capella, de la (Soler i Ponts, 1804)
- Cardoneta (Tudó, 1828)
- Carlos (Corbella, 1868)
- Carrascle (Morera, 1848)
- Cassamor (Soler, 1868)
- Cassador (Martí, 1828 i 1830)
- Castellà (Soler, 1808 i 1828)
- Cases (Martí, 1808 i 1828)
- Cila (Cecília, vídua Cervera, 1811)
- Cirurgià (Llaurador, 1811 i 1848)
- Civi (Barba, 1828)
- Coix (Corbella, 1811)
- Coloma (Corbella, RH 1796, i CP 1808, 1828 i 1848)
- Creu, de la (Llobet, 1804-5)
- Domingo (Llobet, 1828)
- Duc (Corbella, 1828 i 1848)
- Esca (Cervera, 1828 i 1830)
- Eulària (Martí, 1828)
- Escaixelat (Amenós, 1828)
- Escolà (Cirera, 1828 i 1830)
- Estamaire (Martí, 1848)
- Fangara (Llobet, 1808, 1828 i 1830)
- Quec (Corbella, 1808)
- Quica (Ponts, 1811)
- Quico Fangara (Llobet, 1828)
- Felip (Corbella, RS 1793, i CP 1805 i 1828)
- Ferrer (Corbella, 1804, 1808 i 1811)
- Ferrer gros (Corbella, 1828 i 1830)

- Fideuà (Cardona, 1868)
- Figueres (Guim, 1808 i 1828)
- Font, de la (Cervera, RS, 1791, CP1804-5, Llobet i Martí, 1805)
- Forn del, (Llobet, RS 1790 CP 1805 i Soler CP 1805)
- Francescó (Pons, 1811, i Tudó, 1828-1830)
- Frare Andreu (Duc, 1828)
- Frare (Balcells, i Mercè, 1808)
- Garvell (Martí, 1868)
- Garvellador (Martí, RS, 1832-33)
- Gassull, Quico (Gassull, 1828)
- Gassull (Llobet, 1848)
- Gras (Corbella, 1805, 1811 i 1828) (Morera, 1828)
- Groc (Llobet, 1808, 1811 i 1828)
- Guim (Guim, 1828)
- Guinyot (Fontdevila, 1828 i 1830)
- Joana (Minguella, 1808)
- Hospital, del (Gassull, 1804)
- Llobet de la Font (Corbella, 1828)
- Llobet (Mercè, 1828)
- Magí sabateret (Magí Llobet, 1828)
- Magineta (Magí Martí, 1828, Guim, 1808)
- Manel (Manuel Queraltó, 1828 i 1830)
- Manset (Balcells, 1828)
- Marina (Martí, RS 1794, i CP 1808, 1811, 1828 i 1868)
- Martí vell (Llobet, 1828)
- Martí del forn (Martí, 1828)
- Martinet (Martí, 1808 i 1828)
- Mercè (Mercè, 1828)
- Metge (Martí, 1828)
- Mil (Llobet, 1808 i 1828)
- Miqueló (Cardona, 1848)
- Miquelona (Cardona, 1828 i 1830)
- Mitjavila (Mercè RS, 1795)
- Mònica (Corbella, 1811, 1828 i 1868)
- Montanyés (Fontdevila, 1804 i 1828)
- Montserrat (Ponts, RH 1796, CP1828 i 1830)
- Moreno (Roig, 1805 i 1828, i Martí 1848)
- Mosset (Ponts, 1811, 1828 i 1868)
- Nanjo (Soler, 1828)
- Negre del Duc (Duc, 1828)
- Negre (Bonell, 1868)
- Nel (Roig, 1828 i 1830 i Sants, 1808)
- Nen (Barba, 1808, 1811)
- Nen (Martí, CP 1808, i RS 1832-1833)
- Nen cassador (Martí, 1868)
- Nena (Corbella, 1828)
- Nicolau (Ponts, RH 1790-96 i CP 1808, 1828)
- Nina (Llobet, 1828)
- Pagès (Ponts, 1828 i 1830)

- Panxa (Llobet, 1828, 1848 i 1868)
- Panxó (Corbella, 1848)
- Parra, de la (Corbella, 1805)
- Pau (Anton del Pau -Anton Llobet, 1868)
- Pastora (Mercè, 1805 i 1828)
- Pastoret (Llobet, 1808 i 1828)
- Pau, del (Llobet, Anton Llobet, 1828, i Roig, 1805)
- Paula (Mercè, 1828)
- Pavia (Corbella, 1811 i 1828)
- Perdiu (Cardona, 1828)
- Peret (Roig, 1848)
- Plaça, de la (Llobet, 1804-5)
- Placeta, de la (Corbella, 1804)
- Plaçó, del (Corbella, 1828)
- Plana, de la (Corbella, 1804-5)
- Pip (Gassull, 1828 i 1830)
- Po (Corbella, 1804)
- Po del gras (Corbella, 1808)
- Portal, del (Corbella, RS 1795, i CP 1805, 1808, 1811, 1828, 1848 i 1868)
- Portalet, del (Barba, RS 1793)
- Pou, del (Mercè, RS 1794, i CP 1804-5)
- Querri (Soler, RH 1791, i CP 1804 i 1828)
- Racó, del (Corbella, 1804 i 1848, Ponts i Martí 1805)
- Reixa, de la (Llobet i Mercè, 1804)
- Roca, de la (Martí, 1805)
- Rossó (Llobet, RS 1794, i CP 1808, 1828 i 1868)
- Sabater (Roig, 1828, i Corbella, 1868)
- Sabater coix (Corbella, 1828)
- Sabateret (Llobet, 1808 i 1828)
- Sacarrillo (Llobet, 1868)
- Saladern (Florensa, 1796 RH i Corbella, CP1828)
- Saltó (casa deshabitada, 1828, Soler, 1808 i 1848)
- Sant (Mercè, 1808 i 1828)
- Sastre Tudó (Tudó, 1828)
- Sastret (Censada, 1828, i Tudó 1811)
- Sec (Corbella, 1808, 1811 i 1828)
- Sec del Tiana (Llobet, 1808 i 1868)
- Simón (Cervera, 1808, 1811 i 1828)
- Sibí (Barba, 1848)
- Soguer (Martí, RH 1796, CP 1808, deshabitada, 1828)
- Taralà (Barba RS1792 CP 1805, i Torre CP 1828 i 1868)
- Tereset (Gener, 1828). El 1808 Anton Gener estava casat amb Teresa.
- Tiana (Puigbonet 1828, Llobet 1811 i 1828, Bosc, 1808)
- Pau Tiana (Llobet, RS 1794, i CP1828)
- Teixidor (Duc, 1868)
- Teixidora (Rius, 1808)
- Tocason (Llobet, RS 1790, i CP 1808 i 1828)
- Vicenç (Mestre, 1828)
- Volta, de la (Martí, 1804-8)
- Voltes, de les (Martí RS, 1795)

El 1828 Hi ha cinc cases amb nom propi: Castell, Hospital, Molí de Dalt, Molí de la Cadena i Rectoria

Font: Les dades dels l'anys 1804, 1805, 1808, 1811, 1828, 1848 i 1868 les hem extret de les llibretes de compliment pasqual del mateix any (entre parèntesi hi consta el cognom que porta el renom). Arxiu Comarcal del Baix Camp, fons parroquial de Vallfogona, sign. 1307 i 1436, la sigla RS equival als renoms extrets del llevador de rendes de la sagristia de Santa Maria de Vallfogona (sig. 1328) i la RH al llevador de rendes de l'Hospital de Vallfogona (sign. 1380).

Document II

Frequència dels cognoms dels caps de casa de Vallfogona de l'any 1828

- Amenós: 1	
- Balcells: 1	
- Barba: 1	
- Barberà: 1	
- Bonell: 2	
- Cardona: 3	
- Censada: 1	
- Cervera: 2	
- Cirera: 1	
- Corbella: 12	
- Duc: 2	
- Florensa: 1	
- Fontdevila: 2	
- Gassull: 2	
- Gener: 1	
	- Guim: 2
	- Llaurador: 1
	- Llobet: 22
	- Martí: 7
	- Mercè: 5
	- Mestre: 1
	- Minguella: 1
	- Morera: 1
	- Ponts: 4
	- Puigbonet: 1
	- Queraltó: 1
	- Roig: 3
	- Soler: 6
	- Tudó: 2

Font: Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), fons parroquial de Vallfogona de R., «Llista de confeccions i comunions del poble de Vallfogona per lo any 1828».

ANTROPONÍMIA DE VALLS SEGONS EL 'LIBER TESTAMENTORUM' DE L'ANY 1306

Miquel S. JASSANS

Ens ha semblat adient presentar aquest buidat al cap de set-cents anys de ser escrit, per dos motius: un d'onomàstic i un altre d'històric.

No es coneix gaire la densitat de població de les comarques de la Catalunya Nova en els primers anys del repoblament. Els fogatges que s'han publicat són posteriors i creiem que és important saber quina població i quins noms hi havia abans del desastre de la pesta bubònica i l'expulsió dels jueus a les nostres terres¹. El descens demogràfic va ser molt gran. L'anàlisi que hem fet a la baronia d'Escornalbou en aquest sentit és sorprenent; el descens que s'hi registra després del 1360, amb relació al fogatge que va fer la Comuna del Camp el 1414, transcrit per Jordi Moralló i Baiget, arriba a xifres d'un 70% de davallada. Seria interessant fer el mateix de manera sistemàtica a la resta de territori on ho permeti la documentació.

En el buidat que transcrivim, alguns noms quedaren reflectits en l'onomàstica de Valls. **Torrent i raval de Farigola, Portal de Llobets, Puig Cabrer, Mas Miquel.** Uns van desaparèixer, altres han perdurat malgrat les vicissituds de set segles, com: **Abat, Arbós, Barberà, Batalla, Besora, Bofarull, Bonet, Borràs, Cabrer, Canela, Català, Domingo, Guasc, Huguet, Llaurador, Llorac, Marsal, Martí, Mestre, Miquel, Moragues, Morató, Mulet, Nolla, Padró, Pastor, Rocamora, Roig, Rossell, Sans, Soler, Solsona, Torrelles, Valls, Veciana, Vendrell, Vidal, Vila, Voltes.**

1.- L'excel·lent obra *Els jueus de Valls i la seva època*, de Gabriel Secall i Güell, anota en les dates que van de 1285 a 1375 uns 230 llinatges de jueus que habitaren a Valls, per tant coetanis dels vallencs que hem anotat al llistat. Amb l'expulsió, gairebé totes aquestes famílies van desaparèixer. Hem trobat alguns noms com Bonet i Satorra, coincidents amb llinatges jueus anotats per Secall, tal vegada conversos. Amb un call tan nombrós i de famílies tan remarcables, amb l'expulsió i la davallada de la pesta, Valls, segurament va perdre el tren del progrés durant segles.

Alguns d'aquests que han perdurat, ho han fet sense interrupció, **Batalla, Canela, Català, Miquel o Bonet**, altres van desaparèixer i més tard es tornen a trobar a Valls com **Guasc o Padró**.

Cinquanta-quatre d'aquests noms van precedits de la preposició que determina el lloc de procedència. Si pensem que des del veritable repoblament de la zona només havien passat cent quaranta anys escassos, hem de pensar que un nombre remarcable d'aquest recull de noms era de les famílies que vingueren per ocupar el territori, per això en fem unes quantes observacions.

Del conjunt de 178 noms, uns altres cinquanta no precedits de preposició també indiquen noms de lloc com: **Alamany, Alguer, Arbós, Besora, Calaf, Castellà, Lleida, Lloret, Montagut, Montblanc, Nolla, Palafrugell, Sanahuja, Tèrmens, Vallbona, Vilar**.

Dels que porten preposició, alguns no els hem pogut localitzar, com: **Casaldàliga, Fontdeclara, Malandrit, Santadigna i Riudagost** .

Tenim: **Bassa, Batalla, Belart, Calvet, Satorra, Tegell, Vila, Vilalta**, noms que pertanyen a toponímia menor: masades, castells, aous, veïnats o indrets desapareguts.

Fem un incís pel cognom **Nolla** com a lloc de procedència, per tractar-se d'un nom vinculat a un conjunt de topònims de l'Alt Anoia que trobem en el llistat. En els treballs d'onomàstica de Coldejou, ja publicat, i el de Duesaigües enllestit, hi és significatiu; tant per l'abundor com per la permanència. La grafia del *Liber Testamentorum*, igual que en els documents utilitzats en els treballs esmentats, és Noya. Es tracta de persones procedents de la comarca de l'Anoia. En els Cartularis de Sant Cugat del segle x, trobem l'hidrònim grafiat **Annolia** o **Annolla**, que en la solució ioditzant del català central, dóna **Anoia**. Al camp de Tarragona on la solució de *l* més *iod* és la lateral palatal, el resultat és **Nolla** .

Un grup de 15 cognoms estan determinats per un antropònim, com: **Basília, Berenguer, Borràs, Eimeric, Ermengol, Gerard, Huguet, Marçal, Martí, Miquel, Miró, Pasqual, Simó, Ponç** o **Arnau de Naramona**, que no sabem si va continuar com **Ramona** o **Naramona**.

En el manuscrit hi ha 17 noms determinats per un ofici o càrrec com: **Corder, Llaurador, Mulner, Reboster, Tintorer, Abat, Capellà** i d'altres. Un petit grup el formen els determinats per trets personals i renoms i tenim: **Amorós, Bonet, Bonhom**, pel caràcter; **Moragues, Moratell, Morató, Mulet**, assenyalant la procedència mora, i **Morell** que tant podria indicar raça, com procedència de la vila del **Morell**. **Nebot**, parentiu. **Oliver**, ofici, renom? **Plaça**, renom? **Roig**, pel color.

D'alguns és difícil determinar en quin apartat es poden incloure.

En fer el buidat, ens han quedat uns pocs noms sense anotar, perquè en ser molt abreujats i de dubtosa grafia, no els hem sabut interpretar. Alguns altres, dubtem si la interpretació és la correcta o quin abreujament els correspon i els hem senyalat amb un interrogant.

En la columna noms, hem anotat la llista per ordre alfabètic normalitzada. En la columna grafies, és tal com les trobarem escrites. També hem posat una columna amb els noms de les comarques corresponents als cognoms que són nom de lloc.

Hem observat que un nombre considerable d'aquests noms de lloc estan concentrats a les comarques de la Segarra i l'Alt Anoia, amb una cua vers el Solsonès i una altra vers el sud, cap al Penedès. Un grup menys nombrós de noms està situat per la part del Gironès i l'Empordà, uns quants del Rosselló i Occitània i uns quants de dispersos per la geografia de la Catalunya Vella. Per fer-nos una idea d'aquesta concentració, hem incorporat un mapa de la zona, senyalant amb un punt negre els noms de les viles on, segurament, es reclutà el personal per a repoblar el territori de Valls. En la zona del mapa hi falta algun nom, que per l'escala del mapa no l'anota o avui ja no existeixen.

La majoria dels prenom només va anotada amb una inicial i sobreentemem que la P. era Pere, la G. Guillem la R. Ramon i la A. Arnau. En Bng. Berenguer i la Bn. Bernat, Joh. Joan, Jac. Jaume, Dmc. Domingo i en tractar-se de noms poc comuns l'abreujament és menys extens o el nom és complet com: **Laurentius, Paschasius o Bonanat**, entre d'altres.

Per a la interpretació d'alguns noms ens hem valgut de la documentació que hem buidat posterior a la data del *Llibre de Testaments*; un exemple el nom Libra que en documents posteriors trobem la **Plana d'en Lliura**. També hem utilitzat l'*Onomasticon Cataloniae* per fer la recerca dels topònims estudiats.

Relació de prenom	noms		grafies	comarques
Bng.	Abat		abat	
Joh. Rubert	Aguiló	d[e]	aguiló	Segarra
Jon. P.	Alemanya		alamany	Alemanya
G. Joh.	Albinyana	d[e]	albinyana	B.Penedès
A.P.G.	Alguer		alguer o çalguer	Sardenya
Laurentius	Almenara	d[e]	almenar	Noguera
A.	Amorós		amorós	
G.	Anguera	d[e]	anguera	C. Barberà
Bn. G. Picon.	Arboç		arbós	Penedès
Bng.	Banyoles	d[e]	banyoles	Gironès
Bng. P.	Barberà	d[e]	barbera	Conca de B.
A.	Basília		basilia	
A.	Bassa		bassa	Top. menor
P. R.	Batalla		batayla	« «
Bn. P. Btholomeo.	Belart		belart	« «
R.	Bellestar	d[e]	belestar	Occitània
G.	Berenguer		berenguer	
P.	Besora		besora	Solsonès

Bn.	Bofarull		boffarul o baffarul	
R.	Bonet		bonet	
Joh. P. G. B. Laurentius	Bonhom		bonhom	
A.	Borràs		borras	
G.	Brocà		broca	Berguedà
Paschasius	Cabot		cabot	
Jacobus Bn.	Cabrer		cabrer	
A. Bn.	Calaf		calaf	Solsonès
Bn.	Calvet		calvet	Top. menor
G. Bng.	Camarasa	d[e]	camarassa	Noguera
Joh. P.	Canela		canela	
P.	Capellà		capellanis	
G.	Carbonell		carbonel	
Bn. P.	Carme		carme	Anoia
P.	Carnisser		carnicer	
Bn.	Casaldàliga	d[e]	casaldaliga	?
P.	Castellà		castella	Castellà
Bonanat	Castellgalí	d[e]	castellgali	Bages
B.P. Bonanat	Castelló	d[e]	castello o castilone	
P. Bng. Joh.	Català		catala	Occità?
Jac.	Colomers	d[e]	colomers	B. Empordà
F.	Comes		comas	Diverses
G.	Conill		conil	Anoia
Bn.	Conilleres		coni[ll]eres	Occità?
P.	Copons	d[e]	copons	Anoia
G.R.P.	Corbera	d[e]	corbera	Rosselló
P.	Corder		cord[e]r	
A.	Domingo		domi[nicus]	
A.	Donat?		donat[?]	
G. Bn.	Dor		dor	
Bng.	Eimeric		eymerich	
R.F.	Ermengol		ermengol	
A.P.	Farigola	d[e]	f[er]igola	?
F.	Folc		folch	
F.	Fonolleres	d[e]	fonoleres	Segarra
Bng.	Fontdeclarà	d[e]	fontdeclara	?
P.A. Uguet, Rome.	Fuster		fust[er]	
Dmc.	Galceran		galzer[an]	
A.G.	Gassol		gaçol o gasol	
P.G, Bngario.	Gavaldà		gavalda	Occità
P.	Gerard		G[er]ald[us]	
Bng.	Granell		granel	
Bng.	Granyena	d[e]	gray[e]na	Segarra
G. Bng. Bn.	Guasc	d[e]	guas[ch]	Gascònia

P.	Guissona	d[e]	guixona	Segarra
P.	Horta		dorta	Barcelonès
P.	Huguet		huguet	
P.	Jorba	d[e]	gorba	Anoia
Joh.	Llaurador		laurador	
P. A.	Lleida		leyda	Segrià
Bn. Jac.	Lliura		libra	
Bn.	Llopets	d[e]	lupeti[us]	Penedès?
A. Joh. Brn.	Llorac	d[e]	lorach	C. Barberà
G.	Llorenç		laurenti[us]	Penedès
Bng. P.	Lloret		loret	La Selva
P. Picon.	Llussà		luça	Lluçanès
P.	Malandrit	d[e]	malandrit	?
Picono. F.A, Joh.	Mallol		mayllo	Garrotxa
Joh. Bng. Martin.	Manresa	d[e]	ma[n]resa	Bages
Jac.	Marçal		martial	
Bn.	Martí		marti	
Jac.	Mascarell		mascarel	P. València
G.	Mascó		masco	
Jac.	Masseguer		masseguer	
A.	Massó		maço	
Bn.	Mestre		mestre	
Vital	Milà	d[e]	milano	Llombardia
P. Bn.	Miquel		mich[e]	
R.	Miró		miro	
Pascasi. Mariana	Mulner		muln[er]	
Jac.	Monistrol?		moistrol-maistral?	Bages
A. P.	Montagut		mu[n]tagut	Osona
R. Picon.	Montblanc		mo[n]te albo	C. Barberà
Btrand.	Montfalcó		d[e]mo[n]tfalcone	Segarra
Bn. G.	Montornès		d[e]mo[n]te tornesso	«
Bernard.	Montpaó		d[e]mo[n]te pavone	«
Joh.	Moragues		moragues	
Bn.	Moratell		moratel	
Bng. Borrati.	Morató		morato	
P.	Morell		moreyl	B. Camp
Dn.	Mulet		mulet	
P.	Munter		m[un]ter	Osona
G.	Nebot		nebot	
Dmc. Picon. P. R.	Nolla		noya	Anoia
Bng.	Nonell		nonell	
A.	Ocello	d[e]	ocello	?
Dmc.	Oliver		oliver	
Gombaldo	Padró	d[e]	padro	Gironès

Martiani	Pelafrugell		palafurgel	B. Empordà
Picon.	Palau		palau	Diversos
A.	Palomar		palom[ar]	Barcelonès?
Bartholom.	Pasqual		paschal	
Btrand.	Pastor		pastor	
P. Bonamic	Pelleter?		Pilat[er] ?	
Bng.	Pellisser		pelic[er]	
R. P.	Penedès	d[e]	penedes	Penedès
Bng.	Plana		plana	Diversos
A.	Plaça		plaça	
G.	Poculull	d[e]	poculullo	Noguera
Jac.	Ponç		ponti[us]	
P. Bn.	Pontils	d[e]	pontils	Segarra
Pet.	Puig	d[e]	podio o Pug	Diversos
Petro	Puigpelat	d[e]	podiopelato	A. Camp
Bn.	Punyet		pu[n]yet	
R.	Prades?		P[r]aton[us] ?	
G.	Rabassa		rabaça	Segarra
Bng. A.	Ramona	d[e]	naramona	
Bn.	Ravascall		ravascay	
Bng.	Reboster		rabost[er]	
P.	Riambau		riambau	Top. menor
P.	Ricard		ricart	
Joh. R. Picon.	Ripoll	d[e]	ripoll	Ripollès
Bartholomeus. Bng.	Riudagost	d[e]	riudagost	?
Bng.	Robí		robi	Vallès?
Bn.	Robinat	d[e]	robbinat	Segarra
Bn.	Roca		roca	Diversos
R. Picon.	Rocamora		rochamora	A. Empordà
Picon.	Roig		roys	
Bn. G.	Romagosa		romagosa	
A.	Rossell		rossel	B. Maestrat?
Bn. Dmc.	Sabater		çabat[er]	
Geraldus	Çagranada		çagranada	Penedès
A.	Salvat		salvat	
P.	Sanahüja		zanahugia	Segarra
P.	Sans		Sanz	
G.	Santadigna	d[e]	s[an]ta digna	?
Ponci. Bn.	Satorra		çatorra	Top. menor
Bn. A. Jon.	Segarra	d[e]	segarra	Segarra
Bn.	Sensal		sensal	
P.	Sesguàrdies		cesguardies	
Petus. Picos.	Simó		simo	
A.	Soler	d[e]	solerio	Segarra.

P.	Solsona		solsona	Solsonès
G.	Tallades		taylades	Empordà
Bonati. P.	Tamarit	d[e]	tamarit	Tarragonès
G. A.	Tarragona	d[e]	Tarragona	«
Jac.	Tàrrega	d[e]	t[ar]rega	Urgell
Btholomeus	Tegell		tegel	Top. menor
R. Picon.	Teixidor		teixidor	
P.	Térmens		t[er]menes	Noguera
Bn. Bng. Joh.	Timor		timor	Segarra
A.	Tintorer		tintorer	
Bng. Jac.	Tió		tiyo	
A.	Torrell		torrel	
Joh.	Torrelles	d[e]	torreles	Diversos
Bartrand, Picon.	Vacarisses	d[e]	vach[ar]izces	Vallès. O.
Bn.	Vallbona		vallbona	Anoia. V.
P.	Vallcebre	d[e]	balcebre	Berguedà
Bartholomeus. G.	Vallès		vales	Vallès
P. Bng.	Vallmoll	d[e]	vall molli	A. Camp
G. A.	Valls	d[e]	vals-vallib[us]	« «
R.	Veciana	d[e]	veciana	Anoia
Jac. Picon. G.	Vendrell		ven[d]rel	Penedès
Salvator. Bn.	Vidal		vital	
Gillm.	Vidrier		vedrier	
A. March.	Vila	d[e]	villa	Diversos
P.	Vilalta	d[e]	vilalta	«
P.	Vilar		vilar	«
A.	Vinya		vi[n]ya	
Maymó	Volta		volta	

ANTROPONÍMIA I DEMOGRAFIA SINCRÒNICA: LA DOBLE UTILITAT DE LES LLEVES MILITARS (ALMOSTER, 1795)

ROSER PUIG I TÀRRECH

Demografia

Una de les fonts documentals més importants de l'edat moderna, a nivell antroponímic, del partit de corregiment de Tarragona és la de la lleva dels Miquelets, formada el 1795 amb motiu de la Guerra Gran que enfrontà el Regne d'Espanya amb la República francesa. A l'Arxiu Històric de Tarragona s'han conservat diversos volums que inclouen les relacions nominals dels homes majors de 16 anys poble per poble, especificant nom i primer cognom, ofici, estat civil, edat, càrrecs públics i salut (a efectes d'exempció). Poques vegades apareix el renom, i en casos d'homonímia hom es diferencia pel qualificatiu major o menor i el carrer. Han estat nombrosos els investigadors que han treballat aquesta font: en primer lloc el Dr. Lluís Navarro Miralles, al qual han seguit Josep Fàbregas, Josep Morell, Agustí Sáez, Salvador Rovira, Eugeni Perea i altres. Els municipis sobre els quals han centrat els seus estudis han estat Altafulla, la Canonja, Reus, la Riera, Vilallonga del Camp, l'Albiol, la Selva del Camp, Prenafeta, Miramar i Riudoms¹.

Avui tractarem la lleva dels Miquelets del poble d'Almoster. En tractar-se d'un document per a l'allistament militar, les autoritats municipals solien ocultar les dades reals; en aquella època marxar al front podia equivaler a morir, i a la família perdre el cap de casa, l'hereu o algun altre fill, amb conseqüències negatives sobre l'economia domèstica. El cens oficial més proper disponible en el temps és el de Floridablanca, de l'any 1787; en aquests vuit anys la

1.-A tall de mostra esmentem alguns treballs: Lluís NAVARRO-SALVADOR ROVIRA, «La población activa masculina del Tarragonès (Corregimiento de Tarragona) el año 1795». 1er. *Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tarragona 1979, ps. 121-128. Virgínia BORRÀS i Eugeni PEREA, *Riudoms a l'any 1795, segons els llibres dels Miquelets*, Riudoms, 1993.

població activa masculina s'hauria reduït en 12 individus quan en realitat la població experimentava un creixement considerable, com demostren els sacramentals: el 1785 a Almofter naixien 32 infants; el 1794, 35, i el 1798 ja foren 37.

Població masculina major de 16 anys el 1795

<i>Edat</i>	<i>S</i>	<i>C</i>	<i>V</i>	<i>T</i>
16-25 anys	29 (31)	11 (0)	0 (0)	40 (31)
25-40 anys	0 (0)	55 (53)	0 (0)	55 (53)
40-50 anys	1 (0)	27 (19)	0 (7)	28 (26)
+ 50 anys	0	36 (39)	8 (6)	44 (45)
Total	30 (31)	130 (111)	8 (13)	167 (155)

Nota: Entre parèntesi hem afegit les dades del cens de Floridablanca (1787)

Font: Lleva Miquelets 1795 i Josep Iglésies, *El cens del comte de Floridablanca 1787* (part de Catalunya), vol. I, Barcelona, 1969, p. 489.

Distribució professional

Sector Primari (160):

- Pagès: 159
- Pastor: 1

Sector Secundari (5):

- Ferrer: 1
- Mestre cases: 1
- Sastre: 1
- Teixidor: 2

Sector Terciari (2):

- Estudiant: 2

Total: 167

L'economia d'Almofter del mil set-cents era estrictament agrària, sols un 3% dels homes es dedicaven a l'artesania, sigui en la construcció, el tèxtil o el ferro. Els serveis bàsics els cercaven a la ciutat de Reus o a la vila de la Selva del Camp, molt properes geogràficament. El cens de Floridablanca anota 104 pagesos, tres artesans, dos preveres i tres estudiants; les xifres dels pagesos són defectives.

La varietat dels prenom dels homes és de 77, amb una mitjana de 6 persones per nom. El nom més habitual és el de Josep (24%), segueix el de Miquel, patró del poble (14,4%), Joan i Pau amb un 12% cadascun, i a més

distància, Francesc (6,6%) i Pere (4,2%). Recordem que a Reus hi havia un convent de franciscans i la prioral està dedicada a l'apòstol. Aquests percentatges són molt similars als dels declarants del cadastre d'Alcover el 1787². Únicament cal remarcar el quart lloc dels Antonis i el sisè dels Pròspers. Respecte als noms minoritaris o testimonials d'Almofter alguns tenen fàcil explicació: Agustí pot provenir de la influència del convent de Sant Agustí de la Selva del Camp, Isidre de la confraria del mateix nom a Almofter, les prèdiques dels frares dels convents reusencs o tarragonins també hi influïen. Finalment hi ha el cas dels nouvinguts d'altres indrets amb tradicions pròpies: Sant Jaume era el titular de les esglésies d'Arbeca, Creixell, Bràfim, Figuerola, els Garidells, la Guàrdia, Montagut, Nalec, Passanant, Riudoms, Vallespinosa i Ulldemolins, i Sant Joan de l'Arbosset, Porrera, Vallclara i Valls³.

Onomàstica

Freqüència de prenom masculins d'Almofter segons la lleva de 1795

- Agustí: 1	- Joan: 20
- Antoni: 4	- Josep: 40
- Bonaventura: 1	- Llorenç: 2
- Caietà: 1	- Manel: 1
- Domènec: 1	- Melcior: 1
- Esteve: 1	- Miquel: 24
- Felip: 2	- Pau: 20
- Francesc: 11	- Pere: 7
- Gabriel: 6	- Ramon: 2
- Gaspar: 1	- Salvador: 2
- Grau: 3	- Sebastià: 6
- Ignasi: 1	- Tomàs: 1
- Isidre: 2	- Vicenç: 1
- Jaume: 5	Total: 167

2.- «Els noms personals masculins dels alcoverencs, segles XIV-XVIII», *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs* (Alcover), 44 (1988), ps. 19. La seva mostra és de 452 homes.

3.- Eugeni PEREA també aporta una relació de les advocacions dels altars a la diòcesi tarragonina en el segle XVIII, *Església i societat a l'Arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII*. Tarragona, 2000, ps. 344-348.

Noms de fonts dels nens batejats a Almoſter el 1785

<i>Noms</i>	<i>1r</i>	<i>2n</i>	<i>3r</i>				
- Abdón:	-	-	3	- Jaume:	-	1	-
- Antoni:	1	2	-	- Joan:	2	-	1
- Baltasar:	-	-	1	- Joan-Bap.:	-	1	-
- Caietà:	-	-	1	- Josep:	5	3	2
- Domènec:	1	-	-	- Manel:	-	-	1
- Francesc	1	-	3	- Miquel:	1	3	2
- Gabriel:	-	1	-	- Pau:	2	3	-
- Grau:	-	1	-	- Ramon:	-	1	-
- Gregori:	1	-	-	- Tomàs:	1	-	1
- Ignasi:	1	-	-	- Vicenç:	-	-	1

Noms de fonts dels nens batejats a Almoſter el 1795

<i>Noms</i>	<i>1r</i>	<i>2n</i>	<i>3r</i>				
- Abdón:	1	-	-	- Gabriel:	1	-	-
- Agustí	1	-	-	- Isidre:	1	1	-
- Antoni:	1	1	-	- Joan:	-	-	1
- Caietà:	-	1	-	- Josep:	1	2	6
- Esteve:	-	-	1	- Miquel:	1	2	-
- Francesc:	-	1	1	- Pau:	2	1	-

Noms de fonts de les nenes batejades a Almoſter el 1785

<i>Noms</i>	<i>1r</i>	<i>2n</i>	<i>3r</i>				
- Anna:	1	-	-	- Magdalena:	1	-	-
- Antònia:	2	1	1	- Maria:	3	3	4
- Caterina:	-	-	2	- Paula:	1	-	-
- Escolàstica	-	1	-	- Rosa:	1	-	-
- Francesca:	2	3	1	- Tecla:	1	1	-
- Gertrudis:	-	-	1	- Teresa:	3	2	2
- Josepa:	1	5	5				

Noms de fonts de les nenes batejades a Almoſter el 1795

<i>Noms</i>	<i>1r</i>	<i>2n</i>	<i>3r</i>				
- Anna	-	-	-	- Maria	2	5	-
- Antònia	4	-	-	- Paula	1	1	-
- Francesca	1	2	2	- Rosa	-	2	-

- Maria	2	5	-	- Tecla	1	-	-
- Paula	1	1	-	- Teresa	2	2	-
- Rosa	-	2	-				

Font: Arxiu Parroquial d'Almoster (APA) Llibre de baptismes 1748-1797.

Nota: El número 1 significa el primer nom, el 2 el segon i el 3 el tercer. No sempre el primer era l'utilitzat per anomenar el nen o nena.

Antroponímia

El 1795 la varietat dels cognoms és menor a la dels noms de fonts, en total hi ha 38 cognoms diferents, amb una mitjana de 4,4 homes per cadascú. Si els comparem amb el fogatge de 1553, l'augment ha estat espectacular; a mitjans del segle XVI sols hi havia set variants⁴. Del mateix segle XVIII hi ha publicat un cens de combregants del 1712 que aporta 34 variants⁵. La presència de nous cognoms sols es pot estudiar a través de la genealogia, i sortosament Almoster conserva la totalitat dels llibres parroquials des del segle XVI.

Freqüència d'antropònims a Almoster segons la lleva de 1795

- Aimemir: 7	- Fortuny: 4
- Alberic: 3	- Galan: 1
- Anglès: 2	- Gassull: 8
- Barberà: 5	- Gispert: 1
- Borràs: 7	- Garcia: 3
- Domingo: 3	- Grau: 4
- Estivill: 12	- Llevat: 19
- Fonts: 3	- Llombart: 1

4.- Eren BARBERÀ, BAGET, GASSULL, GINER, PÀMIES, ROIG I VELLEI, Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, vol. II. Barcelona, 1981, ps. 234-235.

5.- Josep M. GRAU PUJOL, *300 aniversari de la benedicció de l'església de Sant Miquel d'Almoster (1704-2004)*. Almoster 2004, ps. 47-48. Els principals eren: Pàmies, Llevat, Barberà, Borràs i Alberic. Entre 1712 i 1795 havien desaparegut com a cognoms masculins primers: Aragonès, Dolça, Garriga, González, Marc, Paladella, Simó, Torrents i Vallverdú. La renovació de llinatges és contínua. Sobre Almoster també us recomanem la monografia a cura d'Antonieta PRATS, *Almoster: Una memòria del poble. Records d'Enric Llevat i Sánchez*. Reus, 2001. Tampoc podem oblidar el llibre de Ramon AMIGÓ ANGLÈS, *Toponímia dels termes municipals i nuclis de població de Castelltall de Camp i Almoster*. Reus, 1968.

- Llussà: 5	- Rosselló: 1
- Magrinyà: 1	- Salvat: 2
- Molner: 4	- Sánchez (Xanxes): 6
- Nogués: 3	- Saperes: 1
- Oller: 4	- Segarra: 1
- Pàmies: 8	- Sugranyes: 4
- Perelló: 3	- Trilla: 3
- Pino: 1	- Veciana: 3
- Plaça: 2	- Vergés: 4
- Porta: 9	- Vilafranca: 4
- Rodón: 1	Total: 167

Apèndix

Lleva militar dels Miquelets del poble d'Almóster (Homes entre 16 i 75 anys) 1795

- Grau Aimemir, pagès, c., 58 a.
- Miquel Aimemir, del Portal, pagès, v., 54 a.
- Miquel Aimemir, de la Torre, pagès, c., 38 a.
- Pau Aimemir, de la Torre, pagès, c., 32 a.
- Pau Aimemir, pagès, c., 22 a.
- Pere Aimemir, pagès, c., 52 a.
- Pere Aimemir, pagès, s., 16 a.
- Salvador Alberic, pagès, v., 57 a.
- Josep Alberic, pagès, c., 30 a.
- Llorenç Alberic, pagès, s., 22 a.
- Josep Anglès, pagès, c., 51 a.
- Bonaventura Anglès, pagès, s., 19 a.
- Antoni Barberà, sastre, c., 41 a.
- Felip Barberà, pagès, c., 44 a.
- Pau Barberà, pagès, c., 51 a.
- Pere Barberà, pagès, c.57 a.
- Raimon Barberà, pagès, c., 51 a.
- Gabriel Borràs, pagès, c., 25 a.
- Joan Borràs, pagès, c., 58 a.

- Josep Borràs, pagès, c., 28 a.
- Miquel Borràs, major, pagès, 51 a.
- Miquel Borràs, pagès, c., 29 a.
- Miquel Borràs, pagès, del carrer major, c., 22 a.
- Pau Borràs, pagès, s., 20 a.
- Joan Domingo, pagès, c., 48 a.
- Miquel Domingo, pagès, c., 29 a.
- Raimon Domingo, pagès, s., 16 a.
- Francesc Estivill, pagès, c., 42 a.
- Francesc Estivill, pagès, c., 36 a.
- Ignasi Estivill, pagès, c., 55 a.
- Jaume Estivill, pagès, s., 24 a.
- Josep Estivill, pagès, v., 60 a.
- Josep Estivill, de la muralla, pagès, c., 29 a.
- Josep Estivill, pagès, c., 33 a.
- Pau Estivill, major, pagès, c., 47 a.
- Pau Estivill, menor, pagès, s., 21 a.
- Felip Estivill, pagès, c., 30 a.
- Gaspar Estivill, pagès, c., 45 a.
- Miquel Estivill, pagès, s., 16 a.
- Jaume Fonts, pagès, c., 59 a.
- Josep Fonts, pagès, s., 17 a.
- Pau Fonts, pagès, v., 67 a.
- Antoni Fort, pagès, s., 16a.
- Francesc Fort, pagès, c., 50 a.
- Francesc Fort, estudiant, s., 16 a.
- Pau Fort, pagès, del carrer Nou, c., 57 a.
- Pau Fort, pagès, del carrer de la Font, c., 44 a.
- Pau Fort, pagès, c., 31 a.
- Josep Fort, pagès, s., 22 a.
- Josep Fort, pagès, c., 62 a.
- Manuel Fort, pagès, c., 40 a.
- Miquel Fort, pagès, s., 20 a.
- Joan Fort, pagès, s., 20 a.
- Josep Fort, del carrer Major, pagès, c., 52 a.
- Pere Fort, pagès, c., 76 a.
- Pere Fort, pagès, s., 18 a.
- Joan Fortuny, pagès, c., 62 a.
- Josep Fortuny, pagès, c., 35 a.
- Josep Fortuny, pagès, c., 36 a. Inútil (ceguesa ull dret).
- Pau Fortuny, pagès, c., 34 a.
- Josep Galan, pagès, c., 46 a.
- Joan Garcia, pagès, c., 37 a.

- Josep Garcia, pagès, c., 21 a.
- Llorenç Garcia, pagès, c., 50 a.
- Agustí Grau, pagès, c., 34 a. Inútil (cec).
- Antoni Gassull, pagès, c., 40 a.
- Gabriel Gassull, pagès, c., 38 a.
- Isidre Gassull, pagès, c., 45 a.
- Joan Gassull, pagès, s., 21 a.
- Josep Gassull, pagès, c., 50 a.
- Miquel Gassull Trilla, pagès, s., 21a. Inútil (sord).
- Miquel Gassull, pagès, c., 52 a.
- Miquel Gassull, pagès, s., 24 a.
- Tomàs Gispert, pagès, c., 32 a.
- Josep Grau, major, pagès, c., 67 a.
- Josep Grau, menor, pagès, c., 33 a.
- Pere Grau, pagès, c., 60 a.
- Caietà Llevat, pagès, c., 23 a.
- Francesc Llevat, pagès, del carrer que no passa, 41 a.
- Francesc Llevat, (a) mian (Damià), pagès, v., 57 a.
- Isidre Llevat, pagès, c., 25 a.
- Joan Llevat, pagès, c., 36 a.
- Joan Llevat, pagès, c., 25 a.
- Josep Llevat, pagès, s., 20 a. del carrer que no passa.
- Josep Llevat, pagès, c., 60 a.
- Josep Llevat, pagès, c., 20 a.
- Gabriel Llevat, pagès, c., 29 a. Inútil (sord i malaltia mental).
- Pau Llevat, pagès, v., 66 a.
- Pau Llevat, del Portal, pagès, c., 28 a.
- Pau Llevat, pagès, c., 21 a.
- Pere Llevat, pagès, v., 74 a.
- Josep Llevat, pagès, c., 29 a.
- Joan Llevat, pagès, c., 25 a.
- Miquel Llevat, del Portal, pagès, c., 62 a.
- Miquel Llevat, pagès, s., 24 a.
- Vicenç Llevat, pagès, c., 38 a.
- Josep Llombart, pagès, c., 33 a.
- Josep Llussà, pagès, del carrer de la Font, c., 52 a.
- Josep Llussà, pagès, c., 57 a.
- Francesc Llussà, pagès, s., 19 a.
- Pau Llussà, pagès, c., 50 a.
- Pau Llussà, pagès, s., 21 a.
- Joan Magrinyà, pagès, c., 25 a.
- Joan Molner, ferrer, c., 22 a.
- Josep Molner, pagès, c., 42 a.

- Josep Molner, estudiant, s., 16 a.
- Pau Molner, pagès, c., 38 a.
- Josep Nogués, major, pagès, c., 50 a.
- Josep Nogués, menor, pagès, c., 25 a.
- Sebastià Nogués, pagès, s., 17 a.
- Joan Oller, pagès, c., 35 a.
- Josep Oller, pagès, c., 41 a.
- Miquel Oller, pagès, c., 46 a.
- Josep Oller, pagès, c., 20 a.
- Pau Pàmies, pagès, c., 73 a.
- Josep Pàmies, pagès, c., 62 a.
- Francesc Pàmies, pagès, c., 58 a.
- Francesc Pàmies, pagès, c., 40 a.
- Joan Pàmies, pagès, c., 61 a.
- Joan Pàmies, menor, pagès, c., 28 a.
- Josep Pàmies, menor, pagès, c., 31 a.
- Miquel Pàmies, pagès, c., 37 a.
- Esteve Perelló, pagès, c., 38 a.
- Sebastià Perelló, pagès, c., 70 a.
- Sebastià Perelló, pagès, c., 41 a.
- Miquel Pino, pagès, c., 42 a.
- Melcior Plaça, pagès, c., 62 a.
- Salvador Plaça, pagès, s., 19 a.
- Grau Porta Beltran, pagès, c., 40 a.
- Francesc Porta, pagès, c., 51 a.
- Grau Porta Rosselló, pagès, c., 70 a.
- Josep Porta, pagès, c., 29 a.
- Miquel Porta Monner, pagès, c., 52 a.
- Miquel Porta, pagès, c., 61 a.
- Miquel Porta, pagès, c., 33 a.
- Josep Porta, pagès, de la Plaça, c., 36 a.
- Sebastià Porta, pagès, c., 37 a.
- Jaume Rodón, pagès, c., 25 a.
- Miquel Rosselló, pagès, c., 46 a.
- Josep Salvat, pagès, c., 58 a.
- Miquel Salvat, pagès, c., 19 a.
- Antoni Sànchez, pagès, c., 61 a.
- Gabriel Sànchez, pagès, c., 26 a.
- Joan Sànchez, pagès, del carrer de la Font, c., 50 a.
- Joan Sànchez Vidal, pagès, c., 43 a. Inútil (malaltia mental).
- Pau Sanchez, pagès, s., 20 a.
- Sebastià Sànchez, pagès, s., 16 a.
- Pau Saperes, pastor, c., 26 a.

- Josep Segarra, mestre de cases, c., 31 a.
- Josep Sugranyes, pagès, c., 61 a.
- Josep Sugranyes, pagès, c., 28 a.
- Miquel Sugranyes, pagès, c., 45 a.
- Pere Sugranyes, pagès, s., 24 a.
- Gabriel Trilla, pagès, c., 35 a.
- Joan Trilla, pagès, s., 41 a.
- Sebastià Trilla, pagès, c., 38 a.
- Gabriel Veciana, pagès, v., 70 a.
- Joan Veciana, pagès, c., 38 a.
- Joan Veciana, menor, pagès, s., 16a.
- Joan Vergés, pagès, c., 36a.
- Josep Vergés, pagès, c., 70a.
- Josep Vergés,, pagès, c., 40a.
- Miquel Vergès, pagès, c., 26a.
- Jaume Vilafranca, pagès, c., 58a.
- Jaume Vilafranca, menor, pagès, c., 29a.
- Domènec Vilafranca, menor, teixidor, c., 18a.
- Miquel Vilafranca, teixidor, c., 26a.

Abreviatures: a: anys, c: casat, s: solter, v: vidu.

Font: Arxiu Històric de Tarragona (AHT), Fons Miquelets, volum 5.

L'ANTROPONÍMIA EN UN MANUSCRIT ORIOLÀ DEL SEGLE XVII

Antoni MAS I MIRALLES
Universitat d'Alacant / IIFV

1. Els objectius: la sociolingüística i l'antroponímia

L'objectiu d'aquest treball és doble; per una part, analitzar l'antroponímia que enregistrem en un determinat text i, per l'altra, assajar un intent de relació entre la sociolingüística i l'antroponímia. En principi, un recull antroponímic esdevé una bona base de dades per a poder aplicar-hi anàlisis des d'òptiques diverses; des de la història de la llengua, la dialectologia, l'etimologia, la demografia, etc., fins a arribar també a la sociolingüística. Aquest darrer és l'àmbit d'estudi que intentarem desplegar en aquest treball.

D'antuvi, cal tenir en compte que si analitzem el nom propi de les persones des d'una perspectiva de la llengua, podrem observar com el caràcter identificador que s'estableix entre el nom i la persona possibilita l'anàlisi lingüística d'aquests elements onomàstics de manera diferent a l'anàlisi de la resta de noms comuns que trobem en qualsevol vocabulari, ja que la relació que es produeix entre significat i significant no és la mateixa en els noms propis que en els noms comuns.

Des d'una perspectiva sociolingüística, doncs, podem observar com en una situació de multilingüisme aquest caràcter identificador del nom propi encara pren unes connotacions més complexes. En primer lloc, hem d'assenyalar que les situacions de contacte lingüístic provoquen l'aparició d'interferències de tot tipus, és a dir, ortogràfiques, fonètiques i morfològiques tant en els prenom o noms de pila com en els cognoms. Aquestes interferències sempre tindran una única direcció, ja que és la llengua dominada la que es veu gairebé sempre interferida per l'estructura de la llengua dominant. En segon lloc, aquesta interferència pot arribar també a la substitució lingüística, quan els prenom de les llengües minoritzades són reemplaçats per les formes de les llengües dominants, fenomen que fins i tot en casos extrems també es pot produir en els cognoms

Aquests pressupòsits esmentats ens ajuden a establir un marc teòric

sociolingüístic més ampli sobre les relacions entre els parlants i el seu nom. En principi, la norma general de qualsevol comunitat lingüística estableix que el nom d'un individu es realitza normalment amb la llengua pròpia. A partir d'aquí, i com ja hem ressaltat en un altre treball (Mas & Montoya, 1999), podem apuntar que aquesta relació entre el nom del parlant i la llengua possibilita la tipologia de casos següents:

- a) En una primera possibilitat, el manteniment del prenom en la llengua pròpia del parlant quan aquest pertany a una llengua minoritzada ho podem entendre, si més no, com una norma de lleialtat lingüística per part del parlant.
- b) En el segon cas, podem establir que quan el parlant d'una llengua minoritzada posseeix el nom propi en la llengua dominant és senyal inequívoca de l'existència d'un conflicte lingüístic al si de la mateixa comunitat lingüística. En aquest conflicte lingüístic podríem analitzar dues postures per part dels parlants:
 - b.1) Quan el parlant és obligat a adscriure el seu nom a la llengua dominant, tot i la seua actitud contrària. Aquesta situació sol aparèixer dins d'un context sociolingüístic de conflicte on predomina la repressió i la prohibició de la llengua dominada en qualsevol àmbit.
 - b.2) Pel contrari, també tenim la situació en què el parlant, de manera conscient o inconscient, és partidari de mantenir aquesta situació anòmala. En aquest cas els prejudicis lingüístics i fins i tot les situacions d'autoodi justifiquen sense cap més pal·liatiu aquesta postura del parlant. Són situacions fortament arrelades en algunes comunitats, tant que fins i tot el que per a ells seria anormal és exactament la situació que hem assenyalat en un principi com a normal.

Aquestes situacions descrites ens ajuden a dissenyar un marc teòric de correlació entre l'ús dels noms propis dels parlants i el context sociolingüístic de cada moment, ja que podem determinar que en una situació de contacte lingüístic l'ús majoritari d'una de les llengües es correspondrà amb el caràcter de major o menor prestigi d'aquesta. Dit d'una altra manera, podem conèixer la vitalitat d'una llengua en relació a l'ús que aquesta fa dels elements onomàstics.

2. El text i l'autor

Aquest treball pren com a corpus els noms i cognoms que hem enregistrat al *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions*, d'Antoni Almúnia. El text és un manuscrit oriolà de 1620, encara inèdit, tot i que es troba en procés d'edició per part de l'autor d'aquest treball, i està escrit, almenys

majoritàriament, per un notari d'Oriola. És el Consell oriolà qui li va demanar a l'esmentat notari que s'encarregara de fer un llibre on recollira tots els papers importants del Consell. D'aquesta manera A. Almúnia va recopilar tots els privilegis, acords del Consell, provisions, cartes, i fins i tot, a partir de la centúria dessetena, aveïnaments de la ciutat d'Oriola. La documentació que recull comprèn el període que s'estén entre la conquesta de Jaume I, el 1265, fins al 1620, any en què el notari oriolà dóna per acabat el seu Llibre.

Són escasses les referències biogràfiques que tenim d'aquest notari oriolà. Al pròleg de la seua obra ens confirma que era «notari, conjunt de Joan Loazes, notari escrivà per sa Magestat de dita sala y Consell de dita ciutat». De la seua obra, el primer que en parla fou mossèn P. Bellot al seu llibre *Anales de Oriuela* (1622), on esmenta: «*El discreto Antonio Almunia sacó á luz un libro de todos los oficiales que Orihuela ha tenido desde su Conquista, y de los muchos Privilegios que sus Reyes le concedieron*».

El seu nom, però, l'enregistrem en diverses obres de tipus enciclopèdic sobre escriptors valencians. El primer a parlar-ne fou V. Ximeno (1747, 88-89) i després J. Pastor (1827, 220) que ens assenyala que Antoni Almúnia era natural d'Oriola i notari de professió. Més endavant, M. Rico (1888, 88-89) reproduïx, si fa no fa, el mateix que diu V. Ximeno. En darrer lloc, hem d'assenyalar també la breu referència de la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* que fa sobre el notari oriolà, on s'esmenta que va deixar inèdit el *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions*. Aquí és on apareix el nom del manuscrit que li va posar l'autor, ja que cal assenyalar que avui dia el llibre es troba inexplicablement a l'Arxiu Municipal de Múrcia, amb les tapes canviades i amb el títol de *Noticiero Oriolense*.

Amb tot, però, qui més informació biogràfica aporta és, sense cap mena de dubte, E. Sáez a partir de la seua tesi de llicenciatura (1973). En aquest treball, l'autora reconeix que la recerca de dades sobre el nostre autor ha estat difícil. Però, tot i això, gràcies a la seua dedicació, avui sabem que Antoni Almúnia va nàixer el mes d'octubre de 1556, segons consta al llibre primer de baptismes de la parròquia de les Santes Justa i Rufina, i que era fill d'Antoni Almúnia, agutzil del Governador. També tenim notícia d'una sol·licitud que formula al Consell d'Oriola per la qual demana que se li retribuesca pels més de tres anys de treball que ha dedicat a fer aquest llibre i que en opinió de l'autor és de gran valor per a la ciutat. La sala del Consell va resoldre, en data de 30 d'abril de 1600, pagar 50 lliures en moneda pel treball realitzat.

3. El marc històric

La ciutat d'Oriola i les poblacions veïnes van ser terres de frontera entre els segles XII i XIV. Aquesta zona de transició entre les poblacions mores i les cristianes se situava entre el riu Segura i el riu Vinalopó, i a més van ser de contínua disputa entre els dos grans regnes: el de Castella i el d'Aragó. A partir

del Tractat de Caçola (1179), Oriola se situava dins del vassallatge del regne de Castella. Un segle després, el 1241, amb les capitulacions d'Alcaraz, aquestes terres passaren a mans de l'infant don Manuel quan el seu germà Alfons es féu càrrec de la Corona castellana. Uns anys més tard, el rei de Castella obrí noves negociacions amb el rei Jaume I, son sogre, i en sorgeix el Tractat d'Almirra, firmat el 1244, segons el qual la línia divisòria entre els dos grans regnes s'establí en la frontera natural de la serra de Bèrnia i la Carrasqueta, és a dir, la línia històrica de Biar-Busot.

Però, aquests acords, que es basaven en reparticions teòriques de terres sense conquerir, no van impedir que els moros, que era la població majoritària, se sublevaren contra els cristians castellans. El rei Alfons X, que estava més ocupat en les seues conquestes d'Andalusia, va menysvalorar les revoltes produïdes al regne de Múrcia. En canvi, per al rei Jaume I aquestes revoltes dels moros representaven un greu perill ja que es podien estendre a les zones meridionals del seu regne. Per això, el rei conqueridor decidí el 1265 sufocar les sublevacions i, a més, repoblar les zones amb cristians per a evitar així noves revoltes.

Sobre l'origen de la majoria de la repoblació cristiana ens en deixa clara constància la *Crònica* de Ramon Muntaner:

«E així la dita ciutat de Múrcia fo presa per lo dit senyor rei en Jacme d'Aragó en lo mes de maig de l'any mil dos-cents seixanta-sis.

«E con la dita hac presa, poblà-la tota de catalans, e així mateix Oriola e Elx e Alacant e Guardamar, Cartagènia e en los altres llocs...» (R. Muntaner 1979, 42).

Amb tot cal tenir present que per l'esmentat Tractat d'Almirra, Oriola va seguir depenent administrativament del regne de Castella. I no fou, fins al 1304, any del Tractat de Torrellas, quan una vegada més Castella i Aragó es plantegen de nou el traçat de la línia de demarcació dels dos regnes. Arran d'aquest acord, Jaume II aconseguí que Oriola s'incorporés al regne de València. La Procuració General d'Oriola fou la demarcació administrativa que es creà el 1305, i el 1363 el rei Pere IV la va transformar en la governació d'Oriola, que comprenia les comarques del Vinalopó, el Baix Segura i l'Alacantí, i que com a territori foral sembla que va gaudir d'unes determinades característiques respecte de la resta del regne de València. Així, el regne de València quedava constituït amb dues governacions, la de València i la d'Oriola, separades pel riu Montnegre o de Xixona; per això documentalment apareix sota la denominació també de regne de València *ultra Sexonam*.

Però tot i aquesta incorporació definitiva a la Corona d'Aragó, Oriola seguirà pertanyent a la Corona castellana, ja que la delimitació política entre els regnes no va anar, però, acompanyada d'una divisió eclesiàstica perquè la governació d'Oriola va seguir pertanyent al bisbat de Cartagena. Aquesta irregularitat va significar l'existència de continus conflictes entre Oriola i

Múrcia. En els intents per resoldre aquesta situació anòmala van intervenir diversos reis des que el mateix Jaume I es va enfrontar amb el primat de Toledo sense aconseguir res. Per això, van haver d'esperar fins el 1565 quan els oriolans, amb Ferran de Loazes, arquebisbe de Tarragona, al capdavant, amb raons polítiques i religioses convenceren el rei Felip II perquè traslladara a Roma les seues pretensions de crear un bisbat propi. Finalment, el papa Pius IV va aprovar el 1564 la butla que constituïa el bisbat d'Oriola:

«Considerantes... eam autem partem, quae in Regno Valentiane consistit, seu ejus Incolas, et habitatores, quo plerique a Christianis novis ex Mauris ad Fidem Catholicam conversis originem ducunt idiomate, legibus, institutis, et moribus ad illis, quae Carthag. et Murciae habentur diversis» («Erectio episcopatus oriolensis ex parte territorii Dioecesis Carthaginensis, sita in Regno Valentiae, Coronae Aragoniae» *Diferentes instrumentos, Bulas, y otros documentos pertenecientes a la dignidad episcopal, y Sta. Iglesia de Carthagena... Parte primera*. Madrid, 1756, ps. 56-90. *apud* Jesús Millán, 1976, p. 30.)

La nova diòcesi, a més, seria sufragània de l'arquebisbat de València. Entre les raons que es van adduir per a aconseguir la segregació hi havia — com ja diu la butla— la diferència de llengua. Aquest tret lingüístic, és a dir, la frontera entre el català i el castellà, els va servir, a més, per a marcar els límits del bisbat; d'aquesta manera la delimitació de la nova diòcesi oriolana ens permet també de conèixer la frontera meridional de la llengua catalana en la segona meitat del segle XVI.

4. L'anàlisi sociolingüística

El buidatge onomàstic que hem realitzat del *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions*, d'Antoni Almúnia, ens permet la configuració d'una base de dades amb més de 4.000 elements entre els antropònims i els topònims. En el nostre treball ens hem centrat en els noms i cognoms, dels quals hem fet una classificació per evitar la repetició dels noms quan aquests pertanyien a una mateixa persona; així, la base de dades s'ha reduït fins aconseguir que fóra un llistat de noms i cognoms de 2.153 persones que apareixen en aquest text i que segurament configuraran la nòmina dels protagonistes més representatius de la història d'Oriola entre 1265 i 1620. Així, al llarg de més de tres segles, recuperem la identitat d'un destacat còmput de persones, la majoria de les quals són habitants d'Oriola, en concret 1.771, mentre que els altres 382 noms són de forasters. En aquesta relació trobem tant els noms dels primers repobladors cristians, que han ocupat els càrrecs de justícia criminal i civil, el de sobrecequier, el mustaçaf, el batle, el governador de la contribució d'Oriola, els jurats, els qui han d'exercir de síndics o missatgers,

els qui fan alguna mena de sol·licitud, els qui reben alguna gràcia per part del Consell o apareixen esmentats com a nous veïns, etc.

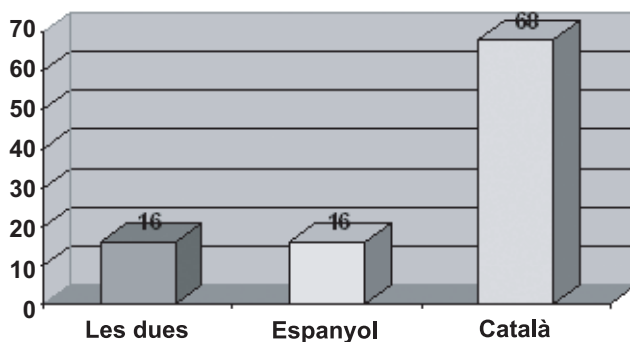
4.1 Anàlisi dels noms propis

A la taula 1 hem analitzat els noms únicament dels oriolans, és a dir, de les 1.771 persones que enregistrem en el nostre corpus. Hem distribuït aquests noms per segles i per llengües, i assenyalem un tercer cas on incloem els noms com Baltazar, Ginés, Ramon, Tomàs, etc., la forma dels quals no ens permet d'adscriure clarament a una o altra llengua.

	SEGLE XIV		SEGLE XV		SEGLE XVI		SEGLE XVII		TOTAL
	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%	
Les dues	44	20	51	10	85	18	104	18	284
Castellà	61	27	42	9	43	9	141	25	287
Català	119	53	400	81	354	73	327	57	1.200
TOTAL	224	--	493	--	482	--	572	--	1.771

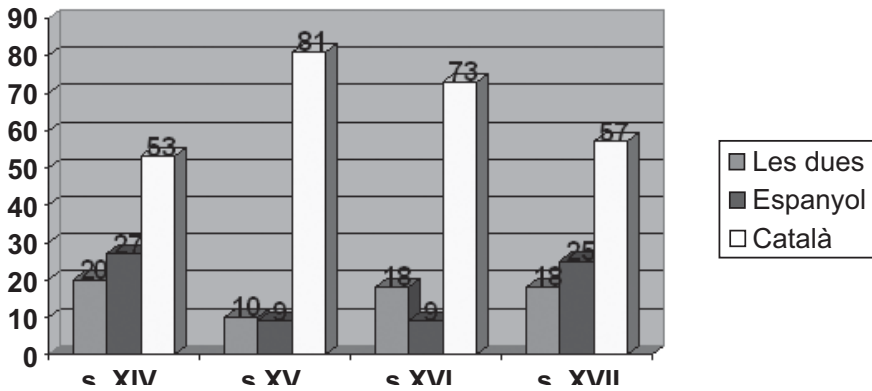
Taula 1. Freqüències absolutes i relatives dels noms en els diferents segles i llengües.

D'aquesta taula ens interessa ressaltar, d'una banda, que en el total del manuscrit el nom dels oriolans apareix majoritàriament en català al llarg dels més de tres segles, tal i com podem veure al gràfic 1, ja que representen el 68%, mentre que els noms en les dues llengües i els noms en espanyol empaten en un 16%. A més, des d'un altre punt de vista, si deixem de banda els noms que podem assignar a una o altra llengua, i calculem de nou les freqüències relatives de cada llengua, els percentatges encara seran més clars, ja que els que apareixen en espanyol pujaran al 19%, però els que ho fan en català arribarien al 81%. La majoria, doncs, d'una o altra possibilitat segueix sent clarament favorable per al català.

Gràfic 1. Percentatge dels noms segons les tres possibilitats lingüístiques.

Però també ens interessa l'anàlisi d'aquests mateixos noms despleats pels diferents segles, tal i com podem veure al gràfic 2. En aquest gràfic volem assenyalar el comportament diferent de cada llengua en l'aspecte diacrònic. Pel que fa a la línia que marca l'espanyol, aquesta dibuixa una corba l'extrem de la qual apunta els percentatges majors, és a dir, un 27% per a la centúria catorzena i un 25 % per a la dessetena, mentre que les dues que queden enmig aconseguen totes dues un 9%. Ja hem vist com, tot i que a partir del segle XIV Oriola, cap de l'antiga Governació, s'incorpora a la Corona aragonesa, la dependència d'aquesta zona a l'administració castellana prové del segle XII i la dependència a l'administració eclesiàstica per mitjà del bisbat de Cartagena perdurarà fins mitjan segle XVI. Aquest fet més els contactes amb l'altra gran ciutat, Múrcia, cap del regne homònim, pot justificar aquest percentatge de noms en espanyol que trobem en aquesta primera centúria de dependència a la confederació catalano-aragonesa. En canvi, els segles XV i XVI són ja centúries de normalitat lingüística del català, fet que es reflecteix en l'escàs percentatge de l'ús de l'altra llengua en els noms propis. Aquesta situació durarà fins al XVII, segle en què l'inici del predomini de l'espanyol en l'escenari lingüístic ja s'hi comprova en un augment estratificat de noms en aquesta llengua. Quant a la línia que marca el català, podem veure al gràfic 2 com del segle XIV al XV el percentatge de noms en aquesta llengua passa del 53% al 81%, és a dir, un augment de 28 punts, durant aquesta centúria el català s'estabilitza, i durant el XV, època d'esplendor del català, s'aconsegueix el percentatge més representatiu. A partir d'aquest segle s'hi produeix una estratificació en descens, en correlació amb la pèrdua de prestigi del català al llarg dels segles. Així de l'esmentat 81%, es passa al 73% en la centúria setzena, i deixa enmig una diferència de 8 punts, mentre que aquest decalatge augmenta més encara quan en el segle XVII tenim un percentatge del 57%, i una diferència amb la centúria anterior de 18 punts, és a dir, el doble que l'enregistrada entre els segles XV i XVI.

Gràfic 2. Percentatge dels noms en cada segle i en les diferents possibilitats lingüístiques.

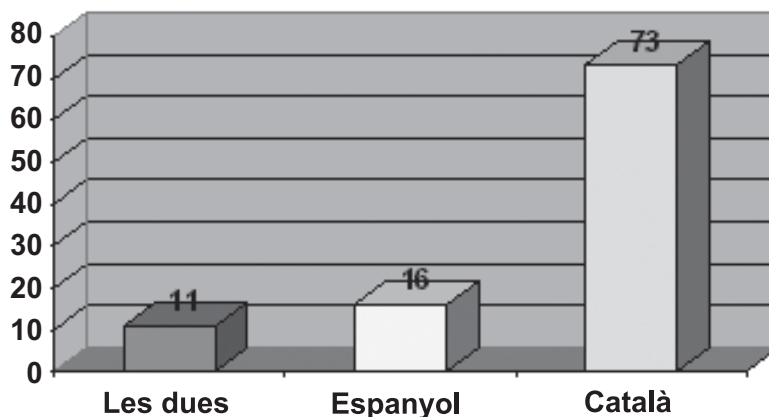
Una altra possibilitat d'anàlisi és la que podem fer a partir de l'elaboració de la taula 2, en el qual aportem un llistat de noms on incloem tant els residents d'Oriola com els de persones d'altres indrets que apareixen al document. Del llistat de noms, que despleguem complet en l'annex 1, volem detenir-nos en aquells que arriben a 10 o més freqüències d'aparició. Deixem ara al marge les variacions lingüístiques que al llarg de les tres centúries han pres els diferents noms. Hi mostrem el nom en català i el nombre de freqüència que hem enregistrat en cada llengua quan hem pogut diferenciar-hi les formes.

Noms Propis	Freqüències	
	Català	Castellà
Alfonso	-	20
Alonso	-	20
Andreu	40	10
Antoni	62	3
Baltazar		20
Berenguer	22	-

Noms Propis	Freqüències	
	Català	Castellà
Bernat	16	-
Bertomeu	52	-
Diego	-	32
Domingo	-	15
Francesc	108	27
Gaspar		33
Ginés		74
Guillem	23	-
Jeroni	25	2
Jaume	114	2
Joan	304	13
Josep	12	-
Lluís	45	4
Lope		10
Martí	15	17
Miquel	39	14
Nicolau	50	1
Pere	183	59
Ramon		21
Tomàs	13	
Vicent	13	1

Taula 2. Freqüències d'aparició dels noms propis que superen les 10.

De les 1.534 freqüències de noms que enregistrem a la taula 2, la gran majoria pertanyen a formes en català, concretament 1.123, xifra que fa un percentatge del 73%; mentre que les formes en castellà pugen a 240 freqüències, que representen un 16%, i per últim la resta, les 171 freqüències, que equivalen al 11%, són per a les formes equivalents en totes dues. I si deixem al marge el nombre de formes que poden compartir les dues llengües, tenim que les formes exclusives en català representen el 82%, mentre que les formes exclusives en castellà arriben al 18%. Per un altre costat, si comparem aquests resultats que hem traslladat al gràfic 3 amb els del gràfic anterior, podem veure que la tendència, pel que fa a les possibilitats lingüístiques, és la mateixa i, pel que fa al percentatge, es repeteix, si fa no fa, en els dos càlculs. Almenys el percentatge de l'espanyol continua sent el mateix en totes dues gràfiques, és a dir, un 16%, mentre que si el percentatge en català és major en aquest gràfic 3, d'un 68 % a un 73%, són els 5 punts de diferència que tenen també en els dos gràfics l'altra possibilitat, els noms en les dues llengües que d'un 11% passa en aquesta a un 16%. Per tant, el nombre de noms d'escassa freqüència d'aparició sembla afavorir més al castellà, fet que podria justificar aquests 5 punts de diferència que el català aconsegueix d'un a l'altre gràfic.

Gràfic 3. Percentatge dels noms de la taula 1 en relació a les possibilitats lingüístiques.

D'altra banda, també podem comentar que, tal i com veiem a la taula 2, dels 28 noms enregistrats, 5 només apareixen en la forma catalana (Berenguer, Bernat, Bertomeu, Guillem, i Josep) i 4 en la forma castellana (Alfonso, Alonso, Diego i Domingo). Uns altres 6 noms tenen una forma que podem adscriure tant a una com a l'altra llengua, mentre que els altres 13 noms els trobem en formes diferents. Sols un d'aquests 13 noms (Martí) recull més freqüències en

castellà que en català. D'aquests 13 noms, hem escollit els 5 que major freqüència presenten en espanyol (Andrés, Francisco, Juan, Martín, Miguel i Pedro) i hem fet un recompte en relació als segles XIV, XV, XVI i XVII, tenint en compte que d'aquesta darrera centúria només arribem al 1620, encara que també hem d'afegir que durant aquestes dues dècades el nombre de freqüències és molt més elevat que l'enregistrat en cada segle per separat. Així, del total de 129 freqüències, 22 les trobem en la documentació referida al segle XIV, 24 al segle XV, 22 a la centúria setzena i, finalment, 61 al segle XVII. Tot i que no pot ser massa representatiu aquest recompte, no deixa de ser significatiu comprovar com els percentatges en els segles XIV, XV i XVI són, si fa no fa, semblants, en canvi en la darrera centúria l'augment de les formes en castellà ja ens indica el relatiu establiment de la llengua dominant.

4.2 Anàlisi dels cognoms

Pel que fa als cognoms, les interferències ortogràfiques que es produeixen d'una llengua a l'altra són òbvies. En alguns casos les interferències només provoquen variants que pertanyen a una mateixa llengua. N'és un exemple les possibilitats del cognom: Yvanyes, Yvañyes i Yvañes. En altres casos, però, troben variants que formen part ja de l'altra llengua. És el cas dels cognoms com: Alcanyís i Alcañiz, Lopes i López, Peres i Pérez, Martines i Martínez, Ortís i Ortiz, Roís i Roiz. D'alta banda, el llistat de cognoms que superen les 10 freqüències d'aparició els hem exposat en la taula 3, mentre que a l'annex 2 d'aquest treball, hi podeu veure el llistat complet. En l'esmentada taula hem agrupat sota una única forma els cognoms les variants dels quals no representen canvi de llengua, mentre que quan les distintes variants sí suposen llengües diferents, hi incloem les dues formes i el nombre de freqüències de cadascuna, primer en català i després, separada per un guionet, el nombre de les formes en castellà.

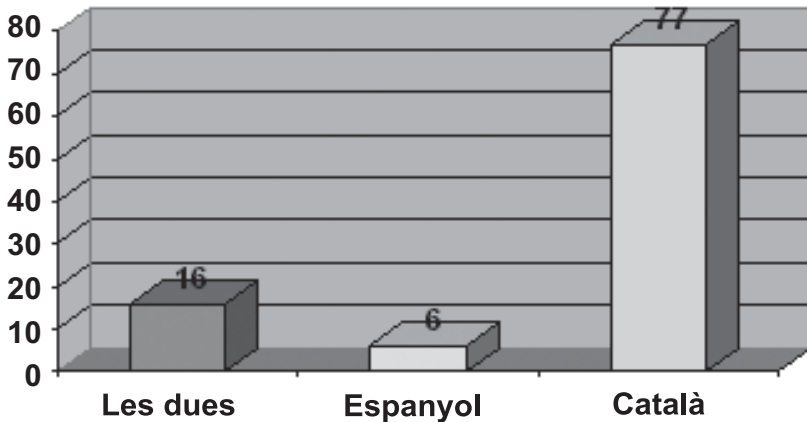
<i>COGNOMS</i>	<i>FREQÜÈNCIES</i>
Alcanyís - Alcañiz	9-1
Alvarades	12
Álvares	12
Carbonell	12
Cascant	21
Desprats	10
Despuig	13
Ferrandes	24

Ferrandes de Mesa	18
Ferrer	16
Fontes	12
Garcia	48
Gil	23
Gomes	13
Gilabert	11
Liminyana	25
Loazes	12
Lopes - López	11-14
Maça	11
Manresa	16
Martí - Martín	43- 1
Martines - Martínez	24-12
Masquefa	30
Miró	16
Molins	10
Monsí de Castanyeda	22
Morrelles	19
Munyós	14
Ortis - Ortiz	10-8
Orumbella	11
Peres- Pérez	51- 19
Prats	10
Roca	18
Rocafull	18
Rocamora	28
Roís - Roiz	58 – 6
Rosell	21
Sanches	21
Sans	12

Silvestre	10
Soler	32
Togores	27
Vidal	10
Vilafranca	20
Viudes	11
Ximenes	17
Yvanyes	15

Taula 3. Freqüències absolutes dels cognoms que superen les 10.

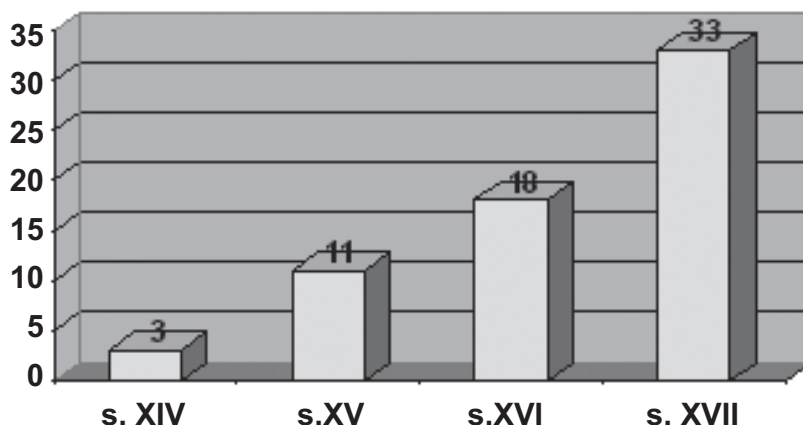
Amb una simple ullada podem comprovar com la gran majoria dels cognoms pertanyen a la llengua catalana; concretament d'un total de 941 freqüències que enregistrem a la taula 3, 728 són de formes que relacionem amb la llengua catalana, 152 formes que podem adscriure a les dues llengües, mentre que els cognoms exclusius en castellà són gairebé escassos, 61 freqüències en total. Aquest recompte equival als percentatges que oferim al gràfic 4, és a dir, un 77% per al català, un 16% per a les dues llengües i només el restant 6% per al castellà.

Gràfic 4. Percentatge dels noms segons les tres possibilitats lingüístiques.

Una altra cosa és parlar d'aquells cognoms que presenten les esmentades dues formes, una en ortografia adaptada a la llengua catalana i l'altra a la castellana, i representades en aquest treball amb el fonema interdental per part del castellà, i la solució alveolar per al català. Per exemple, d'aquests sis cognoms amb aquesta particularitat, tenim que 196 freqüències d'aparició ho fan amb el fonema alveolar, i que hem relacionat amb el català. En canvi, aquests mateixos cognoms però sota la forma espanyola, és a dir, amb el fonema interdental, n'enregistrem 53 freqüències, és a dir, un 79% i un 21%, respectivament. Les diferències són ja significatives, tot i que, aquesta distància entre una llengua i l'altra, encara seria molt més contundent si comparem el total de cognoms de les dues llengües que trobem a la taula 3, o més encara en l'annex 2.

Cal també assenyalar el mateix fenomen que hem ressaltat amb els noms propis i que, d'altra banda, respon a una evolució lògica en les llengües. Ens referim al fet que les formes en català són exclusives en els primers segles (XIII, XIV i XV) i força majoritàries en els altres dos (XVI i XVII). De manera correlativa, les formes en castellà només apareixen amb un escàs percentatge ja en les darreres centúries. Parlant ja amb exemples, hem d'assenyalar que en un principi totes les formes que enregistrem són les formes adaptades a la fonètica catalana (Alcanyís, Alcaràs, Lopes, Martines, Peres, etc.), mentre que posteriorment, i de forma correlativa, aquestes formes van adaptant-se a la llengua castellana (Alcañiz, Alcaraz, López, Martínez, Pérez, Ortiz i Roiz.). En concret el nombre d'aquests sis cognoms va augmentant amb el pas del temps tal i com podem veure al gràfic 5.

Gràfic 5. Freqüències d'aparició dels sis cognoms estudiats en els diferents segles.

5. Conclusió

En aquesta anàlisi tornem a posar de manifest la correlació existent entre l'evolució sociolingüística de les llengües en contacte i la seua influència sobre l'antroponímia, tal i com hem pogut observar amb els noms i també amb els cognoms. De forma més explícita, en l'estudi del gràfic 5, on observàvem com les formes en llengua castellana anaven en augment en relació amb els segles. Aquesta mateixa anàlisi, amb l'estudi de les interferències i substitucions, ha estat també comprovada en altres treballs, com per exemple a Elx (Mas & Montoya, 1989) o Petrer (Montoya, 2006), o fins i tot també en terres catalanes (Montoya, 1986). Al cap i a la fi, era l'inici dels efectes que s'havien de produir entre la llengua dominant i la dominada.

Pel que fa a la influència de la llengua castellana sobre l'onomàstica en aquesta obra, hem d'assenyalar que si el nombre de noms propis en espanyol aconseguix durant el segle XIV un percentatge més elevat que en els segles XV i XVI, i que després torna a augmentar, i creiem que seguiria aquesta mateixa tònica al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX, hi ha argumentacions sociolingüístiques suficients per explicar aquest comportament dels noms. Cal recordar que parlar d'Oriola vol dir, com ja hem esmentat, parlar de la frontera meridional de la llengua catalana, a 20 km escassos de la capital murciana, ciutat amb la qual les relacions foren ben estretes, tot i que durant l'edat mitjana foren també força conflictives fins que Oriola va assolir un bisbat propi. En segon lloc, cal ressaltar, com ja hem vist més amunt, que la dependència administrativa a la Corona castellana es va allargar fins al 1304 i que, la dependència eclesiàstica al bisbat de Cartagena no va acabar fins al 1565. A aquestes característiques li hem de sumar també tots els esdeveniments que patí la llengua catalana en general a partir del segle XV amb l'aparició d'una monarquia de parla castellana com els Trastàmara i, més tard, amb una noblesa que copiava els costums i els usos lingüístics dels castellans i amb l'inici del període que coneixem com la Decadència. Quant als cognoms, veiem com les formes relacionades amb la llengua castellana, és a dir, les que tenen el sufix *-ez* amb la representació del fonema interdental, van augmentant amb el pas del temps, fet que deixa clar el contacte amb aquesta llengua i la progressiva expansió de la llengua dominant.

Amb tot, però, hem de ressaltar, pel que fa a la presència de la llengua catalana en els antropònims enregistrats, que l'hegemonia d'aquesta llengua és indiscutible, tot i els avatars històrics d'aquells segles. Amb el nostre treball, i si acceptem, per un costat, que el notari anava reproduint fidelment el nom de les persones al seu llibre, i, per l'altre costat, que el nom propi i la forma escrita del cognom és un element individualitzador, hem de concloure, amb totes les matisacions que calguen, que fins al 1620, les interferències del castellà eren mínimes i que els oriolans es mantenien, en termes generals, prou fidels a la seua llengua. Com ja hem vist en les distintes taules i en els diferents gràfics, els noms en llengua catalana eren majoritaris, entre un 68% del gràfic 1 i un 73% en el gràfic 2, mentre que si deixem al marge les formes que poden ser

vàlides per a les dues llengües, aquest percentatge seria del 81% i del 82% en cada còmput. Són percentatges significatius per a una zona que feia de frontera amb el castellà i que al llarg del segle XVII encetaria un important fenomen sociolingüístic, l'inici del procés de substitució de la seua llengua històrica. Pel que fa als cognoms, ja hem vist al gràfic 4, com aquests percentatges es tornaven, si fa no fa, a repetir, i per això les formes en català arriben al 77%; mentre que si calculem aquest percentatge deixant al marge les formes equivalents per a les dues llengües, obtindríem el 92%. Aquests percentatges tan elevats d'ús del català en l'antroponímia oriolana durant aquests segles matisa les veus que sovint s'han alçat amb la intenció de menysvalorar la presència d'aquesta llengua, sobretot pel que fa als segles XVI i XVII. L'antroponímia ens parla d'una forta implantació del català en un territori que avui és castellanoparlant i que viu amb sectors interessats perquè s'esborre tot aquest passat lingüístic català.

6. Bibliografia

- ABAD MERINO, M. (1997). «Variación en la escritura del nombre propio en documentos históricos oriolanos» *IV Col·loqui d'Onomàstica valenciana*, Ontinyent, ed. Denes.
- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B., (1968). *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Mallorca, ed. Moll.
- BELLOT, Pedro, (1956), *Anales de Orihuela (Siglos XIV-XVI)*, 2 vol., ed. Torres Fontes, Publicaciones del Casino Orcelitano, Orihuela.
- COLOMINA I CASTAYER, J. (1993). «Aproximació a l'antroponímia murciana d'origen català. Un capítol poc conegut de la història de la llengua catalana». *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 355-383.
- Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, s.v. Antonio Almunia, Tom.1, 2007, Valencia, 1973.
- MAS I MIRALLES, A. (1994). *La substitució lingüística del català. L'administració eclesiàstica d'Elx en l'edat Moderna*, Alacant. Diputació d'Alacant.
- MAS I MIRALLES, A. & B. MONTOYA ABAT (1999). «Use vs desuse of catalan anthroponyms in Elx (1565-1738)», *Catalan Review, International Journal of Catalan Culture*, vol XIII.
- MONTOYA ABAT, B. (2006) *Història de la llengua catalana en un territori de frontera: Petrer (Vinalopó Mitjà)*. Alacant, Universitat d'Alacant.
- MUNTANER, R. (1328), *Crònica*, Edicions 62-La Caixa, Barcelona, 1979.
- PASTOR FUSTER, J. (1827) *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, València, Imprenta y Librería de José Ximeno.
- RICO GARCÍA, M. (1888) *Ensayobiográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia*, ed. 1986, Alacant, Institut Juan Gil-Albert/ Diputació d'Alacant.
- SÁEZ SÁNCHEZ, E. (1973), *Manual Oriolense 1303-1620*, tesi de llicenciatura mecanoscrita, Universitat de Múrcia.

ANNEX 1: NOMS

Abdó (1), Adón (1), Agostín (3), Alexandre (1), Alfonso (20), Alonso (20), Alvar (1), Álvaro (6), Amet (1), Anbrós (1), Andrés (10), Andreu (40), Andúlia (1), Àngelo (2), Anna (2), Anrich (1), Anton (1), Antoni (62), Antonio (3), Aonso (1), Aparició (2), Arias (1), Arnal (2), Arnau (8), Aroca (1), Auziàs (1)

Baltazar (20), Bartolomeu (4), Bautista (3), Beatriu (5), Beltrán (1), Benito (2), Berenguer (22), Bergal (1), Berlan (1), Berlandí (1), Berlandino (1), Berlandón (2), Bernabeu (1), Bernat (16), Bertomeu (52), Blas (3), Blay (3), Bonaventura (2), Boronat (2)

Catalina (1), Choachim (1), Cosme (3), Cristòfol (7), Cristóval (3)

Damià (4) Damián (3), Damiata (1), Daniel (3), Diego (32), Domingo (15)

Ernando (1), Enrich (7), Enrique (1), Errando (1), Esperança (1), Estevan (1), Estheve (2)

Fabià (1), Fadrique (1), Federich (1), Federico (1), Felip (1), Fernando (5) Ferrando (6), Ferrer (1), Fonso (6), Francés (108), Francisco (33)

Galcerán (4), Garcí (3), Garsia (5), Gaspar (34), Genisala (1), Geraldo (1), Gerony (31), Gil (9), Gilart (1), Giner (1), Ginés (75), Ginesa (1), Gomes (4), Gonsalo (4), Gonsalvo (2), Gonzalo (2), Grabiél (9), Gracián (1), Gregori (6), Guillem (25), Guillermo (1), Gutier (1), Gutierre (1)

Hierónimo (2), Honorat (2)

Iñigo (1)

Jacobo (1), Jaime (2), Jaranço (1), Jaume (114), Jilart (2), Joan (312), Joana (3), Jordan (2), Josepa (1), Joseph (12), Juan (13), Julià (4), Julián (6), Jusepe (3), Juste (1)

Lázaro (1), Leandro (1), Leonardo (1), Lindomio (1), Lloís (46), Llope (14), Lorenzo (2), Lorens (1), Lucas (1), Luís (4)

Macià (1), Mancio (1), Manrique (1), Manuel (6), March (5), Marco (1), Margarita (1), Martí (15), Martín (17), Matheu (11), Melian (1), Melina (1), Mencia (1), Miguel (14) Miquel (39), Monserrat (1)

Nicolás (1), Nicolau (50), Nofre (4), Nuñyo (2)

Oliver (1)

Pablo (2), Pariero (1), Pasqual (5), Pau (6), Pedro (26), Pelegrí (1), Pere (183), Pero (28), Perot (5), Pons (1)

Rafel (1), Ramon (21), Remir (2), Remiro (1), Rodrigo (5), Romeo (1), Roser (1), Rafael (1), Ramon (1), Rodrigo (1)

Salvador (5), Sancho (8), Sans (2), Sebastián (3); Sefilca (1), Simó (4), Simón (4)

Tomàs (13), Trinitat (1)

Vicent (14), Vicente (1), Vidal (5)

Ximén (6), Ximeno (2)

Ysabel (3)

ANNEX 2: COGNOMS

Abat (3), Abdulahim (1), Aguado (1), Agudo (1), Aguilar (2), Agullador (1), Agullana (9), Alamiques (1), Alavanya (3), Albero (1), Alberola (1), Alcañís (10), Alcaràs (8), Alconza (2), Alcorija (1), Alcoriza (2), Aledo (2), Alemany (2), Alfajarí (1), Alió (2), Alix (1), Almeyda (1), Almodòvar (8), Almúnia (7), Alonso (3), Alulayes (2), Alvarades (12), Alvarado (2), Álvares (7), Álvares d'Espejo (4), Álvares Remiro (1), Amat (4), Amorós (2), Andreu (1), Androito (1), Anguera (1), Angulo (2), Aracil (3), Aragón (4), Araís (1), Arberola (1), Archs (1), Argensola (3), Armengol (1), Aroca (1), Arqués (7), Arronis (1), Arsis (2), Arufart (1), Asienso (1), Asio (1), Asorí (1), Auret (1), Auzina (1), Avellà (1), Avellaneda (1), Avenda (1), Àvila (1), Ayala (1), Aynés (2), Ayora (6)

Baeça (1), Bajamel (1), Balaguer (7), Balbastre (1), Balla (1), Barceló (1), Barello (1), Bargada (1), Bargallón (1), Barrientos (1), Basch (1), Bastó (1), Bataller (3), Bayatos (1), Bayulo (1), Bellflor (1), Belmont (2), Belmudes (1), Benefa (3), Benet (1), Beneyto (1), Benito (1), Benvengut (1), Berenguer (2), Berlandino (1), Bernabeu (1), Bernal (1), Bernat (2), Biar (1), Bierguefio (1), Blanch (1), Blanes (1), Blasco (4), Blay (1), Boca (1), Bocanegra (1), Bocart (1), Bodias (1), Boia (1), Boil (2), Boix (2), Bola (1), Bonavida (1), Bondia (1), Bonet (1), Bota (1), Bou (2), Boya (1), Boyer (1), Brajat (1), Bravo (1), Brosa (1), Buadela (1), Bueca (1), Bufaldo (1), Burello (1), Bufada (1)

Cabaoils (1), Çabater (1), Cabrera (2), Caixí (1), Calatayú (1), Calatrava (1), Calderon (1), Cámara (1), Çamorano (1), Campo (1), Canales (1), Çanalo (1), Canals (1), Cambó (1), Cano (1), Cánovas (1), Cantó (1), Canyisares (2), Cap de Bou (3), Caragoça (1), Carasena (1), Carbonell (12), Cardona (1), Caro (1), Carrillo (1), Carrión (1), Cartagena (2), Casabona (1), Cascales (1), Cascant (21), Cases (2), Casp (1), Castanyeda (1), Castell (2), Castellnova (1), Castellví (1), Castillo (1), Castro (1), Català (3), Cavallero (3), Cepeda (2), Claros (2), Clavero (1), Clement (1), Climent (1), Cobesi (1), Cobos (1), Colí (1), Colimbano (1), Colom (1), Coloma (3), Colomer (1), Colomé (1), Comelles (1), Comí (2), Company (2), conesa (2), Copons (1), Corbera (1), Còrdova (2), Corella (2), Cornell (1), Cornet (1), Córnic (1), Cornill (1), Correas (1), Corregart (1), Cortés (1), Corvill (1), Costa (1), Crespo (1), Crietes (1), Crus (1), Cullera (1), Cura (1), Curella (1)

Darim (1), Daroca (1), Dasí (1), Delgado (4), Descats (1), Desllor (1), Desprats (10), Despuig (13), Diago (1), Días (2), Diego (1), Dies (1), Dionís (1), Domènech (1), Domingo (3), Domingues (2), Duarts (1), Durà (5), Durán (1)

Enriques (2), Ernandes (4), Escalona (2), Escrivà (2), Escrivano (2), Escuder (3), Espanya (1), Espín (1), Estaràs (1), Esteve (4)

Fabian (1), Fajardo (3), Farizes (3), Faurà (1), Fauzes (1), Felibert (1), Feliu (1), Fenollar (1), Fernando (3), Ferran (2), Ferrandes (24), Ferrandes de Meza (18), Ferrando (1), Ferrer (16); Ferrer de Rubí (1), Ferreré (1), Ferri (1), Ferro (1), Figueroa (2), Finestrosa (1), Flama (1), Flavià (3), Flexà (1), Flores (1), Fluvià (5), Fogueres (1), Font (2), Fontes (12), Forner (1), Francés (2), Franquesa (1), Fuster (1)

Galbés (8), Galiana (1), Gallach (1), Gallart (1), Gallicant (1), Gallo (1), Galmes (1), Galserà (1), Galvany (1), Galver (2), Gandia (1), Garber (1), Garcés (1), Garcia (48), Garrafa (1), Gascó (1), Gasch (3), Gatuells (1), Gatuells (1), Gavarrón (3), Gerrero (1), Gesa (1), Gil (3), Gila (1), Giner (3), Ginestal (1), Gojo (1), Gomes (13), Gonbau (3), Gonsales (8), Gonsalves (8), Gozo (1), Granyana (2), Gras (2), Guevara (1), Guilbert (11), Guillem (2), Guinart (1), Guterris (1)

Hantria (1), Heredia (1), Hernández (1), Hirles (1), Hurtado de Mendoza (1)

Jacob (1), Janer (1), Janquer (1), Javaloyes (1), Jea (1), Joan (7), Joana (2), Jordà (1), Jordi (3), Jover (2), Jufre (1), Julià (1), Julian (1), Jurado (1), Juseta (1), Just (2), Justo (1)

Lançà (2), Landa (1), Lara (1), Leo (1), León (1), Leonador del Castillo (1), Leonart (1), Leonor (2), Leyna (1), Leyva (1), Liesón (1), Liminyana (25), Linares (2), Liqueu (1), Livelles (1), Llàjer (1), Lloazes (12), Llobet (6), Llobrech (2), López (34), Lloret (1), Lluch (1), Lluna (1), Loís (1), Lorca (2), Loscos (1), Luguian (1), Luli (1), Luquan (1)

Maça (7), Maça de Lisana (5), Macià (2), Maestre (1), Magastre (1), Maldonado (2), Malla (1), Manbella (1), Manobiesa (1), Manobrega (1), Manreza (16), Manrich (1), Manrique (2), Mansebon (1), Manyarel (1), Mar (1), Marades (1), March (4), Marco (2), Março (1), Marfà (1), Marí (2), Marín (1), Marines (1), Marrades (2), Martí (44), Martines (36), Martó (1), Masa de Lasana (1), Mascó (1), Masio (1), Masquefa (37), Mateo (1), Maucio (1), Mazón (1), Meca (1), Medina (4), Mena (2), Menargues (4), Mendes (2), Mendo (1), Mendoza (1), Mengual (1), Mercader (1), Merino (1), Meseguer (2), Mestre (1), Metge (1), Milacre (1), Miquel (1), Mira (1), Mirabel (1), Miracle (1), Miralles (1), Miranda (2), Miravete (1), Miró (16), Mirón (1), Modesis (1), Molina (5), Molins (10), Molsos (1), Monblanch (4), Moncada (1), Moncayo (1), Monejano (1), Monllor (1), Monsí de Castanyeda (22), Monsoriu (1), Montagut (5), Montanyés (2), Montargull (1), Montesinos (1), Monteza (1), Montiel (3), Montoya (1), Monuera (1), Moñino (1), Móra (4), Moral (1), Morano (1), Morant (1), Morell (1), Moreno (6), Morera (1), Mores (1), Morrelles (19)

Moya (3), Mula (3), Munar (1), Muñyós (14), Mur (1)

Nàgera (1), Naranjo (1), Navarro (6), Norma (2)

Ocanya (2), Ofrasia (1), Olivares (3), Oliver (3), Ontinyent (8), Orell (1), Orient (1), Oronell (2), Ortega (1), Ortí (1), Ortis (18), Orumbella (11)

Pablo (1), Pablos (1), Paco (1), Páez (1), Palafoix (2), Palau (1), Palazón (1), Palencia (1), Palomar (2), Palomares (4), Paracos (1), Paredes (1), Pareja (1), Parres (1), Partero (1), Pas (1), Paso (1), Pascual (3), Pastor (1), Pau (1), Payà (1), Pedraza (1), Pedró (1), Pedrós (2), Pellicer (1), Penyalver (1), Peralta (1), Pere (1), Perellós (1), Perera (1), Peres (26), Peres (44), Peris (3), Perpinyà (1), Pertusa (1), Peso (1), Phelipe (1), Picornell (1), Pimentel (1), Pimenter (1), Pinar (1), Pinzela (1), Pisana (2), Pisano (1), Plaça (2), Plasentu (1), Pons (6), Porta (1), Portela (1), Portes (1), Portilla (1), Pozo (1), Prats (10), Preses (1), Pròxita (2), Puig (2), Puig-Salt (1), Puixmarín (1), Puixmarits (1), Pujalt (1), Pujalte (1), Puxvert (1)

Quiles (1), Quintana (1)

Rabaça (5), Rales (1), Ramis (1), Ramos (1), Rauzell (6), Remires (2), Remiro (3), Rey (1), Reyes (1), Riardi (1), Ribalda (1), Ribell (1), Ribera (1), Ricardos (1), Ricart (1), Riera (4), Río (1), Riopa (1), Ríos (1), Ripio (3), Riudons (2), Riudota (2), Rius (7), Ro (1), Robustez (1), Roca (18), Rocafull (18), Rocamora (28), Roda (1), Rodrigo (5), Rodrigues (8), Roig (1), Roís (64), Rojas (2), Romero (1), Ronsesvalles (3), Ros (1), Rosell (21), Rovera (4), Rius (3), Rubes (2), Rubí (1), Rufart (1), Ruis (3)

Sabater (1), Safis (1), Saavedra (1), Sala (2), Salazar (2), Salcedo, (2), Salsereño (1), Samora (1), Samorano (1), Sanches (21), Sancho (2), Sans (12), Santàngel (7), Santoya (1), Sapata (1), Saranyana (1), Satorre (1), Saurina (1), Savall (4), Savallos (1), Saydia (1), Segarra (2), Segura (1), Selva (1), Sent Mateu (1), Sentasília (1), Sentcreu (1), Sentelles (1), Serafó (1), Serelles (1), Serero (1), Serra (2), Serrano (1), Sesplanes (2), Siles (1), Silvestre(10), Simó (3), Sirera (1), Sisternes (2), Sobradil (1), Sobrino (1), Solà (3), Solanes (1), Solaques (1), Soler (32), Soriano (1), Soto (2), Sotol (2)

Talavera (1), Tallada (2), Tallaferró (1), Taragó (1), Tarí (1), Tàrrega (3), Tasca (1), Tauran (1), Tavia (1), Tejada (2), Tellada (1), Terol (5), Terola (1), Terrés (6), Teruel (1), Thona (1), Togores (27), Toledo (1), Tolores (1), Tolosa (1), Tomàs (2), Tor (1), Torà (4), Torner (2), Torre (6), Torregrosa (1), Torrent (1), Torrente (1), Torres (6), Tramullàs (1), Trepanes (1), Traver (1), Tribes (4), Trilles (1), Tronchoni (1), Truells (1), Trullols (2)

Unalles (1), Urgell (1)

Vaellà (1), Valdecanyas (1), Valent (1), Valentí (1), Valetterra (1), Valladolid (1), Vallejo (1), Valliviesca (1), Valverde (1), Varasí (1), Vayllo (1), Vega (1), Ventura (1), Vera (2), Veray (1), Verdín (1), Verdú (2), Verge (1), Vermell (1), Vespasiano (1), Vicente (3), Vich (3), Vidal (9), Vigné y Manrique (1), Vigué (1), Vila (1), Vilafranca (20), Vilanciano (1), Vilanova (4), Vilar (1), Vilaraza (1), Villafranca (4), Villanova (1), Villegas (1), Vimbodí (1), Viscaïna (1), Visel (1), Visent (1), Viudes (11), Vives (5), Volpelleres (1)

Xàtiva (5), Xea (1), Ximenes (17), Xuares (2)

Yago (2), Ybanyes (15), Yllescas (1), Yvars (1)

ELS NOMS D'ANIMALS DOMÈSTICS EN DOS MUNICIPIIS DE LA CONCA DE BARBERÀ A TRAVÉS DELS CENSOS CANINS: VALLCLARA I SOLIVELLA (S. XX)

Josep M. GRAU PUJOL i Eugeni PEREA SIMÓN

D'ençà que foren domesticats per l'home allà en la prehistòria, els gossos s'han convertit en un apèndix de l'home: des del punt de vista laboral i econòmic —pastors, traginers, caçadors o boletaires—; per la vigilància, policia o salvament; en determinades races, per l'alimentació humana i, finalment, per la seva companyia. I tot això amb tanta força emocional i onomàstica que fins i tot han arribat a donar nom a ciutats antigues, com és el cas de Peritas, nom del gos predilecte d'Alexandre el Magne, o a la creació d'éssers mitològics com Cèrber, gos que guardava l'entrada de l'Hades¹. L'afecte i gairebé humanització dels cans es troba àmpliament explicada en la poesia des del món grec i romà, i ha continuat fins la nostra època i en la majoria de cultures². El quisso rural acompanyava al pagès al tros, li feia companyia i, en la cacera, era fonamental per perseguir i atrapar les preses. Qui no recorda en els pobles el pas dels carros i al seu darrera els gossos lligats? En el cas dels pastors resulta d'una gran ajuda per controlar els ramats en companyia del rabadà; en èpoques reculades també era una protecció contra els animals perillosos, com per exemple el llop, o contra els malfactors (lladres o bandolers). Així doncs, analitzar els noms dels

1.- Eugeni PEREA SIMÓN: «El nom fa la cosa: onomàstica i literatura», *Societat d'Onomàstica*, 100 (gener 2006), p. 11-46.

2.- Per conèixer les creences del món antic sobre aquest mamífer és interessant la lectura dels diversos capítols que Claudi Eliano, autor hel·lenista tardà (170-249 dC), li dedica en la seva *Història dels animals*. En la literatura clàssica també trobem diverses referències sobre l'afecte dels humans en vers aquests animals de companyia, una mostra de la qual és el poema *A una gosseta morta*, d'Ànife de Tegea, poetessa grega traduïda per Maria Àngels ANGLADA: *Retalls de la vida a Grècia i a Roma*. Empúries. Barcelona, 1997, p. 96. La iconografia també reflecteix de sobres aquesta estima i veiem la seva figuració en esteles, pintures o escultures com un amic fidel de l'home.

gossos d'una comunitat o regió, en un període històric concret, ens facilitarà pistes sobre diversos aspectes de la vida humana i el pensament³.

El costum rural de donar nom a alguns dels animals domèstics amb els que hom convivia és universal, especialment els de tir —cavalls, mules, ases, someres—, les vaques i els gossos —rarament als gats—, una riquesa lèxica que malauradament es va perdre en la zoonímia⁴.

En el present article fem una breu introspecció en aquesta realitat estudiant els censos canins de vacunació de Vallclara (1928-1929) i de Solivella (1952-1965), a la comarca de la Conca de Barberà (apèndix I i II), i els comparem amb altres llistes contemporànies de les Garrigues i de la Cerdanya.

Entre les diferents competències administratives obligatòries d'un ajuntament es troba la sanitària, a través de la qual s'organitza la inspecció veterinària exercida pels menescals. El control i vacunació dels quissos —especialment contra la ràbia (hidrofòbia) — portava aparellat el seu registre en els llibres corresponents i la imposició d'una placa identificativa a l'animal. La documentació resultant és el cens caní, on es detalla el nom i cognom del propietari, la raça del gos, el seu color, l'edat, la data de lliurament de la placa i, en algunes ocasions, el nom del gos. Igualment s'hi pot trobar un apartat d'observacions on s'anotés la baixa, per defunció o trasllat de municipi. En el registre de Solivella també es troba consignat el pes de l'animal, l'edat, el color, la raça i la data de vacunació. Tanmateix, no tots els registres municipals de la comarca especifiquen els noms dels animals, com per exemple en el cens caní de Montblanc dels anys 1950-1953 (ACCB, fons municipal Montblanc, signatura 808).

NÒMINA DE GOSSOS ESMENTATS

Sumades les tres relacions de gossos —una de Vallclara i dues de Solivella—, ens dona un total de 131 noms, amb 85 variables (el 64%): *Barrunda, Batalla, Batuda, Belinda, Blanqueta, Bobi, Bolla, Brillant, Camino, Campos, Capitana, Carrillo, Carronya, Cau, Cernión, Cobarde, Dandi, Diana, Esquirol, Estel, Estrella, Faluga, Flores, Fumat, Fura, Garriga, Hermosa, Kelly*

3.- L'estudi d'aquest camp no és nou i s'han publicat treballs d'interès analític com els de Josepa BOSCH I AMADO: «Noms de vaques, bous i gossos d'atura a la Cerdanya», *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*, XXXIII (setembre 1988), ps. 42-46, i de Roser RIPOLLÈS DE LA FRAGUA: «Comparació: zoonímia de les Borges Blanques», *Ibidem*, ps. 47-50.

4.- A diverses zones catalanes de producció lletera, per exemple, ja no s'acostuma a donar nom a les vaques —costum tradicional—, sinó un número identificatiu, cosa que facilita les tasques burocràtiques del control veterinari. RIPOLLÈS, *opus cit.*, p. 47 i BOSCH, *opus cit.*, p. 42.

o Ketty, Kian, Kit, Leal, Lili, Linda, Mallorca, Marqués, Marquesa, Michigan, Mono, Moreno, Morillo, Mosso, Murciano, Mustela, Navarro, Nik, Paloma, Pastora, Patufet, Perla, Petita, Pigada, Pinxo, Pirolí, Pixurri, Poli, Polo, Quin, Quisso, Remi, Rintin, Rúbia, Satán, Sevilla, Silva, Sissí, Taylor, Tila, Tilin, Tom, Tony, Torin, Treski, Tunki, Turca, Tuyes, Víctor, Viola, Xarampió, Xarleston, Xelin, Xelito, Xeliu, Xorlin, Zepelí i Zorriles.

Anàlisi dels noms

El valor resultant de la mostra analitzada —85 variables— és relatiu, ja que aquest nombre d'elements onomàstics és massa baix i no disposem de prou dades comparatives per establir categories. Tot i així, poden ser una primera base per a posterior estudis sobre zoonímia, a nivell comarcal o nacional. D'altra banda, advertim que la classificació i ordenament del llistat pot presentar duplicitats quant a la interpretació, insalvables al nostre parer, ja que la font és documental i no tenim la certesa que el registrador o bé l'amo del gos traduïssin o anotessin correctament el seu nom; una altra cosa és que la font haguera estat oral, ja que aleshores hom podria esbrinar fàcilment la història del registre.

Hem agrupat els noms de la llista en vuit apartats temàtics: fauna, gentilicis, color, estrangerismes, la influència del cinema, abreviatures i altres, en el ben entès que es tracta d'una classificació aleatòria, susceptible de canvis o de modificacions.

Fauna

El nombre de designacions de gossos que hem trobat relacionats amb la fauna són set i tots ells pertanyen a animals o ocells gairebé domèstics, familiars en l'imaginari popular: *Esquirol*, viu i àgil; *Fura*, animal astut; *Mono*, castellanisme, equivalent a graciós i atraient; *Mustela*, espavilat; *Paloma* —voladís com l'au—; *Quisso*, gos petit, i *Zorriles*, segurament un diminutiu afectuós derivat de *zorro*, en castellà, equivalent al rabosot català.

Gentilicis

En aquest llistat també apareixen sis noms de gos relacionats amb una procedència geogràfica, segurament vinculats amb la immigració de l'època i, en el cas del nom de l'estat americà, a la influència del cinema: *Mallorca*, ciutat balear; *Michigan*, estat dels Estats Units; *Murciano*, natural de Múrcia, a la regió espanyola del mateix nom; *Navarro*, natural de Navarra, a l'extrem occidental dels Pirineus; *Sevilla*, ciutat d'Andalusia; *Turca*, de Turquia.

Color

Les referències a un determinat color de pèl de l'animal a través del nom que trobem són deu, en aquesta nòmina: *Blanqueta*, *Brillant*, *Fumat*, *Moreno*, *Morillo* (negre), *Perla*, *Pigada*, *Rúbia* (rossa), *Satán* (de Satanàs, negre, i potser també dolent de caràcter), *Xarampió* (rosat, del color de la rubèola, però com en el cas anterior, el nom també pot estar relacionat amb el caràcter agressiu o atrevit del gos).

Estrangerismes

La influència dels noms estrangers és força abundant en aquest llistat —vint-i-quatre en total—, provinents a parts iguals de les llengües castellana i anglosaxona. Aquesta circumstància no creiem que estigui relacionada únicament amb la immigració comarcal de l'època, sinó amb la influència dels mitjans de comunicació, principalment la ràdio i el cinema que transmetien una determinada cultura forana. Però també hem de recordar la imposició de la llengua castellana en tots els cicles de l'ensenyament .

Belinda, *Camino*, *Campos*, *Cobarde*, *Dandi*, *Flores*, *Hermosa*, *Kelly*, *Ketty*, *Kian*, *Leal*, *Lili*, *Linda*, *Michigan*, *Mono*, *Silva* (segurament diminutiu de Silvano, o del verb xiular), *Sissí*, *Taylor*, *Tom*, *Tony*, *Torín* (diminutiu de toro, brau petit), *Treski*, *Tunki* i *Zorriles* (ja apuntada la seva possible interpretació). De l'anglès poden provenir *Quin* (de *queen* , reina), *xelin* (moneda) i *Bobi* .

Influència del cinema

La influència del cinema, com ja hem vist en l'apartat anterior, és molt decisiva en la imposició de noms a animals i acostumen a reflectir les preferències i afectes del propietari del gos. Anotem deu entrades per aquest apartat: *Belinda*, *Dandi*, *Diana*, *Flores* (probablement Lola Flores, cantant espanyola, 1923-1995), *Kelly*, *Ketty*, *Lili* (tal vegada relacionada amb la cançó de Hans Leip *La vie en rose*, o amb Lili Marlene, popularitzada per Lale Andersen durant la segona Guerra Mundial); *Rintin* (potser *Rin tin tin*, el gos estrella de Hollywood esdevingut famós a partir de la primera Guerra Mundial), *Sissí* (Isabel de Baviera, 1837-1896), *Taylor* (Elisabeth Taylor, actriu nord-americana, 1932).

Característiques

Les peculiaritats físiques o de caràcter de l'animal sovint també són productores de noms propis. Aquest és el segon apartat més important en

registres, catorze en total: *Bolla* –grassonet, rodó–, *Carronya*, *Cobarde*, *Faluga* –bellugadís–, *Mono* –del castellà, graciós–, *Mosso*, *Patufet* –petit com el personatge del conte popular–, *Petita*, *Pinxo*, *Pirolí* –petit i dolç–, *Satán* –definit anteriorment–, *Tila* –potser de tranquil /til·la, però també podria referir-se al rei dels huns Àtila, que ha donat l’expressió «més dolent que l’Àtila»–, *Xarleston* –bellugadís i alegre com el ball– i *Zepelí* –allargassat.

Abreviatures

Reconeixem tres abreviatures en aquesta nòmina i tots ells procedents de nom propi de persona: *Remi*, intuïm que abreviatura de Remei, encara en ús, o *Remigio*; *Tuyes*, reducció del nom Gertrudis i *Silva*, del nom castellà Silvano. *Poli* pot provenir de policia .

Diversos

Determinats noms són de difícil classificació: *Batuda* —però són força populars a Catalunya en la imposició de noms a gossos—, *Carrillo*, *Cau*, *Cernión*, *Estel*, *Estrella*, *Garriga*, *Poli*, *Polo*, *Tilín*, *Viola*, *Xelito*, *Xorlin*. Alguns estan relacionats amb aspectes militars —*Capitana* o *Batalla*—, una etapa important en la vida dels nois era la realització del servei militar obligatori, a més la Guerra Civil (1936-1937) no era tan llunyana en el temps. La política anticomunista del règim franquista també hi és present, en anomenar a un gos *Carrillo*, suposem per vexar el record de Santiago Carrillo Solares del PCE .Altres orígens són instruments musicals, com *Viola*, si bé també es pot referir a un nom de flor; la natura també proporciona substantius com *Garriga*, *Estel* i *Estrella* .

Lèxic fóra dels diccionaris normatius

Del llistat d’aquests mamífers trobem tres noms que no apareixen en els diccionaris normatius de la llengua, però si en l’obra dialectal d’Alcover-Moll: *Barrunda*, segurament de barrunta, acció de rumiar; *Morillo*, gos negre, del castellà *morillo* i *Xeliu*, beneitó.

Coincidències onomàstiques

Entre aquesta llista de noms de gossos de la Conca de Barberà i d’altres de similars inventariats a les Garrigues i a la Cerdanya, hi trobem diverses coincidències, la qual cosa ens dona a entendre que les motivacions que porten a triar un nom són de caràcter general, no locals. Comparant, doncs, els llistats de Vallclara i Solivella amb els que publica el Butlletí de la Societat

d'Onomàstica de la trobada de Puigcerdà de l'any 1988, corresponent a diversos nuclis muntanyencs, les coincidències es troben en els noms de *Bobi*, *Diana*, *Estrella*, *Linda*, *Marquès*, *Mona*, *Morillo*, *Navarro*, *Pastora*, *Pinxo* i *Quisso*⁵.

Hi ha una predilecció de noms curts i sonors, simples fonèticament parlant, per a facilitar la pronúncia.

Apèndix documental

I. Noms dels gossos registrats a Vallclara (1928-1929).

Font: Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB), fons municipal de Vallclara, registre 8771.3.1.

Carronya, b.
Cau, b., vermell.
Cernión, b., blanc.
Cobarde, p., vermell.
Esquirol, 3 (2p. i 1 b., dos d'ells vermells).
Estel, 3 (1 p. i 2b., color burell).
Estrella, 4 (2p i 2b.).
Faluga, 2 (b., un de negre).
Flores, b.
Marquesa, p.
Mono, p., burell.
Moreno, p., blanc i negre.
Mosso, b.
Murciano, b.
Mustela, p.
Navarro, 2 (b. i p.).
Paloma, p., vermell i blanc.
Pinxo, 2 (b. i p., 1 de negre i un altre de vermell).
Quisso, b., negre.
Tila, p.
Torín, b.
Viola, p., color burell.
Xarleston, p., vermell.
Xorlin, 3 (b., negre i blanc).
Zepelin, b., vermell.
Zorriles, b.

En sis casos dels 44 registres, no hi consta el nom del gos, però si l'apel·latiu de raça: *ovejero* (ovellenc) en un cas; en 2, *botarin* (?) i en 3, *podenco* (coniller).
Abreviatures: a., atura; b., bulldog; c., comú; co., gos coniller; f., femella; ll., gos llop; m., mascle; ma., mastí; pe., perdiguer; r., ropero; s., setter .
La xifra que apareix després del nom del gos indica el nombre de vegades que es repeteix en el cens.

5.- BOSCH, *opus cit*, p, 46; RIPOLLÈS, *opus cit.*, p, 48; Noms d'animals a Ur, p. 50.

II. Noms dels gossos de Solivella (1965) (6).

Font: ACCB, fons municipal de Solivella, sign. 2793.8.4. Registre de gossos del 1965.

Barrunda, p., m.
Belinda, r., f.
Blanqueta, p., f.
Bobi, 3, (r. i 2p., f. i 2 ma.).
Camino, r., f.
Carrillo, 3, (p. i 2r., dos mascles i una femella).
Diana, s., f.
Estel, 2 (c. i p., m.).
Estrella, 3, (2p. i 1r., f.).
Fura, r., m.
Hermosa, a., f.
Kelly o Ketty, 4 (3 r. i 1 pe., 1 m. i 3 f.).
Kian, c., m.
Leal, 2 (c. i p., m.).
Lili, 2 (r., f.).
Linda, 4 (2p., 1pe. 1 r., f.).
Mallorca, 2 (p., r., f.).
Morillo, 2 (a i r., m.).
Paloma, 2 (r., f.)
Patufet, r., m.
Perla, 5 (c.,m.,2p. i r., f.).
Petita (r., f.).
Pirolí, r., m.
Pixurri, r., f.
Rintin, c., m.
Rúbia, pe., f.
Satán, p., m.
Sevilla, p., f.
Silva, r., f.
Sissí, 2, c., p., f.
Taylor pe., m.
Tom, p., m.
Tony, r., f.
Treski, p., m.
Tunki, ll., m.
Tuyes, r., f.
Víctor, p., m.
Xarampió, p., f.

Total : 61 gossos

6.- Per Solivella disposem d'un altre cens caní, incomplet, amb 26 noms molt similars als del cens de 1965 (ACCB, fons municipal de Solivella, sig. 2793.8.3): *Batalla, Batuda, Bolla, Brillant, Campos, Capitana, Dandi, Fumat, Garriga, Quin, Kit, Marqués, Marquesa, Michigan, Nik, Pastora, Pigada, Poli, Polo, Remi, Tilin, Turca, Viola, Xelito, Xeliu, Xelin.*

Recull de les ponències i comunicacions presentades l'any 2006 a Montblanc en el XXXIIIè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, estructurades en base a tres àrees: l'etimologia, la toponímia i l'antroponímia i finalment la geografia. L'àmbit territorial se circumscriu a les terres de parla catalana (Catalunya, País Valencià i Franja de Ponent) amb una especial dedicació a la Conca de Barberà, tant a nivell comarcal com local (l'Espluga de Francolí, Montblanc, Rocafort de Queralt, Sarraí, Solivella, Vallclara, Vallfogona de Riucorb i Vimbodí) i el Camp de Tarragona (Alcover, Almostrer i Valls) sense oblidar les Terres de l'Ebre (Ginestar) i les Garrigues (la Pobla de Cérvoles). No manquen els estudis de caràcter metodològic, presentació de fonts documentals i bibliografia en una cronologia prou llarga, des de l'edat antiga fins a la contemporània.

Aquest volum és de l'interès no només pels filòlegs, historiadors o geògrafs sinó per a tots els que volen aprofundir en el coneixement de la nostra cultura.

MONOGRAFIES XV